Jezične interferencije u Grškovićevu zborniku

Milotić Bančić, Samanta

Doctoral thesis / Disertacija

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:841846

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Image not found or type unknown

Repository / Repozitorij:

Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository

DIGITALNA KNJIŽNICA

Image not found or type unknown

SVEUČILIŠTE U RIJECI

FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

Samanta Milotić Bančić

JEZIČNE INTERFERENCIJE U *GRŠKOVIĆEVU ZBORNIKU*

DOKTORSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Milan Mihaljević

Komentorica: prof. dr. sc. Sanja Zubčić

Rijeka, 2022

UNIVERSITY OF RIJEKA

THE FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Samanta Milotić Bančić

THE LANGUAGE OF *GRŠKOVIĆ MISCELLANY*

DOCTORAL THESIS

Rijeka, 2022.

Mentor rada: prof. dr. sc. Milan Mihaljević, Staroslavenski institut, Zagreb

Komentor rada: prof. dr. sc. Sanja Zubčić, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet

Doktorski rad obranjen je dana 9. prosinca 2022. na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Rijeci, pred povjerenstvom u sastavu:

1. dr. sc. Sandra Požar, Staroslavenski institut, Zagreb

2. prof. dr. sc. Silvana Vranić, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet

3. prof. dr. sc. Lina Pliško, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet

SADRŽAJ

1. UVOD ... 8

2. METODOLOŠKE POSTAVKE ... 11

2.1. Odabir korpusa, dosadašnja istraživanja i opis rada ... 11

2.2. Cilj, hipoteze, metodologija istraživanja ... 14

3. DRUŠTVENO-POVIJESNI OKVIR ... 19

3.1. Tropismenost i trojezičnost na hrvatskome području ... 22

3.2. Slavenski književni jezik na našemu području ... 24

3.3. Jezično stanje u 16. st. na hrvatskome području ... 26

3.4. Interferiranje u tekstovima ... 29

3.4.1. Čakavsko-crkvenoslavenske i crkvenoslavensko-čakavske interferencije ... 30

3.4.2. Kajkavske interferencije u zbornicima 15. i 16. st. ... 33

3.5. Jezik i sadržaj zbornikâ 16. st. ... 38

3.6. Zborničko štivo 15. i 16. stoljeća ... 40

4. *GRŠKOVIĆEV ZBORNIK* IZ 16. STOLJEĆA ... 43

4.1. Sadržaj *Grškovićeva zbornika* ... 43

5. JEZIČNE ZNAČAJKE *GRŠKOVIĆEVA ZBORNIKA* ... 48

6. GRAFIJA I FONOLOGIJA ... 50

6.1. Uvod ... 50

6.2. Grafijske i fonološke osobitosti ... 55

6.2.1. Vokalizam ... 55

6.2.2. Konsonantizam ... 90

6.2.3. Fonetsko-fonološki kajkavizmi ... 108

7. MORFOLOGIJA ... 115

7.1. Morfologija glagolskih oblika ... 115

7.2. Jednostavni glagolski oblici ... 116

7.2.1. Infinitiv i supin ... 117

7.2.2. Prezent ... 118

7.2.3. Imperativ ... 124

7.2.4. Aorist ... 125

7.2.5. Imperfekt ... 128

7.2.6. Glagolski prilozi (Participi) ... 130
7.2.7. Glagolski pridjevi ... 132
7.3. Složeni glagolski oblici ... 133
7.3.1. Perfekt ... 134
7.3.2. Futur prvi ... 135
7.3.3. Pluskvamperfekt ... 137
7.3.4. Futur drugi ... 138
7.3.5. Kondicional ... 139
***7.3.6.* Udvajanje suglasnika** ... 140
7.4. Imenice ... 143
7.4.1. Imenice muškoga roda o-/jo- promjene ... 146
7.4.2. Imenice a/ja-promjene ... 156
7.4.3. Imenice o/jo-promjene srednjega roda ... 161
7.4.4. Imenice i-promjene ženskoga roda ... 167
7.4.5. Imenice i-promjene muškoga roda ... 170
7.4.6. Imenice muške u-promjene ... 171
7.4.7. Imenice v-promjene ... 172
7.4.8. Imenice n-promjene ... 174
7.4.9. Imenice t-promjene ... 176
7.4.10. Imenice r-promjene ... 176
7.4.11. Imenice s-promjene ... 177
7.5. Zamjenice ... 178
7.5.1. Uvod ... 178
7.5.2. Lične zamjenice ... 179
7.5.2.1. Lična zamjenica za 1. l. jd. ... 180
7.5.2.2. Lična zamjenica za 1. l. mn. ... 183
7.5.2.3. Lična zamjenica za 2. l. jd. ... 184
7.5.2.4. Lična zamjenica za 2. l. mn. ... 187
7.5.2.5. Zamjenica za 3. l. ... 188
7.5.3. Povratna zamjenica *sebe*, *se* ... 188
7.5.4. Pokazne zamjenice ... 191
7.5.5. Upitne zamjenice *kto*, *čto* ... 196

7.5.5.1. Upitno-odnosna zamjenica *kto* ... 196
7.5.5.2. Distribucija oblika *kto* i *gdo* ... 197
7.5.5.3. Upitno-odnosna zamjenica *što* za neživo ... 198
7.5.6. Zamjenica *ki*, *ka*(*ja*), *ko*(*je*) ... 201
7.5.6.1. Distribucija stegnutih i nestegnutih oblika ... 204
7.5.7. Anaforička i odnosna zamjenica *i(že), je(že), ja(že)* ... 204
7.5.8. Posvojne zamjenice ... 205
7.5.9. Zbirna zamjenica *vьsь, vьse, vьsa* ... 206
7.6. Pridjevi ... 208
7.6.1. Uvod ... 208
7.6.2. Vrste pridjeva ... 208
7.6.3. Tvorba ... 209
7.6.3.1. Kratki (neodređeni) oblik pridjeva ... 212
7.6.3.2. Dugi (određeni) oblik pridjeva ... 213
7.6.3. Komparacija pridjeva ... 218
7.6.3.1. Komparativ ... 219
7.6.3.2. Superlativ ... 220
7.7. Brojevi ... 222
7.7.1. Glavni brojevi ... 222
7.7.2. Redni brojevi ... 227
7.7.3. Zbirni brojevi ... 228
7.7.4. Brojevne imenice ... 229
7.7.5. Brojevni prilozi ... 229
7.8. Nepromjenjive vrste riječi ... 230
7.8.1. Prijedlozi ... 230
7.8.1.1. Prijedlozi uz genitiv ... 231
7.4.1.2. Prijedlozi uz dativ ... 236
7.7.1.3. Prijedlozi uz akuzativ ... 237
7.7.1.4. Prijedlozi uz lokativ ... 239
7.7.1.5. Prijedlozi uz instrumental ... 240
7.8.2. Prilozi ... 241
7.8.2.1. Mjesni prilozi ... 244

7.8.2.2. Načinski prilozi 248
7.8.2.3. Vremenski prilozi 252
7.8.2.4. Količinski prilozi 260
7.8.2. Veznici 262
7.8.2.1. Usporedni (parataktički) veznici u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku 263
7.8.2.2. Zavisni (hipotaktički) veznici 264
7.8.3. Čestice 264
7.8.4. Uzvici 266
7. NEKOLIKO NAPOMENA O SINTAKSI I LEKSIKU *GRŠKOVIĆEVA ZBORNIKA* 267
8.1. Nekoliko napomena o sintaksi 267
8.2. Napomene o leksiku 270
8. ZAKLJUČAK 278
9. SAŽETAK 283
10. SUMMARY 284
11. LITERATURA 285

1. UVOD

Hrvatska se književnost i pismenost od srednjega vijeka do renesanse razvijala usporedno sa stvaranjem hrvatskoga književnog jezika. Kako bi književno djelo moglo doprijeti do čitatelja kojima je namijenjeno, trebalo je biti napisano na njima razumljivu jeziku (Budak-Raukar 2006: 425). Taj jezik nije bio starocrkvenoslavenski, odnosno crkvenoslavenski hrvatske redakcije. Do 15. je stoljeća taj jezik već odavna zauzeo mjesto na polici pismenih književnih jezika, onih koji se u živome govoru nikada ne upotrebljavaju. Narodni jezik od 12. stoljeća nadalje sve više ulazi u književnost (počevši još od Bašćanske ploče), ali u lijepoj književnosti nije potpuno istisnuo crkvenoslavensku inačicu. Ona je opstala kao stilska inačica višega stupnja, za kojom pisci posežu kako bi svojim djelima dali veću književnu vrijednost pod stijegom tradicije.

Svakako je prijelomno razdoblje 15. stoljeće. Osim što se hrvatskoglagoljski književni jezik sve brže razvija, a književnost je sve plodnija, mijenjaju se i sastavnice koje čine taj jezik. U beletristici se događa nešto vrlo zanimljivo. Već miješani narodno-crkvenoslavenski i crkvenoslavensko-narodni (tj. čakavsko-crkvenoslavenski i crkvenoslavensko-čakavski jer je čakavština bila prvim hrvatskim književnim jezikom) poprima u svoju strukturu i elemente kajkavskoga i štokavskoga jezika[1]. Takav miješani jezik blizak je svakom hrvatskom čitatelju jer sadrži elemente svačijeg idioma. Hrvatskoglagoljska rukopisna književnost u 15. i 16. stoljeću upravo zbog toga i cvate te je negativan utjecaj zbog pojave tiskarstva na nju zanemariv. Hrvatskoglagoljska se književnost 15. stoljeća zbog toga razvija i u rukopisu i u tisku.

Isto se događa i u hrvatskoj latiničkoj književnosti, osim što se ona bazira na hrvatskome narodnom jeziku s tri inačice, bez crkvenoslavenskoga jezika koji je bio i ostao tradicijska sastavnica glagoljičkih tekstova. Vremenom i društvenim previranjima mijenja se i jezična slika hrvatskoga područja. Bolesti, kuga, te migracije zbog turskih ratovanja (Krbavska se bitka odvila tek desetljeće nakon tiskanja naše prve tiskane knjige 1483.) mijenjaju jezičnu sliku te se granice štokavštine proširuju.

[1] "Čakavskim narječjem govorilo se na široku prostoru od Istre prema Pokuplju i Pounju u unutrašnjosti, te duž istočnog Jadrana i njegova otočja do poluotoka Pelješca. Sjeverno od čakavskog područja nalazila se zona kajkavskog narječja i to od Pokuplja prema Dravi i Muri, a u savsko-dravskom međurječju na istok do Ilove. I napokon, istočno od Pounja, a na jadranskij obali od Cetine do Boke kotorske, prostiralo se područje štokavskog (zapadnoštokavskog) narječja." (Budak-Raukar 2006: 425).

U latiničkoj književnosti to znači da štokavština polako počinje biti važnim čimbenikom književnoga jezika. Nastaje baza za stvaranje tronarječne osnovice i zajedničkog jezika Hrvata koji će se napokon usustaviti nekoliko stoljeća kasnije.

U hrvatskoglagoljskoj književnosti, međutim, jezična je osnovica još uvijek amalgam (staro)crkvenoslavenskoga i čakavskoga jezika, uz kajkavske i, ponegdje, štokavske elemente. Pojava tiska te potvrđivanje glagoljaške liturgije papinskim dekretima razvija glagoljašku književnost u 15. stoljeću do njezina vrhunca (Tomić 2014: 132). U 16. se stoljeću ta književnost nastavlja razvijati, no narodni elementi svih triju hrvatskih inačica ulaze sve više u njezin sastav. Štivo različitih žanrova širi se u narodu, a među ostalima vrlo su popularni i glagoljaški zbornici. To su zbirke različitih priča, apokrifnih evanđelja, mirakula, vizija, legendi i pjesama, koje su često bile namijenjene glasnom čitanju u javnosti. Zbornici su bili tadašnja beletristika i sadržavali su različito neliturgijsko štivo (koje je u nekim zbornicima bilo i svjetovnog karaktera, iako rjeđe). Zbornici koji su odražavali jezik toga vremena, 16. stoljeća, imaju više narodnih elemenata u svojim tekstovima, no neki su bili prepisivani iz starijih matica pa sadržavaju više arhaičnih elemenata u jeziku. Jedan je od takvih zbornika i onaj *Gršković*ev, nastao na polovici 16. stoljeća. Dosad se o njemu nije mnogo pisalo, no pokušat ćemo to ovim radom ispraviti.

U radu ćemo se pozabaviti jezičnim interferencijama u *Gršković*evu *zborniku*. Interferencija se u jeziku odnosi na proces preuzimanja elemenata jednog jezika u drugi, najčešće kao posljedica blizine dvaju jezika, ili čak bilingvizma. Interferencije su u tekstovima 15. i 16. stoljeća česte, a mogle su biti slučajne ili namjerne (odnos među jednima i drugima isti je kao onaj između redakcija i recenzija starocrkvenoslavenskoga jezika). Zborničko štivo pisano je mješovitim jezikom iz nekoliko razloga, o čemu ćemo više reći u sljedećim poglavljima. *Gršković*ev se *zbornik* iz 16. st. nalazi u knjižnici HAZU. Riječ je o rukopisnome djelu opsega 192 folije, odnosno 10 sveščića po 20 listova. Kodeks je oštećen vodom pa neki od listova nisu čitljivi, a neki su izgubljeni: nestalo je prvih 5 numeriranih listova i jedan nenumerirani sa samoga početka zbornika, zatim jedan list u desetom sveščiću između 174. i 175. folije te jedan na kraju, nakon 192 folije (Štefanić 1970: 45). Vjeruje se da je kodeks pisao jedan pisar, kurzivnom glagoljicom koja u početku nije

isuviše uredna i ujednačena, dok su kasnije stranice ispisanje ljepšim i urednijim rukopisom.

Jezik zbornika je mješovit. Iako je to prijepis iz starije matice, svaki je dio jezično drugačiji od ostalih, a neki su jezično arhaičniji od drugih. Mjesto nastanka nije poznato, no smatra se mogućim da je nastao u Istri zbog više čakavskih elemenata u nekim tekstovima (*Čtenie s(ve)t(a)go Ivana e(van)j(e)lista o priš(a)sti g(ospod)ni na zemlu, Ot` skončanê sveta, Čti ot suda, O(t) muk` kako e` kazal s(ve)ti Mihovil s(ve)tomu Pavlu muke i prkatorie kapitul`...*), no neki su tekstovi izrazito crkvenoslavenski (*Čtenie svete Marie o mukah`, Čtenie s(ve)tago Ivana zlatousta oca našego poučenie za suetnu žizan`...*), a u nekima nalazimo i neke kajkavske osobine. Problem je, doduše, kako „definirati“ je li nešto kajkavizam u tekstovima iz 15. i 16. st. Ono što danas smatramo kajkavizmom, nije to moralo biti u 16. stoljeću, a isto tako, nešto što smatramo čakavizmom nije nužno isključivo čakavizam. Velik je broj leksema koji potječu iz zajedničke, čakavsko-kajkavske baštine. Iako su čakavski i kajkavski idiomi već od 12. stoljeća izdiferencirani, sve do 14. stoljeća čakavština i kajkavština nisu se toliko razlikovale, posebice na kopnu gdje je dolazilo do preplitanja (Hercigonja 1983: 353). U tekstovima zbornikâ toga vremena kajkavizmi su se često namjerno rabili u tvorbi kontaktnih sinonima[2] ili u druge stilske svrhe. Svakako je vidljivo i u rečenicama *Grškovićeva zbornika* da se kajkavizmi koriste namjerno, ili u stilske svrhe ili radi povećavanja recepcije teksta (kako bi tekstovi bili čitani na širem području).

Nadamo se da ćemo u analizi *Grškovićeva zbornika* moći istražiti sve sastavnice njegova jezika te tako otkriti količinu elemenata triju jezičnih sastavnica i utvrditi čega ima više te koji su dijelovi iz *Grškovićeva zbornika* jezično noviji, a koji stariji.

[2] “Sinonim je riječ koja se glasovnim sastavom razlikuje od druge s kojom ima isto ili blisko značenje.” (Anić 1998: 1052) Kontaktni su sinonimi leksemi od kojih jedan pripada standardnomu jeziku, a drugi dijalektu ili žargonu, ila pak oba pripadaju različitim dijalektima/žargonima.

2. METODOLOŠKE POSTAVKE

2.1. Odabir korpusa, dosadašnja istraživanja i opis rada

Znanstveni radovi koji su se dotakli *Gršković*eva *zbornika* iz 16. st. uglavnom su proučavali njegove tekstove s književne, tj. stilističke strane. Temeljita jezična analiza na tekstovima *Gršković*eva *zbornika* nije provedena. Polazeći od toga, namjera nam je napraviti iscrpnu jezičnu analizu tekstova toga zbornika, imajući na umu vrijeme nastanka zbornika, ali i stariju jezičnu baštinu na čijoj su osnovi tekstovi nastali. Šesnaesto je stoljeće razdoblje procvata glagoljaške produkcije, posebice na području tiskarstva. S obzirom na to da je *Gršković*ev *zbornik* rukopisno djelo, dio istraživanja posvetit ćemo i njegovoj grafiji, odnosno iscrpnijoj analizi kurzivne glagoljice kojom je pisan.

Jezik tekstova 16. stoljeća raznolik je zbog miješanja starocrkvenoslavenske jezične tradicije i interferencija narodnoga jezika u prijepise starijih tekstova. Pisari su često namjerno unosili inovacije u prijepise starijih tekstova, no te su interferencije nerijetko unesene vrlo nesustavno. Često se u tekstovima u istoj rečenici mogu pronaći starocrkvenoslavenski oblici riječi kao i oni mlađega postanja, s provedenom glasovnom promjenom (primjerice, u rečenici može istovremeno stajati i riječ sa zabilježenim jatom, ali i riječ s provedenom vokalnom transformacijom i ikavskim odrazom jata, ili npr. stariji oblik priloga *tagda*, ali i novije *tada*). U takvim primjerima treba razlučiti kojih je oblika više, odnosno koji su češći. Analizom mlađeg jezika možemo pokušati dokučiti koji je bio pisarov jezik i posljedično, gdje je rukopis nastao. Zbog svih tih postavki, odabir *Gršković*eva *zbornika* činio nam se logičnim korakom ka podrobnijem istraživanju hrvatskoga jezika 16. stoljeća.

Kako smo prije spomenuli, *Gršković*evim se *zbornikom* jezikoslovci nisu previše bavili. Kratku je jezičnu i sadržajnu analizu napravio Vjekoslav Štefanić u *Glagoljskim rukopisima Jugoslavenske akademije* (Štefanić 1970: 45-52). Štefanić se nije podrobnije pozabavio jezikom *Gršković*eva *zbornika*, već je samo dao kratak opis sadržaja i nekih jezičnih osobitosti (refleks jata, prisutnost nekih čakavskih ili starocrkvenoslavenskih karakteristika). Za tekst *Čtenie svetago Ivana Hrstitela kako e prišal v Ad* Štefanić nabraja nekoliko primjera miješanja crkvenoslavenskoga i čakavskoga izraza te navodi da je u Mihanovićevu *Homilijaru* pronađen analogan

tekst (HAZU III C 19). U apokrifnoj priči *Čtenie svetago Ivana Evanjelista o prišasti Gospodni na zemlu*, što je zapravo priča o Apokalipsi, Štefanić (Štefanić 1970 : 45-46) nabraja neke primjere očuvanog slogotvornoga *l* te napominje da je refleks jata ikavski, uz nekoliko ekavizama. Slijedi apokrifna priča o kraju svijeta za koju Štefanić smatra da je starijeg jezičnog tipa, uz puno crkvenoslavenizama i ekavski refleks jata. Tekst *Čtenie svete Marie o mukah* prema Štefaniću ima više crkvenoslavenskih elemenata, a napominje i da se sličan tekst nalazi u *Petrisovu zborniku*. Sljedeći tekst u zborniku, Pavlova *Apokalipsa*, ima više čakavskih elemenata, a jezik je ekavsko-ikavski. Štefanić spominje i postojanje kajkavske zamjenice *kaj*. To je jedna od jezičnih pojava koju su jezikoslovci povezivali s kajkavskim naslojavanjem, no nije sigurno jesu li takve interferencije bile namjerne i u svrhu stvaranja hibridnoga jezika ili je riječ o osobinama nekih čakavskih govora sjevernoga dijela Istre. Takve je zaključke moguće donijeti tek nakon analize cjelokupnoga korpusa.

Štefanić se u sljedećim prilozima osvrnuo samo na kratke napomene o refleksu jata pojedinog priloga te na odnos crkvenoslavenskih i čakavskih elemenata, uz transliteraciju prve i posljednje rečenice teksta. Na kraju svoje kratke analize Štefanić zaključuje da je *Gršković*ev *zbornik* napisan u drugoj polovici 16. st., vjerojatno na području Istre. Navodi da je tekst ortografski i grafijski osebujan, no ne pojašnjava dodatno koje su to osobitosti. Iako Štefanić nije naveo mnogo jezičnih podataka, njegova je analiza *Gršković*eva *zbornika* najiscrpnija dosad napisana. Ostali filolozi koji su se pozabavili *Gršković*evim *zbornikom*, učinili su to tek usput, najčešće u usputnoj napomeni kod analize drugih tekstova toga vremena.

U radu Johannesa Reinharta, *Nauk sinu Vičerdovu u hrvatskoglagoljskoj književnosti* (2012: 211-232), Reinhart obrađuje spomenuti tekst pronađen u *Gršković*evu i *Petrisovu zborniku*. U radu nema iscrpne jezične analize, tek poneka fonološka i morfološka napomena jer se autor bavio ponajviše tekstološkom raščlambom. Reinhart je pisao i o jednom mirakulu iz *Gršković*eva *zbornika* (GZ, HAZU VII 32) u radu *Kombinacija dvaju mirakula u hrvatskoglagoljskom rukopisu* (2010: 669-686), gdje je analizirao povezanost mirakula iz *Gršković*eva i *Petrisova zbornika* sa sličnim mirakulom iz talijanske srednjovjekovne književnosti.

Stjepan Damjanović pozabavio se kajkavskim naslojavanjima u svojim djelima o hrvatskoglagoljskim tekstovima (Damjanović 1984 i 2008). U nekim se svojim

radovima osvrnuo na interferencije u hrvatsko-crkvenoslavenskome, iako se nije posebno dotakao *Gršković*eva *zbornika* već samo naveo neke skupne karakteristike hrvatskoglagoljskih spomenika 15. i 16. stoljeća. Tim i takvim interferencijama pozabavio se nadalje u poglavlju "Staroslavenski i starohrvatski u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima" u knjizi *Povijest hrvatskoga jezika, sv. 1. (Srednji vijek)*. U tom je poglavlju obradio korpus spomenika (*Vinodolski zbornik, Petrisov zbornik, Kolunićev zbornik, Kolunićev korizmenjak, Tkonski zbornik, Žgombićev zbornik, Red i zakon zadarskih dominikanki, Gršković*ev *zbornik, Šibenska molitva, Cantilena pro sabatho i Povaljska listina*) među kojima je analizirao i jezične interferencije u *Gršković*evu *zborniku*. Damjanović tumači jezik tih spomenika kroz jezičnu analizu na fonološkoj razini (jat, slogotvorni sonanti, jerovi, jednačenja po mjestu tvorbe, suglasnička skupina *žd*, stara suglasnička skupina *čr*, rotacizam, asimilacije, problem geminata, supostojanje *f/p*, promjena *s* > *š* u tuđicama) te na morfološkoj razini (sličnosti i razlike između crkvenoslavenskih i čakavskih nastavaka u paradigmama). Posebnosti su toga razdoblja i sve prisutnija kajkavska naslojavanja pa je Damjanović i njih obradio na fonetsko-fonološkoj, morfološkoj i leksičkoj razini. Iako se Stjepan Damjanović pozabavio i *Gršković*evim *zbornikom* u toj analizi, nije to učinio isuviše iscrpno jer je *Gršković*ev *zbornik* tek jedan manji dio korpusa njegove jezične analize.

Književnopovijesnim i tekstološkim istraživanjima (biblijski i hagiografski tekstovi, apokrifi) srednjovjekovnih hrvatskoglagoljskih tekstova bavila se Vesna Badurina-Stipčević, koja je izradila transliteraciju i transkripciju tih tekstova u latiničkim kritičkim izdanjima. Jedno je od područja njezina istraživanja i tekstološko istraživanje glagoljskih brevijara, misala i zbornika, od kojih je analizirala i *Gršković*ev *zbornik*. Taj joj je zbornik bio izvorom za tekstološko istraživanje hrvatskoglagoljskoga prijevoda biblijskoga teksta "Knjiga o Esteri" (Badurina-Stipčević 2012). Autorica se bavila tekstološkim pitanjima u *Gršković*evu *zborniku*, no nije se posebno dotakla fonologije i morfologije.

Gršković*eva* su se zbornika u svojim radovima dotakli razni istraživači, često u usporedbi sa *Žgombić*evim i *Petrisov*im zbornikom, no bez podrobnije analize jezika *Gršković*eva *zbornika*. Sofija Gadžijeva, Ana Kovačević, Milan Mihaljević, Sandra Požar, Johannes Reinhart, Marinka Šimić i Jasna Vince autori su knjige *Hrvatski*

crkvenoslavenski jezik (Gadžijeva et al. 2014) u čijem je opsežnome korpusu i *Gršković*ev *zbornik*. U knjizi je iznesena analiza hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika na grafemskoj, fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj razini.

Hrvatskoglagoljske je tekstove 15. i 16. st. istraživao i Eduard Hercigonja (Hercigonja 1973), često s naglaskom na njihove kajkavske elemente.

Međutim, nitko se od navedenih autora nije sustavno pozabavio jezikom *Gršković*eva *zbornika* te s određenom sigurnoću utvrdio mjesto njegova nastanka, broj pisara, odredio grafičke i grafetičke osebujnosti, fonološke, morfološke, sintaktičke i leksičke značajke te omjer jezičnih interferencija u tekstovima zbornika.

U ovome radu najprije ćemo ukratko opisati tekstove koji se nalaze u *Gršković*evu *zborniku*, a zatim ćemo ponešto reći i o grafetičkim obilježjima kurzivne glagoljice u *Gršković*evu *zborniku* (obilježja pisma i linijski ustroj, znak za *jeri* i „i“, desetično „i“, znak za poluglas, slovo „f“). Slijedi fonološka analiza (*jat*, slogotvorno *r* i *l*, vokalizacija poluglasa, prednji i stražnji nosni samoglasnik, suglasnička skupina *žd*, stara suglasnička skupina *čr*, rotacizam, sekundarna jotacija, druga palatalizacija, jednačenja), morfološka analiza (imenice, pridjevi, zamjenice, glagoli, participi i prilozi, prijedlozi, brojevi, veznici, uzvici), sintaktičke napomene (crkvenoslavenska sintaksa, čakavski sintaktički elementi, kajkavski sintaktički elementi) te leksičke napomene (čakavske leksičke interferencije, kajkavske leksičke interferencije, leksički crkvenoslavenizmi: preslavizmi, moravizmi…).

2.2. Cilj, hipoteze, metodologija istraživanja

Cilj je ovoga rada jezičnom analizom te interpretacijom grafičkih i grafetičkih osobitosti kurzivne glagoljice u *Gršković*evu *zborniku* omogućiti hrvatskoj filologiji utvrditi porijeklo i značaj jednog slabo istraženog zbornika različitog srednjovjekovnog štiva te time dokazati ili opovrgnuti sljedeće hipoteze:

1. Zbog svojih jezičnih karakteristika (čakavizmi i mogući kajkavizmi), *Gršković*ev *se zbornik* smješta u Istru, što naglašava važnost istarskih pisara i prepisivača za hrvatsku jezičnu tradiciju.

2. Iako je rukopis isprva neujednačen, pretpostavlja se da je zbornik pisao jedan pisar.
3. Istraživanje jezičnih interferencija može nam prikazati jezičnu *koinè* na tom prostoru u 15. i 16. stoljeću.

Kod analize jezikâ glagoljskih zbornikâ 15. i 16. stoljeća javlja se problem odabira ispravne metodologije. Kako je riječ o tekstovima *miscellanea*, ključno je odabrati pravilnu metodologiju istraživanja, uvijek uzimajući u obzir ciljeve koje želimo postići. To su tekstovi mješovitoga jezika i građe. Jezik je mješovit na različit način od teksta do teksta (osim ako je riječ o zbornicima kao što je *Kolunićev*, koji je tematski i jezično jedinstven jer je nastao na jednom predlošku, no to nije slučaj s *Grškovićevim zbornikom* i drugim sličnim zbornicima, koji su prepisivani iz predložaka različita vremena i mjesta nastanka, pa čak i kroz duži period vremena i, neki od njih, od različitih pisara), a mješovita je i građa (neki su tekstovi neliturgijski, ali djelomično vezani uz liturgiju pa je u njima prisutnija "viša", crkvenoslavenska inačica jezika, dok su drugi svjetovnije naravi pa je u njima više narodnih elemenata). Tekstovi zbornikâ 15., a posebice 16. stoljeća sadrže tri književnojezične varijante (Hercigonja 1983: 297-301): crkvenoslavenski hrvatske redakcije, prijelazni tip crkvenoslavensko-narodnoga jezika te narodni jezik (koji, posebice nakon kraja 15. stoljeća i povećanih migracija zbog turskih osvajanja, osim čakavske komponente, uz povremene kajkavizme, sadrži sve više štokavizama). Uzimajući to u obzir, valja imati na umu da odabir iste metodologije koju bismo odabrali za analizu monografske studije, možda ne bi dao očekivane rezultate.

Uzmemo li, za dokazivanje jedne postavke, nasumce primjere iz cijeloga zbornika kao da se radi o jedinstvenome djelu, nećemo dobiti širu sliku i prikaz jezičnoga stanja u pojedinim njegovim dijelovima, koji su, tehnički gledano, svaki za sebe posebno djelo te ih je uputno tako i istraživati. Naime, od teksta do teksta jezik se može toliko razlikovati na svim svojim jezičnim poljima (fonologija, morfologija, sintaksa, leksik) pa i prema vremenu i mjestu nastanka, da se nikako ne može odrediti jedna jedinstvena baza i naslojavanje. Svaki od tih tekstova, ukoliko je uzet iz drugog predloška, ima vlastitu jezičnu bazu, bio to crkvenoslavenski ili narodni jezik, odnosno, vlastiti omjer naslojavanja. Neki tekstovi, koji su nastali na području miješanja idioma, primjerice čakavskoga i kajkavskoga narječja (sjeverni dio istre ili

blizina ozaljskoga područja), imaju određeni omjer tih jezičnih elemenata u tekstu, dok tekstovi u kojima je podloga čakavska, a naslojavanje tek težnja ujedinjenju jezičnih idioma u zajedničku *koiné* (koja je bila sveopće prisutna u 16. stoljeću), imaju sasvim drugačiji omjer elemenata. Analiziramo li jezik zbornika kao jezičnu cjelinu, nećemo doći do zaključka o mogućem predlošku ili mjestu/vremenu nastanka određenoga teksta u zborniku te time nećemo dobiti jezičnu sliku svakog zborničkog priloga posebno.

S druge strane, razlučimo li zbornik na njegove sastavnice te *metodom parcelacije* (Hercigonja 1983: 299) analiziramo svaki prilog zasebno, dobit ćemo detaljniji uvid u jezičnu sliku tekstova toga vremena. Takva bi analiza, međutim, iziskivala isuviše vremena i bila bi preopširna za potrebe ovoga rada. Prikladnije bi bilo analizu pojedinačnih dijelova ostaviti za manje znanstvene radove u kojima bismo se nekim jezičnim detaljima mogli bolje posvetiti. S obzirom na to da je naša tema jezik jednog zbornika, valjalo bi uzeti u obzir cjelovitost zbornika kao zasebnu jezičnu komponentu. Iako jezično različiti, svi su prilozi u zborniku dio jedne cjeline. Analiziramo li tu cjelinu *metodom sinteze*, dobit ćemo potpuniji uvid u jezik beletristike toga vremena. To, naravno, ne znači da zanimljivosti u zasebnim tekstovima nećemo spomenuti ili da nećemo, u kratkim crtama, dati jezični opis pojedinih priloga, posebno s obzirom na iste ili slične tekstove u drugim zbornicima toga vremena.

S obzirom na to da se istraživanje radilo na korpusu tekstova u *Gršković evu zborniku*, najprije ćemo *deskriptivnom metodom* predstaviti ključna pitanja u dosadašnjim istraživanjima te navesti moguće drukčije smjerove u kojima će ići ovo istraživanje. U početnom ćemo dijelu analizirati neka slova i znakove te utvrditi na koji se način bilježe u *Gršković evu zborniku*. Analizirat će se i interpretirati oblik slova te istražiti i zabilježiti znakovi za poluglas. *Metodom analize* doći ćemo do spoznaja o načinu bilježenja znakova za poluglas i drugih slova u tekstovima *Gršković eva zbornika*.

U središtu će istraživanja ipak biti fonološki i morfološki opis jezika *Gršković eva zbornika*. Glagoljički će se tekst transliterirati u latinicu te će se provesti analiza svih čitljivih i neoštećenih dijelova.

Analizom fonološke razine utvrdit ćemo koji je odraz jata u svakom od tekstova zbornika te ustanoviti odnos između grafema i fonema kod poluglasova, jata, *ĵ* i *ĉ* (Žagar 2015). Korpus riječi u kojima se pojavljuje ikavsko-ekavski (ili ekavsko-ikavski) odraz jata analizirat ćemo kontrastivnom metodom i pravilom Meyera i Jakubinskog utvrditi je li uistinu riječ o ikavsko-ekavskome (ili ekavsko-ikavskome) govoru ili raznolikost u odrazu jata proizlazi iz sporadičnoga miješanja elemenata u hibridnome jeziku. *Metodom analize* istražit ćemo odraz praslavenske skupine **dj*, sudbinu slabih i jakih jerova, odraz prednjega i stražnjega nosnog samoglasnika te *kvantitativnom* i *komparativnom metodom* utvrditi čestotu čakavskih (i to kojih govora) odraza i onih crkvenoslavenskih. Proučit ćemo rezultate glasovnih promjena i usporediti ih s rezultatima istih promjena u čakavskim govorima kako bismo utvrdili koliko je fonoloških karakteristika u zborniku narodno (čakavsko ili kajkavsko), a koliko starocrkvenoslavensko.

Metodom sinteze ćemo nadalje prikupiti primjere i pokušati sastaviti potpune imeničke, zamjeničke i pridjevske paradigme te razlučiti koliko je ostataka starih crkvenoslavenskih paradigmi ostalo u jeziku *Gršković*eva *zbornika*. Provjerit ćemo u kojoj je mjeri prisutna dvojina, kao i alterniraju li u istim riječima i padežima i crkvenoslavenski i hrvatski nastavci. Kod zamjenica ćemo posebnu pozornost posvetiti supostojanju crkvenoslavenskih i narodnih oblika (*az/ia*; *zač*, *ča*…), koji se pojavljuju i u pridjeva (*našego/tvoega*). Jednostavne ćemo glagolske oblike analizirati i *kontrastivnom metodom* usporediti kako bismo utvrdili čestotu njihova pojavljivanja u zborniku, kao i čestotu starih i novih nastavaka. Složene ćemo oblike također analizirati i sastaviti paradigme te kontrastivno utvrditi čestoću njihova pojavljivanja u tekstovima. Proučit ćemo i nepromjenjive vrste riječi i utvrditi koje su glasovne promjene u njima provedene (npr. jaka čakavska vokalizacija: *kadi*, *va*…), kao i nose li prevagu crkvenoslavenske ili čakavske riječi.

Kontrastivnom će se i *sinkronijskom metodom* rezultati istraživanja na svim poljima kasnije usporediti s rezultatima jezičnih analiza drugih hrvatskoglagoljskih tekstova toga razdoblja (*Petrisov zbornik, Žgombićev zbornik*), kao i starijih tekstova (dijakronijska metoda).

S obzirom na to da *Gršković*ev *zbornik* još nije bio potpuno jezično obrađen, jezična bi analiza mogla bolje pokazati kakav je bio jezik 16. stoljeća na tome

području. Utvrdimo li da je *Gršković*ev *zbornik* još jedan u nizu zbornika prepisivanih u Istri, to nam potvrđuje važnost istarskih pisara i prepisivača u glagoljaškoj tradiciji. Analizom jezika možda se može dokučiti i porijeklo pisara/prepisivača.

Moguć je znanstveni doprinos ovoga istraživanja velik, posebice promatramo li jezik *Gršković*eva *zbornika* u kontekstu povijesnoga razvoja hrvatskoga jezika, čakavsku i glagoljašku baštinu te analizu korpusa dijakronijske dijalektologije. Ova, dosad nedovoljno istražena tema, znanstveno je vrlo relevantna i zanimljiva te korisna budućim znanstvenicima filolozima.

3. DRUŠTVENO-POVIJESNI OKVIR

U kasnome srednjem vijeku u Istri još je uvijek snažan utjecaj Mletaka. Venecija je kroz kraj 14. i početak 15. stoljeće sudjelovala u nekoliko ratova, uglavnom s istarskim markgrofovima. Sredinom 15. stoljeća mletački dužd postaje istarskim markgrofom, čime se zaoštrava borba Venecije s Habsburgovcima. U ratu koji slijedi, kao i u onom Uskočkome stoljeće kasnije, Istra pretrpjela velike gubitke u ljudstvu.

No ratovima uzrokovana razaranja nisu jedina koja su uzrokovala opadanje broja stanovnika u Istri. Epidemije bolesti, posebice kuge, harale su hrvatskim područjem, a ni Istra nije bila toga pošteđena. Od 14. do 16. stoljeća broj se epidemija kuge povećavao te je u 16 stoljeću zabilježeno da se epidemija pojavila 16 puta, dok se epidemija malarije razbuktala još u 15. stoljeću (Darovec 1996, Gruber, 1924). Bolesti i ratna stradanja nisu jedini odnosili živote. Bile su tu i tihe bolesti, siromaštvo i neimaština, uzrokovane nerodnim godinama i prirodnim nepogodama uništenim usjevima. Takvo, opustošeno područje Istre, Mlečani i Habsburgovci naseljavali su stanovništvom izbjeglim pred Turcima. Osmansko je carstvo u 15. i 16. stoljeću osvajalo krajeve Hrvatske, Dalmacije, Bosne, Hercegovine, Albanije i Crne Gore te su izbjeglice s tih prostora naseljavale istarske krajeve. Osim tih doseljenika, Mlečani i Habsburgovci su ondje naselili i stanovnike drugih regija. To je, došljačko stanovništvo, utjecalo na jezik i kulturu istarskoga poluotoka. Posljedica toga bila je da se opustošena Istra napučila novim stanovništvom, mahom s drugih područja, što je promijenilo njezinu jezičnu sliku[3].

Još od pokrštavanja Hrvata u 9. st., Crkva se na ovome području razvija u okvirima zapadne liturgije, tako da uvođenje slavenskoga bogoslužja nije bilo lako (Budak-Raukar 2006: 72-73). Glagoljica vrlo polako preuzima primat od latinice te u 11. stoljeću, zahvaljujući feudalnoj rascjepkanosti (Budak-Raukar 2006: 73), započinje širenje glagoljaškog utjecaja od sjevernog Jadrana na druge hrvatske krajeve. Pokrštavanje je krenulo iz različitih središta te je to i razlog razlika među glagoljaškim krajevima. Južnije od Neretve i u Dalmaciji prevladavao je istočni utjecaj, dok je u tadašnjoj Hrvatskoj prevladavao zapadni utjecaj (Budak-Raukar 2006: 74).

[3] Više u *Istarskoj enciklopediji*: http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2182, 3. ožujka, 2019.

Iako su se u ranijim zapisima o glagoljici i glagoljašima konstantno provlačile teze o materijalnom i duhovnom siromaštvu glagoljaša[4], Hercigonja napominje da je to protivno spoznajama koje imamo o bogatstvu glagoljaške knjige i glagoljaškog tiskarstva uopće (Hercigonja 1983: 169-180). Za glagoljaše se dugo tvrdilo da su bili slabo obrazovani te da su zbog svoje neobrazovanosti bili bliži narodu nego svojoj braći, latinskim svećenicima. Čak i pojava prve glagoljske tiskane knjige, *Misala po zakonu rimskoga dvora* iz 1483., tek tridesetak godina nakon izuma tiska, nije mnoge uvjerila u obrazovanost glagoljaša, već su taj, tiskarski napredak, pripisali sveeuropskom napretku u tiskarstvu u tom periodu. No glagoljašima se ipak, u novije vrijeme, priznaje poznavanje iste osnovne literature za niže svećenstvo kao i onim svećenicima latinske provenijencije, te zasigurno, procvat glagoljaškoga tiskarstva ne bi bio moguć u toj mjeri i kvaliteti da glagoljaši nisu bili učen i obrazovan kler[5]. Zaista, i Jagić, nakon svih svojih kritika glagoljašima, priznaje da valja imati na umu kako je glagoljaško tiskarstvo začeto među prvima u Europi, a *Prvotisak* je, kao i ostale *inkunabule*[6], bio izrazito grafički dotjeran, a jezično vrlo pravilan (Hercigonja 1983: 172). I glagoljaške su rukopisne knjige kaligrafijom i iluminacijama bile vrlo uspješne izrade, a njihova se ljepota i vrijednost može usporediti, prema Anđelku Badurini, s onom europskoga književnoga kruga toga vremena (A. Badurina 1980: 33-34).

---

[4] Hercigonja spominje zapise filologa o glagoljici i glagoljaštvu s kraja 19. i početka 20. stoljeća: Vatroslava Jagića i njegovu *Historiju književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga* (1867.) te *Hrvatsku glagolsku književnost* (1913.), Ivana Broza i njegove *Crtice iz hrvatske književnosti,* sv. II (1888.), Đuru Šurmina i *Povijest književnosti hrvatske i srpske* (1898.) te Milorada Medinija i *Povjest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku I*, (1902.). U tim zapisima, svi oni, gotovo istim riječima "časte" glagoljaše pridjevima kao što su "neuki", "siromašni" i "nevoljni", dok o njihovoj djelatnosti pišu da je "zapuštenost i siromaštvo bilo krivo nenapredovanju bogoslovske literature" (Broz 1888: 50), da glagoljaši "zaostajahu u naobrazbi za svojim latinskim drugovima" (Broz 1888: 52), da oni "nemahu ni škola ni druge sprave" za svoj rad (Medini 1902: 5), koji, pak ocjenjuju slabim i nekvalitetnim, s obzirom na to da nisu imali "pristupa u hram nauke" (Jagić 1913: 16) te da je njihova glagoljaška književnost bila "vrlo slaba i mršava duševna hrana" (Jagić 1913: 32) (sve prema: Hercigonja 1983: 169-171).

[5] Pogledamo li samo grafite iz 15. i 16. stoljeća koji se nalaze na zidovima istarskih crkvica, vidjet ćemo da glagoljski grafiti stoje paralelno s (rjeđim!) grafitima zapisanima na latinici od kojih su neki bili na latinskome jeziku. Znamo li da su te grafite urezali glagoljaški đaci pri učenju slova tijekom svoje izobrazbe, moramo uočiti da su onda očito bili podučavani i u latinskome jeziku i pismu.

[6] *Inkunabule* su prve europske tiskane knjige, nastale u razoblju od pedesetak godina nakon izuma tiskarstva (točnije, do 1500., ili prema drugima, do 1501. godine). Naziv potječe iz latinskoga izraza *in cunabulis*, što znači "u kolijevci". Prve *inkunabule* su, dakle, "knjige u povojima". U svijetu je poznato oko 40 000 *inkunabula*, a posebno su, po kvaliteti i ljepoti, zapažene one talijanske. Hrvatskoglagoljskih je *inkunabula* šest: *Misal po zakonu rimskoga dvora*, prva hrvatska tiskana knjiga (1483.), *Brevijar po zakonu rimskoga dvora* (1491.), *Ispovid* (1492.), *Baromićev brevijar* (1493.), *Senjski misal* (1494.), *Spovid općena* (1496.). (Damjanović 2011: 277).

Niti napisi o glagoljaškom siromaštvu nisu sasvim točni. Nemamo, naime, zapisa o starijim razdobljima glagoljaške djelatnosti koji bi nam detaljnije predočili materijalno stanje glagoljaškoga klera na našemu području. Podatci o glagoljašima u 16. stoljeću govore nam o sve većoj oskudici i siromaštvu glagoljaškoga klera. No te podatke valja staviti u kontekst vremena: brojne bitke u 15. i 16. stoljeću te bolesti poput kuge i malarije uzrokovale su opustošivanje nekih područja i prenapučenost drugih.[7] Seobe stanovništva uzrokovale su i seobu glagoljaškoga klera te se, u nekim mjestima (kao, npr. na otoku Krku) na malome području našlo isuviše glagoljaških popova u odnosu na malen broj stanovnika. Takav nesrazmjer uzrokovao je siromaštvo i glad među glagoljašima (Štefanić 1960: 11).

Glagoljaši su, zbog svoje bliskosti sa slavenskim pukom[8], kao i zbog izrazite povezanosti glagoljice i crkvenoslavenskoga jezika kao književnojezičnoga odraza narodne pismenosti i književnosti, strastveno branili liturgiju na narodnome jeziku, a opirali se svemu tuđemu (ne samo latinskome jeziku, već i svakomu nametnutomu jeziku književnosti i liturgije)[9]. U tim su se nastojanjima, iako vjerski pripadnici iste crkve kao i njihovi oponenti, glagoljaši često našli na meti napada i progona zbog svoje odlučnosti da dokažu da je slavenski jezik jednakovrijedan latinskomu, grčkomu i hebrejskomu za održavanje liturgije. Javlja se i težnja nekih svećenika da otkriće glagoljice pripišu svetome Jeronimu, dajući joj time legitimitet koji samo jedan općeprihvaćeni i zaslužni svetac može dati. S takvom “pozadinom”, smatrali su, veća je vjerojatnost da se glagoljica, a samim time i starocrkvenoslavenski jezik, prihvate kao jezik i pismo bogoslužja koji imaju ista prava i vrijednosti kao i latinski ili grčki jezik, tj. bogoslužje na grčkome ili latinskome jeziku. Neki su se svećenici, zanoseći

---

[7] “Predodžba o siromaštvu i kulturnoj zaostalosti glagoljaša, stvarana na osnovi citiranih činjenica i situacija karakterističnih za period nazadovanja u 16, 17. i 18. st., nekritički je, dakle, prenijeta u znanstvenu literaturu 19. i 20. st. kao opća značajka,... Zbog ovakve generalizacije jednog relativno kasnog stanja, koje je *neopravdano proglašeno tipičnim*, postepeno je formirana iskrivljena slika i onog razdoblja u historiji glagoljaštva (12-16. st.) kada je ono predstavljalo značajan društveno-gospodarski i duhovni potencijal na jednom dijelu našeg narodnog prostora.” (Hercigonja 1983: 279)

[8] Dokaz tomu je i jedan od glagoljskih grafita u crkvi sv. Antuna pustinjaka u Barbanu gdje je na jednom od grafita ostao zabilježen potpis seljaka Bratonje, koji je, očito, poznavao glagoljicu i znao se njome služiti. Poučavanje i učenje glagoljaškog pisma nisu glagoljaši, dakle, rezervirali samo za svećenstvo. (Samanta Milotić Bančić: „Jezik i grafija barbanskih glagoljskih grafita“, *Barbanski zapisi, zbornik radova znanstvenog skupa "Barban i Barbanština od prapovijesti do danas", 5. Memorijal Petra Stankovića "Barban u srcu",* sv. 4, Barban, 2016., 1, str. 63-78.)

[9] Štefanić je zapisao primjer odlučnosti u čuvanju glagoljice u liturgiji koji se događao nakon 15. stoljeća u Rijeci. Svećenički kler je svojim trudom i zauzimanjem za slavenstvo u liturgiji, postigao da se i nakon Guttenbergova izuma tiskarskoga stroja 1455. glagoljica i glagoljanje na riječkome području održalo, usprkos jakom utjecaju latinskoga bogoslužja kod talijanskih feudalnih gospodara. Siromašni kler i obični puk uspjeli su održati svoj narodni jezik i pismo u liturgiji (usp. Vjekoslav Štefanić, “Glagoljica u Rijeci”, *Zbornik “Rijeka”*, Matica hrvatska, Zagreb 1953., str. 403).

se tom tezom, natjecali kasnije i u tome da dokažu slavensko porijeklo svetoga Jeronima[10].

Potreba i poriv glagoljaša da osnaže slavenski puk održavanjem mise na crkvenoslavenskome jeziku i prevodeći knjige na glagoljicu, usprkos napadima i progonima na popove glagoljaše[11], dosegla je vrhunac u razdoblju renesanse, kad se, želići se približiti puku širega govornoga područja, u glagoljaške tekstove unosilo i elemente štokavskoga i kajkavskoga jezika. Od prvotnoga panslavenskoga polazišta, hrvatska književnost se u 16. stoljeću, i ona na latinici i ona na glagoljici, okreće svehrvatskome čitatelju, ujedinjujući elemente svih triju jezika (čakavskoga, štokavskoga i kajkavskoga) i stvarajući tako, nekoliko stoljeća prije ilirizma, sjeme začetka nacionalne svijesti koje će tek u 19. stoljeću procvasti u pravi narodni preporod[12].

3.1. Tropismenost i trojezičnost na hrvatskome području

Na našem su području stoljećima suobitavala tri pisma i tri jezika. Latinica je bila u uporabi od najranijeg doba, čim su Hrvati prihvatili kršćanstvo. Koristila se za liturgijsku, ali i svjetovnu uporabu. Problem je, međutim, bio taj što se njome nisu mogli bilježiti specifično slavenski glasovi, kao npr. *č, ć, đ, š, ž*. Tako da je njezina uporaba ostala dijelom ograničena na djela pisana latinskim jezikom, a ona pisana narodnim jezikom imala su raznolika grafijska rješenja za spomenute glasove. Svaki je pisac imao svoja rješenja, a neki su i sami imali po nekoliko različitih rješenja za bilježenje istoga glasa. Od 9. pa sve do 14. stoljeća povećava se polako broj spomenika i tekstova pisanih glagoljicom pa latinica polako pada u drugi (ili treći) plan, no od 14. stoljeća nadalje latinica ponovno preuzima prevlast te sve do ilirskoga pokreta i sredine 19. stoljeća ostaje neujednačena. Ilirski pokret ujedinio je Hrvate

[10] Oko toga se, kao i nekih drugih pitanja, povela debata između Barbanca Petra Stankovića (1771.-1852.) i talijanskog jezikoslovca Francesca Marije Appendinija (1768.-1837.). U svojim se pismima Appendiniju Stanković pozivao na Jeronimovo istarsko podrijetlo i iznosio svoje dokaze toj tvrdnji, no ti su dokazi bili neuvjerljivi. (Pliško - Milotić Bančić 2013)

[11] "Metodijeva smrt znači i prestanak organizirane slavenske Crkve u Moravskoj. Metodijev sufragan Wiching žurno je otišao u Rim, ocrnio već mrtvoga Metodija i slavensko bogoslužje kod Stjepana V, koji je te godine izabran za papu. U rano proljeće 886. Metodijevi su učenici, u odsutnosti Svatopluka, zlostavljani, zarobljeni i otjerani iz Moravske." (Žitija 1998: 12).

[12] v. Zlatko Vince: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990., str. 100.

politički, jezično, ali i grafijski te prihvaćanjem gajice 1835. (Jonke 1971) Hrvati napokon dobivaju svoje općeprihvaćeno nacionalno latiničko pismo.

Glagoljicu su Hrvati dobili preko solunskih misionara Ćirila i Metoda u 9. stoljeću. Moravski knez Rastislav, kako bi učvrstio svoju vlast, odlučuje kako bi bilo potrebno Slavenima osmisliti vlastiti jezik i pismo. Latinica, kojom su se dotad koristili oni rijetki koji su je poznavali, nije imala znakove za bilježenje hrvatskoga jezika i njemu posebnih, palatalnih glasova. Rastislav upućuje molbu bizantskom caru Mihajlu, koji mu šalje dvojicu Grka, Ćirila i Metoda, da osmisle Slavenima novo pismo i jezik. Ćiril Filozof, nazvan tako zbog svoje učenosti i elokventnosti kojom je izvojevao pobjedu u brojnim debatama s neistomišljenicima (Damjanović 2002: 11), potaknut Mihajlovim riječima[13] osmišljava novo slavensko pismo koje bazira na novoosmišljenom književnom slavenskom jeziku, koji danas nazivamo staroslavenskim ili starocrkvenoslavenskim. Brojne su teorije o nastanku glagoljice (Žagar 2013: 56 - 93), no danas je općeprihvaćena ona koja autorstvo pripisuje Konstantinu Ćirilu, koji ju je kao originalno slavensko pismo osmislio oko 863. godine[14].

Latinski jezik, prvi pisani jezik koji se na ovom području koristio, bio je ograničene uporabe jer je bilo vrlo malo onih koji su ga poznavali i mogli se njime služiti. Bio je jezikom književnosti još od ranog srednjeg vijeka i to većem broju djela od onih napisanih hrvatskim jezikom. U doba humanizma, cijelo 15. i 16. stoljeće prevladavao je na književnom polju. Bio je i službenim jezikom Hrvatskoga sabora do 23. listopada 1847. No, latinski je oduvijek bio jezikom elite i nije bio dovoljno raširen i potvrđen u narodnoj uporabi.

Starocrkvenoslavenski jezik povezujemo s djelovanjem sv. braće Ćirila i Metoda, a njegov nastanak s drugom polovicom 9. stoljeća (Damjanović 1984: 24–25). Tim su jezikom najprije prevedene liturgijske knjige (najprije Biblija), a potom

[13] „Nije stoga nikakvo čudo što se car Mihajlo 862. godine, kada su stigli poslanici moravskoga kneza Rastislava da zamole da im da nekoga tko će njihov narod poučavati na slavenskom jeziku, obratio Konstantinu i Metodu riječima: 'Vi ste Solunjani, a svi Solunjani čisto slavenski govore…,“ (Nav. djelo, str. 10.)

[14] Glagoljica je već bila vjerojatno osmišljena kao su Ćiril i Metoda krenuli na svoju moravsku misiju 863., tako da se pretpostavlja da je glagoljica zapravo izumljena godinu dana ranije, 862. godine (v. Radoslav Katičić: „Uz pitanje o postanku i starosti glagoljice“, *Croatica, časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu, Vol. 26 No. 42-43-44*, 1996., str. 187.)

.

i one svjetovnoga karaktera. U takvu vrstu svjetovnoga štiva ubrajamo i zbornike. No novi vijek donosi i porast broja tekstova pisanih na narodnome jeziku.

Narodni hrvatski jezik ulazi u uporabu postupno, razvijanjem svjetovne vrste književnosti i tekstova pravne prirode. Taj je narodni jezik baziran na čakavskoj osnovici pa ga nazivamo još i čakavskim narodnim jezikom. Njime su zapisani neliturgijski pravni i beletristički tekstovi koji su bili namijenjeni širim masama. Naravno da se i u takvim tekstovima moglo pronaći crkvenoslavenizama, kao što se i u crkvenoslavenskim tekstovima moglo pronaći narodnih elemenata. Razina tih elemenata rasla je u tekstovima do 16. stoljeća pa se, proučavajući tekstove tog razdoblja, može uočiti namjerno (uz slučajno) unošenje elemenata druge inačice.

3.2. Slavenski književni jezik na našemu području

Staroslavenski, ili starocrkvenoslavenski[15], kako ga često nazivaju ne bi li se u samome nazivu naglasila njegova namjena, prvi je slavenski književni jezik. Nastao je u 9. stoljeću naporima Svete braće da Slaveni dobiju jedinstveno zajedničko pismo i jezik na koji bi se mogle prevodti liturgijske i druge knjige te održavati misa. Jezik je to zasnovan na jednom od dijalekata općeslavenskoga jezika, točnije dijalektu solunskih Slavena, s obzirom na to da su Grci Ćiril i Metod najbolje poznavali taj dijalekt. Stvarajući Slavenima novi jezik i pismo, braća su nas zadužila uvođenjem pismenosti i književne tradicije na tadašnje cijelo slavensko područje.

Starocrkvenoslavenski je nastao oko 862. godine pa bismo očekivali prve prijevode i knjige upravo krajem toga stoljeća[16]. No sačuvanih spisa iz toga razdoblja nema, već se prvi spisi javljaju u 10. i 11. stoljeću. Te spise, kao najizvorniju inačicu

[15] Poznat još pod nazivima *crkvenoslavenski*, *starobugarski*, *staromakednonski* ili *općeslavenski jezik*. Svaki od tih termina nosi određenu vrijednost, no danas se uglavnom najviše rabe staroslavenski (kao opći pojam) i starocrkvenoslavenski (koji naglašava da je riječ o jeziku liturgije). Termini crkvenoslavenski i općeslavenski imali su uže značenje: prvi je označavao mlađu inačicu starcrkvenoslavenskoga jezika, a drugi zajednički slavenski jezik toga razdoblja koji obuhvaća više elemenata od književne mu verzije. Nazivi pak starobugarski i staromakedonski rjeđe su se rabili i to uglavnom na spomenutim područjima.

[16] Vjekoslav Štefanić (Štefanić 1969: 5) smatra da su Hrvati morali imati neku svoju “malu” književnost i pismenost i prije pokrštavanja te za to pronalazi temelje u slavenskim glosama u latinskim knjigama.

starocrkvenoslavenskoga jezika, nazivamo starocrkvenoslavenskim kanononom[17]. Proučavatelji crkvenoslavenskoga jezika svoj korpus nalaze upravo u kanonu starocrkvenoslavenskih tekstova jer su ta djela većim dijelom jezično uniformirana, odnosno sadrže zajedničke elemente općeslavenskoga jezika toga vremena. Ti tekstovi, u pravilu, sadrže dosta grecizama, što je razumljivo s obzirom na to da su nastali prevođenjem s grčkoga, ali nisu to jedini grecizmi. U živome slavenskome govoru toga vremena postojali su i govorni grecizmi, koje su Slaveni, posebice na solunskome području, rabili u svakodnevnom smislu (*angelъ, evangelije, trapeza*) (Damjanović 2002: 37). Širenjem tog književnoga jezika, dolazilo je do miješanja sa drugim slavenskim govornim jezicima (kasnije i njihovim pisanim inačicama) pa se i taj kanonski jezik počeo mijenjati i u njega su počeli ulaziti elementi tih jezika (kao i latinskoga, koji je bio jezikom kulture na nekim od slavenskih područja).

U tekstovima nastalima od 12. stoljeća nadalje, uočavamo pojavu većih razlika među tekstovima nastalim na različitim jezičnim područjima: počinju se razlikovati *recenzije* i *redakcije.* Na hrvatskome području, prvi takvi tekstovi potječu iz 11. stoljeća, iako imamo podatke da su Hrvati i ranije došli u konakt s ćirilometodskim nastojanjima[18]. Hrvatska redakcija crkvenoslavenskoga[19] jezika, odnosno hrvatski crkvenoslavenski jezik, jezik je kojim su pisani brojni tekstovi od 11. stoljeća nadalje. Hrvatska redakcija crkvenoslavenskoga jezika sadrži neke jezične elemente koji su nastali prirodnim promjenama u hrvatskome jeziku. Znanstvenici se slažu da je riječ o sljedećim promjenama: izjednačavanje poluglasova u većem dijelu tekstova (u hrvatskoglagoljskim se tekstovima uglavnom bilježio samo *jor*), stražnji nazal izjednačio se s glasom *u*, a prednji s glasovima *e* ili *a*, *jery* je izjednačen s glasom *i*, grafem "šta" odrazio se u hrvatskoglagoljskim tekstovima kao *šć* ili *ć*, a starocrkvenoslavenski je *jat* dao ikavski, ekavski ili jekavski odraz (Damjanović 1984:

[17] Kanon je strogo pravilo učenja ili stvaralačkog rada, ono što se po tradiciji i običajima smatra bitnim, obveznim; norma. Može značiti također i pravilo koje je propisala najviša crkvena vlast te popis religioznih knjiga koje Crkva priznaje. (v. Vladimir Anić: *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb, 1998., str. 389). Za razliku od kanona, termini *recenzija* i *redakcija* odnose se na pomlađivanje teksta pod utjecajem piščeva jezika. Oba termina označavaju unošenje elemenata određenog slavenskoga jezika u kanonski starocrkvenoslavenski, no prvi termin označava namjerno mijenjanje teksta (s ciljem pomlađivanja starije inačice), a drugi slučajno, nehotično mijenjanje. Danas su ti termini malo zastarjeli i uporabljuju se uglavnom za tekstologiju.

[18] Ivanka Petrović, „Prvi susreti Hrvata s ćirilometodskim izvorištem svoje srednjovjekovne kulture", *Slovo 38*, 1988., Zagreb, str. 14-15.

[19] Redakcije se počinju formirati već u 12. stoljeću s obzirom na to da su se u različitim slavenskim područjima počele javljati sve veće razlike u govoru pa, posljedično, i u pismu. Dok su recenzije značile namjernu "modernizaciju" tekstova, redakcije smatramo spontanim mijenjanjem jezika u pismu.

35). S druge strane, hrvatski je crkvenoslavenski čuvao i neke klasične općeslavenske elemente, kao npr. čuvanje razlike u uporabi aorista (razine odnosa svršenosti/nesvršenosti), čuvanje starine kod imeničke i zamjeničke sklonidbe dok se pridjevska pomlađuje, čuvanje participa itd. (Damjanović 2002: 38). Slavenski se književni jezik, tj. hrvatski crkvenoslavenski, rabio u liturgijskim tekstovima jer su oni bili viša stilska inačica od govornoga jezika. Narodnim su se čakavskim jezikom, s druge strane, pisali pravni tekstovi[20], a mješavinom tih dviju "normi" beletristika.

Petnaesto stoljeće donosi neke promjene. Dok je do 15. stoljeća temelj pismenosti (dakle, i književnosti) bio hrvatski crkvenoslavenski jezik, od 15. stoljeća, kroz društveno-povijesnu prizmu ratova, bolesti i migracija, mijenja se i jezična slika književnoga jezika pa temeljem postaje narodni jezik (Vončina 1997: 9). Time se, zapravo, ne umanjuje važnost hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika, već samo naglašava rast važnosti narodnoga jezika u svim svojim segmentima, tj. u svim idiomima. Povećava se broj tekstova na čakavskom te čakavsko-kajkavskom jeziku, kao i na štokavskom. Kajkavski elementi ulaze u književnost od 15. stoljeća (vjerojatno već krajem 14. st.), u težnji stvaranja zajedničkoga književnog jezika svih Hrvata (Damjanović: 1984: 23). Sve su to živi narodni jezici koji su u to vrijeme bili u upotrebi na nekom od hrvatskih područja. Nadalje, u 15. stoljeću, hrvatski latinisti pišu latinskim jezikom, no taj je jezik brojnim Hrvatima bio nepoznat.

3.3. Jezično stanje u 16. st. na hrvatskome području

Priroda je jezika da se stalno mijenja i prilagođava. Promjene u jeziku događaju se spontano, često uzrokovane jezikom samim, ali i njegovom sredinom koja se povijesno mijenja: "Posljedice su jezičnih dodira različite: jednom je to jezična asimilacija, drugi put jezično miješanje, zatim kalkovi, posuđenice raznoga tipa itd." (Damjanović 1984: 38). Dakle, jezik se mijenja iz endogenih i egzogenih razloga: unutrašnji su razlozi glasovne promjene koje se s vremenom u jeziku razvijaju te ga mijenjaju, zatim analogije i slično, a vanjski razlozi blizina drugih jezika i njihovo miješanje (u to ubrajamo i seobe naroda, naseljavanje, ratovanje i okupaciju),

[20] "U hrvatskoglagoljskim tekstovima supostoje dvije norme: norma općeslavenskoga književnog jezika i norma čakavskoga književnog jezika. Autori jednom pišu u skladu s prvom (npr. liturgijski tekstovi), drugi put u skladu s drugom (npr. pravni tekstovi)." (Damjanović 1984: 17).

prilagodbe posuđenica i prevedenica i dr. Bitno je naglasiti da na razvoj jezika utječu podjednako svi ti faktori te da su promjene koje se u jeziku dogode ireverzibilne.

Miješani jezici postoje otkad je jezika u kontaktu, no to ne znači da se jezici mješaju u jednakom omjeru. Uvijek je jedan jezik supstrat, drugi adstrat. Onaj jezik čijih je elemenata više, "glavni" je jezik, a onaj čijih je elemenata manje, samo je manji dio novoga, miješanoga jezika. Znamo li da se miješanje događa uvijek kod jezika u kontaktu (a većina je jezika u nekom kontaktu s nekim drugim jezikom), možemo zaključiti da u svijetu gotovo i nema "čistih" jezika. Elementi drugoga jezika najprije ulaze u jezik primatelj na leksičkoj razini, koja je najotvorenija primanju i davanju. Mnogi se jezici miješaju upravo samo na toj, najotvorenijoj razini[21]. Kod mnogih jezika miješanje se kasnije proširuje i na druge razine.

Šesnaesto je stoljeće iz više razloga prijelomno u povijesti hrvatskoga jezika. Renesansni su autori ostavili u hrvatskoj književnosti velik trag, ne samo po svojim književnim ostvarenjima, već i po zametcima usustavljivanja jednog jedinstvenog zajedničkog jezika Hrvata, čiji su temelji postavljeni već u 16. stoljeću (Kapetanović 2011: 77). Među piscima se javlja težnja da u svoj vlastiti idiom utkaju elemente drugih dvaju idioma, uvijek imajući na umu da ti elementi budu općeprihvaćeni i raširen. Čakavski kao tradicijski narodni književni jezik poprima natruhe kajkavskog i štokavskog jezika, a omjer se tih elemenata razlikovao od pisca do pisca. Isto se događa i kod pisaca na štokavskome području te kasnije na kajkavskome. Renesansni pisci osjećaju duh zajedništva i prenose ga na vlastita djela, pokušavajući i jezično ostvariti to zajedništvo. Poslanice koje tada izmjenjuju pisci poput Hektorovića (čakavština) i Nalješkovića (štokavština) zorno prikazuju težnju i namjeru da se ti idiomi međusobno povežu i stvore zajedničku *koiné* (Kapetanović 2011: 78). Iako je u nekim tekstovima do miješanja dijalekatnih elemenata došlo spontano (zbog područja na kojem je djelo nastalo, a nalazi se na granici dvaju idioma), pisci 16. stoljeća takve elemente namjerno unose u svoja djela, pokušavajući se time približiti širem krugu čitateljstva i povezati se s "braćom" koja pišu na, njima razumljivom, drugom hrvatskom idiomu. Štokavština i čakavština su se

[21] "Jedni misle da o miješanju možemo govoriti čim se međusobno djelovanje dvaju jezika, ili djelovanje jednoga jezika na drugi, dodirnulo bilo kojeg dijela jezične strukture, drugi tvrde da se o "miješanju" može tek onda govoriti kad su dodirnuti fonološki ili morfološki sustav." (Damjanović 1984: 39).

jezično ispreplitale još u 15. stoljeću te, iako tekstove različitih narodnih jezika dijelimo na različite književnojezične tipove, čitateljstvo tih dviju inačica bilo je isto te ih ne možemo dijeliti na dvije različite književnosti (Kapetanović 2011: 78).

Iako čakavština kao književni jezik počiva na temeljima starohrvatskoga jezika, u 16. stoljeću dolazi do promjena u jezičnom prostiranju hrvatskih idioma, što silno utječe na status čakavskoga kao hrvatskoga narodnog jezika. Kraj 15. stoljeća donosi veliko pustošenje uzrokovano navalom Turaka, a nakon epidemijâ kuga i malarije te nakon Krbavske bitke 1493., sve je više migracija štokavskoga stanovništva prema zapadu. Početkom 16. stoljeća, pustošenje nakon 1526. i Mohačke bitke dodatno širi štokavsko stanovništvo na zapad, u mjesta gdje je, većinom čakavsko stanovništvo, iselilo ili pomrlo pod naletom kuge. Do 16. stoljeća čakavski se areal prostirao od Korčule i Lastova prema sjeveru, na sjevernom dijelu kopna od Istre i granice sa slovenskim dijalektima, prema istoku i jugoistoku od Une, Dinare, Cetine do zapadnog Pelješca (Lisac 2009; Brozović 1963; Kapetanović 2011). Sve se to nakon turskih osvajanja promijenilo. Čakavski se prostor sužava, a ondje gdje čakavština opstaje, ona bitno mijenja svoj karakter pod utjecajem došljačkoga štokavskoga. Nastaju novi dijalekti, a čakavština kao književni jezik polako gubi primat zbog sve veće rasprostranjenosti štokavštine te, posljedično, zbog širenja štokavštine kao književnoga jezika. Ta se, štokavska književnost, svakako oslanja na čakavsku i starohrvatsku tradiciju, no unosi i nove elemente koji iz književnog jezika istiskuju neke starohrvatske oblike.

Čakavština u 16. stoljeću nije, naravno, zamrla, no s obzirom na to da se njezina granica stubokom promijenila, možemo promatrati čakavsko književno stvaralaštvo kao književnost dvaju jezičnih tipova: kajkavsko-sjevernočakavskog i štokavsko-južnočakavskog tipa (Brozović 1973: 132; Kapetanović 2011: 82). Taj odnos “sjevera” i “juga” nastavljat će se u hrvatskoj književnosti i jeziku sve do ilirizma i uspostave hrvatskoga standardnog jezika. Taj je odnos utjecao i na glagoljsku književnost 16. stoljeća. Nju vezujemo uz sjeverozapadni književni kompleks gdje se daljnja glagoljaška djelatnost i nastavlja sve do 18. st. Kroz tu djelatnost, stvara se poseban hibridni čakavsko-kajkavski književnojezični tip i prije formiranja ozaljskoga književnog kruga. Glagoljaške su, kao i protestantske težnje, bile usmjerene ka stvaranju zajedničke čakavsko-kajkavske *koiné,* dok se na jugu, u

štokavsko-južnočakavskom kompleksu, takve namjere ne događaju (Kapetanović 2011: 83). U južnom je arealu do miješanja čakavštine i štokavštine došlo spontano ili pod utjecajem književne tradicije, ne zbog političko-jezičnih težnji ka ujedinjenju, koje se kasnije protežu sve do u 19. stoljeće.

U glagoljaškoj književnosti, osim stvaranja hibridnog čakavsko-kajkavskog (ponegdje i i natruhama štokavskog) jezika, važan je i oslonac na glagoljašku književnu tradiciju, odnosno, na crkvenoslavenski jezik. To je jezik hrvatske redakcije s ponekim inovacijama, a provlači se kroz glagoljašku književnost u različitim omjerima. Neki su tekstovi toga razdoblja više narodni, dok su neki više crkvenoslavenski. Čak i latinički tekstovi toga razdoblja posežu za ponekim crkvenoslavenizmom, ali ne kao oznakom višega stila već kao tradicijskim književnim elementom (Kapetanović 2011: 114). Još se u srednjem vijeku vrlo dosljedno upotrebljavaju različiti jezici kao oznaka različitog stila. U liturgiji se rabila crkvenoslavenska inačica jezika, u pravu narodni jezik, a u beletristici (a pod time smatramo sve neliturgijske tekstove koji su rijetko bili odista svjetovne naravi) mješavina crkvenoslavenskog i narodnog jezika. Uzmemo li u obzir da je i sam narodni jezik toga vremena bio mješovit, odnosno da se stvarala hibridna čakavsko-kajkavska i štokavsko-čakavska inačica narodnoga jezika, moramo zamijetiti da je jezik beletristike u 16. stoljeću odista morao biti zanimljiv.

3.4. Interferiranje u tekstovima

Interferiranje ili interferencija jezična je pojava kada u jeziku dolazi do unošenja elemenata drugog idioma. Rudolf Filipović interpretira interferenciju kao lingvističko preklapanje (overlap) kad se dva sustava upotrebljavaju simultano za jedan lingvistički element[22]. Interferiranje je jezična osobitost tekstova 16. stoljeća, ne samo onih glagoljskih. Težnja za stvaranjem zajedničkoga jezika prožimala se kroz pisce 16. i i kasnijih stoljeća, što se posebice odnosi na čakavsko-štokavski jezični tip koji je uočen u pisaca na području Dalmacije i Dubrovnika te kasnije i čakavsko-štokavsko-kajkavski tip koji se javlja osnaživanjem kajkavske književnosti na sjeveru (Hercigonja 1983: 303). Hrvatski je protestantizam kod pisaca potaknuo težnju ka

[22] v. Rudolf Filipović: *Kontakti jezika u teoriji i praksi: prinosi metodici nastave živih stranih jezika*, Školska knjiga, Zagreb. 1971., str. 91.

stvaranju zajedničkoga jezika, zajedničke *koiné* kao simbola ili nastavka političkim težnjama Hrvata prema ujedinjenju. U 16. su stoljeću ti pokušaji tek u začetku, no kroz književna se djela sustavno umeću jezični elementi drugog idioma u različitom omjeru. Interferiranje nas upućuje da je jedan od jezika u takvom suodnosu bio jezikom-bazom, a drugi jezik (ili jezici) nadgradnjom. U neliturgijskim se tekstovima 16. stoljeća mogu pronaći najrazličitiji omjeri takvih interferencija. To je specifično upravo za zbornike 16. stoljeća koji su, u stvari, zbirke različitih tekstova, nastalih u različito vrijeme, na različitim područjima i iz različitih predložaka. Ponekad je nemoguće utvrditi je li neki element bio dijelom piščeva (pisarova) materinskog idioma ili ga je pisar preuzeo iz prijepisa kojim se koristio.

U glagoljaškim se zbornicima kod interferiranja može uspostaviti jedna konstanta: u svim tekstovima prisutan je element crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. Taj je jezik u liturgiji bio "višom" inačicom te je u neliturgijskoj književnosti predstavljao oslanjanje na tradiciju i davanje legitimiteta tekstovima neliturgijske naravi koji su proizišli iz liturgije (razni apokrifi, hagiografije, legende, mirakuli). U tekstovima preuzetima iz starije matice takav je omjer veći pa možemo reći da je ondje crkvenoslavenski jezik baza, a narodni jezik (jezici) nadgradnja. Narodni jezik u nadgradnji tu je uvijek čakavski književni jezik, koji je često prošaran kajkavskim ili štokavskim elementima. Analiziramo li te elemente i stavimo li ih u omjer, možemo, donekle, utvrditi mjesto nastanka zbornika, ili pak mjesto nastanka predložaka koji su poslužili u stvaranju zbornika. Tek usporedbom istih tekstova u različitim zbornicima možemo dokučiti koliko je elemenata vlastitog idioma, redigirajući i recenzirajući starije tekstove, u tekst zbornika unio sâm pisar.

3.4.1. Čakavsko-crkvenoslavenske i crkvenoslavensko-čakavske interferencije

Upravo su takvim, "mješovitim" jezikom, napisani hrvatskoglagoljski zbornici 15. i 16. stoljeća. Ti su tekstovi pisani posebnim amalgamom. Kao i latinički tekstovi toga razdoblja, i oni glagoljički odražavaju tendencije toga vremena da se oformi određen „mješovit" jezik, odnosno zajednička *koinè*. U crkvenoslavenske tekstove vremenom ulazi sve više čakavskih elemenata (a dijelom i kajkavskih, kao naslojavanje), a u tekstove pisane čakavskim, narodnim jezikom, ulaze

starocrkvenoslavenski elementi kako bi tekstovima dali određenu „uzvišenost“. Ispreplitanje narodnog hrvatskoga jezika s crkvenoslavenskim elementima i obrnuto, ispreplitanje crkvenoslavenskih elemenata (kao dio književne tradicije) s čakavskim narodnim jezikom, događalo se na svim jezičnim razinama te je to uistinu pravi mješovit jezik.

Kako smo napomenuli, i kajkavski su elementi (a ponegdje i štokavski, no to je rjeđe) interferirali u čakavsko-crkvenoslavenske tekstove te u crkvenoslavensko-čakavske. Stjepan Damjanović jezično miješanje crkvenoslavenskoga i narodnih elemenata tumači pojmom *bilingvizam*[23], tj. *dvojezičnost*, s obzirom na to da mnogi znanstvenici smatraju bilingvizam preduvjetom svakom jezičnom miješanju (Damjanović 1984: 39). Milan Mihaljević, s druge strane, jasno definira termine *bilingvizam* (i *trilingvizam*) i *diglosija* (Gadžijeva et al. 2014: 18-22; Mihaljević 2011: 229-238), smatrajući da ne možemo govoriti o trojezičnosti na hrvatskim prostorima u pravome smislu, već samo u onom tehničkom. Riječ je o funkcionalnoj distinkciji jezikâ pri čemu se svaki od njih upotrebljava u točno određenoj funkciji i jezičnoj situaciji. Crkvenoslavenski se, prema Mihaljeviću, nije mogao izjednačiti s latinskim, iako su se oba jezika koristila u liturgijske svrhe. Da je između crkvenoslavenskog i narodnog hrvatskog jezika postojala posebna spona, dokazuje i to što je jezik u rubrikama, uputama te na marginama bio upravo hrvatski, a njegova je „viša“, liturgijska inačica bila hrvatski crkvenoslavenski. Takav odnos narodni jezik nema s latinskim jezikom te možemo reći da je, umjesto *trilingvizma*, u stvarnosti postojao *bilingvizam* (latinski i hrvatski jezik). Uporabu različitih inačica, one više i one niže, Mihaljević naziva *diglosijom* (crkvenoslavenski i narodni jezik), potaknut činjenicom da je diglosija tip dvojezičnosti u kojem se u nekoj sredini uporabljuju dvije varijante istog jezika (npr. govorni i književni). Osnovna je razlika ona u funkcionalnoj razlikovnosti dviju inačica. Narodna se inačica do druge polovice 14. stoljeća rabila samo u pravnim spomenicima, oslanjajući se na njihovu usmenu tradiciju (Gadžijeva et al. 2014: 19). Hrvatski crkvenoslavenski, koji je dotad bio isključivo jezik liturgije i književnosti, krajem 14. stoljeća počinje u svoju književnu inačicu poprimati elemente čakavskoga te, kasnije, i kajkavskoga narodnog jezika. S obzirom na to da je time

[23] “Naime, upravo u dvojezičnim skupinama jedan jezični sustav stupa u dodir s drugim. (…) Znanje općeslavenskoga književnog jezika u hrvatskoglagoljskim sredinama 15. stoljeća posve je sigurno pasivno znanje, i to iz jednostavnog razloga što je općeslavenski književni jezik od svog postanka bio pisani oblik književnoga jezika, a nikada i nigdje razgovorni.” (Damjanović 1984: 39).

beletristika dobila svoju hibridnu jezičnu inačicu, može se smatrati da tada na snagu stupa *triglosija*: narodni jezik u pravnim spomenicima, hrvatski crkvenoslavenski u liturgiji te hibridni crkvenoslavensko-čakavski (i kajkavski) u beletristici (Gadžijeva et al. 2014: 19). Od sredine 16. stoljeća crkvenoslavenski se počinje javljati samo u liturgiji, a glagoljička i latinička beletristika na četiri književnojezična tipa: čakavski, kajkavski, štokavski i hibridni (ozaljski).

U 15. i 16. stoljeću crkvenoslavenski je pisani jezik onaj koji je u pasivnoj uporabi te nikad nije ni bio razgovornim, živim jezikom. Književni je to jezik koji se već stoljećima rabio u pismu kroz književnu tradiciju, postupno se „pomlađujući“ unošenjem elemenata iz govornoga jezika.

Uvođenje vernikularnih elemenata u crkvenoslavenske tekstove moglo je biti slučajno ili namjerno[24]. Pisar je, naime, prepisujući tekst iz starije inačice, mogao posegnuti za “modernijim” izrazom kako bi osvježio tekst i učinio ga pristupačnijim širem krugu ljudi. No, također, isto se moglo dogoditi i slučajno. U tekstovima takve vrste nalazimo, primjerice, u istoj rečenici lekseme sa zabilježenim izvornim jatom i one sa zabilježenim ikavskim odrazom jata. Iz toga se može zaključiti ili da se pisaru potkrala pogrješka pa je u brzini pisanja zapisao izraz onako kako bi ga (vjerojatno) i izgovorio, tj. s ikavskim odrazom, ili da je u tekst namjerno unio elemente kojima je izražavao svoju jezičnu pripadnost[25].

No nisu se samo u crkvenoslavenskim tekstovima mogli naći narodni elementi. Ima i obrnutih slučajeva, no oni se nisu dogodili iz istoga razloga. Uvođenje crkvenoslavenskih elemenata također se moglo dogoditi namjerno ili slučajno. Ukoliko je pisar namjerno odlučio unijeti crkvenoslavenski element, to je bilo stoga što je crkvenoslavenska inačica jezika bila biranim književnim izrazom te nosila veću razinu književne tradicije. Takvo unošenje elemenata druge inačice imalo je često i stilsku namjenu. Primjerice, u istome se tekstu mogu pronaći osobne zamjenice i u liku *azъ* i u liku *ja*, no s ciljem razlikovanja teksta koji govori Bog i onoga koji govori

[24] “Kod hrvatskih glagoljaša imamo posla s dvojezičnošću drugoga tipa. Oni miješaju sustave samo manjim dijelom zbog nepoznavanja, a većim dijelom namjerno i s određenom funkcionalnom usmjerenošću.” (Damjanović 1984: 40).

[25] „I dok je kod namjernih odstupanja namjera više ili manje prepoznatljiva, kod nenamjernih nije moguće biti tako rezolutan jer kao što pisaru/kompilatoru/prevoditelju može u diskurs gotovo kao omaška ući značajka njegova govora, tako isto je moguće i da on unosom tih značajki svjesno izražava pripadnost nekom govoru i da je ona rezultat svjesnoga odstupanja od norme na jednak onaj način na koji S. Damjanović (2002: 121) reinterpretira stariji termin *redakcija*.“ (Zubčić 2015: 100)

čovjek. Bog će o sebi govoriti višom inačicom, rabeći crkvenoslavenski lik zamjenice *azъ*, dok će čovjek za sebe upotrijebiti narodni oblik *ja* (Gadžijeva et al. 2014: 134-135).

Unošenje sve većeg broja elemenata drugoga idioma bilo u narodne, bilo u crkvenoslavenske tekstove, nije se zaustavilo samo na tim dvama jezicima; vremenom su u tekstove prepisivači počeli unositi i elemente kajkavskoga narodnoga jezika. Takvo unošenje često nazivamo i naslojavanjem jer se na mješovit crkvenoslavensko-čakavski i čakavsko-crkvenoslavenski jezik tek "nataložio" tanak sloj kajkavizama. Uvođenje je kajkavskih elemenata često samo na leksičkoj razini, no ima interferiranja i na ostalim jezičnim razinama. Često je teško razaznati jesu li, primjerice, neke od fonoloških značajki čakavske ili kajkavske, s obzirom na to da čakavština i kajkavština imaju mnogo zajedničkih obilježja, no tada se treba posebno osvrnuti samo na one jezične značajke koje su svojstvene isključivo jednome od tih idioma[26]. Lakše je, donekle, uočiti naslojavanje štokavizama koje se može pronaći u nekim djelima (primjerice Hrvojevu misalu), no takvo je interferiranje po širini i intenzitetu manje od onog čakavskoga ili kajkavskoga tipa u crkvenoslavenski jezik (Hercigonja 1983: 366).

3.4.2. Kajkavske interferencije u zbornicima 15. i 16. st.

Kako smo prije spomenuli, tekstovi 16. stoljeća, i oni latinički, kao i oni glagoljički, bili su tekstovi mješovitoga jezika. Uvijek je tu bila prisutna određena baza i određena nadgradnja. U latiničkim je tekstovima pisanima na narodnome jeziku baza bila čakavski ili štokavski jezik, a u glagoljskim tekstovima crkvenoslavenski ili narodni jezik. Taj je narodni jezik bio i sam "mješovit", bilo zbog mjesta gdje je tekst nastao (prostori na granicama idioma gdje je i u govoru dolazilo do miješanja), bilo zbog namjernog unošenja elemenata drugoga idioma u jezik kako bi taj tekst bio čitan na širem području. Kajkavsko-čakavsko interferiranje moglo se dogoditi

[26] "Dakako, općeslavenski književni jezik genetički je srodan s čakavštinom i kajkavštinom, pa postoji niz slučajeva kada nije lako ustanoviti pripada li što ovome ili onome sustavu. Ipak, na svakoj od jezičnih razina imamo dovoljno osobina koje možemo označiti ili kao samo hrvatskočakavske ili kao pripadajuće samo općeslavenskom književnom jeziku." (Damjanović 1984: 40).

svjesno, a u tom slučaju to povezujemo s nastankom hibridnog književnojezičnog tipa koji se razvio u 15./16. stoljeću na frankopanskim posjedima.

Nisu, međutim, svi tekstovi miješanoga tipa koji su nastali namjernim unošenjem kajkavskih elelmenata u čakavske i čakavsko-crkvenoslavenske baze nastali na frankopanskome području. Iako često pri pomisli na hibridni književnojezični tip pomislimo na ozaljski krug, takvi, miješani tekstovi, nastajali su i ranije, već na početku 15. stoljeća. Već su tada pisci s različitih jezičnih područja unosili elemente drugih književnih jezika u svoja djela, stvarajući tako poseban jezik književnosti svojstven upravo tom autoru. Takva unošenja elemenata bila su uglavnom na leksičkoj i fonološkoj razini, a omjer elemenata razlikovao se od pisca do pisca. U tekstove su svjesno unijeti elementi triju književnojezičnih tipova, čakavskog, štokavskog i kajkavskog, s ciljem stvaranja zajedničkog miješanog jezika, jezične *koiné*. No, mnogi znanstvenici smatraju da se u nekim tekstovima može zaključiti da je do interferiranja došlo upravo zbog jezičnih dodira, dakle slučajno, te da su pisari i sami bili govornici miješanoga idioma koji se govorio na granici čakavštine i kajkavštine[27]. Takvi se tekstovi nerijetko pripisuju upravo istarskim pisarima, posebno onima sa sjevernog dijela Istre.

Kajkavizmima se u glagoljskoj književnosti filolozi počinju baviti još u drugoj polovici 19. stoljeća. Prvi je o tome pisao Vatroslav Jagić 1868. godine upozorivši na kajkavizme u *Petrisovu zborniku*, kasnije Matija Valjavac piše o kajkavskim elementima u *Kolunićevu zborniku* 1892. godine (Damjanović 1984: 151) te Franjo Fancev 1925. (Hercigonja 1983: 305-306). Oni su već rano upozorili na kajkavske natruhe u crkvenoslavensko-čakavskim tekstovima, no dugo je potrajalo dok se netko time pomnije pozabavio. Tek u šezdesetim godinama prošloga stoljeća Vjekoslav Štefanić u *Glagoljskim rukopisima otoka Krka*[28] uz paleografsku i tekstološku analizu pobliže pojašnjava neke jezične osobitosti krčkih zbiraka, svrćući čitatelju posebnu pozornost na kajkavizme u njima. Tek nekoliko godina kasnije Eduard Hercigonja u

[27] "S jedne strane takvu bismo dvojezičnost mogli okarakterizirati kao knjišku, no pritom uvijek moramo imati na umu da kajkavsko-čakavsko interferiranje može biti također posljedica svjesnog nastojanja, ali ne smijemo ispustiti iz vida ni mogućnost da su na čakavsko-kajkavskoj granici stvarane prelazne zone i da su elementi prirodnog miješanja mogli biti bar poticaj, ako ne i uzroci, za miješanje u pisanim tekstovima." (Damjanović 1984: 40–41)
[28] Vjekoslav Štefanić: *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, Djela JAZU 51, Zagreb, 1960.

Glagoljskoj verziji pune redakcije Pavlove apokalipse iz Oxfordskog kodeksa[29] upozorava na važnost postojanja kajkavskih elemenata u hrvatskoglagoljskim tekstovima kao na početak stvaranja književnojezične *koiné* prije djelovanja Ane Katarine Frankopan Ozaljske[30] u drugoj polovici 16. stoljeća (Hercigonja 1983: 307) te formiranja ozaljskoga književnojezičnoga kruga u 17. stoljeću. On se ponajviše dotakao kajkavizama u hrvatskoglagoljskoj književnosti, (Hercigonja 1983: 303–387; Hercigonja 1973: 169–245), osobito onima u *Petrisovu zborniku,* za koji je uočio da sadrži najviše kajkavizama u odnosu na druge hrvatskoglagoljske zbornike.

Tražimo li uzrok pojave kajkavizama u jeziku književnosti 15. i 16. stoljeća, trebamo uzeti u obzir rukopise u kojima se ti elementi pojavljuju, vrijeme u kojem se to događa, mjesta nastanka tih rukopisa, omjer kajkavskih elemenata u rukopisima, te društvene pojave koje su to (osim jezičnih) mogle potaknuti. U zbornicima 15. i 16. stoljeća nalazimo kajkavske elemente u različitim omjerima. Hercigonja navodi da se najranije javljaju u Vinodolskome zborniku s početka 15. stoljeća, najviše kroz upitno-odnosnu zamjenicu *kaj*: "... jest nam trebi razumeti *kai* nam skazuje zvezda, *kai* li tri slnca, *kai* studenac zlat, *kai* li mir...*"* (Hercigonja 1983: 311-313). Milan Mihaljević pisao je o pojavi uzročnoga veznika *zakai* u svome radu o *Prvome beramskom (ljubljanskom) brevijaru* s kraja 14. stoljeća (Mihaljević 2016: 26) tako da možemo pojavljivanje kajkavskih naslojavanja u hrvatskoglagoljskim tekstovima pomaknuti na kraj 14. stoljeća. Zamjenicu *kaj*, uz njezin čakavski i štokavski ekvivalent, nalazimo i u *Petrisovu zborniku* iz 15. stoljeća: "I reku jemu anjeli vražji ki ga budu držali: *čto* se žalostiš ubogi človeče, i *kai* se mećeš i *zač* trepećeš." (Hercigonja 1983: 314-317). U ovome je primjeru vidljivo da je pisarova (ili piščeva) namjera bila naglasiti trojezičnost toga književnog jezika, dakle, elementi triju tadašnjih jezika unijeti su namjerno, obraćajući se širokom čitateljstvu. Primjeri kao što su *čto, zač* i *kai* zapravo su *kontaktni sinonimi*. U takvim su tekstovima kontaktni sinonimi često korišteni, a radi se o uporabi dvaju (ili više) različitih leksema koji imaju isto značenje. Ti leksemi

[29] Eduard Hercigonja: *Glagoljska verzija pune redakcije Pavlove apokalipse iz Oxfordskog kodeksa MS. Can. lit. 414,* Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 6, Zagreb, 1967., str. 209-255.

[30] Ana Katarina Frankopan Zrinski rođena je 1525. u Ozlju i bila je suprugom Nikole Zrinskog Sigetskog. Osim za vjeru i crkvu, zauzimala se za hrvatski jezik i kulturu. Godine 1560. izdala je hrvatski prijevod molitvenika *Raj duše*, inspirirajući time svoga sina Jurja za osnivanje hrvatske tiskare 1574. godine, u kojoj su se tiskale hrvatske (kajkavske) knjige. Svojim je djelovanjem postavila temelje u razvitku ozaljskoga književnojezičnoga kruga u kojem je, stotinu godina kasnije (1661.), njezina imenjakinja Ana Katarina Frankopan Zrinski (1625. - 1673.) izdala, također molitvenik, *Putni tovaruš*. (B. Novak 2013).

pripadaju različitim narodnim jezicima, ili pak narodnome jeziku i crkvenoslavenskoj inačici (GZ: *gore* i *halmi* f. 17v).

U *Petrisovu* je *zborniku* više kajkavizama, najčešće na leksičkoj razini, a zbog brojnih kajkavskih elemenata neki smatraju da je nastao negdje na ozaljskome području: "... a glas tvoj vele *potulen...", "*... sin *nor* pečali mat'r svoju", "... *bantuj*[31] se mudrostju...", "... poidi v *špot* tvoj zli k luciferu...", "... naigoršemu *hlapcu*[32] ugoditi ne more..." i dr. (Hercigonja 1983: 314-317). U *Kolunićevu zborniku* iz 15. stoljeća zabilježen je primjer "... *želiju* sidit na pridnih mesteh..." (Hercigonja 1983: 325-326), a u *Tkonskome* s početka 16. stoljeća: "... čini *kai* mu na misal pride..." (Hercigonja 1983: 327). U *Žgombićevu zborniku* također je nekoliko kajkavskih primjera, uglavnom leksičkih: "... kako est mladei prosil svoega *moistra*...", "... edna nemudra *norica* poče esti..." (Hercigonja 1983: 328).

U *Grškovićevu zborniku* nalazimo, također, uglavnom leksičke kajkavizme. To je ponajprije stoga što čakavska i kajkavska fonologija i morfologija imaju zajednički dio pa je ponekad teško znati što pripada čakavštini, a što kajkavštini. Načelno se uzima da upitno-odnosna zamjenica *kaj* pripada kajkavštini, no to tako ne tumačimo u modernoj dijalektologiji. Danas dijalektolozi znaju da je za određivanje pripadnosti jednoga govora nekome dijalektu i narječju potrebno poznavati više elemenata toga govora. Zamjenica *kaj* nas možda na prvi pogled upućuje na kajkavštinu, no danas znamo da je to zamjenica koja se može naći i u nekim čakavskim govorima. Ostale su osobine tih govora čakavske pa sporadične kajkavizme poput zamjenice *kaj* smatramo proizvodom jezikâ u kontaktu. Neki sjevernočakavski ekavski govori, primjerice, čuvaju dosta starih fonoloških i morfoloških karakteristika kao kajkavština (ekavski refleks *jata*, čuvanje završnoga slogovnog *l*, obezvučivanje zvučnih suglasnika na kraju sloga, protetsko *v* u nekim riječima itd.)[33]. Zato kod određivanja je li nešto kajkavizam ili čakavizam valja imati na umu da postoji i čakavsko-kajkavsko zajedničko naslijeđe pa te primjere ne svrstavamo u kajkavizme.

---

[31] Usp. *bantovati* 'uznemiravati' u, npr. *Moje drago serce*, oproštajnome pismu Petra Zrinskoga Ani Katarini Zrinskoj, ozaljskome tekstu iz 16. st. Ovaj se hungarizam mogao u 15. stoljeću pronaći i na čakavskome području, posebice u pravnim tekstovima, no od 16. mu se stoljeća prostor uporabe sužava na sjever, na kajkavski prostor (Hercigonja 1983: 358-359).

[32] U ovome navodu u prilog postojanju kajkavizama vjerodostojnije ide primjer tvorbe superlativa pridjeva *loš* (*naigorši*), nego leksem *hlapac* (*sluga, šegrt*), koji se može čuti i u čakavskim govorima u Istri koji nisu u blizini kajkavskoga govornog područja (npr. jugozapadni istarski govori).

[33] Usp. Iva Lukežić: *Govori Klane i Studene*, Libellus, Crikvenica, 1998.

Također, ne treba zaboraviti da dio istarskih čakavskih govora graniči s notranjskim slovenskim govorima te da kod jezikâ u kontaktu dolazi do posuđivanja. Zbog toga neki filolozi koji su se dotakli *Grškovićeva zbornika* smatraju da je zbornik, zbog prisutnosti elemenata koji su tradicionalno svrstavani u kajkavske, nastao negdje u Istri. Stoga ne čudi da u Zborniku nalazimo zamjenicu *kaj*: "... *kai* ste dobra učinili..." (f. 27v), "...*kai* dnem ili noćiju budemo činili..." (f. 30v). No ne pojavljuje se samo zamjenica *kaj* u Grškovićevu zborniku. Ima primjera i tvorbe komparativa formantom -ši: "...*vekša* sila est' i *vekše* dobro s bogom'...", *slaiše* (f. 180v) te određenih leksema koje su neki raniji istraživači svrstavali u kajkavizme[34]: "... i *kače* i žabe i škorpie kušćere..." (f. 25), "... *norim* i tlstim pametiju..." (f. 69), "... i zato *tretič* poreče..." (f. 95), "... *meči* izoštreni..." (f. 25), "... Ništar s *vumom'* ni grišniku..." (f. 43v) itd. Riječ je o elementima koje velikim dijelom danas i ne smatramo kajkavizmima jer pripadaju i čakavskoj (*nori*) i hrvatskoj crkvenoslavenskoj baštini (*meč*, *tretič*…). Ovisno o kontekstu, takvi elementi mogli bi se smatrati interferencijama iz kajkavskoga, ukoliko se kod pisca uoči tendencija stvaranja zajedničke koinè.

Osim u zbornicima, kajkavske se natruhe mogu pronaći i u nekim fragmentima te listinama iz 15. stoljeća, kao što su, npr. *Listina pisana u Modrušama* (1463.), *Listina Bernardina Frankapana* (1497. i 1498.), *Kastavski statut* (1490.) itd. Ti zapisi potvrđuju da je već puno prije ozaljskoga kruga u glagoljskoj književnosti namjerno stvaran hibridni čakavsko-kajkavski narodni jezik, koji se od 16. stoljeća, nakon velikih migracija stanovništva, počeo proširivati i štokavskom sastavnicom, doduše, u manjoj mjeri. Takav jezik, blizak čitatelju, služi približavanju neliturgijske književnosti masama. Crkvenoslavenska sastavnica u tim tekstovima donosi starinu, tradiciju te je često rezervirana za opis i obraćanje "svetih" likova smrtnicima. Ona predstavlja uzvišenu inačicu koja stvara poveznicu s tekstovima nastalima koje stoljeće prije (dakle, s mrtvom tradicijom) te s liturgijskom komponentom na koju se oslanja. Narodni se pak jezik, onaj čakavski i čakavsko-kajkavski (ili čakavsko-kajkavsko-štokavski), obraća izravno čitatelju, povezujući se s njime.

[34] V. Eduard Hercigonja: *Nad iskonom hrvatske knjige*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1983., str. 303-387.

3.5. Jezik i sadržaj zbornikâ 16. st.

U 16. je stoljeću hrvatskoglagoljska književnost već pisana u širokom rasponu tema i različitih namjena, od liturgijske (misali, brevijari, rituali, psaltiri), katehetske (katehetski priručnici), beletrističke (zbornici različitih štiva) do pravne (pravni spomenici) (Dürrigl 2007: 8). Zbornici sadrže različite tekstove, koje je sastavljač i pisar toga zbornika uvrstio u nj iz, često, različitih predložaka. Riječ je o beletrističkom štivu, no nije to naravno beletristika kakvu imamo danas. Izraz „svjetovni“, naravno, ne obuhvaća današnje značenje pojma, već je riječ o povijesno određenoj referenci na neliturgijsku tematiku. Svaka je neliturgijska tematika koja nije bila pravnoga karaktera, zapravo bila svjetovnoga karaktera. Svjetovno, u ovome slučaju, označava sve one tekstove koji nisu bili namijenjeni liturgiji, uz apokrifne tekstove koji su sadržavali elemente koje Crkva nije odobrila. Svi su ti tekstovi sadržavali vjersku komponentu, bilo da su se odnosili na drugačija čitanja biblijskih tekstova, bilo da su romantizirali lik određenoga sveca, uz vrlo živopisne detalje. Tadašnji koncept „svjetovnoga“ daleko je od današnjeg tumačenja. Glagoljski su zbornici sadržavali tekstove čiji su glavni likovi bili često sveci ili članovi svete obitelji, no priroda je tih tekstova bila malko više romantizirana. Svetačke hagiografije sadržavale su žive i nakićene opise, prikazujući svece kao srednjovjekovne heroje koji čine velika čuda. Sveta obitelj se, s druge strane, u apokrifima često prikazivala prilično “zemaljskom”, sa svojim ljudskim vrlinama, ali i manama. Primjerice, tako u *Hođenju Marije po mukama* Marija, vidjevši grešnike koji se u paklu muče (a grijesi im nisu bili toliko veliki) komentira: “Bolje se nekada čovjeku i ne roditi”. Takvi, kontroverzni tekstovi, čtenja, prenja, žitija i apokrifna evanđelja, nisu bili primjereni za liturgijsku uporabu: nisu se baš u potpunosti podudarali s naukom Crkve. No, našli su svoje mjesto u lijepoj književnosti koju je čitalo šire pučanstvo.

Žanrovi koji su se u njima mogli pronaći bili su *žitija, legende, alegorije, sermoni, prenja, govorenia, čtenja, vizije, mirakuli* itd. *Žitija* su, uz *legende*, manje ili više povijesno točni životopisi svetaca, odnosno hagiografski tekstovi. *Alegorije* su tekstovi “skrivena”, “druga” značenja, odnosno “proširene metafore” (Dürrigl 2007: 31). *Sermon* je teško definirati jer se često preklapa s drugim žanrovima, no može ga se usporediti s dramskom pripoviješću (ibidem). *Prenja* su sadržavala elemente pripovjedne proze i dramskih oblika, a vjerojatno su se naglas čitala pred publikom (ibidem, 42). *Vizije* su predstavljale “putovanja” duše kroz pakao, čistilište i raj

(ibidem, 103). *Čtenie* je jedan od najčešćih žanrova, a njegova je definicija dosta općenita jer je pojam mnogoznačan. *Čtenie* je često u naslovu upućivalo na autora, a strukturom je bilo slično *žitiju* (ibidem, 82-84). *Govorenje* se odnosi na raspravu ili propovijed, a naslov će upućivati na temu (ibidem, 92-93). *Mirakuli* su svetačka čuda, često nakićena i pretjerana te nepotvrđena od službene Crkve.

Zbornici, kao beletrističko štivo šire uporabe, pisani su također miješanim jezikom. No takvo je miješanje nešto slojevitije od onog u ostalim hrvatskoglagoljskim tekstovima. U njima dolazi do interferiranja triju inačica: ona hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika (ponekad s više inovacija u fonologiji, sintaksi i leksiku nego u liturgijskim tekstovima), ona prijelaznoga tipa jezika (u kojem se u različitoj čestoti, od teksta do teksta, miješaju elementi crkvenoslavenskoga i narodnoga jezika) te u onoj narodnoga jezika (čakavskoga te čakavsko-kajkavskoga, uz prisutne crkvenoslavenizme, dok je štokavski književni jezik rjeđe interferirao u čakavsku inačicu) (Damjanović 1984: 17).

Analiza jezika zbornika predstavlja dakle izazov u smislu razgraničavanja crkvenoslavenskih od čakavskih te od kajkavskih elemenata. Kako smo već naveli, crkvenoslavenski elementi koji su nosili veću razinu informacije, u takvim su slučajevima bili oni koji su se u potpunosti razlikovali od čakavskih narodnih (za takvu analizu ne uzimamo u obzir elemente koji bi im bili zajednički), kao što su i oni kajkavski bili upravo oni koji su se razlikovali u potpunosti od čakavskih. “Uvođenje reprezentativnih crta kajkavštine znači početak koncepcije o miješanju narječja kao temelju zajedničkog jezika svih Hrvata. Ta će koncepcija biti podržana u nastojanjima hrvatskih protestanata sredinom 16. stoljeća i u djelatnostima ozaljskoga jezično-književnoga kruga.” (Damjanović 1984: 23).

No nije to jedini razlog uvođenja kajkavskih elemenata u čakavsko-crkvenoslavenske tekstove. Mnogi smatraju da su neki kajkavizmi mogli spontano ući, kroz govor autora zbornika, i u njegovo pero. Ukoliko je autor bio porijeklom sa sjevera Istre, vjerojatno je u svoj pisani jezik unosio elemente koji su u njegov govor došli iz susjednih notranjskih (kajkavskih) govora. Takvo bi miješanje bilo prirodno i nenamjerno, no mi se ipak priklanjamo tezi da su ti elementi unešeni namjerno, s društvenom i jezično-političkom svrhom ujedinjenja triju tadašnjih jezika (čakavskog, kajkavskog, kasnije i štokavskog). Ista je situacija bila i na području latiničke

književnosti, gdje je to, u vidu hibridnih tekstova ozaljskoga književnojezičnoga kruga, bilo mnogo vidljivije jer su latinički tekstovi pisani gotovo isključivo narodnim jezikom te je, uz čakavštinu i kajkavštinu, ondje prevagu imala štokavska inačica jezika.

3.6. Zborničko štivo 15. i 16. stoljeća

Već se krajem 14. stoljeća, a onda sve više u 15. stoljeću glagoljska književnost žanrovski obnavlja pod utjecajem europske nabožne i svjetovne književnosti, u toj mjeri da je glagoljsko zborničko štivo preživjelo skroz do 18. stoljeća (Hercigonja 2006: 218). Rukopisni tekstovi u 15. i 16. stoljeću su, uz tiskana djela, vrlo brojni, a po brojnosti rukopisnih zbornika vidljivo je da potreba za rukopisnom knjigom ne jenjava. *Vinodolski zbornik* iz 15. stoljeća najstariji je zbornik u kojem su zamijećeni kajkavski elementi, najviše upitno-odnosna zamjenica *kaj*.

Već smo spomenuli *Petrisov zbornik*, u kojem je Eduard Hercigonja zabilježio najviše kajkavizama. *Petrisov* je *zbornik* dobio ime po jednom od svojih vlasnika s otoka Krka, koji ga je posjedovao u 19. st., kanoniku Josipu Antunu Petrisu. Datira iz 1468. godine, a čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Najviše se njime bavio i o njemu pisao akademik Eduard Hercigonja, kojemu je analiza *Petrisova zbornika* bila temom doktorske disertacije. Pisala su ga trojica pisara lijepom kurzivnom glagoljicom, no ne zna mu se podrijetlo. Zbog prisutne kajkavštine u čakavsko-crkvenoslavenskome jeziku smatra se da mu je domovina Istra ili ozaljsko područje. Sadrži zanimljive enciklopedijske i apokrifne tekstove pa čak i traktate, recepte te dijelove srednjovjekovnih svjetovnih romana (jedan je od njih i roman *Troja*). Zbog svog obima (700 stranica) “predstavlja jedinstvenu antologiju tekstova iz raznih razdoblja i izvora obilježenu iznimnom raznovrsnošću i slojevitošću sadržaja” (Hercigonja 2006: 219) te ga smatramo važnim izvorom za istraživanje srednjovjekovne književnosti.

Kolunićev zbornik iz 1486. ime je dobio po svom prepisivaču Ambrozu (Brozu) Koluniću. Čuva se u knjižnici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Na 127 listova ispisani su čakavski tekstovi s kajkavskim i crkvenoslavenskim interferencijama, uglavnom korizmene propovijedi te raspravu o sedam smrtnih grijeha. Za tisak je pripremljen i objavljen 1892. u Zagrebu u knjižari HAZU.

U 16. stoljeću kajkavština i dalje sustavno ulazi u zborničke tekstove. Primjer toga je i *Tkonski zbornik* iz 16. st. Na 170 listova, odnosno 340 stranica papira, ispisani su tekstovi lijepom kurzivnom glagoljicom. Napisan, kako se smatra, od dvije ruke, zbornik sadrži velikim dijelom apokrifne tekstove, ali i pjesme, propovjedi, prikazanja, itd. Godine 2001. Slavomir Sambunjak uredio je i objavio knjigu *Tkonski zbornik, hrvatskoglagoljski tekstovi iz 16. stoljeća*, u kojoj se, uz transliteraciju zbornika, nalaze i popratni tekstovi.

Nastanak *Žgombićeva zbornika* mnogi, zbog njegovih jezičnih osobitosti, kao i spominjanja istarskih toponima, smještaju u istočnu Istru. Ivan Milčetić ga je pronašao 1882. godine u knjižnici franjevačkoga samostana u Dubašnici na otoku Krku. Milčetić ga je nazvao po čovjeku koji mu ga je poklonio, gvardijanu Benku Žgombiću. Na 125 listova ispisani su tekstovi u tri dijela, svaki od različita pisara i nastao u različitom vremenskom periodu: najstariji (ujedno i najveći dio zbornika) datira iz razdoblja 1520. – 1530. godine; drugi dio oko 1540. godine; treći, najmlađi dio, oko 1582. godine (Štefanić 1970: 40–45). Najstarijem dijelu ne zna se mjesto nastanka, no pretpostavlja se da bi to mogla biti Istra. Drugi je dio možda nastao u Roču (Požar navodi da je tako pretpostavio Ivan Milčetić), a najmlađi je dio (koji obuhvaća prvih deset listova zbornika) najvjerojatnije prepisan u Mošćenicama (Požar 2017, Sudec 2012). Drugi dio zbornika značajan nam je zbog toga što sadrži i tekst hrvatskoga *Lucidara* u kojem se spominju Istra i Učka. Pismo je kurzivna glagoljica, a jezične značajke koje variraju od teksta do teksta daju nam naslutiti da su predlošci bili iz različitih izvora. Danas se zbornik čuva u Arhivu HAZU.

Gršković zbornik, kako smo prije i spominjali, nastao je u drugoj polovici 16. stoljeća. Smatra se da ga je pisao jedan pisar, a predlošci su, kao i kod Žgombićeva zbornika, bili iz različitih izvora, što se očituje u različitim jezičnim značajkama. Ipak, količina crkvenoslavenizama daje naslutiti da su predlošci bili iz starije jezične građe. *Gršković zbornik* napisan je na 192 folije papira, u 10 sveščića po 20 listova. Nekoliko je prvih listova izgubljeno, jedan nedostaje u desetom sveščiću kao i jedan na kraju. Jedan je dio listova također oštećen od vode i prljav pa se ne mogu svi iščitati. Osnova zbornika je većim dijelom čakavska, uz crkvenoslavenske i, ponegdje, kajkavske interferencije (Štefanić 1970: 45).

Uz spomenute zbornike u 15. i 16. stoljeću javljaju se i neki drugi, manje značajni, kao i neki fragmenti i listine, koji odražavaju isto jezično stanje kao i u zbornicima koje smo opisali.

4. *GRŠKOVIĆEV ZBORNIK* IZ 16. STOLJEĆA

Za ovaj se zbornik pretpostavlja da je pisan u drugoj polovici 16. stoljeća, no građa mu je nešto starija. Vjerojatno je prepisivan iz starije matice te se jezik u nekim dijelovima više temelji na crkvenoslavenskoj inačici nego na narodnoj. Neki elementi u grafiji i ortografiji imaju određene posebnosti (Štefanić 1970: 51). Narodni jezik kojim je pisan, posebice u nekim svojim dijelovima, zbog kajkavskih natruha u čakavski književni jezik može nas uputiti na Istru kao mjesto nastanka (zbog dodira čakavštine i kajkavštine). Zbornik je pronađen u Vrbniku na Krku te kupljen za Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti 1934. godine. Kupio ga je profesor Stjepan Ivšić od tadašnjeg župnika Ivana Gršković (po njemu je Gršković zbornik i dobio naziv). Na dodatnom je listu pop Vinko Premuda naknadno dopisao glagoljicom i latinicom: *Gršković zbornik iz XVI vijeka* te dalje na kurzivnoj glagoljici *Posrědьstvomь popa Vinka Premudi kupi Jugoslověnьska Akademiê* (Štefanić 1970: 52).

Među ostalim zbornicima svoga vremena *Gršković* se ne ističe toliko jezikom, no s obzirom na to da je u njemu ponajviše starija jezična građa te da dosad nije bio sustavno i u potpunosti jezično istražen, njegova bi nam analiza mogla pokazati odnos staroga i novoga u jeziku zbornikâ 16. stoljeća, odnosno prikazati koji su to jezični elementi književne tradicije koji u pisanome jeziku 16. stoljeća još uvijek postoje. Grafička i grafetička analiza zbornika također mogu dati neke nove informacije o razvoju kurzivne glagoljice u 16. stoljeću, s obzirom na to da je ovaj zbornik (vjerojatno) pisao samo jedan pisar. Sadržaj *Gršković*eva nam je *zbornika* također od određene važnosti: *Ivanova Apokalipsa* koja se u njemu nalazi jedini je takav tekst u hrvatskoglagoljskoj književnosti (Štefanić 1970: 45).

4.1. Sadržaj *Gršković*eva *zbornika*

Gršković zbornik, kao i drugi zbornici toga vremena sadrži različite srednjovjekovne tekstove. Dio njih čine apokrifne priče i legende. Apokrifi (priče i evanđelja nepotvrđeni od Crkve), u to vrijeme vrlo popularno štivo, prikazivali su živote Marije, Isusa i ostalih svetaca na vrlo “zemaljski” način. Za razliku od

aristokratske vizije Isusa u kasnome srednjem vijeku[35], apokrifna djela Isusa, kao i Mariju, prikazuju prizemnije, bliže njihovoj ljudskoj prirodi (ne zaboravimo da je Isus Bog i čovjek u jednoj osobi!). Upravo zbog tog približavanja likova njihovim čitateljima, takva apokrifna djela odražavaju novovjekovno stanje čovjeka koji, nakon otkrića Amerike, otkrića novih znanosti, postaje okrenut sebi. Renesansa dostiže svoj vrhunac u 16. stoljeću, a tada, nimalo slučajno, vrhunac dostiže i glagoljaška pismenost i književna produkcija, posebno tekstova svjetovnije naravi.

U *Grškovićevu* je *zborniku* nekoliko apokrifnih tekstova (legenda). U apokrifnoj poslanici o nedjelji, *Epistolië s(ve)te nedile* (59^{v} - 65^{v}), dosta je crkvenoslavenskih elemenata, kao što su zamjenica *az* te čestica ***že*** i prijedlog *nine*, iako ima čakavskih elemanata, kao što je vokalizacija poluglasa u prijedlogu ***va*** i osobnoj zamjenici u D jd. *m**a**ni*. Apokrif o Marijinu životu *Ot zakonih' gospoe* (65^{v}- 67) prikazuje Bogorodicu kao plemenitu i poštenu ženu, s detaljnim vanjskim opisom. Takvi su opisi karakteristični za renesansne tekstove, kada ženska vanjština i njezin opis postaju jednako važni, ako ne i važniji, od opisa unutrašnjih osobina (sjetimo se detaljnog opisa Marulićeve *Judite*, nastale na početku 16. stoljeća). Sličan se tekst nalazi i u *Petrisovu zborniku*, no ima dosta razlika.

Apokrif o rajskome drvetu (koje je naposlijetku bilo ono drvo na kojem je Isus bio razapet) *Kako Adam' bi spuen' z raë* (73^{v} - 74^{v}), u sličnoj se formi može pronaći u *Oksfordskom zborniku Can. lit.* 414 f. 34, a pisac ga dovodi u vezu s tekstom *Historia scholastica* Petra Comestora (Štefanić 1970: 48).

U *Apokrifnoj priči o dvanaest petaka* (78 - 80^{v}; isti se tekst nalazi u *Tkonskome* zborniku) donosi se pouka o važnosti posta petkom. Tekst je potvrđen u više glagoljskih i ćiriličkih tekstova.

---

[35] Pogledajmo samo platno poznatoga slikara 15. stoljeća, Piera della Francesce, *Bičevanje Krista.* Isus vezan i bičevan stoji u pozadini s otuđenim izrazom lica, kao da nije prisutan. Pa i u novovjekovnom prikazu Isusa na platnu Paola Veronesea iz 1562./63., *Svadba u Kani*, Isus je predstavljen kao aristokrat odvojen od naroda. Na slici se nalazi iznad običnog puka koji pije vino izravno iz bačve, zajedno sa psima. Taj, aristokratski Isus, odjeven u skupi baršun i obrubljen zlatom i srebrom, daleko je od onog Isusa koji se žrtvovao za narod. (usp. Dario Fo 2003: 90 - 109, 372 - 376)

Legenda o svetome Petru, *Čti od grišnoga ratač* (125^{v} - 126^{v}), ima vjersku pouku, a legenda o svetoj Margariti, *Ot pokaenič grihov'* (126^{v}- 129^{v}), govori o svetici koja je natjerala đavla da odgovara na njezina pitanja.

U zborniku se nalaze i legende o knezu u opoziciji s grješnim svećenikom, *Razumiti istlmačenie ot g(ospod)a* (132^{v} - 135^{v}). Jednu od tih legendi nalazimo u *Tkonskome* i *Žgombićevu zborniku*, a drugu samo u *Žgombićevu*.

U ikavsko-ekavskoj legendi o caru Juliju, *Blagoveščenie na božić* (141^{v} - 145^{v}), govori se o Božiću i simbolici vezanoj za Božić. Apokrifna legenda *Čtenie na efifaniju naučenie plku* (151 - 156^{v}) govori o bijegu Svete obitelji u Egipat i ostalim događajima iz Isusova ranog djetinjstva.

Apokrifni tekst o Marijinoj smrti *Čtenie ot' vznesenič svete Marie kako e vznesena na nebesa nad liki anelskie* (167^{v} - 171) istovjetan je onome u *Vinodolskome zborniku* (Štefanić 1970: 50). Zbornik sadrži i nepotpunu legendu o monahu koji je jedino naučio molitvu Zdravo Marijo, dok se cjelovit tekst te legende može pronaći u *Vinodolskome zborniku* (Štefanić 1970: 51).

Legenda o fratru Justinu kojega je Marija spasila, kao i legenda o čovjeku zatrpanom u jami koji je također spašen zahvaljujući Bogorodici, nalaze se u tekstu *Na dan s(veta)go Gargura* (178 - 179). Poznati apokrif o Kajinu i Abelu, *Čtenie ot' Abela i Kaina* (180 - 182^{v}), prikazuje Abela kao pravednika, a oca Adama vrlo utučenog nakon njegove smrti.

Apokrifi o kraju svijeta, *Ot' skončaně sveta* (15^{v} - 17) i *Čti ot suda, Kapitul 2* (17 - 17^{v}), proriče rođenje Antikrista od oca đavla i majke časne sestre. Apokrifna vizija o hodanju Marije po mukama, *Čtenie svete Marie o mukah'* (17 - 23^{v}) i *Kap(itu)l 2 o(t) muk'* (23^{v} - 24^{v}), čiji se sličan tekst može pronaći u *Petrisovu zborniku*, govori o Mariji koja obilazi grešnike u paklu i to ju toliko potrese da moli Boga da ih pomiluje (Štefanić 1970: 46).

Osim apokrifa i legendi, u zborniku nalazimo i apokalipse, homilije, vizije, liturgijske pouke, katekizamske tekstove i slično, kao i tekst *Cvět od kreposti* (ili *Cvět vsake mudrosti*) (55^{v} - 59^{v}). Takav se tekst nalazi i u *Petrisovu* te *Tkonskome*

zborniku. Za razliku od teksta iz *Tkonskoga zbornika*, u *Gršković*ev*u* se i *Petrisovu zborniku* nalazi samo manji broj odlomaka *Cvěta od kreposti*.

Apokalipsa u alegoričnom tumačenju nalazi se u tekstu *To se pristoi čtati* (182^{v} - 185). Isti se tekst može pronaći i u *Tkonskome* i *Petrisovu zborniku*. *Gršković*ev *zbornik* sadrži i apokrifnu Ivanovu Apokalipsu, *Čtenie s(ve)t(a)go Ivana e(van)j(e)lista o priš(a)sti g(ospod)ni na zemlu* (10 - 15^{v}). Taj je tekst jedino ovdje potvrđen u hrvatskoglagoljskoj književnosti.

Homilija[36] o muci Isusovoj, *Se est složenie muki božie ot' četirih' evanelist' tu dobro razumii. U nedilu cvitnu* (91 - 118), sadrži čakavske i kajkavske osobine, a isti je tekst pronađen u *Kvarezimalu* Šimuna Grebla s kraja 15. st. (Štefanić 1970: 49). U zborniku se nalazi i homilija o uzašašću Boga u nebo, *Na vznesenie g(ospo)d'ne čti* (156^{v} - 159), homilija na Duhove *Na petikosti* (159 - 161^{v}) propovijed o kralju Asueru i kraljici Vasti *Na prestavlenie b(ogo)r(odi)ce i na blagovešćenie ee* (koji se može pronaći i u *Vinodolskome zborniku*; f 171 - 174),

Gršković*ev* zbornik sadrži još propovijedi: *Čtenie s(ve)tago tela* (161^{v} - 163^{v}), *Ot roistva blaženie divi Marie čti* (163^{v} - 165), *Ot poz(d)ravlenič bogoridice (!)* (165 - 167^{v}) te govore *S(ve)ti Ivan' krstitel' govori*, *Čtenie s(ve)tago Ivana zlatousta oca našego poučenie za suetnu žizan'* (189 - 192^{v}), *Čtenie s(ve)tago Ivana H(rsti)t(e)la kako e priš(a)l v a[d]* (1^{v} - 9^{v}), *O skoro minućem' žitii kapitul'* (29^{v} - 34), *Ot pokaěnič k(a)p(itu)l* (36 - 37^{v}), *O žitii dobrom* (34^{v} - 35^{v}), *Govor na Uzašašće Isusovo* (67 - 69), *Čtenie b(la)ž(e)nago Makarie o ishodi duš' tu razumii* (74^{v} - 78), *Se est' skazanie ot' s(ve)te mise* (81 - 82), *Tela H(rsto)va čtenie* (135^{v} - 141^{v}) itd.

U *Gršković*ev*u* se *zborniku* nalaze i *mirakuli* (čudesa): *Mirakul s(ve)te Marie čti* (69 - 71^{v}), *Ot' ispovidi srama mirakul* (71^{v} - 73^{v}) te drugi tekstovi, poput: *O(t) muk' kako e kazal's(ve)ti Mihovil s(ve)tomu Pavlu muke i prkatorie kapitul' 3* (24^{v} - 28), *Ot slavi raiske kapitul* (28 - 29^{v}), *K(a)p(itu)l'* (37^{v} - 40^{v}), *S(ve)ti Ivan' krstitel' govori* (40^{v} - 52^{v}), *To esu s(ve)te svetbe crikvene* (52^{v} - 55^{v}), *Počine 12 udov' s(ve)te rimske crikve razumii tu* (88^{v} - 91), *Istalmačenie otčenaša* (118 - 120^{v}), *Čtenie na vskrišenie g(ospod)ne* (145^{v} - 148), *Čtenie na obrizanie gospodne* (148 - 151), *Ot poz(d)ravlenič bogorodice* (165 - 167^{v}), *Kapitul od vrimen' gospoinih* (174 -

[36] Homilija je vrsta propovijedi.

174 v), *Vpiše edan meštar' ki pisaše obrazi s(ve)tih'* (175 - 175 v), *Na očišćenie bogorodice čtenie* (175 v - 178), *Se est' sedam' prošan' gospodina b(og)a ke est' sam' gospodin b(og) svoimi usti govorel'* (179 - 179 v), *Počine vele lip kapitul i koristan* (185 - 189).

Zbornik sadrži i tekst *Nauk sinu Vičerdovu* (130 - 132), koji nudi praktične moralne poruke u obliku razgovora Vičerda i njegova sina (Štefanić 1970: 49). Isti se tekst nalazi i u *Petrisovu zborniku*, samo druge redakcije, a o njemu je pisao Johannes Reinhart (Reinhart 2012) koji je zaključio da je riječ o izvornom književnome djelu, bez predloška, te da mu je izvor vjerojatno negdje u Istri.

U nekoliko dijelova, u *Gršković*evu su *zborniku* zapisani i ulomci *Cvěta od kreposti* koji prenose važne moralne poruke o važnosti kreposti, a osim tih ulomaka zbornik sadrži i razne katekizamske tekstove (82 v - 88 v), čija se verzija može pronaći u Vinodolskome zborniku (Štefanić 1970: 49).

5. JEZIČNE ZNAČAJKE *GRŠKOVIĆEVA ZBORNIKA*

Kako smo već napomenuli, književna djela na našem području od 15. st. pisana su trima jezicima. Hrvatski crkvenoslavenski jezik je liturgije i važnijih liturgijskih djela, dok je hrvatski narodni jezik bliži puku te obilježava djela pučkoga karaktera, najčešće oficije i lekcionare ili djela pravne prirode (razvodi, oporuke i sl.). Postoji tu i treća skupina djela, koja stremi približavanju jezika širem čitateljstvu, ali s težnjom da djelo ne izgubi legitimitet starije, više jezične inačice (crkvenoslavenski). Takva su djela, poput molitvenika i zbornika, bila namijenjena čitanju izvan liturgije, ali crkvenoslavenski elementi u njima oslanjali su se na književnu tradiciju ranijih razdoblja.

Jezik glagoljskih zbornika iz 15. i 16. stoljeća zanimljiv nam je zbog svoje mješovitosti, odnosno različitih verzija toga miješanoga jezika u različitim zbornicima. Zbornici poput *Petrisova* (15. st.) ili *Tkonskoga zbornika* (16. st.), koji su nastali prije *Gršković*eva ili u njegovo vrijeme (a koji po postanju pripada u 16. stoljeće), obilježeni su ispreplitanjem jezičnih značajki književnoga, crkvenoslavenskog jezika i govornoga, narodnog jezika. Takav jezik nazivamo hibridnim jer je miješanje elemenata većim dijelom izvedeno hotimice. Sastavljač, odnosno prepisivač zbornika, često je koristio različite predloške kako bi sastavio svoje djelo. Ti su predlošci različita vremena postanka i različita mjesta nastanka te su, samim time, jezično bivali vrlo različitima. Sastavljač bi svjesno mijenjao zastarjeli jezik u njegovu moderniju inačicu ili, pak, prilagođavao jezični izričaj jednoga govora drugome govoru (govoru sastavljača ili govoru naručitelja, možda). Takvo bi, svjesno mijenjanje teksta, na mnogim mjestima zbog brzine prepisivanja ili nemara izostalo, pa bi na tim mjestima ostao oblik iz starijega predloška. Tako nalazimo različite oblike iste riječi unutar istoga teksta (npr. 3. l. jd. impf. *biše* i *běše*). O kvaliteti prepisivača ovisila je i kvaliteta prilagođenoga teksta.

Osim "osuvremenjivanja" teksta od strane prepisivača, jezičnu raznolikost tekstova zbornika uzrokovala je i potreba prilagodbe tekstova pučkoj uporabi i korištenju više elemenata narodnoga jezika. Neki od tekstova predložaka bili su namijenjeni liturgiji te su stoga sadržavali već ustaljene jezične konstrukcije starijih liturgijskih tekstova (tj. više crkvenoslavenskih elemenata), dok su drugi tekstovi novijeg podrijetla te su i jezične konstrukcije novije, tj. preuzete iz narodnoga jezika. Također, mnogi su prepisivači prepisivali dijelove tekstova kroz duži period vremena

te ih naknadno uvezivali: tako su se u istome zborniku našli tekstovi različitog podrijetla, različitog karaktera i, možda, prepisani od strane više različitih prepisivača.

Razdoblje 15. i 16. stoljeća vrijeme je i procvata književnosti na narodnim jezicima te je takva tendencija uzrokovala i povećanje kvantitete narodnih elemenata u tekstovima zbornika.

Postavljanje tih značajki u određeni omjer, kako bi se odredio točan odnos crkvenoslavenskoga i narodnoga jezika u tome razdoblju, bio bi težak i kompliciran zadatak bez točno određenih smjernica koje bi te jezične značajke mogle opisati. Anica Nazor je još 1963. (Nazor 1963: 68—86) postavila jezična mjerila za određivanje granice između crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije i hrvatskoga narodnoga jezika te time omogućila pouzdanije proučavanje tekstova iz 15. i 16. st., ali i ranijih razdoblja (s obzirom na to da su se određene jezične značajke i ranije javljale u nekim tekstovima). Nazor je ponudila kriterije razlikovanja crkvenoslavenskih elemenata od elemenata iz narodnoga jezika. S obzirom na to da su se već u 12. st. počele javljati neke fonološke inovacije koje su kasnije oformile hrvatsku redakciju crkvenoslavenskoga jezika, u jeziku zbornika iz 15. i 16. st. Nazor predlaže da se pozornost usmjeri na morfološke i leksičke inovacije (uz fonološke).

6. GRAFIJA I FONOLOGIJA

6.1. Uvod

Jezik kakav danas poznajemo mijena je sam po sebi. Današnji oblici nastali su kao rezultat jezičnih promjena kroz više stoljeća (pa i koje tisućljeće) razvoja, od općeslavenskog pa sve do današnjeg suvremenog hrvatskog jezika, u svim njegovim današnjim sustavima i varijantama.

Te su promjene prije svega fonološke naravi, nastale razvojem i mijenjanjem glasova u samome jeziku te glasovnim alternacijama. Fonološke promjene nadalje često izazivaju i one morfološke, uz neizbježan međuutjecaj jednih morfoloških oblika na druge. Glasovne su promjene, kao i sve jezične promjene, neobrative. Pojavljuju se u jeziku kad se za njih otvori mogućnost ili potreba te svojom pojavom mijenjaju fonološki sustav toga jezika. Povijest je svakoga jezika definirana neprekinutim slijedom tih neobrativih promjena.[37]

Današnji se hrvatski fonološki sustav razvio iz zapadnog južnoslavenskog prajezika, iz triju dijalekatnih grupa, *panonske* (kajkavski dijalekti), *primorske* (čakavski dijalekti), i dinarsko-raške (zapadno i istočnoštokavski dijalekti). Iz današnje perspektive te skupine dijalekata svrstavamo u hrvatska narječja jer se geografski i politički nalaze na području Republike Hrvatske. Valja imati na umu da, naime, takav geografski i politički poredak nije oduvijek bio prisutan na ovome području. Hrvatske su granice kroz stoljeća mijenjane, a na umu treba uvijek imati i to da jezične i državne granice nisu uvijek istovjetne. Kajkavski su hrvatski govori nastali iz iste skupine kao i slovenski govori te su im vrlo slični, iako su se kroz političku odvojenost tijekom zadnjih desetljeća pojačale i njihove razlike. Isto je sa štokavskim hrvatskim govorima koji se jezično nalaze unutar skupine štokavskih govora koji se prostiru i kroz nekoliko drugih susjednih država s područja bivše Jugoslavije. Čakavski su govori nekad obuhvaćali veći dio današnjeg hrvatskog područja, ali im je područje tijekom 15. i 16. stoljeća smanjeno pojavom kuge i malarije te doseljavanjem novoga (štokavskoga) stanovništva u bijegu od turskih osvajanja.

[37] Stjepan Babić, Dalibor Brozović, Milan Moguš, Slavko Pavešić, Ivo Škarić, Stjepko Težak: Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika; HAZU, Globus, Zagreb, 1991.

Sve te političke i društvene promjene utjecale su na razvoj hrvatskoga jezika kroz stoljeća. Starohrvatski jezik (miješan s crkvenoslavenskime) zapisan na *Bašćanskoj ploči* razlikuje se od suvremenih hrvatskih idioma, iako im je još uvijek vrlo sličan. Stupanj razlike povećao se upravo zbog fonoloških i morfoloških promjena u jeziku kroz zadnje tisućljeće.

Prvi slavenski književni jezik, staroslavenski, dolazi na naše prostore vjerojatno nakon Metodove smrti, protjeravanjem njegovih učenika čime su oni nastavili širiti ćirilometodsku doktrinu na slavenske zemlje. Iako Hrvatima dotad nepoznat, staroslavenski, koji je nastao na solunskome dijalektu, za njih je predstavljao razumljivu i blisku inačicu njihova narodnog jezika. Ulaskom staroslavenskoga jezika u liturgiju Hrvatima se, kao i ostalim Slavenima, otvaraju vrata pismenosti i kulture na temelju kojih se počeo razvijati i njihov narodni jezik, koji već od 12. stoljeća polako ulazi u staroslavenske tekstove, a od 12. stoljeća pojavljuje se i hrvatska redakcija crkvenoslavenskoga jezika. Hrvatski elementi u to redakciji vremenom jačaju da bi hrvatski narodni jezik, vremenom, potisnuo starocrkvenoslavenski iz uporabe, ograničivši mu najprije uporabu na liturgiju, da bi ga i iz te domene, naposljetku, istisnuo. Od 16. stoljeća povećava se broj tekstova na narodnome jeziku, pismenost i književnost jačaju, zahvaljujući i razvoju tiskarstva pola stoljeća ranije.

Govoreći o govornome ili narodnome jeziku toga vremena, vrijedno bi bilo uočiti nekoliko činjenica.. Jezik kojim je pisana *Bašćanska ploča* (kao i ranija *Valunska* te *Krčki natpis* i ostali epigrafski i rukopisni spomenici 11. i 12. stoljeća) nije standardni hrvatski jezik kojim se danas služimo u javnoj uporabi te ga učimo u školama. Današnji se hrvatski standardni jezik zasniva (dogovorom) na štokavskoj bazi uz elemente drugih dvaju narječja. Tadašnji je hrvatski jezik, naravno, bio drugačiji, a u tekstu se Bašćanske ploče isprepleću i crkvenoslavenski elementi. Ono što danas nazivamo narječjima, kroz jezičnu se povijest (a jezično gledano i danas) smatralo različitim jezicima, čakavskim, kajkavskim i štokavskim. Upravo su ti prvi starohrvatski spomenici, iako sadržavaju elemente starocrkvenoslavenskoga jezika, bili napisani hrvatskim jezikom toga vremena, koji je bio čakavski. Tako da, proučavajući razvoj hrvatskoga jezika, moramo na umu imati njegove konkretne organske sastavnice, odnosno razvoj dijalekata i narječja u hrvatskome jeziku.

Čakavski se, odnosno hrvatski narodni jezik, razvio, kako smo prije i napomenuli, iz primorske skupine zapadnog južnoslavenskog prajezika. U prvih se nekoliko stoljeća

svoga razvoja natjecao s crkvenoslavenskim u uporabi u tekstovima svjetovne tematike, da bi se od 14. stoljeća na sjeveru počeli javljati i tekstovi sa štokavskom osnovicom. Južni su tekstovi nastavili razvijati čakavski književni izričaj, koji je polako dobio prevagu u beletrističkoj literaturi. U tekstovima pravnog sadržaja već je ranije iznio pobjedu, predstavljajući narodu bližu i jednostavniju inačicu književnoga jezika, koja je za jednoznačnost i razumljivost izraza u pravnim dokumentima bila od izrazite važnosti.

Ljudski je jezik promjenljiv, stalno se razvija i stalno je pod nekim utjecajem. Ti su utjecaji, jezični i izvanjezični, često isprepleteni do te mjere da ih je teško razlučiti. Jezik se mijenja pod utjecajem svojih govornika, njihovih migracija i jezičnih dodira, ali i pod utjecajem jezične tradicije, pisane i usmene riječi koja mu je prethodila. Sukladno tome, jezikoslovci su već u 18. stoljeću[38] skovali naziv „jezično miješanje“ i „miješani jezici“, no opseg tog nazivlja do danas ostaje slabo razjašnjen. Je li „miješani“ jezik onaj u kojemu su posuđenice? Jer ako je to tako, opreka „čisti“ i „miješani“ jezik prestaje postojati. Svaki svjetski jezik prema takvoj je odredbi – miješani. Neki jezikoslovci smatraju da ne možemo svaki inojezični utjecaj na neki jezik smatrati „jezičnim miješanjem“ već da za to postoje određeni kriteriji[39]. Većina drži da bi za potvrdu „miješanog“ karaktera jezika valjalo potvrditi fonološko i morfološko interferiranje, s obzirom na to da se leksičke interferencije u svakome jeziku, zbog otvorenosti leksičke jezične razine, najlakše pojavljuju. Jezični izričaj obaju sustava, i latiničkih i hrvatskoglagoljskih tekstova, već od 15. stoljeća pokazuje osobine „miješanoga“ jezika. No što zapravo znači „miješani jezik“?

Stjepan Damjanović se u svojim djelima pozabavio „miješanim“ izrazom crkvenoslavenskih tekstova te zaključio da: „Hrvatskoglagoljski tekstovi 15. stoljeća, koji su predmet našeg proučavanja, nesumnjivo udovoljavaju uvjetima da ih se nazove 'miješanima' jer u ogromnoj većini konstituirani su tako da se u njima isprepleću hrvatskočakavski sustav s općeslavenskim književnim jezikom[40], i to na svim jezičnim razinama, a nije rijetko ni kajkavsko naslojavanje.“ [41] Pomoć u razlučivanju omjera naslojavanja u hrvatskoglagoljskim će nam tekstovima dati teorija

[38] v. Rudolf Filipović, *Kontakti jezika u teoriji i praksi*, Školska knjiga, Zagreb, 1971., str. 91.
[39] v. Stjepan Damjanović: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 38-39.
[40] Općeslavenski književni jezik drugi je naziv za starocrkvenoslavenski jezik.
[41] Stjepan Damjanović: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 39.

jezika kroz termine *dvojezičnost*, tj. *bilingvizam*.[42] Najveći broj jezikoslovaca smatra da je bilingvizam preduvjet svakom jezičnom miješanju. U tom bismo slučaju jezično miješanje morali smatrati rezultatom svjesne uporabe različitih (horizontalno ili vertikalno) jezičnih sustava. Preneseno na našu problematiku, jezično miješanje u hrvatskoglagoljskim tekstovima dolazi u obliku vertikalnog miješanja više (starocrkvenoslavenske) i niže (hrvatske/čakavske/narodne) inačice jezika, te horizontalnog miješanja jezika na granicama jezičnih dodira (čakavština – kajkavština). Problem nastaje onda kada se u hrvatskoglagoljskome tekstu pojavljuje kajkavsko naslojavanje za koje ne možemo potvrditi da je nastalo zbog fizičkih jezičnih dodira dvaju sustava na istome jezičnom području. Takvo naslojavanje moglo bi biti horizontalno, ali i vertikalno. Unošenje kajkavskih elemenata u hrvatskoglagoljski tekst moglo se ostvariti slučajno (interferencijom piščeva jezika u jezik predloška), ili namjerno. Pisar je mogao pribjeći namjernom stvaranju jezične *koiné* koja bi predstavljala „modernu“ inačicu jezika hrvatskoglagoljskih tekstova 15. i 16. stoljeća s biranim, stilistički opravdanim, izborom interferencija, koje imaju cilj stvaranja zajedničkoga jezika ili pak samo dinamizaciju teksta. Nerijetko su se u tu svrhu upotrebljavali *kontaktni sinonimi*, bilo fonološki ili leksički (rjeđe morfološki)[43]. Takva jezična miješanja, koja zapravo obiluju sinonimima, možemo pronaći u svim latiničkim i glagoljičkim tekstovima na svim trima jezicima 15. i 16. stoljeća[44].

Elementi kajkavskoga jezika u hrvatskoglagoljskim tekstovima predstavljaju u određenoj mjeri jezikoslovni problem. Koliki je omjer kajkavskih elemenata u tim tekstovima, možemo zaključiti jedino razlučivanjem kajkavskih od čakavskih jezičnih

---

[42] Stjepan Damjanović: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 39.

[43] Postojanje kontaktnih sinonima istraživači često povezuju s namjernim interferencijama u jeziku, polazeći od latiničkih pisaca koji su na isti način unosili elemente drugih dvaju književnih jezika u svoja djela, sve u namjeri stvaranja zajedničkoga jezika. Pisci toga vremena su na taj način željeli povećati čitalačku publiku te je dio stvaranja književne *koiné* toga vremena uključivalo i maniru uporabe sinonimike u latiničkim, ali i hrvatskoglagoljskim djelima. I Eduard Hercigonja na isti način tumači te elemente u hrvatskoglagoljskim tekstovima, polazeći od Vramčeva književnog izričaja: „“Na pitanje zašto Vramec nije htio pisati jezikom koji bi se zasnivao na govoru jednoga kraja nije teško odgovoriti. On je želio da ga razumije što veći broj čitalaca. To pokazuju brojni sinonimi (...) Prihvaćajući taj zaključak, držim da svako buduće razmatranje konsekvenci koje iz njega proizlaze mora biti u svezi s činjenicom da istovjetna - po čestoti i funkciji - upotreba sinonima predstavlja izražajnu maniru dijela glagoljaških pisaca 15.-16. st. i to pretežito upravo onih za čije je rukopise karakterističan specifičan knjiški, čakavsko-kajkavsko (cksl) hibridni jezik. Jer to je, konačno, još jedan relevantan (i konkretan) činilac onog jezično-književnog kontinuiteta koji ponovno upućuje na glagoljašku književnost kao oslonac počecima hrvatske kajkavske knjige.“ (Eduard Hercigonja: „Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća“, *Croatica V-5*, str. 184.)

[44] U hrvatskoglagoljskim se tekstovima, u različitome omjeru, isprepliću starocrkvenoslavenski, čakavski i kajkavski narodni jezik, dok se u latiničkima isprepliću sve tri književne inačice narodnih jezika (čakavskoga, kajkavskoga i štokavskoga).

crta, što nije uvijek jednostavno. Ono što bi nam u istraživanju mogla biti okosnica i konstanta, jest samosvojnost i normiranost starocrkvenoslavenskoga jezika, iako ni to nije uvijek jednoznačno. Neki od jezičnih elemenata pripadaju i starocrkvenoslavenskoj i čakavskoj jezičnoj tradiciji. Isto tako, neki tzv. kajkavski elementi također mogu pripadati dvama sustavima, kajkavskom i čakavskom. Tada ih ubrajamo u zajedničku čakavsko-kajkavsku jezičnu baštinu.

Hrvatski latinički tekstovi 15. i 16. stoljeća sadržavaju (namjerne) interferencije nastale u težnji stvaranja zajedničkoga jezika. Elemente drugih (književnih) jezika u takvim tekstovima možemo promatrati upravo iz tog ugla, jezičnopovijesno, a nikako dijalektološki, iako ti književni jezici imaju dijalektnu komponentu (u današnjem smislu). Riječ je, dakako, o apstraktnim sustavima te ih stoga možemo proučavati samo kao dio povijesti hrvatskoga književnog jezika.

U hrvatskoglagoljskim je tekstovima toga doba drugačiji slučaj. U njima je osnovica uvijek ili crkvenoslavenska ili čakavska, s nešto manjim omjerom naslojavanja manjinske komponente, a u nekima i kajkavskoga jezika. Takav je sustav teže razlučiti jer se sastoji od vertikalnog naslojavanja (niže inačice u višu ili obrnuto) i horizontalnog (naslojavanje kajkavske komponente u čakavski narodni jezik), kako smo prije i napomenuli. Ono što je sigurno jest da je u toj interferenciji kajkavština uvijek manjinska komponenta. Ostala se dva sustava, crkvenoslavenski i čakavski, izmjenjuju u prevazi od teksta do teksta čak i u istome zborniku.

To je miješanje toliko različito da ih, prema fonološkoj i morfološkoj analizi, možemo svrstati u crkvenoslavensko-čakavske i čakavsko-crkvenoslavenske. Osobine tih dviju skupina tekstova mogu biti sasvim različite, osobito ako uzmemo u obzir današnju raznolikost čakavskoga narječja. Naravno, današnji je dijalektni sustav zasigurno pretrpio mnoge promjene od 15. stoljeća naovamo, ali, uzimajući u obzir arhaičnost čakavskoga narječja (naspram, npr. štokavskoga), možemo pretpostaviti i mnoge sličnosti s čakavskim jezikom 15. i 16. stoljeća. No i tu moramo oprezno te ne možemo ni čakavski narodni jezik izjednačavati s njegovom književnom inačicom jer veću dijalektizaciju pretpostavljamo upravo u govornome jeziku, dok onaj književni čuva tradicionalniju strukturu i normu.

Razlučivanje kajkavskih od zajedničkih čakavskih i kajkavskih jezičnih značajki, također može biti vrlo teško. U narednim ćemo poglavljima temeljito analizirati te

elemente te pojasniti zašto neke pribrajamo ili ne pribrajamo zajedničkoj čakavsko-kajkavskoj baštini.

6.2. Grafijske i fonološke osobitosti

Razvojni put crkvenoslavenskoga jezika možemo pratiti i kroz razvoj pisma. Na tom je području prevladavala glagoljica te, analizirajući razvoj glagoljice od *Ročkog abecedarija* (cca 1200. god.) nadalje, možemo utvrditi koji su glasovi u određenom razdoblju postojali, a koji se izgubili ili se izjednačili s drugim glasom. Pismo je uvijek slijedilo jezik (ne obrnuto) te je fonološkom analizom lako utvrditi fonemski sastav jezika u određenom razdoblju. Promjene u broju grafema možemo povezati s pojavama u jeziku, ali treba imati na umu da je glagoljica pismo stvoreno za starocrkvenoslavenski jezik te da ni ona nije u potpunosti odgovarala čakavskom fonemskom sustavu.[45]

Hrvatski je crkvenoslavenski do 16. stoljeća pretrpio određene promjene, da bi u 16. stoljeću, kad je *Gršković*ev *zbornik* i nastao, sadržavao dvadeset osam fonema[46]. Konsonantski je sustav poznavao, ne računajući na glas *f*, dvadeset i dvije jedinice, dok je vokalni sadržavao šest samoglasnika. To je šest jedinica manje od prvozapisanog glagoljičnog sustava par stoljeća ranije[47].

6.2.1. Vokalizam

U 16. stoljeću crkvenoslavenski jezik sadržava određeni broj vokalnih i konsonantskih jedinica. Vokalizam[48] u 13. stoljeću obuhvaća sedam jedinica (*i, e, ě, ə, a, o, u*), da bi se do 16. stoljeća *šwa* izgubio iz sustava. Konsonantski je sustav ostao isti od 12. do

[45] v. Povijest hrvatskoga jezika, knj. 1.: Srednji vijek, Croatica, Zagreb, 2009., str. 294.
[46] v. Povijest hrvatskoga jezika, knj. 1.: Srednji vijek, Croatica, Zagreb, 2009., str. 299.
[47] Prvi zapisani (i potpuni) glagoljični abecedarij na hrvatskome tlu jest *Ročki abecedarij*, koji je sadržavao 34 jedinice, a datiramo ga oko 1200 godine, u razdoblje formiranja uglate glagoljice.
[48] „Otvornici ili vokali glasovi su pri čijem je oblikovanju otvoren, slobodan prolaz zračnoj struji. (…) Otvornici se prema smjeru jezika naprijed ili natrag dijele na prednje, središnje i stražnje. Hrvatski su prednji otvornici *i e ie*, stražnji *o u*, a središnji je *a*. U hrvatskom se pojavljuje i jedan središnji otvornik, prateće šva, koje se pojavljuje uz sve izdvojeno izgovorene zatvornike.“ (Zrinka Jelaska: *Fonološki opisi hrvatskoga jezika. Glasovi, slogovi, naglasci*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2004., str. 38.)

16. stoljeća: osam je zvonačnika[49] ili sonanata (*m, n, n', r, l, l', v, j*), od čega su tri nosnika[50] ili nazala (*m, n, n'*), a pet približnika[51] ili aproksimanata (*r, l, l', v, j*). Šumnika (zajedno s glasom *f*) je petnaest (*p, t, k, b, d, g, (f), s, š, h, z, ž, c, ć, č*), od čega šest tjesnačnika[52] ili frikativa (*(f), s, š, h, z, ž*), šest zapornika[53] ili okluziva (*p, t, k, b, d, g,*) te tri afrikate[54] ili slivenika (*c, ć, č*).

6.2.1.1. Nosni samoglasnici, *jeri* i *i*

Vokalnim su transformacijama već do 12. stoljeća stražnji i prednji nosni samoglasnik izgubili svoju nekadašnju nazalnost, čime su se izgubili kao posebni fonemi i izjednačili se s drugim glasovima. Stražnji se nazal u većini govora izjednačio s glasom *u* (u nekim čakavskim govorima i s *o* ili *a*), a prednji se izjednačio s glasom *e* (u nekim se čakavskim govorima nakon palatala odrazio kao *a*[55]). Upravo te fonološke značajke čakavskoga govornog jezika mogu pomoći pri određivanju mjesta nastanka *Gršković*eva *zbornika*. Naime, izmjena *ǫ* > *o* ili *a* te *ę* > *a* nakon palatala fonološka je osobitost nekih čakavskih govora. Primjerice, stražnji se nazal u

[49] „Zvonačnici su osjetno zvonki, odnosno čujni glasovi. (…) Zvonki se glasovi još zovu i *sonorni glasovi* (lat. *sonare* - zvučati), *nešumni glasovi*." (Zrinka Jelaska: *Fonološki opisi hrvatskoga jezika. Glasovi, slogovi, naglasci*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2004., str. 42.)

[50] „Od nosnih glasova u svjetskim jezicima najčešći su nosni zvonačnici pa se nazivi *nosnik* i *nazal* odnose upravo na njih. (…) No, ako bi bilo potrebno opisivati i druge nosne glasove, npr. u usporedbi sa drugim jezicima ili hrvatskim dijalektima, onda bi naziv nosnik bio nadređen nazivima nosni otvornik, zvonačnik, šumnik." (Zrinka Jelaska: *Fonološki opisi hrvatskoga jezika. Glasovi, slogovi, naglasci*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2004., str. 42.)

[51] „Ovdje se naziv približnici, kao što to čine npr. Gusssenhoven i Jacobs (1998), određuje kao naziv za nenosne zvonačnike." (Zrinka Jelaska: *Fonološki opisi hrvatskoga jezika. Glasovi, slogovi, naglasci*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2004., str. 43.)

[52] „Tjesnačnici su glasovi oblikovani govornim organima tako približenima da tvore tjesnac. Kroz taj se tjesnac zračna struja tarući probija. Zovu se još i *frikativi* (lat. *fricare* – trljati), *treni glasovi*, *strujni glasovi*, *spiranti*." (Zrinka Jelaska: *Fonološki opisi hrvatskoga jezika. Glasovi, slogovi, naglasci*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2004., str. 46.)

[53] „Zapornici su glasovi oblikovani zaporom koji se brzo i potpuno uklanja time što se govorni organi nakon dodira širom odvajaju." (Zrinka Jelaska: *Fonološki opisi hrvatskoga jezika. Glasovi, slogovi, naglasci*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2004., str. 47.)

[54] „Slivenici su glasovi oblikovani uklanjanjem zapora tako da se govorni organi samo donekle odmaknu ostavljajući zračnoj struji tjesnac kojim ona prolazi, kao kod tjesnačnika. Slivenici se zovu još i *sliveni glasovi* ili *afrikate* (od tal. *affricare* – trti), *trljani glasovi*, *zatvorno-tjesnačni glasovi*, *poluzatvorni glasovi*." (Zrinka Jelaska: *Fonološki opisi hrvatskoga jezika. Glasovi, slogovi, naglasci*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2004., str. 47.)

[55] „Prijelaz *ę > *ą iza palatalnih suglasnika i protetskoga *j- (…) vjerojatno je prethodio općemu 'uženju' *ę (na samoglasnik *e ili *a ili na slijed *ja) koje ga je dokinulo, jednako kao što je prijeglas *ě >*ja prethodio općemu 'uženju' općesl. ě (na artikulaciju u prostoru između samoglasnka *e i samoglasnika *i) koje ga je dokinulo." (Iva Lukežić, *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*. Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u rijeci, Katedra Čakavskoga sabora Grobinšćine, 2012., str. 39).

buzetskome govoru odrazio kao *o* (kao i u Brdcu, u sjeveroistočnom istarskom poddijalektu sjevernočakavskoga dijalekta), *a*, *u* ili kao diftong *ua*, dok je odraz prednjega nazala uglavnom *e*. U dijelu središnjeg istarskog poddijalekta sjevernočakavskoga dijalekta prednji se nazal odrazio kao *a* iza palatala (*jazik*, *jačmik*), dok se stražnji nazal odrazio trojako: kao *a*, *o* i *u*.

Nosnici se ne nalaze u kasnijim spomenicima. Najkasnije je zabilježen grafem za *jęsъ*, na *Bašćanskoj ploči*, *Ročkome abecedariju* i *Grškovićevu odlomku apostola*, sve tekstovima iz 12. ili prijelaza iz 12. na 13. stoljeće. Čak ni tamo vjerojatno nije imao istu fonemsku vrijednost, već je bilježio fonemski slijed *je*.[56]

U *Grškovićevu* je *zborniku* odraz prednjega nosnog samoglasnika većinom *e*: *hote* (f 10^{v}, 15, 16, 17, 17^{v}, 23^{v}), *vrime* (f 10^{v}, 11, 28, 58^{v}, 59^{v}), *knezu* (f 12^{v}), ni zle *pameti* (f 15), *eziki* (f 15^{v}), *vzeti* (f 16^{v}, 130), *ime* (f 18, 19, 22^{v}, 188), *meso* (f 19^{v}), *kneze* (f 19^{v}), *ezike* (f 20), *ezik* (f 20^{v}), *poklekši* (f 20 ^{v}), *svetim* (f 20^{v}), *vzeše* (f 21^{v}), *knezi* (f 21^{v}), *raspeše* (f 22), *začeti* (f 23), *dopeti* (f 23^{v}), *kletvi* (f 23^{v}), *žei* (f 24), *prokleti* (f 24, 132), *propet* (f 27), *prieti* (f 56^{v}), *oteti* (f 57^{v}), *knezem'* (f 57^{v}), *sveti* (f 130), *vzeto* (f 131), *vaspet'* (131^{v}), *vze* (f 178^{v}), *načeše* (f 179), *nače* (f 179), *početak'* (f 186), *svetina* (f 186^{v}), *prieli* (f 186^{v}), *začelo* (f 188^{v}).

Ima i nešto primjera njegova odraza kao *a*, po čakavskoj formuli[57] izmjene prednjega nazala u *a* iza palatala: *ězikom* (f 15), *ězici* (f 16), *ěziki* (f 22), *ězik* (f 46^{v},188), sut *priěli* (f 19), *priěti* (f 34), *priěl* (f 56^{v}), *priěli* (uz *prieli*; f 186^{v}), *žae* (f 24), *stužaet* (f 23^{v}).

Za leksem *ęzik* karakteristično je to da različito bilježenje ima i značenjsku razliku: oblik s *jatom* (*ězik*, *ězikom*, *ězici, ěziki*) često se upotrebljava za 'narod' (*ězici budu mnili biti sina Božija*, f 16; *vsi ěziki ki neverovše sina božija*, f 22), dok oblik s *e* ima značenje 'jezik kao organ' (*visiše množstvo muži i žen' za ezike*, f 20; *ezik mu biše kamenem svezan'*, f 20^{v}). Postoje i iznimke: *ězik lažliv* (f 188), i *eziki da budu k n(j)emu obraćati* (f 15^{v}). Možemo reći da postoji tendencija grafijskog razlikovanja tih

[56] v. *Povijest hrvatskoga jezika, knj. 1.: Srednji vijek*, Croatica, Zagreb, 2009., str. 294. i M. Mihaljević: *Fonološki sustav najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata*. R. Božilova (red.). *Bălgari i hărvati prez vekovete* 2. Sofija: IK „Gutenberg“, str. 43. – 57.

[57] „Prednjojezični nazalni samoglasnik *ę* u postpalatalnom položaju nakon *j*, *č*, *ž* uglavnom se reflektira vokalom *a*. Ta je promjena tipična za čakavštinu, prisutna je u nekim štokavskim govorima, ali i u nekim kajkavskim moslavačkim govorima.“ (Katarina Lozić Knezović, „O nekim fonološkim i leksičkim osobitostima hrvatskoglagoljskoga Zbornika fra Šimuna Klimantovića iz 1512. godine“, *RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest*, Vol. 48, Zagreb, 2016., str. 47)

dvaju homonima, što je već zabilježeno i u drugim hrvatskoglagoljskim tekstovima (npr. *Brevijar Vida Omišljanina*[58], *Akademijin brevijar*, *Pariški zbornik*[59] itd.).

U *Gršković*evu je *zborniku* stražnji nosnik dao odraz *u*, što ne odudara od ostalih tekstova hrvatske crkvenoslavenske redakcije: *ruki* (f 10), *zubi* (f 11, 13^{v}), *mužski* (f 12), *osude* se (f 12^{v}), *suditi* (f 13^{v}), *vsplačut* se (f 13^{v}), *budut* (f 14^{v}), *skladaû* (f 15^{v}), *rukam* (f 16), *obrnuti* (f 16), *dvignuti* (f 17), *rukotvorenię* (f 17), *sud* (f 17, 17^{v}), *sudnim* (f 17), *uravnaût* se (f 17^{v}), *muži* (f 18^{v}, 19, 20, 21), v *bludi* (f 19^{v}), *muža* (f 20), *izbignuti* (f 20), *bludnici* (f 21, 21^{v}), *sudče* (f 21 ^{v}), *zubom* (f 21^{v}, 27), *pomenuti se* (f 22), *bludeĉe* (f 22), *ruk'* tvoih (f 22^{v}), *sudi* (f 22^{v}), *sudit* (f 23), *sudstvi* (f 23^{v}), *sudstva* (f 23^{v}), *daû* (f 23^{v}), *umiraû* (f 24), *susedi* (f 24, 131^{v}), *viduĉe* (f 27), *tisuĉi* (f 27^{v}), *tužne* (f 56), *susedovi* (f 56^{v}), *priminuti* (f 57), *buduĉi* (f 57), *buduĉ'* (f 57^{v}), *plačuĉi* se (f 57^{v}), *zaluĉi* (f 57^{v}), *rukama* (f 58), *rekuĉi* (f 58^{v}), *zubmi* (f 59), *mudrost'* (f 59), *mudrosti* (f 59^{v}), *děletaûĉi* (f 130), *budi* (f 130), *iĉuĉ'* (f 130^{v}), *rubaû* (f 131^{v}), *tisuĉe* (f 132), *budu* (f 15, 16, 132), *živuĉi* (f 150), *imuĉe* (f 150), *goruĉa* (f 151), *goruĉe* (f 151), *goruĉem* (f 152), *kopaûĉi* (f 178^{v}), *greduĉi* (f 178^{v}), *mudros't* (f 185^{v}), *muž* (f 186), *sudni* (f 186^{v}), *stisnuti* (f 187), *muža* (f 188^{v}), *premudrosti* (f 188^{v}).

Samo je nekoliko primjera izmjene stražnjeg nosnika u *o*: genitivni oblik *soboti* (f 27^{v}), zatim nominativni oblik *sobota* (f 78) (...) što može biti primjerom pisarove zamjene *o* i *u* bez određenoga razloga. Dalje u poglavljima pozabavit ćemo se takvim zamjenama, pod pretpostavkom da je možda riječ o zatvaranju sloga izvan naglaska ili o fonološkom kajkavizmu. Moguće je i da je pisar greškom zamjenjivao ta dva grafema koja su se i inače slično bilježila. Međutim, usporedbom tog oblika u drugim hrvatskoglagoljskim tekstovima (primjerice u *Berčićevom*[60] i *Pariškom zborniku* te u Kožičićevu *Misalu hruackom*[61]) zamjećujemo da se oblici riječi *sobota* pojavljuju u više zbornika, čak i u liturgijskim tekstovima (misalima, brevijarima, psaltirima).

---

[58] V. Milan Mihaljević, „Jezična slojevitost Brevijara Vida Omišljanina iz 1396. godine", *Filologija 29*, HAZU, Zagreb, 1997., 134.

[59] V. Marinka Šimić, „O jeziku *Pariškoga zbornika Code slave 73* (na tekstu psaltira i kantika)", *Fluminensia, god. 30 (2018), br. 1*, str. 169.

[60] Riječ je u *Zborniku u Berčićevoj zbirci br. 5* iz 15. stoljeća, nastalom vjerojatno na zadarskome području (Sali), sudeći prema bilješci pisara Šimuna; v. Josip Galić: Fonološke osobitosti *Zbornika u Berčićevoj zbirci br. 5* i *Fatevićeva zbornika duhovnoga štiva*, *SLOVO, sv. 68 (2018)*, Zagreb 2018., str. 140.

[61] U *Pariškom* je *zborniku* zabilježeno *sobotom'* (253v), a u Misalu hruackom *sobotu* (71r – b); v. diplomski rad Franke Kraševac, *Jezična usporedba imenica iz dviju glagoljskih Muka po Marku: Muke po Marku iz Pariškog zbornika (1375.) i Muke po Marku iz Kožičićeva Misala hruackog (1531.)*,

Jedno od objašnjenja jest i to da je u obliku *sobota* riječ o primljenici iz zapadnoga latiniteta, ne iz balkanskoga u kojemu se iz slijeda stražnjeg otvornika i nosnog suglasnika *m* kasnije razvio nosni samoglasnik *ǫ* (dakle, da je nastao od *sábbata*, a ne od *sambáta*[62])[63]. Takav razvoj pretpostavlja i Petar Skok, koji je oblik zabilježio u otočkim govorima Stare Baške, Raba, Cresa te u sjevernoj Dalmaciji i Rijeci, ali i u hrvatskim kajkavskim govorima.[64]

Oblik *sobota* prema tome možda nije pogreška pisara, već jezična interferencija iz narodnoga govora, primjerice iz kajkavskoga, ili iz čakavskih creskih i sjevernološinjskih govora, možda čak iz središnjih istarskih žminjskih govora ili iz labinskih, motovunskih ili boljunskih govora[65]. U svemu je tome najvjerojatnija interferencija iz kajkavskoga, no to ne možemo sa sigurnošću potvrditi jer je riječ o elementu koji postoji u obama današnjim narječjima.

U južnoslavenskim su se jezicima (uz češki i slovački) *y* i *i* stopili vjerojatno krajem 11. ili početkom 12. stoljeća. U ostalim se slavenskim jezicima *jeri* očuvao ili stopio s glasom *i* nešto kasnije[66]. U hrvatskom crkvenoslavenskome jeziku, dakle, fonema *jeri* nema, odnosno, u sporadičnim slučajevima u kojima se pojavljuje u tekstovima, najčešće označava izvorni fonem *i*, ili je riječ o grafijskoj specifičnosti bilježenja skupine *j* + *i*[67]. Izjednačavanjem *jerija* i glasa *i* gubi se i njegova posebna grafemska oznaka te se taj grafem nalazi samo u najstarijim fragmentima.

Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, 2021., https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:361678 (preuzeto 1. 4. 2022.)

[62] „U balkanskom latinitetu latinski oblik imao je *m* pred labijalom (upor. naše *dumbok* za *dubok*, i stvnjem. *sambâtag*; nazal i u orijentalnim jezicima, na gr. natpisima σαμβαθική) *sâmbăta*, kako dokazuje rum. *sâmbătă* i možda arb. *shëtunë*, *shëtundë* < **shumbëtë* metatezom nazala (upor. za *am* > *um Shkumbi* < *scamptcus* od *Scampa*).“ (Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjiga treća: poni – Ž*, JAZU Zagreb, 1973., str. 299.)

[63] Usp. Josip Galić, Fonološke osobitosti *Zbornika u Berčićevoj zbirci br. 5* i *Fatevićeva zbornika duhovnoga štiva*, *SLOVO, sv. 68 (2018)*, Zagreb 2018., str. 140. i Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjiga treća: poni – Ž*, JAZU Zagreb, 1973., str. 299.

[64] “Dok se romanski oblici osnivaju na proparoksitoni *sábbata*, zapadni južnoslav. zahtijevaju pomicanje akcenta na penultimu *sobbata*. To je nastalo prema tal. sufiksu -*ata*. Za to pomicanje nema romanskih potvrda.“ (Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjiga treća: poni – Ž*, JAZU Zagreb, 1973., str. 299.)

[65] Silvana Vranić je zabilježila prisutnost samoglasnika /*a*/ na mjestu stražnjeg nazala: *sabota*/*sobota* u govorima Vrane, Orleca, Valuna, Zbičine, Beloga, Predošćice, Dragozetića, Filozića, Osora i Ustrina; iako je riječ o govorima u kojima je nazalni samoglasnik prilično dosljedno zamijenjen glasom *u*. (usp.. Silvana Vranić, *Čakavski ekavski dijalekt: sustavi i podsustavi*, Biblioteka časopisa Fluminensia 1, Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za kroatistiku, Rijeka, 2005., str 185-191.)

[66] Usp. Milan Mihaljević: *Slavenska poredbena gramatika, 1. dio: Uvod i fonologija*. Školska knjiga, Zagreb, 2002., str. 198.

[67] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 79.

6.2.1.2. *Jerovi*

Kao rezultat morfonološke tendencije održavanja suovisnosti „slabih“ i „jakih“ slogova unutar fonološke riječi, razvili su se nenapeti visoki samoglasnici koje zovemo poluglasovima, odnosno *jerovima*.[68] Distribucija „slabih“, odnosno „jakih“ *jerova* određivala se tzv. *Havlíkovim pravilom*. „Slaba“ je pozicija *jerova* bila kraj riječi, od kojega su se, krećući ulijevo, u slogovima smjenjivali „slabi“ i „jaki“ *jerovi*. Ukoliko je u riječi bio puni samoglasnik ili naglašeni *jer*, smjenjivanje „slabi-jaki“ započelo bi ispočetka. I sami jerovi razlikovali su se, ne samo po toj opreci, već i po palatalnosti. Nakon nepalatala slijedio bi *jor*, a nakon palatala *jer*. Poluglasovi *jer* i *jor* su se izjednačili te vremenom prestali izgovarati, a u pismu su se još neko vrijeme bilježili iz tradicijskih razloga ili kao oznaka nečeg drugog, npr. jotacije prethodnog suglasnika. Najprije je izjednačavanjem izgovora poluglasova iz pisma ispušten grafem *jer*. Grafemom *jor* oba su se poluglasa bilježila u tekstovima još neko vrijeme (12. i 13. st.), dok ih od 14. stoljeća zamjenjuju oznake štapića i apostrofa.

Važnost pozicije „slabih“ i „jakih“ *jerova* unutar fonološke riječi od velike je važnosti u razvoju jezika jer su se, ovisno o svojoj poziciji, *jerovi* unutar fonološke riječi reducirali ili izjednačili s nekim od punih samoglasnika. To se događa u drugoj vokalnoj transformaciji, koja je uslijedila nakon prve, u kojoj su se nosnici i *jeri* izjednačili s drugim glasovima. Te su se dvije vokalne transformacije dogodile na samome kraju praslavenskoga jezika, u doba kad su se počeli razvijati dijalekti na slavenskome prostoru, što je vjerojatno uzrokovalo različite odraze vokalne transformacije jakih *jerova* u različitim slavenskim jezicima. Primjerice, u istočnoslavenskim jezicima (uz bugarski i makedonski) *jerovi* se nisu stopili te im stoga ni odrazi nisu isti. U hrvatskome crkvenoslavenskome i hrvatskome jeziku poluglasovi su se vremenom izjednačili te su se počeli drugačije bilježiti u tekstovima. *Jer* i *jor* se prestaju različito bilježiti te *jor* najčešće preuzima primat za označavanje poluglasova u tekstovima. Takvo je označavanje prisutno u svim najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima, osim u Mihanovićevu fragmentu apostola, gdje grafem za *jer* označava poluglas u

[68] Usp. Milan Mihaljević: *Slavenska poredbena gramatika, 1. dio: Uvod i fonologija*. Školska knjiga, Zagreb, 2002., str. 198.

tekstu.[69] Do sredine 14. stoljeća bilježenje *jerova* se uglavnom razlikuje samo po poziciji „slabi“-„jaki“ u fonološkoj riječi, a opreka po palatalnosti više nije aktualna. Štapić počinje označavati poziciju jakoga *jera*, a apostrof slaboga[70]. No, apostrof se često javlja kao tradicijska nadredna oznaka i onda kad je sigurno da u toj riječi poluglas više nema glasovnu vrijednost (a možda je nikada nije ni imao)[71]. U primjerima iz *Gršković̂eva zbornika* apostrof se često bilježi na kraju riječi, no ne i u sredini: *az'* Ivan (f 10), *plt'* (f 14^{v}), hvala i ***čast'*** (f 15^{v}), *budet'* (f 17), o *mukah'* (f 17^{v}), *let'* (f 23^{v}), ***čast'*** (f 28), *spasitel'* (f 29^{v}), *nist'* (f 30), *Erusolim'* (f 35^{v}), ***živet'*** (f 37^{v}), *knig'* (f 40^{v}), ***bližik'*** (f 55), *protivan'* (f 57^{v}), *mramornih'* (f 59^{v}), ***pošten'*** (f 65^{v}), ***židovin'*** (f 69), *Adam'* (f 73^{v}), *svitlost'* (f 74^{v}), *darov'* (f 86), *vik'* (f 91), *isasikal'* (f 118), *sam'* (f 121), *grihov'* (f 126^{v}), *prizvav'* (f 130^{v}), ***pridružen'*** (f 135^{v}), *pastirem'* (f 141^{v}), *Adamom'* (f 145^{v}), na *nebesih'* (f 151), ***kršĉeniem' svoim'*** (f 156^{v}), *umret'* (f 159), *nist'* (f 167^{v}), *ocem'* (f 171), *tim' zakonom'* (f 174), ***meštar'*** (f 175), ***koludar' imenem' Ûstin'*** (f 178), *prez'* zalih ***šeg'*** (f 178^{v}), *stvoren' est'* (181), *vam' govorim'* (f 185)... Apostrof ovdje označava slabi *jer* koji se nalazio na kraju riječi. U rijetkim je primjerima pisar uporabio apostrof za bilježenje poluglasa unutar riječi, često u riječima koje u drugima dijelovima teksta imaju inačicu s vokalizacijom poluglasa: *množ'stvo* (f 78).

U kasnijim hrvatskoglagoljskim djelima na kraju riječi prevladava štapić, a apostrof se sporadično upotrebljava, dok je u *Gršković̂evu zborniku* obrnuto. Štapić je zabilježen sporadično, najčešće na kraju imena, odnosno kraćene riječi, ili, tradicionalno, nakon riječi *Amen*: *I(su)sь* (f 91^{v}), *Is(u)h(rst)ь* (f 17), *Amenь*(f 15^{v}, 23 ^{v}, 37^{v}, 40^{v}, 91, 120^{v}, 135^{v}, 148), iako u drugim dijelovima *Zbornika* isti primjeri imaju zabilježen apostrof ili ništa (*Isus'*, 27^{v}, 151; *Amen'*, f 82, 132, 151, 163^{v}, 178, 179^{v}; *Amen*, f 129^{v}, 171, 189). U *Gršković̂evu* smo *zborniku* zabilježili tek nekoliko sporadičnih potvrda bilježenja poluglasa u samome tekstu (***nihь*** *veĉe dni,* f 179^{v}), u ostalim je slučajevima na kraju kraćene riječi ili uzvika *Amen*.

[69] Usp. Milan Mihaljević: Die Jer-Zeichen in den ältesten kroatisch-glagolitischen Fragmenten. Heinz Miklas hrsg. *Glagolitica: Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Beč, 2000., str. 151. – 152.
[70] v. Povijest hrvatskoga jezika, knj. 1.: Srednji vijek, Croatica, Zagreb, 2009., str. 295.
[71] Usp. Milan Mihaljević: „Problemi normalizacije u vezi s poluglasom (Rad na Rječniku općeslavenskog književnog jezika hrvatske redakcije)“, *Slovo 31*, Zagreb, 1981., str. 67-79.

Drugom vokalnom transformacijom slabi se poluglasovi gube, a jaki vokaliziraju, najčešće izjednačavanjem s glasom *a*[72], iako u hrvatskim dijalektima ima i drugačijih odraza (primjerice, neki su gorskokotarski govori i danas zadržali odraz *šwa* na mjestu nekadašnjih poluglasova). Već od 13. stoljeća u nekim je tekstovima[73] sporadično zabilježena zamjena izvornoga *a* oznakom za poluglas, što upućuje na to da su se jaki poluglasovi u potpunosti izjednačili s glasom *a* te da više ni pisari nisu znali razliku.

U većini je hrvatskih govora rezultat vokalizacije jakoga poluglasa glas *a* (većina štokavskih i čakavskih govora), a u manjem broju govora postoje drugačiji odrazi. Na dijelu sjeverozapadne čakavštine poluglas se vokalizirao u *e* ili *o*. Neki creski i krčki govori čuvaju odraz poluglasa u *e* dok je u kajkavskim govorima[74] prisutna vokalizacija poluglasa u *ę* (odraz poluglasa u kajkavskim je govorima isti odrazu jata, odnosno zatvoreno *ę*, što nazivamo kajkavskom jednadžbom)[75]. U *Grškovićevu* je *zborniku* prisutna vokalizacija poluglasa u *e* u nekim riječima (moguć kajkavski ili omišaljsko-vrbnički odraz[76] ili pak ostatak crkvenoslvenske tradicije): *meči* izoštreni (f 25), s *mečem* (f 73^{v}), *semrti* (f 57^{v}), *semrt'* (f 58^{v}, 159).

U mnogim je primjerima došlo do vokalizacije poluglasa u *a* u slabom položaju, što se naziva jakom čakavskom vokalizacijom: *vavržen* (f 10^{v}), *vazmeta* (f 11^{v}), *va vik* vika (f 15), *va* veki (f 15^{v}), *vazmet* (f 18^{v}), *vačnut* (f 24), *va* ogan' (f 48^{v}), k *mani* (f 65^{v}), *va*

---

[72] „Refleks *a* očuvan je do 20. stoljeća u čitavu štokavskom narječju, u čakavštini s izuzetkom dijela govora na kvarnerskim otocima, te u kajkavskim rubnim područjima pokupskom i plješivičkome (Iva Lukežić: *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija,* Hrvatska sveučilišna naklada - Filozofski fakultet u Rijeci - Katedra Čakavskoga sabora Grobinšćine, Zagreb - Rijeka – Čavle, 2012, str. 137.).

[73] Mihaljević spominje fragment brevijara pronađenog zalijepljenoga za Misal kneza Novaka. (usp. Milan Mihaljević: Die Jer-Zeichen in den ältesten kroatisch-glagolitischen Fragmenten. Heinz Miklas hrsg. *Glagolitica: Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Beč, 2000., str. 159.)

[74] U turopoljskim i posavskim povijesnim dokumentima 16. stoljeća (napisanima kajkavskim i hibridnim književnim jezikom) zabilježena su oba odraza: „U ekscerpiranim tekstovima refleks poluglasa u gotovo jednakom brojčanom odnosu pisci bilježe kao fonem *a* ili kao *e*, npr. *dan* (2), *w thorak* (2), *Zagrebachke* (2, 9), *pod zyzak wozyty* (4), *danaz* (5), *polagh* (5, 9), *Petak* (8), *w Zyzak Poszlali* (8), *zwdacz* (9), *Compromissum z manom wchinyl* (9); *sloboden* (1), *odvetek* (7), *Zagrebechke* (9), *Zodecz* (9), *zwdecz* (9).“ (Boris Kuzmić: Fonološko-morfološke osobitosti turopoljsko-posavskih povijesnih dokumenata XVI. stoljeća, *Filologija 64 (2015)*, str. 73.)

[75] „Refleks *e*, koji se i u 16. stoljeću vjerojatno izgovarao kao zatvoreno *ę*, isključivo je kajkavski fenomen potvrđen u 20. stoljeću u većini dijalekata toga narječja“ (Iva Lukežić: *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija,* Hrvatska sveučilišna naklada - Filozofski fakultet u Rijeci - Katedra Čakavskoga sabora Grobinšćine, Zagreb - Rijeka – Čavle, 2012, str. 140)

[76] Takav bismo odraz mogli smatrati i makedonsko-bugarskim reliktom ili pak analogijom, no to su manje vjerojatni razlozi takva odraza.

vičnie (f 65^{v}), *va* ime (f 71^{v}), *vazmeš'* (f 130), *vazmu* (f 130^{v}, 131^{v}), *vaspet'* (f 131^{v}), *vazda* (f 57^{v}, 135^{v}, 179, 186, 188^{v}), *važgati* (f 165), *va veki* (f 175), …Kao što možemo zamijetiti, takva je vokalizacija česta kod prijedloga *vь* i njegovih izvedenica. Vokalizacija *jera* u prijedlozima i prefiksima češća je u kasnijim spomenicima, nastalima nakon 13. stoljeća[77], u prethodnim se stoljećima *jer* često bilježio *štapićem* ili *ključem*.

Vokalizacija poluglasa ispred sufiksa *-sk*, *-stvo* i *-stvije* (često u blizini palatalnih glasova, ali ne nužno) česta je u hrvatskoglagoljskim tekstovima[78], pa tako i u *Gršković*evu *zborniku*: *človičaska* (f 10^{v}), *pr(o)r(o)častvo* (f 22^{v}), *veličastviû* (f 23^{v}), ot' *bogataistva* (f 58), *človičastvo* (f 148), *cesarastva* (f 186^{v}), k *božastvu* (f 187^{v}), *cesarastvom'* (f 188), *cesarastvo* (f 29^{v}, 179, 188). Ima i primjera izostanka vokalizacije i redukcije poluglasa: *božstvo* (f 10), *mužski* (f 12), *množstvom* (f 14), *svedočstvo* (f 16^{v}), *proročsko* (f 18), *cesarstviû* (f 23^{v}), *cesarstvûet'* (f 37^{v}), *cesarstvuet'* (f 52^{v}), *ubožstvo* (f 59^{v}), *množs'tvo* (f 78), v' *c(esa)rstvi* (f 151).

U *Gršković*evu se *zborniku* nalaze i oblici riječi *(i)agnac* (< *агъньсь*) bez vokalizacije slaboga jera: *iagancu*/*agancu* (f 14^{v}), *iaganca* (f 14^{v}). Ti su oblici u još nekim hrvatskoglagoljskim tekstovima potvrđeni s vokalizacijom *jera* (*aganac*, *agnaca*)[79].

U oblicima poput *vetr* (f 11, 21^{v}), *ogn* (f 12^{v}, 17^{v}, 20^{v}, 24), *mudr'* (f 57^{v}) izostala je vokalizacija sekundarnoga *jera* kojega u starocrkvenoslavenskome nije bilo, izjednačivši se tako s riječima koje su na tome mjestu imale izvorni *jer*. Analogijom se to proširilo i na neke riječi s naslijeđenim jakim *jerom*[80]: *igrce* (f 130). Riječ je o manjem broju primjera. U većini se takvih riječi i izvorni i sekundarni *jer* vokalizirao: *mudar'* (f 59^{v}, 188, 188^{v}), *misal'* (f 10^{v}, 58^{v}), *ogan* (f 23^{v}), *Petar* (f 125^{v}), *vinac'* (f 188^{v}), *konac'* (f 58, 58^{v}, 188^{v}), *lubav'* (f 56, 131^{v}, 186, 186^{v}). Primjere s izostankom jakoga *jera* vezujemo uz tekstove nastale na otoku Krku, u kojima je ta pojava najviše zastupljena, a tumačimo je analoškim izjednačivanjem nominativa s kosim

[77] V. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 81.
[78] V. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 80.
[79] V. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 80.
[80] V. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 81.

padežima.[81] Teško je reći radi li se o utjecaju narodnoga jezika, ali značajno je da je ta pojava rjeđa u tekstovima nastalima na drugome području.

U oblicima kao što su *dostoiniče* (f 18), *dostoino* (f 19^{v}), *Kaina* (f 180) napeti su se jerovi stopili s glasom *i*, što je vjerojatno prvotan odraz[82]. Oblici poput *priemlju* (f 27) i *priemle* (f 90^{v}) možda su nastali pod utjecajem omišaljsko-vrbničkog odraza jakoga jera u kojemu se taj *jer* odrazio kao *e* (koji bi možda mogao biti i relikt iz starocrkvenoslavenskih tekstova bugarsko-makedonskoga tipa). Takvi, miješani odrazi jakih jerova, česti su u hrvatskoglagoljskim tekstovima[83]: *priěti* (f 30), *priemlju* (f 27).

Gubitak slabih *jerova* zauvijek je promijenio strukturu sloga. Kao što su prije toga, djelovanjem zakona otvorenih slogova, slogovne strukture bile proširene povećavajući broj samoglasnika u riječi, tako i gubitkom slabih *jerova* nastaju nove promjene. Ne završavaju svi slogovi samoglasnikom te se tako jedan do drugoga mogu naći i dva suglasnika različita po mjestu ili načinu artikulacije. Povećava se broj suglasničkih skupina, čime se mijenjaju distributivna i kombinatorna ograničenja fonema u riječima. Takve se skupine različito ponašaju. U nekima dolazi do jednačenja, dok u drugima ne dolazi. Neke su se suglasničke skupine (najčešće na početku ili kraju riječi) reducirale. Gubitak slabih i vokalizacija jakih *jerova* kasnije je također utjecala i na pojavu nepostojanog *a*, čime se mijenjaju različiti oblici riječi nastalih od iste osnove što, također, posljedično mijenja strukturu sloga unutar riječi.

Jer se reducirao na slabim položajima, što se najviše uočava kod prijedloga *v* i njegovih izvedenica: *v* svitlost (f 74^{v}), *v* radost' (f 74^{v}), *v* muku (f 148), *v* život (f 148); *vzeta* (f 171), *vspomeni* se (f 174), *vpade* (f 178).

---

[81] V. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 81.
[82] V. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 82.
[83] V. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 82.

6.2.1.3. Grafemi *ô* i *ï*

Grafem *ô* nakon 12. stoljeća pojavljuje se uglavnom kao inicijal ili veliko slovo, ili pak samo kao oznaka brojevne vrijednosti.

Desetično *i* „sa suknjicom“ (î) bilježi se u hrvatskoglagoljskim tekstovima uglavnom kao inicijal na početku odlomka ili rečenice, dok se *i* „bez suknjice“ (ï) može naći na početku riječi unutar rečenice ili kao veznik *i*, iako je na tim mjestima češći „obični“ dvadesetični *i*. Oba se grafema za *iže* nakon 13. stoljeća uglavnom pojavljuju kao inicijali na početku poglavlja ili rubrika, da bi se nakon 14. stoljeća *i* „sa suknjicom“ rezerviralo za inicijale, a *ï* „bez suknjice“ kao oznaka broja 10. Dvadesetično *i* se moglo čitati kao *[i]*, *[j]* ili *[ji]*. Na početku se riječi *i* uglavnom nije čitalo kao *ji*, zato što se na početku riječi koja započinje glasom *j* uvijek nalazio *đerv*, grafem koji se uglavnom nalazio u primljenicama, odnosno namjesto grčkog i latinskoga *g* ispred prednjeg samoglasnika [84] . U *Grškovićevu zborniku* se uglavnom pojavljuje dvadesetično *i* u svim oblicima i pozicijama: *i* vas (f 91^{v}), i kada se (f 92), *i* znaite (f 92), *Isukrst'* (f 135^{v}), *Ivan* (f 159), *Isus'* (f 151), *Isaiě* (f 57^{v}). Iza grafema *o* čitalo se kao *j*: *moi* (f 10), *tvoi* (f 11^{v}), *vsoi* (f 13^{v}), *koi* (f 15^{v}), *iočе* (f 15^{v}), *toi* (f 18^{v}), *presvetoi* (f 19), *gnoi* (f 19^{v}), *Iov* (f 24) *pokoi* (f 24^{v}), *krs(t)ěnskoi* (f 78), *b(la)ženoi* (f 71^{v}), *č(lovêča)skoi* (f 10^{v}), *ednoi* (f 11). Osim u toj poziciji, *i* se čitalo kao *j na kraju sloga* te iza *o*: *oficii* (f 67), *rai* (f 15, 27), *veliu* (f 16), *slaiše* (f 180^{v}), *vapai* (f 27), *slišai* (f 15^{v}), *pokarai* (f 188^{v}), *karai* (f 59), *zaigrai* (f 130^{v}), *zatvarai* (f 189), *boi* se (f 185^{v}) itd. Iako se na početku riječi većinom glas *j* bilježio *đervom*, ima i primjera kada se *i* čita kao [ji]: *Isaia* (f 17), *Iûdiě* (f 17), *Iudii* (f 145), *Iûdiom'* (f 118)...

Od kraja 14. stoljeća česta je tzv. *azbučna suspenzija*[85]. Riječ je o vrsti kratice koja riječi koje u azbuci imenuju neko od slova skraćuje na samo to jedno slovo, a označava se na poseban način, znakom okomite crtice ili kvake. Najčešći su takvi

[84] v. Milan Mihaljević: *Jezik najstarijih hrvatskoglagoljskih rukopisa*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2018., str. 21.

[85]„There is however a type of abbreviation per suspensionem which is peculiar to medieval Glagolitic and Cyrillic manuscripts, because it relies on the fact that the names of letters in those alphabets were meaningful words, which could therefore be shortened, when they occurred in continuous text, to their initials marked with a distinctivetitla, e.g. a’ = azŭ, ʒ’ = ʒělo,(…) as all types of abbreviation can be said to involve some element of convention, it will here be termed ‘alphabetic suspension’.“ (Catherine Mary MacRobert: Alphabetic Suspension in Glagolitic and Cyrilic Manuscripts, *Slovo 56-57*, str. 319).

primjeri riječi *azъ*, *zělo, slovo*[86] i *iže*[87]. U *Gršković*evu *zborniku* smo pronašli primjer *azbučne suspenzije* kod 3. lica prezenta glagola biti: *e(stь*) (f 90ᵛ).

6.2.1.4. *Jat*

Fonološki položaj *jata* predstavlja problem za istraživače hrvatskoglagoljskih tekstova. Naime, vrlo se rano u prijelaznom razdoblju hrvatskog crkvenoslavenskoga grafem za *jat* u tekstovima počeo zamjenjivati grafemima *e* i *i*[88]. Možemo pretpostaviti da je tome pridonijela raznolikost čakavskih govora koji sve više ulaze u crkvenoslavenske tekstove, kao i interferencija kajkavskih jezičnih elemenata[89]. Veći dio tekstova čuva grafem za *jat* na mjestu praslavenskog jata, što možemo objasniti doslovnim prepisivanjem iz starijih matica. U ostalim je testovima raznolikost bilježenja *jata* tolika da možemo reći da se radi o ikavskim, ekavskim te ikavsko-ekavskim (prema pravilu Jakubinskoga i Meyera) tekstovima. U *Gršković*evu *zborniku*, kao i mnogim drugim zbornicima toga vremena, *jat* se mogao ostvariti kao *i* ili *e*, ili pak kao reliktni *ě*. Posebno označavanje ijekavskoga ili jekavskoga odraza nije bilo, kao ni u kajkavskim tekstovima[90]. Alternacija između ekavskog i ikavskog refleksa *jata* u istome tekstu privlačila je zanimanje istraživača koji su pokušavali utvrditi je li riječ o ikavsko-ekavskom refleksu *jata* (prema Jakubinskome i Meyeru), dakle, o tekstu nastalom na takvome govornom području, ili o interferirajućim

[86] Usp. J. Vajs: Žaltář Fraščićův. 1922-3. *Slavia 1*, str. 271. i *Rukověť hlaholské paleografie*. 1932. Prag. Slovanský Ústav – v Komisi nakladatelvstí 'Orbis'. Str. 108 – 109.

[87] Smatra se da je azbučna suspenzija nastala krajem 14. stoljeća te se kao pojava često uzimala kao kriterij pri dataciji teksta u 15. stoljeće. Iako prisutna u tekstovima 15. stoljeća kao jedna od vrsta kraćenja riječi koje su bile i nazivi slova u azbuci, čini se da je to bila njezina jedina jezična funkcija; oznake za slova poput *iže* i *ʒělo* tada su već odavno izgubile svoju fonološku funkciju te su se, osim u formi suspenzije, bilježile isključivo u službi brojeva. (usp. Catherine Mary MacRobert: Alphabetic Suspension in Glagolitic and Cyrilic Manuscripts, *Slovo 56-57*, str. 320-321).

[88] „Zato će glagoljski spomenici — osobito mlađi — za varijante ovoga glasa sadržavati vrijedne podatke, dok — obrnuto – za ē > ⁱe nema podataka." (Josip Hamm, Mate Hraste, Petar Guberina: „Govor otoka Suska", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 1, Zagreb, 1956., str. 19).

[89] „U svim ovim tekstovima karakterističnim po čakavsko-kajkavskom interferiranju značajno prevladava *ekavska* fonacija *'jata'*." (Eduard Hercigonja: *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja, 2. dopunjeno i izmijenjeno izd*., Zagreb, 2006., str. 227.)

[90] „Stari kajkavski pisci nisu u pismu označavali različite fonetske realizacije glasova u pojedinim govorima, pa su taj glas označivali grafemom *e*; rijetko je koji pisac 16. stoljeća označavao diftonški izgovor zatvorenoga *e* digrafom *ie*, kao primjerice Pergošić ili Vramec" (Antun Šojat: *Kratki navuk jezičnice horvatske. Jezik stare kajkavske književnosti*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2009. str.15), v. Boris Kuzmić: Fonološko-morfološke osobitosti turopoljsko-posavskih povijesnih dokumenata XVI. stoljeća, *Filologija 64 (2015),* str. 75.

elementima iz drugog govornog područja, slučajno ili namjerno unesenog u tekst.[91] Evo nekoliko primjera takvih interferencija: vse *veki vikom'* (f 52^{v}, 120^{v}), va *veki vik'* (f 91), *nailipši cvet* (f 121), v život *vični* va *veki* (f 148).

Grafem za *jat* se na početku riječi te iza samoglasnika čitao kao [*ja*]. U drugim je položajima uglavnom na mjestu praslavenskoga *jata*[92]. U *Gršković evu zborniku* naišli smo na očuvane stare uzuse uporabe *jata*: *zělo* (f 5), *cvět krěposti* (f 55^{v}), *děvlih* (f 161^{v})…

U više navrata grafem za *jat* bilježi se, ne na mjestu etimološkoga jata, već namjesto fonemskog slijeda *ja*: *spasenině božiě, blagouhaniě, čineně, ukrašeniě, ot srišeniě, ě se hoĉu s vami plakati* (f 27^{v}), *bratiě* (f 29^{v}, 36), *truějući* se (f 34^{v}*), ěvi* se (f 40^{v}, f 148, 179), *ě* te kršću (f 52^{v}), sina *božiě* (f 69), *veselě* (f 29^{v}), *ot' skončaniě* (f 15^{v}), *špotaniě* (f 40^{v}), *bezakoniě* (f 40^{v}), *Isaiě* (f 57^{v}), *Sedekiě* (f 59^{v}), *epistoliě* (f 59^{v}), iz *raě* (f 73^{v}), *Makariě* (f 74^{v}), *krs(t)ěnskoi* (f 78), *nastoěti* (f 80^{v}), *ěko* (f 145^{v}), *priětel'* (f 56), *priětelom'* (f 56), *priětelu* (f 56), *Kaěn* (f 56^{v}), *nepriětel'* (f 56^{v}), *priětela* (f 59), *ostaěše* (f 67), *živiěše* (f 78), *nepriětela* (f 130), *priěteli* (f 130^{v}), *priětelnice moě* (f 167^{v}), *hoěše* (f 167^{v}), *nahaěmo* (f 174), ot' *nepriězni* (f 179^{v}), *boěti* (f 185), *ugaěet* (f 189), *ěže* (f 10^{v}), *ěkože* (f 15, 22^{v}), *priězni* (f 131), *priě* (f 131^{v}), *naiprě* (f 132), *hoěše* (f 125^{v}), *ratař* (f 125^{v}), *priě* (f 135^{v}), *svitliě* (f 148^{v}), ot *poslaniě* (f 159), ot *poz(d)ravleniě* (f 165), *bratiě dragaě* (f 165), *krstěnska* (f 171), *krstěn* (f 174), *čineně* (f 192^{v}), spasena budet' *ljudiě* (f 17), *priěti* (f 34), *boěti* se (f 36),), ne imut' *pokoě* (f 37?), v *prkatoriěh* (f 37?), *pohaěti* (f 37?), *zliěl* (f 52^{v}), od *děvla* (f 69), va *ištoriěh* (f 73^{v}), ot *pokaeniě* (f 126^{v}), *raě* (f 132), *h*(*rst*)*ěne* (f 78), *krstěne* (f 126^{v}, 145), ot' *vznesenině* (f 167^{v}), *priěm* (f 67), *Mariě* (f 67), *tvoě* (f 179)...

Mjesto grafema za *jat* nikad se u *Gršković evu zborniku* ne pojavljuje slijed *ĵ* + *a,* dok se negdje grafem *jat* pojavljuje, ne na mjestu etimološkog *jata*, već za slijed *j* + *a* nastao od praslavenske skupine **dj*, tj. namjesto odraza *ĵa* i *žda* (*hoždaše* – *prihoěše* – *hoĵahu*): *ishoěše* (f 19, 20^{v}, 21), *shoěše* (f 27), *prihoěhu* (f 57^{v}).

---

[91] Smatra se kako su glagoljaški pisci htjeli „ugoditi“ čitateljstvu unoseći kajkavske elemente u djela: „Razlika je ipak u tome što su glagoljaški pisci, stvarajući hibridni jezik svojih rukopisnih kodeksa nastojali djelovanjem u tom pravcu zadovoljiti potrebe jednog užeg područja (prije svega onog na kojem su se dodirivali čakavski i kajkavski dijalekat: Pokuplje, Istra) dok su pisci 16. i 17. stoljeća ovakvom konvergentnom usmjerenošću jezika (čak. kajk. ili čak. kajk. štok.) imali na umu interes znatno širih prostora.“ (Eduard Hercigonja: „Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća“, *Croatica V-5*, str. 180.)

[92] v. Povijest hrvatskoga jezika, knj. 1.: Srednji vijek, Croatica, Zagreb, 2009., str. 298. - 299.

U nekim je tekstovima *Zbornika* zabilježena zamjena izvornih *e* i *i* grafemom za *jat*. Neki istraživači smatraju da ta pojava ukazuje na to da je bilježenje *jata* možda postalo svojevrsnom književnom tradicijom, ako je on već u potpunosti bio zamijenjen svojim ekavskim ili ikavskim odrazom. Takav se jat, bez fonološke pozicije, od odraza *i* i *e* vjerojatno nije ni razlikovao. Većina pak smatra da *jat* u tom periodu nije nestao, a njegovu alternaciju s *i* i *e* smatraju utjecajem govornoga jezika, uvijek uzimajući u obzir samosvojnost crkvenoslavenskoga jezika u odnosu na govorni jezik.[93] Valja imati na umu da je crkvenoslavenski, za razliku od govornog narodnog jezika, jezik književne tradicije te, kao takav, mnogo manje podložan jezičnim promjenama od organskoga idioma. U 16. je stoljeću još uvijek snažna crkvenoslavenska književna tradicija pa se postojanje *jata* u beletrističkim tekstovima može shvatiti upravo kao onaj element književne tradicije koji služi u svrhu isticanja „više“ inačice jezika, možda čak i u stilističke svrhe.

Utjecaj narodnoga govora na hrvatski crkvenoslavenski rezultirao je pojavom više različitih odraza *jata* u tekstovima nastalima na Kvarneru i u Istri. U buzetskome je govoru *jat* dao zatvoreni *ẹ*, u jugozapadnom istarskom refleks je ikavski, u srednjočakavskom dijalektu ikavsko-ekavski (prema pravilu Jakubinskog i Meyera), a u sjevernočakavskim govorima ekavski. Raznolikost odraza *jata* nalazimo i u *Grškovićevu zborniku*. Tomu bi mogao biti razlog to što je moguće mjesto nastanka zbornika prostor ispreplitanja različitih odraza *jata*, a to bi upravo mogla biti Istra. To bi bilo pak teško potvrditi, s obzirom na samu prirodu djela koje istražujemo. Zbornici su, naime, kompilacije različitih tekstova koji su mogli (ali to nije uvjet) nastati na istome području (što znači da odražavaju istu mješavinu crkvenoslavenskoga i narodnog jezika). Jesu li nastali na istome području, ne možemo znati bez podrobnije analize, a i tada je to teško zaključiti jer je u jezik svakoga teksta u zborniku, osim osobnoga idioma pisca, ulazio i idiom njegova prethodnika, odnosno jezik autora predloška. Tekstovi koji čuvaju više arhaičnih (starocrkvenoslavenskih) elemenata vjerojatno čuvaju i starije odraze pa je tako teško odrediti pripada li nešto književnoj tradiciji ili odrazu živoga čakavskog jezika[94].

---

[93] v. Povijest hrvatskoga jezika, knj. 1.: Srednji vijek, Croatica, Zagreb, 2009., str. 299.

[94] Čakavština kao narječje dobro čuva starinu, što znači da za neke elemente u tekstovima ne možemo uvijek sa sigurnošću utvrditi jesu li dio živoga govora ili književni arhaizam. Isto se odnosi i na kajkavštinu te se takvi elementi često nazivaju zajedničkim jezičnim blagom čakavsko-kajkavske tradicije. Konkretno se to najčešće odnosi na neke fonološke i morfološke odraze. Ukoliko je riječ o ekavskome refleksu jata, nemamo dvojbe da je to dio hrvatskog crkvenoslavenskog (a ne

U kajkavskome književnom jeziku odraz *jata* uglavnom je izjednačen s odrazom poluglasa (zatvoreni *ę*), što nam može pomoći u razlikovanju čakavskih i kajkavskih elemenata (osim u slučaju donjosutlanskoga dijalekta, u kojemu je zbog čakavske baze odraz *jata* ikavski). Ozaljski, karlovački, žumberački, ogulinski i dugoreški govori imaju odraz *jata* kao čakavski ikavsko-ekavski govori, prema pravilu Meyer-Jakubinski, a ima i govora s diftonškim ili različitim odrazima *jata*. Odraz *jata* samo je jedan od razloga zašto takve interferencije u tekstovima smatramo čakavsko-kajkavskom zajedničkom tradicijom. One interferencije za koje možemo s većom ili manjom sigurnošću zaključiti da uistinu pripadaju kajkavskome književnom jeziku, možemo smatrati ili elementima idioma na granici čakavskih i kajkavskih govora (sjeverna Istra) ili pak namjernim unošenjem elemenata drugoga idioma u književni amalgam, čineći svoje djelo pristupačnijim većem dijelu čitatelja[95].

U *Gršković evu zborniku* odrazi su *jata* raznoliki unutar samih tekstova zbornika. Više je primjera gdje se mjesto *jata* bilježi njegov ikavski odraz, ne samo u korijenskom, već i u nastavačnom morfemu: *lipu sriĉu* (f 131), *strila* (f 131^{v}), *bihu* (f 1^{v}), *vičnago* (f 9^{v}), *viki* (f 9^{v}), *vaviki* (f 15^{v}), *priko* (f 15^{v}), *viditi* (f 17), *poslidnega* (f 23^{v}), ot' *vsih* (f 23^{v}), *ondi* (f 24^{v}), va *viki vik'* (f 24^{v}, 35^{v}), dan *nedilni* (f 28), *nedile* (f 59^{v}), v *viki* (f 28), *biše* (f 25), ni *miseca* (f 28^{v}), *ispovidati* se (f 34, 73^{v}), *vični* (f 34, 35^{v}), *vsih'* (f 34), *obrimeni* (f 34^{v}), *grisi* (f 34^{v}), *riči* (f 36), *grih* zarodni (f 54^{v}), na *sviti* (f 56^{v}), ni *riči* (f 57^{v}), *nimaju* (f 57^{v}), *potriba* (f 58), *imiti* (f 58^{v}), *nikoga* (f 59^{v}), *va vičnie* veki (f 65^{v}), *divi* (f 67, 71^{v}), *crikvi* (f 67), *crikav* (f 71^{v}, 148, 171), *crikve* (f 88^{v}), *biše* (f 71^{v}), *priko* (f 71^{v}), *grihe* (f 73^{v}), *vičnu* (f 74^{v}), *imihu* (f 78), *grihov* (f 84^{v}), *vičnuju* (f 91), u *nedilu cvitnu* (f 91), *pripovidati* (f 91), *biše* (f 100), *nailipši* cvet (f 121), *vinac* (f 121), od *grišnoga* (f 125^{v}), *svića* (f 129^{v}), *lipi* (f 130), *ričiv* (f 130), *imiti* (f 132), *hlib* (f 135^{v}), *grihi* (f 141^{v}), *sidiš* (f

---

starocrkvenoslavenskog) jezika. Problem nastaje kad imamo, npr. očuvan slogotvorni *ḷ*, što je element koji se može pronaći u oba narječja kao i u starocrkvenoslavenskome. U takvim je slučajevima vrlo teško, ponekad i nemoguće, odrediti čemu pripada taj element. Tek u kompletnoj analizi svakoga teksta možemo usporediti čestotu pojavnosti takvih elemenata te izvući činjenicama potvrđeni zaključak.

[95] „I u ostalim slučajevima kada uočava kajkavizme, Štefanić ih obično objašnjava podrijetlom, tj. veže ih uz teren gdje se čakavski dodiruje s kajkavskim. Zanimljivo je, međutim, da i same Štefanićeve karakterizacije jezika pokazuju da je takvo objašnjenje nedostatno. Tà neće valjda biti da su svi liturgijski tekstovi pisani na čistom čakavskom terenu, a neliturgijski u zonama gdje se naši dijalekti dodiruju! Jasno je dakle da je koncepcija građenja jezika neliturgijskih spisa u najmanju ruku dopuštala, a kadšto i zahtijevala, uvođenje kajkavizama. Ta je koncepcija mogla biti provođena i na čisto čakavskim terenima, a pogotovo na kajkavskim gdje se jezik amalgamiran od čakavštine i crkvene slovjenštine ipak lakše prihvaćao ako je bio prošaran barem onim najkarakterističnijim kajkavizmima.„ (Stjepan Damjanović: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 154.)

141^{v}), ditić (f 141^{v}), *riči* (f 148), vsa *vrimena* (f 148^{v}), *misec* (f 148^{v}), *svitlost svitliě* (f 148^{v}), ne *biše* (f 151), *rič* (f 156^{v}), ot *grihov* (f 156^{v}), *ondi* (f 159), *živiti* (f 159), *tribi* (f 161^{v}), *priti* (f 161^{v}), *crikvi* (f 161^{v}), *divi* (f 163^{v}), *imiše umriti* (f 163^{v}), *rič* (f 165), o *riči* (f 165), ot *vrimen'* (f 174), za *nikoliko* (f 175^{v}), *vrime* (f 180), *nailiple* (f 180), *obidiše* (f 181), *vika* (f 181^{v}), *lip* (f 185), *rika* (f 189^{v}), *imie* (f 180, 182^{v})...

Manje je primjera s ekavskim odrazom jata: podoban' *cvetu* (f 131), *beseda* (131^{v}), *pred* (f 10), *leta* (f 11), *zvezda* (f 11), *mesta* (f 12^{v}), *telesa* (f 12^{v}), *bela* (f 13), *reh'* (f 12^{v}), *dela* (f 15), *delateli* (f 13^{v}), *delanie* (f 16), *videlu* (f 17), *imeli* (f 17^{v}, 24^{v}, 27^{v}, 28, 56), *imel'* (f 56, 59^{v}, 186, 186^{v}), *gorelo* (f 17^{v}), *videlo* (f 17^{v}), *mesto* (f 17^{v}), *stene* (f 17^{v}), *zvezdi* (f 10), *mesti* (f 12), *mesta* (f 17), *celovaše* (f 24^{v}), va *veki vek'* (f 23^{v}), *let'* (f 24^{v}), *telesnie* (f 28), *veki* (f 34, 37^{v}), *va* vičnie *veki* (f 65^{v}), *živet'* (f 37^{v}), *telo* (f 41, 120^{v}, 132^{v}), *tela* (f 135^{v}, 161^{v}, 175), *naslednici* (f 42), *deli* (f 42), *svet* (f 42), *cel'* (f 42^{v}), *vernih* (f 43), *posetiti* (f 45), *sedit'* (f 47), *bdeli* su (f 49^{v}), *sveta* (f 59^{v}), *imel'* (f 59^{v}), *lenu* (f 59^{v}), *videli* (f 67), *dela* (f 69), *nasledovali* (f 69), na *mesti* (f 71^{v}), *sveta* (f 73^{v}), *veran* (f 74^{v}), o *veri* (f 78), dobra *dela* (f 82), *zapovedi* (f 86), *veruju* (f 88^{v}), s *telom* (f 91), *deli* (f 120^{v}), *cvet* (f 121), *meste* (f 130), *mesti* (f 130), *podeli* (f 135^{v}), na *prestoli* (f 141^{v}), su ne *verovali* (f 145), *videli* (f 156^{v}), *prečistie* (f 165), *koleni* svoi (f 167^{v}), *vera* (f 171), *vaveki* (f 175), *videnie* (f 21)...

Usporedimo li navedene primjere s pravilom Meyera i Jakubinskog, doći ćemo do zaključka da najveći broj takvih riječi riječi ima izmjenu *jata* prema tom pravilu (npr. *verovali,* f 145; *vera*, f 171; *dela*, f 69; *nasledovali*, f 69; na *prestoli*, f 141^{v}; *pred,* f 10; *leta*, f 11; *zvezda*, f 11; *mesta*, f 12^{v}; *cvetu*, f 131; *beseda*, 131^{v}; *bela,* f 13; *let'*, f 24^{v}…). Malen je broj primjera u kojima ekavski refleks nije u skladu s pravilom Meyera i Jakubinskog (npr. *prečistie*, f 165; *meste*, f 130; *mesti*, f 130; *podeli*, f 135^{v}; *posetiti,* f 45; *sedit'*, f 47). Zaključujemo da, iako je vjerojatno da je *Grškovićev zbornik* nastao na ikavsko-ekavskom području, ne možemo sve ekavske primjere tumačiti na taj način. Neki su od njih vjerojatno namjerno uneseni (kao takvi su vjerojatno primjer drugoga, kajkavskoga, jezika). Namjerno unošenje inoga idioma najvidljivije je u obliku kontaktnih sinonima, kako smo prije i spomenuli. Tada je takvo isticanje uvijek namjerno, bilo u svrhu životnosti teksta, bilo u svrhu stvaranja zajedničkoga književnog jezika.

Posebno valja spomenuti imperativni oblik *vzlačete* (od *vъzlakati* 'ogladnjeti', f 24): *Susedi vaši ěsti vačnut a vi vzlačete*… koji Damjanović smatra kajkavizmom[96]. Iako bi mogla biti riječ o analoškoj zamjeni imperativnoga *jata* fonemom *e*, Damjanović to, zbog rijetkosti pojavljivanja u hrvatskoglagoljskim tekstovima, smatra primjerom morfološkog kajkavizma[97].

Kako bismo dobili jasniju sliku odraza *jata* u tekstovima *Gršković*eva *zbornika*, promotrili smo stanje s *jatom* u samim prilozima u *Zborniku*. Jedan je dio tekstova ikavsko-ekavski, uglavnom prema pravilu Meyera i Jakubinskog. To su najčešće tekstovi s više vernakularnih elemenata, a jezik ima novije značajke. Drugi je dio tekstova većim dijelom crkvenoslavenski te ima čakavske interferencije i ponekad neke kajkavizme. Ti tekstovi odražavaju stariju jezičnu građu. *Jat* je u svim tekstovima većim dijelom ikavski, tekstovi se razlikuju samo po količini ekavizama.

6.2.1.5. Slogotvorni sonanti

Sonanti *r̥* i *l̥* u starocrkvenoslavenskom jeziku su se bilježili uz *jer*. Takva se pisarska tradicija nastavila i u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku, s razlikom da su se vremenom jerovi počeli bilježiti kao štapići ili apostrofi, a od 13. stoljeća i bez ikakvog znaka za *jer*[98]. Prvi su takvi zapisi bili u *Londonskom fragmentu brevijara* (*otvrzi se, plna, tvrdostanъni*), s povećavanjem pojavnosti tih elemenata u kasnijim spomenicima.[99] S obzirom na to da u tekstovima *Gršković*eva *zbornika* očekujemo inovaciju, tj. gubljenje popratnih vokala uz sonant, to smo i pronašli. Više je primjera slogotvornoga *l̥*: zubi pedan *dlgi* (f 11), *umlknuše* (f 23), vsih *bespltnih* (f 23ᵛ), octa i *žlči* (f 23ᵛ), *proslzi* se (f 21ᵛ), *vlku* (f 59), *plku* (f 151), a nešto manje primjera vokalizacije toga glasa, primjerice razvoj *l* > *al* > *a* u primjeru *sance* (f 131). Treba imati na umu da je kod prisutnosti slogotvornoga *l̥* možda riječ o odrazima prisutnima u nekim čakavskim govorima. U nekim je govorima otoka Suska upravo očuvan i

[96] Usp. Marinka Šimić: „Kajkavizmi u Tkonskom zborniku“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, knj. 33*, Zagreb, 2007., str. 350.
[97] “Ipak, kad god su ‘jat’ zamjenjivali u imperativu, zamjenjivali su ga s -*i*-; stoga se ovo -*e*- po svom rijetkom javljanju uklapa u čestotnost javljanja morfoloških kajkavizama uopće” (Stjepan Damjanović, *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1984., str. 166)
[98] v. Marinka Šimić, „O jeziku *Pariškoga zbornika Code slave 73* (na tekstu psaltira i kantika)“, *Fluminensia, god. 30 (2018), br. 1*, str. 169.
[99] V. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 69.

slogotvorni *l̥*[100], kao i u Garici, Kampelju i Risiku (ist. Krk) te djelomično u Batomlju i Staroj Baški (jug i jugozapad optoka Krka). Čakavski govori, kao što znamo, čuvaju najviše starine, a kod nekih istarskih, otočkih i kvarnerskih govora to se ponajviše očituje u fonologiji. U *Gršković*evu su *zborniku* prisutni i drugačiji odrazi slogovornoga *l̥*, kao npr. *salnce* (f. 14^{v}), *halam* (f 13^{v}), *stalpu* (f 8^{v}). Odraz slogotvornoga *l̥* kao *al* zabilježen je u nekim otočkim čakavskim govorima, kao npr. na Krku, Susku i Unijama[101].

Slogotvorni *r̥* u tekstovima se *Gršković*eva *zbornika* različito bilježi, čemu su uzrok odrazi popratnoga šva u različitim hrvatskim govorima. Do kraja 15. stoljeća u hrvatskoglagoljskim su se liturgijskim tekstovima redovito bilježili slogotvorni sonanti[102], dok je u neliturgijskim bilo raznolikih odraza; uz očuvane slogotvorne glasove, bilo je i njihovih različitih odraza iz narodnoga jezika. Vremenom su takvi oblici ušli i u liturgijske tekstove, dok su latinički već od 14. stoljeća imali odraz slogotvornoga *l̥* u *u*[103]. Od druge polovice 16. stoljeća uz slogotvorni *r̥* sve se redovitije bilježi popratni vokal. U hrvatskoglagoljskim tekstovima dotad slogotvorni se *r̥* uglavnom bilježio bez popratnoga samoglasnika, nerijetko čak i bez oznake za poluglas: *mrlo* dite *nekršćeno* (f 52^{v}), te *kršću* (f 52^{v}), *držeće* (f 19^{v}), v *srci* (f 183), *prvo* (f 59^{v}), telo *Krstovo* (f 132^{v}), *Isukrst'* (f 135^{v}), *trplju* (f 151), *srdu* (f 165).

Utjecaj govornoga jezika na hrvatski crkvenoslavenski unio je raznolikost i među odraze ne samo slogotvornog *l̥*, već i odraze slogotvornoga *r̥*. U *Gršković*evu je *zborniku* više primjera bilježenja popratnoga vokala uz taj glas. Većinom se *r̥* bilježi uz popratni vokal *a*: *prsti* su mu kako *sarpi* (f 11), *iskaržat* (f 27), *sarce* (f 132).

Postavlja se pitanje je li se popratni vokal uz slogotvorni *r̥* bilježio samo u pismu ili je to odraz govornoga jezika. Uzmemo li, usporedbe radi, primjer slogotvornoga *l̥* i njegova bilježenja u *Gršković*evu *zborniku*, vidimo da je raznolikost bilježenja toga glasa još i veća. Treba uzeti u obzir, naime, da je unutar jednoga teksta zbornika bilježenje slogotvornoga *l̥* gdjegdje jednako raznoliko kao i unutar samoga zbornika

---

[100] v. Josip Hamm, Mate Hraste, Petar Guberina: „Govor otoka Suska“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 1, Zagreb, 1956., str. 22.

[101] usp. Iva Lukežić: *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 1. Fonologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra čakavskoga sabora Grobnišćine, 2012., str. 178.; te Josip Lisac: „Glasovi srednjočakavskoga dijalekta“, *Čakavska rič*, XXX (2002), br. 1-2, Split, str. 82-83.

[102] V. Marinka Šimić, „O jeziku *Pariškoga zbornika Code slave 73* (na tekstu psaltira i kantika)“, *Fluminensia, god. 30 (2018), br. 1*, str. 169-170.

[103] Dragica Malić, *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1972., str. 114.

koji sadržava više različitih tekstova, koji su različiti ne samo po porijeklu i vremenu nastanka, već i po pisarima koji su ih (u izvorniku) napisali, te možda, pišući, namjerno ili slučajno, unosili elemente vlastita idioma u tekst. Činjenica da pojedini tekstovi zbornika obiluju različitim odrazima slogotvornoga *l̥*, možda daje zaključiti da i sam prostor nastanka toga teksta (a možda i porijeklo pisara) sadržava takve raznolike odraze. Raznolikost odraza slogotvornoga *l̥* i danas, u suvremenijim dijalektološkim istraživanjima, pripisuje se nekim otočkim govorima, primjerice govorima otoka Suska i nekim govorima na otoku Krku.

Iako različite odraze slogotvornoga *l̥* i danas nalazimo u nekim govorima, to nije uvijek slučaj s različitim odrazima slogotvornoga *r̥*; taj se glas danas uglavnom ponaša kao pravi slogotvorni glas, izostavljajući popratne vokale i u govoru i u pismu. Vraćamo se na problem tumačenja bilježenja slogotvornoga *r̥* s popratnim glasovima, zabilježenima u tekstovima 16. stoljeća. Za slogotvorni *l̥*, koji je i danas zabilježen u organskim idiomima s popratnim vokalom, nemamo problem pretpostaviti da se u 16. stoljeću vjerojatno isto tako izgovarao (s popratnim vokalom), kao i slogotvorni *r̥*, koji se u brojnim čakavskim govorima i danas izgovara uz popratni vokal. Neki istraživači književnog jezika 16. st. smatraju da je riječ samo o književnoj maniri čakavskih i štokavskih književnih tekstova toga vremena te da se popratni vokal nije nikada izgovarao[104]. Uzor tih tekstova bila su djela napisana na latinskome, talijanskome i njemačkome jeziku, jezicima koji nisu poznavali slogotvorne glasove, što neki smatraju razlogom bilježenja takvih glasova i u tekstovima čakavske i štokavske književnosti[105]. Takvo tumačenje možda ne bi bilo primjenljivo i na hrvatskoglagoljske tekstove jer njima jezični uzor nisu bila djela na talijanskome i njemačkome[106]. Veća je vjerojatnost da je riječ o utjecaju (čakavskoga) narodnoga jezika na hrvatski crkvenoslavenski[107], posebice uzmemo li u obzir da se upravo u tekstovima u kojima nalazimo popratni vokal uz slogotvorni *r̥* nalazi i veći broj ostalih fonoloških i morfoloških (nerijetko i leksičkih) elemenata narodnoga jezika, u odnosu na crkvenoslavenski. Latinična djela 16. stoljeća na čakavskome književnom jeziku sva

[104] V. Boris Kuzmić: Fonološko-morfološke osobitosti turopoljsko-posavskih povijesnih dokumenata XVI. stoljeća, *Filologija 64 (2015)*, str. 75.
[105] Usp. Antun Šojat: *Kratki navuk jezičnice horvatske*. *Jezik stare kajkavske književnosti*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2009. str.14.
[106] Ako su tekstovima u Zborniku predlošci i bili na nekom drugom jeziku, to su mogli biti latinski ili grčki jezik, koji nisu poznavali slogotvorni *r*.
[107] V. Josip Galić: Fonološke osobitosti *Zbornika u Berčićevoj zbirci br. 5* i *Fatevićeva zbornika duhovnoga štiva*, *SLOVO, sv. 68 (2018)*, Zagreb 2018., str. 145-146. ; usp. Ivica Vigato: *Glagoljske oporuke sa sjeverozapadnih zadarskih otoka*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2017.

odreda bilježe slogotvorni *r̥* uz popratni vokal, najčešće *a*[108]. U prilog teoriji da se taj vokal i izgovarao ide i pretpostavka da je popratni vokal uz slogotvorni *r̥* iz *Gršković*eva *zbornika* upravo iz čakavskoga narodnog (govornog) jezika, a ne iz čakavskoga književnog jezika jer upravo suvremeni (i nekadašnji) čakavski govori imaju raznolikije varijante slogotvornoga *r̥* uz popratni vokal (*ar*, *er*, *ra*, *ro*, *ru*…), od kojih neke možemo pronaći i u *Gršković*evu *zborniku*. Riječ je vjerojatno o vrsti diftongizacije u nekim čakavskim govorima; negdje se *šva* uz slogotvorni *r̥* reducirao, a negdje vokalizirao. Takvo stanje, kao što je zabilježeno u latiničkim i glagoljskim tekstovima 16. stoljeća, potvrđuju suvremena dijalektološka istraživanja.

U istome su tekstu na istoj stranici zabilježeni i oblici *plt* (f 9^{v}) i *slzami* (f 9^{v}) s očuvanim izvornim slogotvornim sonantom, koji potvrđuju da je oblik *vlni* mogao nastati analogijom prema tim oblicima. Oblik *vlne*, zanimljivo, nalazi se i u starijim notarskim ispravama Maloga Lošinja s kraja 16. stoljeća, a u nešto mlađima (poč. 17. st.) je zabilježeno *valne*[109].

Zanimljivo je, doduše, da se u istome tekstu nalaze i oblici s odrazom slogotvornoga *l̥* kao *al*: *stalpu* (f 8^{v}), *salzami* (na istoj stranici kao i oblik *slzami*!; f 9^{v}). Teško da ta raznolikost proistječe iz crkvenoslavenskoga jezika, znamo li da se u starijim zbornicima (*Ivančićev zbornik*[110], *Petrisov zbornik*[111]) slogotvorni *l̥* uglavnom očuvao. To nas upućuje ili na govore gdje su odrazi slogotvornoga *l̥* bili raznoliki, ili očuvani *l̥* proistječe iz književne (crkvenoslavenske) tradicije, a odrazi s popratnim vokalom odraz su govornoga jezika. U prilog drugoj tezi idu i istraživanja provedena na tekstovima drugih zbornika toga i ranijih stoljeća. Stjepan Damjanović je, proučavajući *Korizmenjak Kolunićeva zbornika* iz 15. stoljeća, metodom brojenja došao do zaključka da je tek svaki jedanaesti *l̥* zamijenjen drugim odrazom[112]. Iz toga

---

[108] „Kad je riječ o slogotvornom *r*, grafija je u ćiriličnim tekstovima kao što smo gore pokazali, a u glagoljičnom dijelu korpusa dosljedno se bilježi bez popratnoga samoglasnika. Latinični tekstovi, međutim, nude drukčiju sliku. Uz *r* (bez „pratnje“) javljaju se *ar*, *er*, *ir*, *ra*, *ri*, *ro*, *ru* i odmah treba naglasiti da te zamjene nipošto nisu ravnopravne po broju javljanja pa bi se moglo reći da se u više od 80% slučajeva javlja *ar*, u 10% *er*, a ostalo otpada na druge…“ (Stjepan Damjanović, *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 66)

[109] Josip Hamm, Mate Hraste, Petar Guberina: „Govor otoka Suska“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 1, Zagreb, 1956., str. 22.

[110] Usp. Stjepan Damjanović, *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 61; i Ivan Milčetić, *Prilozi za literaturu hrvatskih glagolskih spomenika*, I. Ivančićev zbornik, Starine, 33, Zagreb, 1892, str. 53.

[111] Usp. Eduard Hercigonja, *Jezik glagoljaške neliturgijske književnosti 15. stoljeća i Petrisov zbornik*, doktorski rad, Zagreb, 1970.; i Stjepan Damjanović, *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 61.

[112] Stjepan Damjanović, *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 62.

je zaključio da se u hrvatskoglagoljskim tekstovima 15. stoljeća slogotvorni *ḷ̥* rijetko mijenja, a kad i jest zamijenjen, odrazi nisu ujednačeni (*u*, *ul*, *lu*, *ol*, *li*, *le*, *al*, *ø*). To nas, prema Damjanoviću, upućuje i na to da u samom narodnom jeziku, u hrvatskim govorima 15. stoljeća, slogotvorni *ḷ̥* još uvijek nije potpuno zamijenjen. Jagić i Oblak smatrali su da je proces preobrazbe slogotvornoga *ḷ̥* trajao neko vrijeme i odvijao se u nekoliko stupnjeva: najprije se uz slogotvorni *ḷ̥* mjesto pazvuka pojavio glas *u*, da bi se *ul* kasnije vokalizirao u *uo*. Takav je dvoglas naposlijetku dao *u* koje je moglo po potrebi biti dugo ili kratko[113]. Takvo tumačenje odgovara pronađenim oblicima u *Korizmenjaku Kolunićeva zbornika* jer su tamo zamjene slogotvornoga *ḷ̥* glasovi *u*, *ul*, *lu*, *ol* i *ø* (zamjena ništicom, odnosno oznakom apostrofa na mjestu gdje je izvorno bio slogotvorni *ḷ̥* u tom se tekstu javlja samo jednom)[114]. U *Grškovićevu* je *zborniku* ipak drukčiji slučaj.

Zabilježen je leksem *slzi* (= suze) s očuvanim slogotvornim *l* u tekstu *O skoro minućem' žitii kapitul'.* Zanimljivo je da je u tom tekstu nekoliko različitih odraza slogotvornoga *l*: negdje je očuvano (*slzi*), negdje vokalizirano u glas *a* (*sance*), a negdje reducirano (*sn'ce*). Takvi, različiti odrazi slogotvornoga *l* karakterististični su za neke otočke govore[115], no slogotvorni *l* također je starocrkvenoslavenski odraz toga glasa. Mogli bismo pretpostaviti da se, u tekstovima gdje ima više različitih odraza tog fonema, čuva oblik zabilježen u predlošku, no to nije jedino tumačenje. Čestota pojavljivanja neizmijenjenoga slogotvornog *l* u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima upućuje nas na to da se u tim tekstovima čuva staroslavenska tradicija, odnosno, da je taj neizmijenjeni glas najvjerojatnije ostatak starocrkvenoslavenske norme. Neki lingvisti tvrde da je riječ samo o pravopisnoj tradiciji, s obzirom na to da se u narodnim govorima slogotvorni *l* izgubio (u većini govora) do kraja 15. st. R.

---

[113] Stjepan Damjanović, *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 62.; usp. Vatroslav Jagić, *Zur Frage über den Uebergang das silbenbildenden l in u*, Archiv für slav. Phil., IV, Berlin, 1880., str. 386-397; Vatroslav Oblak, *Zum silbenbildenden l im Slavischen*, Archiv für slav. Phil., XVI, Berlin, 1896., str. 198-209.

[114] Stjepan Damjanović, *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 63.

[115] „Kompliciranija je situacija sa samoglasnim *l*. Ono je također obično dalo *u*, ali na Krku, Susku i na Unijama često je drugačije. Tako u Omišlju dolazi refleks *e* (*sezà* "suza", *vèna* "vuna", *pèž* "puž", *dèje* "dulje"), u Vrbniku *el* (*selzà*, *vèlna*, *pèlž*), u Dobrinju *o* (*sozà*, *vòna*, *pòž*). Punat i Baška najčešće imaju *u* (*sùza*, *pûž*), ali i *al* (*pomalźlà*) i *ḷ̥* (*pḷ̥t*) sporadično. Ostala mjesta na Krku obično imaju *u*, npr. Dubašnica i Njivice *sùza*. Uz to, na Susku bilježimo *al* (*vàlna*, *jãbalka*, *obàlčen*, *žãlta*, *sàlza*), rjeđe *u* (*stûp*, *sũnce*, *pûn*, *tûst*). Tako je i u Unijama, jedinom naselju na otoku Unijama: *pàlš*, *jàbalka*, *dàlbat* "dupsti", *pùn*, *tûsti*. Vrijedno je uočiti razvoj samoglasnoga *l* kao šwa + *l* u nekim govorima, s time da se šwa razvijao isto kao refleks poluglasa. Naravno, primjeri kao dobrinjsko *sozà* ili omišaljsko *sezà* pokazuju kako *l* može i otpasti.“ (Josip Lisac: „Glasovi srednjočakavskoga dijalekta“, Čakavska rič, XXX (2002), br. 1-2, Split, str. 82-83.)

Matasović tvrdi da se slogotvorni *l* postupno vokalizirao od kraja 13. pa sve do druge polovice 15. stoljeća, a iznimke u kasnijim tekstovima pripisuje arhaičnosti jezika i pisarskoj tradiciji: „Prijelaz slogotvornoga *ḷ* u *u* dogodio se u hrvatskome od konca 13. do druge pol. 15. st., u čakavskome nešto prije nego u štokavskome. U staročakavskom tekstu *Red i zakon* iz 1345. promjena je već provedena, kao i u *Žiću sv. otaca* s konca 14. st (npr. *napuni* < **napḷni*)[218]. *Vinodolski zakonik* (1288) ima A jd. ž. roda *punu*, ali L jd. m. roda *plnu*, no tu se vjerojatno radi o svjesnom arhaiziranju u grafiji.“[116]. Kako su pisari uvijek modernizirali jezik po uzoru na inačicu koja im je bila suvremenom i poznatom, neobično je stoga da se u mnogim hrvatskoglagoljskim tekstovima starocrkvenoslavenski *l* očuvao, ako se u govorima izgubio do konca 15. st. S time se slaže i S. Damjanović: „Tako uporno pisanje slogotvornog *ḷ* bez izmjena (odnosno s rijetkim zamjenama) u većini hrvatskoglagoljskih tekstova teško da će biti samo pravopisna norma. Zašto bi se baš u tome držali tako dosljedno norme pisci i pisari koji su tu normu u tim istim tekstovima cesto narušavali u mnogim drugim slučajevima? Bliži će istini, čini mi se, biti zaključak da je 15. stoljeće upravo to prijelazno doba u kojem se na mjestu vokala *l* javljaju razne izgovorne mogućnosti a za pisca je najjednostavnije da ih sve fiksira uobičajenom grafemskom realizacijom.[117]" Smatramo da je Damjanovićevo tumačenje, kao i kasnije Kuzmićevo, vrlo plauzibilno. Istraživanja otočkih govora pokazuju da neki govori i danas čuvaju više različitih odraza toga glasa te da Matasovićevo uvjerenje da nakon 15. st. ne nalazimo više u narodnome jeziku odraz očuvanoga slogotvornoga l nije uvjerljivo. I. Lukežić u svojim je istraživanjima zabilježila upravo neizmijenjeni slogotvorni *l* u nekim naseljima na otoku Krku: „U 20. st. je neizmijenjeno slogotvorno *ḷ* potvrđeno u u Garici, Kampelju i Risiki, naseljima na istočnome dijelu otoka Krka u primjerima: *blha, dlgo, glbina, glbok, jablko, klk, plž, pln, plnica, slza, vlna, žlč, mlčat, plzat se, mlze, oblčeš, slče*, te u rudimentima na jugu i jugozapadu otoka Krka u Jurandvoru, Batomlju i Staroj Baški u primjerima *dlgo*, *klk*, u Staroj Baški *mls* 'musti', u Staroj Baška i Puntu *mlze* prez. (Lukežić-Turk 1998) i u Cresu na otoku Cresu u primjeru *stlba* G jd. (Tentor 1909).[118]“ Smatramo da je najvjerojatnije tumačenje različitih odraza toga glasa unutar istoga teksta upravo to

[116] v. Ranko Matasović: *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 155.
[117] Stjepan Damjanović: „Slogotvorni r i l u korizmenjaku Kolunićeva zbornika“, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju 15*, Zagreb, 1977, str. 48.
[118] Iva Lukežić: *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 1. Fonologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, 2012., str. 175.

da je tekst vjerojatno nastao (ili je prepisan) na kvarnerskim otocima, vjerojatno na Krku.

Oblici *salnce* i *istalmačenie*, odnosno, odraz slogotvornoga *l* kao *al*, specifičan je za otoke Kvarnerskog zaljeva. Oblik *salnce* nalazi u tekstu *Čtenie s(ve)t(a)go Ivana e(van)j(e)lista o priš(a)sti g(ospod)ni na zemlu*. U istome je tekstu pronađena još jedna potvrda takvog odraza slogotvornoga *l*: *halam*, *halma*. U ostatku teksta nalazimo odraze slogotvornoga *l* kao *l*: *plt`, plti, isplni*, što nas upućuje na to da je pisar griješio u prepisivanju ili da je sam jezik predloška imao različite odraze toga glasa. Mjesta Punat i Baška na otoku Krku, primjerice, uz odraz slogotvornoga *l* kao *u*, imaju i odraze *al* te *l*[119]. Oblik *istalmačenie* pronađen je u tekstu *Istalmačenie otčenaša*.

U tekstu *Ivanove Apokalipse* (*Čtenie s(ve)t(a)go Ivana e(van)j(e)lista o priš(a)sti g(ospod)ni na zemlu*) također se javljaju različiti odrazi slogotvornoga *ḷ*. Slogotvorni je glas očuvan u primjerima *slnce* (f 10), *slnca* (f 10), *plt* (f 12), *isplnit* se (f 13), *slnačna* (f 13^{v}), *naplni* se (f 13^{v}, 14), *plti* (f 13^{v}), *isplni* (f 14), *plt'* (f 14^{v}), *slnačni* (f 14^{v}), *slnačnago* (f 14^{v}), dok je u primjerim *halma* (f 13), *halam* (f 13^{v}), *salnce* (f 14^{v}) njegov odraz *al*. Ponovno imamo dva različita odraza u istome tekstu, čak na istim stranicama. U istome se tekstu slogotvorni *ṛ* uglavnom odrazio kao *ar* (*sarpi*, f 11; *vskarĉu*, f 13^{v} – uz *vskrĉut*, f 13^{v}).

U tekstu *Ot' skončaně sveta* nailazimo na jednako raznolike odraze slogotvornoga *ṛ*: Kao slogotvorni se glas očuvao u primjerima *antikrst* (f 15^{v}), *antikrsta* (f 17), *vrhu* (f 17), dok je u primjeru *antikarsta* (f 15^{v}) zabilježen uz popratni *a*. Bilježenje slogotvornoga *ṛ* uz popratne glasove smatramo utjecajem govornoga jezika jer se u hrvatskoglagoljskim tekstovima slogotvorni *ṛ*, kao i slogotvorni *ḷ*, nije bilježio uz popratni vokal. Utjecaj bi, naravno, mogao dolaziti iz latiničkih djela 16. stoljeća gdje se slogotvorni *ṛ* beziznimno bilježio uz popratni vokal, na sjeveru češće kao *er*, dok na jugu češće kao *ar*. U ovome je tekstu zabilježen samo odraz *ar* (*antikarsta*). Isti primjer nalazimo i u tekstu koji slijedi, *Čti ot suda*, u kojemu je zabilježen oblik *antikrsta* (f 17). Oba teksta imaju ekavsko-ikavski refleks jata (uz oblik *imeli*, to nas

[119] v. Josip Lisac: „Glasovi srednjočakavskoga dijalekta“, *Čakavska rič*, XXX (2002), br. 1-2, Split, str. 82-83.

upućuje na moguće ekavske čakavske govore). Vjerojatno je očuvani slogotvorni *r̥* dio književnog uzusa, dok je oblik s popratnim vokalom *a* utjecaj narodnoga govora. Ukoliko su ta dva teksta nastala na čakavskom području, pretpostavljamo da je u govornome jeziku bio prisutan odraz slogotvornoga *r̥* kao *ar*. Tada bismo prisutnost oblika *antikarsta* (f 15ᵛ) mogli pripisati, ili utjecaju susjednih govora, ili latiničkoj tradiciji čakavskoga književnog jezika 16. stoljeća. U tekstu *Čti ot suda* očuvan je i slogotvorni *l̥* (*slnca*, f 17)

U tekstu *Ot slavi raiske kapitul'* zabilježen je odraz slogotvornoga *l̥* kao *a*: *sanca* (f 28ᵛ); ali i kao ništica: *sn'ce* (f 29), sa zabilježenim apostrofom nakon grafema *n* na mjestu nekadašnjeg drugog poluglasa u riječi (prasl. **sъlnьce*). Da je riječ samo o tradicijskom bilježenju apostrofa na mjestu poluglasa koji se u to vrijeme više nije niti izgovarao, pokazuje i izostanak bilježenja jakoga poluglasa u riječi. U istome je tekstu zabilježen odraz slogotvornoga *r̥* bez popratnoga vokala: *držano* (f 28), *vskrišeni* (f 28), a jat je ikavsko-ekavski. Slogotvorni se *l̥* jednako odrazio i u *O skoro minućem' žitii kapitul'*, gdje se stopio ili s *a* (*sance*, f 32) ili s ništicom (*sn'ce*, f 32ᵛ), a vokalizaciju *l̥* > *a* nalazimo i u *Kap(itu)lu od žalosti* (*sanca*, f 57ᵛ; uz očuvani slogotvorni *l̥*: *žlhkosti*, f 57ᵛ). Jezik je toga teksta sličan prethodnom, što možda ukazuje da je, ili prepisan, ili nastao na istom području.

U tekstu *O žitii dobrom* nailazimo na zanimljiv primjer bilježenja slogotvornoga *r̥*: *previncem'* (f 35ᵛ), gdje je možda greškom popratni vokal zabilježen nakon, umjesto ispred slogotvornoga r̥, što je možda rezultat metateze. Do takve je pogreške moglo doći ako je taj odraz pisaru bio stran, odnosno, ako se tu našao zbog utjecaja susjednoga govora (slučajno) ili zbog svjesnog umetanja drugačijih odraza u književni tekst, kao pokušaj stvaranja književne koine (namjerno). Ne možemo to potkrijepiti jer je u cijelome odlomku to jedini takav primjer. Slogotvorni se *l̥* u tom odlomku dvojako odrazio: ili se očuvao kao pravi slogotvorni glas (*slzami*, f 35) ili se odrazio kao *al* (*salzami*, f 34ᵛ). Iako su se slogotvorni sonanti nešto drukčije odrazili u ovome odlomku, zbog malog broja potvrda te s obzirom na to da je jezik tog odlomka sličan jeziku prethodnih poglavlja, također s ikavsko-ekavskim refleksom i arhaičnim crtama, možemo pretpostaviti da je tekst nastao na istome području kao i prethodni odlomci. Tekst *Razumiti istlmačenie ot g(ospod)a* također ima zabilježen očuvani slogotvorni *l̥* (*istlmačenie*, f 132ᵛ) i slogotvorni *r̥* (*Krstovo*, f 132ᵛ), uz prisutne ekavizme (*telo*, f 132ᵛ; *podeli*, f 135ᵛ).

U odlomku *Govor na Uzašašće Isusovo* također je pronađen jedan primjer očuvanoga slogotvornoga *l̥* bez popratnoga vokala (*tlstim*, f 69). U istome je tekstu pronađen oblik *tr* (mjesto *ter* ili *tere*, od starijega *teže*) u kojem nije izvorno slogotvorni *r̥*, već je analogijom prema riječima s tim slogotvornim glasom oblik *ter* reduciran u *tr*.

Odlomak *Ot pokaěniě k(a)p(itu)l* ima očuvan slogotvorni *r̥* (*grdost'*, f 36; v *prkatoriěh*, f 37; *svršeno*, f 37ᵛ) kao u starijim tekstovima glagoljičnoga korpusa, a slogotvorni se *l̥* odrazio kao *a* (*sance*, f 37). Jezik je također arhaičan (kao i *O žitii dobrom*), s ikavsko-ekavskim odrazom jata. Isti je odraz jata u poglavlju *K(a)p(itu)l' čti*, u kojem je zabilježen odraz *l̥* kao al (*valkući*, f 39ᵛ). U odlomku *Kap(itu)l' od žalosti* također je zabilježena vokalizacija slogotvornoga *l̥* u *a* (*sanca*, f 57ᵛ).

Odlomak *S(ve)ti Ivan' krstitel' govori* čuva stari oblik slogotvornoga *r̥*: *krstitel'* (f 40ᵛ), *krstitelû* (f 40ᵛ), *bržitelem* (f 41). U tom je odlomku više ekavskih odraza jata.

U tekstu *To esu s(ve)te svetbe crikvene* zabilježeni su oblici s očuvanim slogotvornim *r̥*: *kršćene* (f 52ᵛ), *mrlo* (f 52ᵛ), *nekršćeno* (f 52ᵛ), *kršću* (f 52ᵛ), *udrže* (f 53ᵛ). Uz te oblike, u istome tekstu nalazimo i noviji odraz s popratnim *a*, *tvardost* (f 53ᵛ). Jedan je oblik zabilježen bez slogotvornoga *r̥*, samo s popratnim vokalom *a*: *potaplenie* (= strpljenje; *stsl.* trьpěti). Pisar je vjerojatno u brzini slučajno izostavio glas *r*. Jezik je ovoga odlomka također ikavsko-ekavski. Isti odrazi slogotvornoga *r̥* prisutni su i u tekstu *O(t) muk' kako e kazal' s(ve)ti Mihovil s(ve)tomu Pavlu muke i prkatorie kapitul' 3* (*naiprvi*, f 24ᵛ; *črvi*, f 25; uz noviji odraz *r̥* > *ar*: *iskaržat*, f 27).

Slijedi nekoliko poglavlja iz djela *Cvět krěposti* u kojima se slogotvorni *r̥* čuva: *prva* (f 56ᵛ), *krv* (f 56ᵛ), *prvo* (f 57, 59ᵛ), *semrti* (f 57ᵛ), no nema oblika s očuvanim slogotvornim *l̥* (kao ni njegovim odrazom uz popratni vokal). Isti je slučaj i u kasnijem ulomku, *Ot zakonih' gospoe*, u kojem je zabilježeno samo nekoliko primjera očuvanoga slogotvornoga *r̥*: *svršivši* (f 67), *strgući* (f 67). Isti je odraz i u tekstovima *Mirakul s(ve)te Marie čti* (*tržac*, f 69), *Se est složenie muki božie ot' četirih' evanjelist' tu dobro razumii. U nedilu cvitnu* (*umrl*, f 91; *stržaše*, f 97ᵛ; *drža*, f 102; *tvrdi* f 118; *Isukrsta*, f 118), *Čti od grišnoga ratař* (*krstěne*, f 126ᵛ), *Tela H(rsto)va čtenie* (*Isukrst'*, f 97ᵛ), *Na vznesenie g(ospo)dn'e čti* (*semrt*, f 159), *Čtenie svete Marie o mukah'* (*smrti*, f 21; *milosrdiju*, f 23ᵛ; *skržat* zubom, f 21ᵛ), *Kapitul o(t) muk'* (*pržuni*, f 24ᵛ), *S(ve)ti Ivan krstitel' govori* (*krstitelû*, f 40ᵛ); *Na prestavlenie b(ogo)r(odi)ce i na*

blagovešćenie ee (*krstěnska*, f 171; *krstěn*, f 174) te u katekizamskim tekstovima (*smrtni*, f 82ᵛ; *smr(t)nim*, f 84ᵛ) i apokrifnoj priči o dvanaest petaka (*krs(t)ěnskoi*, f 78).

Tekst *Epistolině s(ve)te nedile* također nema mnogo primjera slogotvornih glasova, samo jedan primjer odraza slogotvornoga *l̥* uz popratni vokal a: *salnačni* (f 61ᵛ), kao i u odlomku *Ot mira kapitul* (ot' *salnca*, f 58).

Odlomak *Istalmačenie otčenaša* u samome naslovu sadrži primjer odraza slogotvornoga *l̥* kao *al* (*istalmačenie*, f 118).

Odlomak *Nauk sinu Vičerdovu* sadrži i očuvani slogotvorni *r̥* (*trpiti*, f 132), uz oblik s popratnim vokalom *a* (*vzdarži*, f 130ᵛ; *sarce*, f 132) te vokalizaciju slogotvornog *l̥* u a (*sance*, f 131), uz očuvani slogotvorni *l̥* (*pln'*, f 132).

Blagovešćenie na božić sadržava primjere očuvanoga slogotvornoga *r̥* (*prvo*, f 145; *krstěne*, f 145) i *l̥* (*slnca*, f 144ᵛ; *pln*, f 144ᵛ; *plk*, f 145), uz sporadično *l̥* > *al* (*salnce*, f 143).

U odlomku *Čtenie na vskrišenie g(ospod)ne* zabilježeno je nekoliko različitih odraza slogotvornoga *r̥.* Uz noviji odraz uz popratni vokal *a*, u dualu se čuva stari oblik s očuvanim slogotvornim sonantom (*skarĉuĉe*, f 148; *oskvrnista*, f 148). Tekst *Na dan s(veta)go Gargura* također sadržava oba odraza. U naslovu je zabilježen popratni vokal[120], dok se u daljnjem tekstu nalaze stariji oblici bez popratnog vokala (*Gargura*, f 178; *Grgur*, f 178; *svršeni*, f 178ᵛ; *mrtvi*, f 178ᵛ). Noviji odraz slogotvornoga *r̥* uz popratni *a* nalazimo i u odlomku *Ot pozdravlenině bogoridice* (*skvarni*, f 167ᵛ).

U tekstu *Čtenie na obrizanie gospodne* očuvani su stari oblici sa slogotvornim *r̥* (*mru*, f 151; *umrete*, f 151; *trplju*, f 151), dok se slogotvorni *l̥* odrazio kao *al* (*salnce*, f 148ᵛ).

Već u samome naslovu *Čtenie na efifaniju naučenie plku*, uočavamo očuvani slogotvorni *l̥* (*plku*, f 151), a u tekstu nalazimo i očuvani *r̥* (*kršćeniem*, f 156ᵛ), U odlomku *Ot roistva blaženie divi Marie čti* također je zabilježen stari odraz slogotvornoga *r̥* (*Krstova*, f 163ᵛ; *srdu*, f 165; *Krst'*, f 165) i slogotvornoga *l̥* (*slnca*, f 165). Isti su odrazi i u odlomku *Kapitul ot vrimen' gospoinih* (*slnci*, f 174ᵛ; *Krstu*, f 174ᵛ) te u *Čtenie ot' Abela i Kaina* (*dlgo*, f 182ᵛ; *mrziše*, f 181).

[120] Riječ je o primljenici u kojoj izvorno nije bio slogotvorni *r̥*, ali je odraz preuzet iz govornoga jezika, ili se javlja tendencija da se jezik modernizira prema književnim uzusima toga vremena, prihvaćajući odraz *ar* na mjestu slogotvornoga *r̥*. U ostatku teksta uglavnom se čuvaju stari oblici s očuvanim odrazom slogotvornoga *r̥* bez popratnoga vokala.

Slogotvorni je *l̥* očuvan u tekstu *Na petikosti* (*tlmači*, f 159), u odlomku *Počine vele lip kapitul i koristan'* (*plni* su, f 185^{v}; *plteni*, f 186; *pltenih*, f 186^{v}; *pln'*, f 187^{v}), kao i u okrnjenom tekstu o monahu koji je naučio samo molitvu *Zdravo Marijo* (*plna*, f 175).

Zanimljivo je da se u tekstovima nalaze i primjeri primljenica u kojima izvorno nije bio slogotvorni *r̥*, sa slogotvornim *r̥* bez popratnog vokala (*grdinale*, v. lat. *cardinalis* = stožer; *Čtenie s(ve)tago tela,* f 163^{v}; *Brnard*, v. lat. *Bernardus*, *Kap(itu)l' od žalosti*, f 57), kao i s odrazom *ar* (*Gargur*, v. lat. *Gregorius*, *Kap(itu)l' ot skuposti piše Tulii*, f 58), vjerojatno analoški prema odrazu slogotvornoga *r̥* u starijim tekstovima ili narodnome jeziku.

Vidimo da je odraz slogotvornih glasova u tekstovima *Grškovićeva zbornika* raznolik. Dio tekstova čuva stare odraze (*l̥* > *l*: *Čti ot suda*, *Razumiti istlmačenie ot gospoda*, *Govor na Uzašašće Isusovo*, *Kapitul ot vrimen' gospoinih*, *Ot roistva blažene Divi Marie čti*, *Čtenie ot Abela i Kaina*, *Na petikosti*, *Počine vele lip kapitul i koristan*, konac legende o monahu koji je naučio samo molitvu Zdravo Marijo; *r̥* > *r*: *Čti ot suda*, *Ot slavi raiske kapitul*, *Razumiti istlmačenie ot gospoda*, *Ot pokaiania kapitul*, *Čtenie svete Marie o mukah'*, *Sveti Ivan krstitelj govori*, *Cvět krěposti*, *Ot zakonih gospoe*, *Mirakul s(ve)te Marie čti*, *Se est složenie muki božie ot četiri evanjelist tu dobro razumii, Čti ot grišnoga rataja*, *Tela Hrstova čtenie*, *Na vznesenie gospodne čti*, *Na prestavlenie bogorodice i na blagovešćenie ee*, katekizamski tekstovi, *Blagovešćenie na božić*, *Čtenie na obrizanie gospodne*, *Kapitul ot vrimen' gospoinih*, *Ot roistva blažene Divi Marie čti*, *Čtenie ot Abela i Kaina*, *Kapitul o(t) muk'*, *O(t) muk' kako e kazal' s(ve)ti Mihovil s(ve)tomu Pavlu muke i prkatorie kapitul' 3*, *S(ve)ti Ivan' krstitel' govori*, apokrifna priča o dvanaest petaka).

Za tekstove koji čuvaju oba stara odraza slogotvornih sonanata (*Kapitul ot vrimen' gospoinih*, *Ot roistva blažene Divi Marie čti*, *Čtenie ot Abela i Kaina*, *Čti ot suda*, *Razumiti istlmačenie ot gospoda*...) mogli bismo pretpostaviti da su prepisivani iz starije matice te da pisar nije previše mijenjao jezik u prijepisu. Ti su tekstovi većinom ikavski s više ili manje ekavskih elemenata.

Ostali tekstovi imaju više različitih odraza slogotvornih sonananta. Dio tekstova čuva stariji odraz uz noviji odraz s popratnim vokalom, *l̥* > *l*, *al*: *Čtenie s(ve)tago Ivana H(rsti)t(e)la kako e priš(a)l v a(d)*, *Čtenie s(ve)t(a)go Ivana e(van)j(e)lista o priš(a)sti g(ospod)ni na zemlu*, *O žitii dobrom*, *Blagovešćenie na božić*; ; *r̥* > *r*, *ar*: *Ot skončanię*

sveta, *To esu svete svetbe crikvene*, *Nauk sinu Vičerdovu*, *Čtenie na vskrišenie g(ospod)ne*, *Na dan svetago Gargura*, *Čtenie na efifaniju naučenie plku* (*slnce*, f 152). Tekst *Nauk sinu Vičerdovu* ima i primjere očuvanoga slogotvornoga *l̥* (uz očuvani slogotvorni *r̥*) i njegovu vokalizaciju u *a* (*sance*, f 131).

Miješanje starijih i novijih elemenata može sugerirati da je pisar dio oblika bez razmišljanja preuzeo iz starijih matica, unoseći novije odraze (iz govornoga jezika) u tekst samo u nekim primjerima. Zanimljivo je da u tekstovima koji uz novije čuvaju i starije odraze, često noviji odraz s popratnim vokalom bude u naslovu, a u tekstu često ili gotovo isključivo stariji odraz bez popratnoga vokala (npr. *Na dan svetago* Gargura - *Grgur*, f 178; *Ot' skončanië sveta. Ot* antikarsta; *antikrst*, f 15^{v}).

Ostali tekstovi ili imaju većinom novije odraze, ili nemaju dovoljno potvrda slogotvornih sonanata da bismo išta mogli zaključiti. Odraz slogotvornoga *l̥* samo kao *al* imaju tekstovi: *Kapitul' čti*, *Epistolië svete nedile čti*, *Ot mira kapitul*, *Istalmačenie otčenaša*, *Čtenie na obrizanie gospodne*.

U nekoliko se tekstova slogotvorni *l̥* odrazio samo kao *a*: *Ot slavi raiske kapitul* (uz primjer ništičnoga odraza: *sn'ce*, f 32^{v}), *Ot pokaianië kapitul*, *Kapitul od žalosti*.

Slogotvorni se *r̥* odrazio samo kao *ar* u tekstovima *Čtenie s(ve)t(a)go Ivana e(van)j(e)lista o priš(a)sti g(ospod)ni na zemlu* i *Ot pozdravlenië bogorodice čti*.

Te podatke, iako indikativne, ne možemo bezrezervno uzeti u obzir, s obzirom na to da je u tekstovima prisutan nevelik broj slogotvornih sonanata.

Načelno, pojava očuvanih slogotvornih glasova (bez vokalizacije ili popratnih vokala) može upućivati na očuvanost starijih, crkvenoslavenskih oblika, dok tzv. „novije“ oblike često smatramo pokazateljima narodnoga govora, uz utjecaj latiničke književne tradicije južnoga areala u kojoj je književni uzus 16. stoljeća zahtijevao uporabu popratnoga vokala *a* uz slogotvorni *r̥*. No što je s vokalizacijom slogotvornoga *l̥*? Njegove vokalizirane odraze ili one s popratnim vokalom ne možemo smatrati ičim drugim do li pokazateljima narodnoga govora. Latinički tekstovi toga vremena beziznimno imaju zabilježen odraz *l̥* > *u*, dok je u hrvatskoglagoljskima drugačiji slučaj[121], tamo se najčešće čuva neizmijenjeni *l̥*. Njegovu punu vokalizaciju

[121] Neki su, pod utjecajem latiničkoga korpusa, tvrdili da je promjena *l̥* > *u* izvršena prije 15. stoljeća (V. Josip Vrana, *Hrvatskoglagoljski blagdanar*, Rad JAZU, 285, Zagreb, 1951., str. 95.). Drugi su pak, proučivši neke hrvatskoglagoljske zbornike (Ivančićev zbornik) uočili da se ta promjena u

rijetko nalazimo u takvim tekstovima, što je slučaj i u *Gršković evu zborniku*. Josip Vrana smatra da su oblici riječi s očuvanim slogotvornim *ḷ* morali biti česti u starijim glagoljskim tekstovima te kao takvi predstavljaju dio književne tradicije[122]. To može biti točno, no ne zaboravimo da očuvanje slogotvornosti toga glasa može proizlaziti i iz narodnoga govora, čemu i danas nalazimo potvrde u čakavskim otočkim govorima. Oblici bilježenja slogotvornoga *ḷ* s popratnim vokalom izazvali su polemike među istraživačima. Pitanje izgovora tih popratnih glasova izazvalo je dosta prijepora. Neki su, kao Jagić i Oblak[123], smatrali da su odrazi *ḷ* > *ul*, *lu* samo prijelazni stupanj prije nastanka *ḷ* > *u.* Takvo tumačenje ne bi vrijedilo za *Gršković ev zbornik*. Dok se slogotvorni *ṛ* u hrvatskoglagoljskim zbornicima uglavnom pojavljivao neizmijenjen[124], odrazi slogotvornoga *ḷ* bili su raznolikiji (*u, ul, lu, ol, al, le, ø*), iako su se u neliturgijskim tekstovima češće pojavljivali neizmijenjeni slogotvorni sonanti (bez popratnog vokala), a ako je do zamjena i došlo, najčešće je bila riječ o odrazima *u* i *ul*[125]. U *Gršković evu zborniku* nema takvih odraza, pa i Jagić-Oblakovo tumačenje ne bi bilo primjenljivo. Nadalje, problem izgovora toga popratnoga glasa dovodi u pitanje zašto su noviji odrazi s poratnim vokalom bili toliko različiti, ako se popratni vokal nije izgovarao. Iako neki (Dragica Malić, Josip Vrana) smatraju da je u 15. stoljeću već došlo do izmjene *ḷ* > *u,* ta zamjena, iako sporadično postoji, nije najčešća. Češće se od nje pojavljuju odrazi *ul*, *lu* (čak i u pisarovim pogreškama), što Stjepana Damjanovića navodi na zaključak da je zamjena *ḷ* > *u* početkom 15. stoljeća tek započela, a završila krajem toga stoljeća. Iako u *Gršković evu zborniku* iz 16. st. ne nalazimo oblike izmjene *ḷ* > *u*, ne znači da ta promjena u većini tekstova nije provedena. Također, u *Gršković evu zborniku* postoje samo tri novija odraza slogotvornoga *ḷ* (uz očuvani stari oblik bez popratnoga vokala u najvećem broju slučajeva): *al, a, ø*[126]. Takvi su odrazi rjeđi u ostalim hrvatskoglagoljskim zbornicima. To bi nam moglo ukazati da nije riječ o književnom uzusu hrvatskoglagoljskih

---

hrvatskoglagoljskim tekstovima nikada ne događa (v. Ivan Milčetić, *Prilozi za literaturu hrvatskih glagolskih spomenika*, I. Ivančićev zbornik, Starine, 33, Zagreb, 1892., str. 53; Stjepan Damjanović, *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 61), ili da se događa vrlo rijetko.

[122] Usp. Josip Vrana, „Hrvatskoglagoljski Blagdanar. Studija o pravopisu, jeziku i podrijetlu novljanskog rukopisa iz godine 1506", *Rad JAZU 285,* Zagreb, 1951., str. 128-129.

[123] Napomenuto u ranijim odlomcima (v. Stjepan Damjanović, *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 62.; usp. Vatroslav Jagić, *Zur Frage über den Uebergang das silbenbildenden l in u*, Archiv für slav. Phil., IV, Berlin, 1880., str. 386-397; Vatroslav Oblak, *Zum silbenbildenden l im Slavischen*, Archiv für slav. Phil., XVI, Berlin, 1896., str. 198-209.)

[124] v. *Povijest hrvatskoga jezika, knj. 1.: Srednji vijek*, Croatica, Zagreb, 2009., str. 362.

[125] Ibidem.

[126] Navodim prema čestoti pojavljivanja. Najčešća zamjena je *ḷ* > al. Tek je nekoliko odraza *ḷ* > *a* zabilježeno u tekstovima, a odraz s redukcijom slogotvornoga *ḷ* još je rjeđi (*sn'ce*).

zbornika toga vremena, već o odrazu prisutnom u govornom jeziku, dakle o utjecaju narodnoga jezika. Nadalje, ne znamo niti trebamo li očuvanost slogotvornoga *ḷ̥* pripisati književnoj konvenciji glagoljskoga korpusa (tj. crkvenoslavenskome jeziku). Iako nas odrazi u tekstovima navode da su oni tekstovi s očuvanim slogotvornim sonantima prepisivani gotovo doslovno iz starijih predložaka, a da oni s mješovitim odrazima (negdje *ḷ̥*, negdje *al*) pokazuju prijelazni stupanj vokalizacije slogotvornoga glasa, to ne mora biti točno.

Iako danas većina govora nema takve odraze slogotvornoga *ḷ̥,* ne znači da u 16. stoljeću nisu bili prisutni. Dapače, novija istraživanja suvremene dijalektologije zabilježila su odraze očuvanoga slogotvornoga *ḷ̥* u Garici, Kampelju i Risiki na istočnome dijelu otoka Krka (*dlgo, glbok, jablko, plž, pln, vlna, slza*...) te sporadično na jugu i jugozapadu otoka Krka u Jurandvoru, Batomlju i Staroj Baški (*dlgo*, *klk*), u Staroj Baški *mls* 'musti' te u Puntu i Staroj Baški *mlze*.[127] Isti je odraz pronađen i u Cresu na otoku Cresu: *stlba*.[128] Punat i Baška na otoku Krku, iako većinom *ḷ̥* > *u*, sporadično imaju i odraze *ḷ̥* > *al* (*pomalźlȁ*) i *ḷ̥* > *ḷ* (*pḷ̥̀t*).[129]

Dijalektološka istraživanja pokazuju da je na kvarnerskim otocima zaista veća raznolikost u odrazima slogotvornoga *ḷ̥.* Potražimo li odraze slične onima iz *Gršković*eva *zbornika*, u Baški na Krku ćemo pronaći (osim očuvanoga slogotvornoga *ḷ̥*) i odraz *ḷ̥* > *al* (*dalgo, obalcen, salcen*). Isti odraz nalazimo i na drugim kvarnerskim otocima, kao npr. Iloviku, Unijama i Lošinju (u Malome i Velome Lošinju, Ćunskome, Svetome Jakovu i Punti Križa).[130] Na otoku Cresu (uz *ḷ̥* > *el* u Vrani, Cresu, Orlecu, Lubenicama, Štivanu, Beleju, Martinšćici itd.) nalazimo i *ḷ̥* > *al*, u Belome, Dragozetićima, Vodicama, Ustrinama, Osoru i Filozićima (*valna, palš, salza, obalcina*...) te rijetko i redukciju poluglasa uz slogotvorni *ḷ̥*: *stlba* (Cres).[131]

Zanimljivo je to da je slogotvorni sonant *ḷ̥,* koji je u većini hrvatskih govora dao isti odraz kao i nosni samoglasnik *ǫ*, u ovim govorima dao drugačiji odraz. U svim ti

---

[127] Iva Lukežić, *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 1. Fonologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka, 2012., str. 175.
[128] Ibidem.
[129] Josip Lisac, *Hrvatska dijalektologija 2: Čakavsko narječje*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2009., str. 99.
[130] Iva Lukežić, *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 1. Fonologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka, 2012., str. 178.
[131] V. Silvana Vranić, *Čakavski ekavski dijalekt: sustavi i podsustavi*, Biblioteka časopisa Fluminensia 1, Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za kroatistiku, Rijeka, 2005., str 196-197.

govorima, naime, odraz je *ǫ* > *u*[132]. To je stoga što na kvarnerskim otocima u zapadnom južnoslavenskome jeziku nije uspostavljen slogotvorni *l̥* (od općeslavenskoga slijeda glasa *l* i poluglasa), već sekvencija **əl* s „jakim“ *šva* koji se u tim govorima vokalizirao.[133] Odraz vokalizacije *šva* u toj se sekvenciji stoga ne razlikuje od vokalizacije jakoga poluglasa u ostalim riječima.

U govorima u kojima se slogotvorni *l̥* odrazio kao *al*, može doći i do primjera s odrazom *əl* > *vokal* jer se *l* može reducirati, pri čemu ostaje vokalizirani *šva* (usp. dobrinjsko *sozȁ* ili omišaljsko *sezȁ*)[134].

Na osnovi svega analiziranoga, možemo zaključiti da se rezultat odraza slogotvornoga *l̥* ponešto razlikuje od rezultata odraza slogotvornoga *r̥*, u smislu da se bilježenje popratnoga vokala uz samoglasni *r̥* ne mora nužno podudarati s govornim jezikom toga vremena. Naime, književni je uzus toga vremena nalagao da se u (latiničkim) tekstovima slogotvorni *r̥* bilježi ili uz popratni vokal *e* (sjeverna Hrvatska) ili uz *a* (južni krajevi). Taj bismo odraz mogli usporediti s odrazom *šva* nastalog od nekadašnjih „jakih“ jerova, odnosno, odrazi se *šva* u drugim riječima u tim govorima uglavnom podudaraju s odrazom popratnog vokala uz slogotvorni *r̥*. Iz toga je izvjesno zaključiti da, iako se možda taj popratni vokal u jeziku nije izgovarao, njegova je etimologija čak i pisarima bila sasvim plastična.

S druge strane, analiza *Gršković̄eva zbornika* pokazala je da se odraz slogotvornoga *l̥* ne podudara s većinskim odrazom u hrvatskim govorima, odnosno *l̥* > *u*. Umjesto toga, odrazi slogotvornoga *l̥* su ponešto raznoliki. Dio tekstova čuva stari slogotvorni odraz bez popratnoga vokala ili *šva*. To možemo pripisati glagoljskoj književnoj tradiciji prošlih stoljeća, no moguće je da je riječ o odrazu tadašnjega živoga govora (primjerice, Punat i Baška još uvijek sporadično čuvaju taj odraz: *pl̥̑t*). Vokalizaciju popratnoga vokala uz slogotvorni *l̥* (*l̥* > *al*), odraz koji je prisutan u oko 50 % tekstova *Gršković̄eva zbornika*, možemo povezati s odrazom *šva* u tim govorima, koji je jednak glasu *a*. Ovdje nikako ne možemo pretpostaviti razvojni put slogotvornoga sonanta *l̥* > *al* > *a* po uzoru na prijedlog Jagića i Oblaka[135] (*l̥* > *ul/lu* > *u*), već upravo

[132] Iva Lukežić, *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 1. Fonologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka, 2012., str. 178.
[133] Ibidem, str. 177.
[134] Usp. Josip Lisac: „Glasovi srednjočakavskoga dijalekta“, *Čakavska rič*, XXX (2002), br. 1-2, Split, str. 83.
[135] V. Stjepan Damjanović, *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 62.; usp. Vatroslav Jagić, *Zur Frage über den Uebergang das silbenbildenden l in u*, Archiv für slav. Phil., IV,

vokalizaciju poluglasa uz slogotvorni *l̥*, koji time gubi slogotvornost (usp. npr. Punat i Baška: *pomalźlà*). Tu pretpostavku možemo poduprijeti usporedbom odraza slogotvornoga *l̥* i „jakoga“ šva u kvarnerskim govorima, o čemu je pisala i Iva Lukežić. Ti govori, naime, nisu razvili slogotvorni *l̥* već se u slijedu *əl šva* vokalizirao kao i u drugim riječima istoga govora. Ako to promatramo na taj način, onda i primjeri s očuvanim slogotvornim *l̥* u *Gršković*ev*u zborniku* (*tlmači*, *plni*, *plteni*) nisu rezultat utjecaja latiničke norme 16. stoljeća, već primjeri redukcije poluglasa u tim riječima, pri čemu je nastao pravi slogotvorni sonant. To možda možemo i potkrijepiti primjerom iz *Gršković*eva *zbornika* u kojem je došlo do redukcije slogotvornog sonanta, a na mjestu poluglasa pisar bilježi apostrof (*sn'ce*).

Suvremena dijalektološka istraživanja pokazuju da su odrazi *l̥* > *al* prisutni u nekim govorima na Cresu (uz *l̥* > *el*), Iloviku, Unijama, Lošinju, Silbi, Olibu, Premudi i Susku (*và̏lna*, *sàlza*)[136], dok je slogotvorni sonant očuvan neizmijenjen u nekim govorima Cresa (Cres) i Krka (Jurandvor, Batomalj..).

Govori koji i danas čuvaju iste raznolike odraze slogotvornoga *l̥* kakve nalazimo i u *Gršković*evu *zborniku* su neki krčki govori: govor Garice, Kampelja i Risike čuva slogotvorni sonant bez vokalizacije poluglasa (*vlna, žlč, mlčat*...); dok u Puntu i Baški, primjerice, nalazimo i *pl̥̏t* i *pomalźlà*. Nemamo zabilježenu redukciju slogotvornog sonanta, osim u Omišlju (*sence, seza, vena*...) i Dobrinju (*sonce, soza, vona*...), no u tim se govorima *šva* drugačije odrazilo nego u *Gršković*evu *zborniku*.

Jezik se uvijek mijenja i jedino što mu je konstantno jest njegova mijena. Dijalektološka nam slika suvremenih govora stoga možda ne bi u potpunosti mogla pokazati i povijesno dijalektološko stanje. Možda nam nije toliko uputno uspoređivati odraz slogotvornih sonanata u *Gršković*evu *zborniku* sa suvremenom dijalektnom situacijom, već bismo trebali uteći analizi starijih glagoljskih tekstova nastalih na čakavskome području.

Neki stariji tekstovi nastali na kvarnerskim otocima u istome razdoblju pokazuju istu raznolikost u bilježenju slogotvornih glasova kao i *Gršković*ev *zbornik*. U otočkim smo neliturgijskim tekstovima toga razdoblja pronašli vrlo slične odraze. Primjerice, u

---

Berlin, 1880., str. 386-397; Vatroslav Oblak, *Zum silbenbildenden l im Slavischen*, Archiv für slav. Phil., XVI, Berlin, 1896., str. 198-209.

[136] Josip Lisac, *Hrvatska dijalektologija 2: Čakavsko narječje*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2009., str. 99.

starijim notarskim ispravama Maloga Lošinja iz 16. i 17. stoljeća Hamm, Hraste i Guberina za samoglasni su *r̥* pronašli uglavnom njegov odraz bez popratnog vokala (uz nekoliko sporadičnih primjera bilježenja kao *ar*), a u mlađim dokumentima zabilježen je samo odraz *ar*[137]. U istim je dokumentima slogotvorni *l̥* u starijim zapisima zabilježen gotovo isključivo kao *l̥* (uz nekoliko primjera kao *al*), a u novijima gotovo isključivo kao *al* ili *u* (u podjednakom omjeru). Na osnovi njihova istraživanja govora Lošinja i Suska možemo zaključiti da stariji tekstovi (kraj 16. stoljeća) najčešće čuvaju slogotvorne sonante, dok mlađi tekstovi (poč. 17. st.) imaju češće zabilježeno njihove odraze uz popratni glas *a* (uz primjere vokalizacije slogotvornoga *l̥* u *u*, što autori smatraju utjecajem nekog došljačkoga govora[138]). Autori smatraju da je to pokazatelj utjecaja govornoga jezika, što potvrđuju i osobni zapisi notara u kojima su zabilježeni noviji odrazi slogotvornih glasova.

Tekstovi su *Gršković*eva *zbornika* nastali u drugoj polovici 16. stoljeća te je stoga razumljivo identično miješanje starijih oblika s očuvanim slogotvornim glasovima i novijih oblika s popratnim vokalima, odnosno, vokalizacijom poluglasa.

Mogli bismo zaključiti da se odrazi slogotvornih sonanata u *Gršković*evu *zborniku* podudaraju s odrazima u tekstovima nastalima u istome periodu na kvarnerskim otocima, što potkrijepljujemo, ne samo suvremenom jezičnom situacijom na otocima, već i starijim zapisima.

6.2.1.6. Zatvaranje glasa *o* u slogu izvan naglaska

Zamjena glasa *o* glasom *u* u hrvatskoglagoljskim tekstovima relativno se često, iako sporadično, javlja. Problem uočavanja te promjene proizlazi iz činjenice da se, zbog sličnog bilježenja tih dvaju glasova, pisaru može dogoditi omaška da zamijeni *o* s *u* ili obrnuto (što je češće). Glasovna promjena zatvaranja glasa *o* u *u* događa se uglavnom izvan naglašenoga sloga. Takve promjene često upućuju na naglasak u određenom govoru, kao i na pripadnost samoga govora određenoj skupini govora ili dijalektu. Zatvaranje glasa *o* u *u* u čakavskim govorima često je prisutno kod pokaznih zamjenica, no u *Gršković*evu su *zborniku* takvi primjeri bez promjene: *ovi* (f

[137] v. Josip Hamm, Mate Hraste, Petar Guberina: „Govor otoka Suska“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 1, Zagreb, 1956., str. 22.
[138] Ibidem.

20, 21), *ova* (f 22), *ovo* (f 15^{v}, 18^{v}, 21), *oni* pinezi (f 59), *ona* t(a)ma (f 22), *ono* mesto (f 17^{v}). Promjena *o* > *u* u upitno-odnosnih i pokaznih zamjenica složenih s *-lik,* primjerice, osobitost je dvaju hrvatskih narječja: kajkavskoga i sjeverozapadnoga čakavskoga[139] (npr. *kulik*, *tulik*, *ovulik*, *onulik*). U *Gršković*evu smo *zborniku* pronašli samo jedan takav primjer zamjenice s razjednačivanjem: *kunikoli* (f 151^{v}).

Promjena je prisutna u nekolicini primjera, neovisno o tome je li se *o* našao izvan naglaska: *usičena* (f 132), nisu *ud* dvora sego (f 15), vetr po *muru* (f 21^{v}), *učima* (f 187)*, mudrust'* (f 44^{v}). S obzirom na to da je riječ o sporadičnom pojavljivanju, takve primjere držimo pisarskom pogreškom.

Promjena je češća u primljenica, iako ne uvijek u vezi s naglaskom u riječi. Primljenice u kojima se *o* našlo unutar ili izvan naglašenoga sloga imaju zabilježenu takvu zamjenu (*apustol*, f 12^{v}, *mirakuli*, f 16^{v}; *korunu*, f 27; v *burdel*, f 130^{v}; *Solomun*, f 58, *Partemun'*, f 25; *Iruda* c(esa)ra, f 151; *kumfortaše*, f 179; *kapitul*, f 185). Zamjena nije dosljedno provedena, npr. *Solomon*, f 15^{v}. U primljenicama romanskoga porijekla u čakavskim govorima takva je zamjena *o* > *u* česta.

6.2.1.7. Stezanje

Stezanje je fonološko-morfonološka promjena pri kojoj se dva jednaka samoglasnika stežu u taj isti jedan, produljeni, ili pak promjena pri kojoj se stežu dva nejednaka samoglasnika različite visine, pri čemu nastaje jedan dugi (najčešće niski ili visoki) samoglasnik[140]. U nastavcima određenih oblika pridjeva i participa skupina *-iji* se steže u *-í*[141]: *dobri* (f 56), *veliki* (f 13), *nečisti* (f 12^{v}), *bezčisni* (f 21), *pravdni* (f 10^{v}), *govoreći* (f 12); iako ima i nestegnutih oblika: na gori *tovrscii* (f 15^{v}), e *starii* vsih (f 23).

Osim stegnutih oblika određenih pridjeva i participa, u *Gršković*evu su *zborniku* provedena stezanja i u imperfektivnih formanata *-eja-* i *-aa*: *slišah* (f 10), *uslišah* (f

[139] V. Iva Lukežić, *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*. Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u rijeci, Katedra Čakavskoga sabora Grobinšćine, 2012., str. 255.
[140] Usp. Milan Mihaljević: *Slavenska poredbena gramatika, 1. dio: Uvod i fonologija*. Školska knjiga, Zagreb, 2002., str. 220 – 222.
[141] Riječ je o tipičnome stezanju skupine *iji* > *i* koje je u hrvatskoglagoljskim tekstovima često te se provodi neovisno o vrsti riječi. (v. Milan Mihaljević, Jasna Vince: *Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata*, Hrvatska sveučilišna naklada, Državni arhiv u pazinu, Staroslavenski institut, Zagreb, 2012., str. 25)

10^{v}), *ishoěše* (f 19), ne *mogaše* (f 58 ^{v}), *tečaše* (f 20^{v}), *govoraše* (f 20^{v}), *vapiěhu* (f 27); te u genitivnih i dativnih nastavaka -*ajego*, -*aago* i -*ujemu*, -*uumu*: G jd. *našego* (f 10), *tvoego* (f 10^{v}), *č(lověč)skago* (f 13^{v}), *slnačnago* (f 14^{v}), *s(ve)tago* (f 18), *nevidimago* (f 18), *moego* (f 22^{v}), *beznačelnago* (f 23), *b(la)ženago* (f 24), *svoego* (f 58^{v}); D jd. *grišnoûm* (f 13^{v}), *ednomu* (f 178^{v}). Ta su stezanja prisutna još u starocrkvenoslavenskome jeziku (još od Kijevskih listića)[142], tako da i u *Grškovićevu zborniku* nalazimo stegnute oblike, uz sporadične nestegnute.

6.2.1.8. Redukcija početnoga samoglasnika u riječi i izjednačivanje prijedloga *s* i *iz*

Jedan od oblika redukcije početnoga samoglasnika u riječi zabilježen je u izvedenica s prefiksom *iz* zbog izjednačivanja oblika s prefiksom *s* i *iz*, koji su oba dali *z*: *zrastom* (f 12), *zgore* (f 13), *zberu* (f 14^{v}), *zberut* se (f 17^{v}), *zbuditi* (f 18), *zgaraite* se (f 24), *zgubi* (f 59^{v}, 130^{v}), *zgubiš* (f 131^{v}), *zgubil* (f 132), *zgibal'* (f 178^{v}), *zgubiti* (f 186); *zvrhu* (f 185^{v}).

Izjednačivanje prijedloga je zabilježeno i u prijedlozima koji nisu prefiks: *z* dvoim' srcem' (f 185^{v}), *z* divě (f 132), *z* G(ospo)d(i)nom našim (f 28), *z* botrami (f 22); *z* ěm (f 17^{v}). Miješani odraz prijedloga *s*/*sa* moguće je pronaći čak i u istoj rečenici: *z* botrami i *sa* sestrami i *s* hćerami (f 22). Jasno je da je u prvome obliku došlo do asimilacije po zvučnosti unutar izgovorne cjeline, koje u trećemu primjeru nije moglo biti.

Postoje, naravno i oblici bez redukcije, s očuvanim samoglasnikom: *izviju* (f 13), *izidet* (f 13^{v}), *iznese* se (f 15^{v}), *izidut* (f 17^{v}), *izidemo* (f 20), *izbignuti* (f 20), *izide* (f 21), *izbavi* (f 22^{v}), *izbavih* (f 23^{v}), *izlize* (f 58), *izgubi* (f 130^{v}), *izlisti* (f 131^{v}), *izašal'* (f 178^{v}), *izbavla* (f 186), *izgoriš'* (f 188^{v}); *iz* bezdan (f 12^{v}), *iz* muk (f 27), *iz* mora (f 55 ^{v}), *iz* zemle (f 58), *iz* (s)pužve (f 58^{v}).

Isto tako, u mnogim primjerima nije došlo do izjednačivanja prijedloga *s* i *iz*: *s* nebese, (f 10), *s* nebe (f 16^{v}), *s* neba (f 17^{v}), *s* velikim (f 16^{v}), *s* množstvom (f 14), *s*

[142] Usp. Milan Mihaljević: *Slavenska poredbena gramatika, 1. dio: Uvod i fonologija*. Školska knjiga, Zagreb, 2002., str. 220.

četirih' stran (f 20), *s* hĉerami[143] (f 22), *s* prestola (f 23), *s* vami (f 27^{v}), *s* priĕtelom' (f 56), *s* ednim' knezem' (f 57^{v}), *s* sebe (f 179), *s* mladim (f 189).

Primjere s redukcijom možemo pripisati utjecaju narodnoga jezika.

6.2.2. Konsonantizam

6.2.2.1. Grafemi *f* , *p, h* i *m*

Grafem *p* nije zabilježen na mjestu glasa *f*. Bilježenje grafema *p* namjesto glasa *f* uobičajeno je za starije hrvatskoglagoljske tekstove, jer je taj fonem na ovim prostorima bio nepoznat. To je bilo prisutno i u dijalektima, gdje se dulje održalo takvo stanje. Najčešće ga nalazimo u stranim riječima i imenima (*Filip*, *fratar*, *faraon*...) te je u starijim tekstovima zabilježen grafemom *p* kao najsličnijoj varijanti glasa *f*. Takvih zapisa u *Gršković*evu *zborniku* gotovo da i nema, što nije neobično za tekst koji je nastao u drugoj polovici 16. stoljeća. Zabilježen je samo u jednoj posuđenici, što je primjer starijeg preuzimanja strane riječi, koji vjerojatno proistječe iz starijeg izvornika iz kojeg su tekstovi prepisivani: *Eprat* (f 151, 151^{v}).

Od grafema za glas *f* koji je prisutan u posuđenicama, brzo se napušta glagoljični odraz te upotrebljava ćirilični. Taj je grafem nakon 14. stoljećima zabilježen i u domaćim riječima (*ufati*; od *upvati*)[144]. U *Gršković*evu su *zborniku* također zabilježene izvedenice tog domaćeg glagola: ne *ufai* se (f 55^{v}), *ufaně* (f 131), ki *ufaû* (f 185^{v}), *ufanie* (f 186), ki se va te *poufa* (f 188^{v}); uz primjere bilježenja fonema *f* u primljenicama: *herufim* i *šerafim* (f 20), *herofim'* i *šerafin'* (f 19), *fil(o)zofi* (f 57^{v}), na *efifaniju* (f 151), *Afrika* (f 151^{v}), *fratru* (f 178^{v}), *fratr'* (f 178^{v}), me *kumfortaše* (f 179), *herufinsciem* (f 181), *fraĕe* (f 189)...

Grafem *f* upotrebljava se i u oblicima gdje predstavlja alofonsku inačicu glasa *v*: i prikazuû ga po *fsem'* sviti (f 177).

---

[143] Izmjena glasa *k* glasom *h* osobitost je čakavskoga narječja. U čakavskim se hrvatskoglagoljskim tekstovima očuvala uglavnom u primjeru imenice *kći* > *hći* (*hĉere*, f 131; *hĉerami*, f 22), usp. Marinka Šimić, „O jeziku *Pariškoga zbornika Code slave 73* (na tekstu psaltira i kantika)“, *Fluminensia, god. 30 (2018), br. 1*, str. 175.

[144] v. *Povijest hrvatskoga jezika, knj. 1.: Srednji vijek*, Croatica, Zagreb, 2009., str. 296.

Glas *h* u *Grškovićevu* je *zborniku* uredno zabilježen: *hodcem'* (f 178^{v}), v *zalih' mukah'* (f 178^{v}), *snižnih* (f 24), *morahu* (f 21^{v}), *hvalim* (f 21 ^{v})... U nekim primjerima se glas *h* reducirao na početku riječi, što je izravno odraz narodnoga govora: *oteĉi* (= *hoteći*; f 179), *oĉu* (= *hoću*; f 23^{v}), *ote* (= *hote*; f 17^{v}), *ad* (= *Had*; f 18^{v}).

6.2.2.2. Palatali *l'* i *n'*

Palatali *l'* i *n'* bilježili su se bez posebne oznake kao *l* i *n* pa predstavljaju problem kod čitanja riječi koje u nekim govorima imaju depalataliziran izgovor (usp. *zemlja* – *zemla*). Može ih se prepoznati jedino u riječima koje nakon njih imaju palatalne samoglasnike poput *û* (na *zemlû*, f 11; *lûbi*, f 55^{v}; *nedilû*, f 27^{v}; *učinû*, f 11; *roenû*, 15^{v}; *poihahanû*, f 16; *jutrnû*, f 20; *molû* te, f 22^{v}; *lûdi,* f 56; *hvalû*, f 56; *lûbav*, f 56; *lûbve*, f 56; *lûbi*, f 56; *kanûšini*, f 56^{v}) ili *ě* (*ně*, f 15; *ufaně*, f 131), ili je ispred njih palatal nastao jednačenjem po mjestu tvorbe (*pomišlenie*, f 12; *pošlu*, f 11^{v}), ili pak nakon njih slijedi prijeglas koji upućuje na palatal (trim' *kralem*, f 151^{v}),

U *Grškovićevu* smo *zborniku* pronašli brojne primjere *l'* bez posebne oznake palatalnosti: *zemlu* (f 10), *umilene* (f 21^{v}), *potaplaše* (f 21^{v}), *proslavlae* (f 22^{v}), *nedila* (f 22^{v}), *vzlubleni* (f 23), *ponedilka* (f 27^{v}), *nedilni* (f 28), *blagoslavlamo* te (f 28), *nedilni* (f 28), *nevola* (f 56), *nevolne* (f 56), *lubav'* (f 56), *lubvi* (f 56), *priětel* (f 56), *nevola* (f 56), *vole* (f 56), ot *zavidlivih'* (f 56 ^{v}), *poli* (f 56 ^{v}), *bole* (f 56 ^{v}), *kralestva* (f 130^{v}), *zubi pedan*[145] *dlgi* (f 11).

U primjerima gdje je palatal *l'* zabilježen kao slijed *l* + *i*, mogli bismo pretpostaviti da je izostala sekundarna jotacija te da je izgovor bio depalataliziran: *obilie* (f 10^{v}), *obiliě* (f 11^{v}), *zeliě* (f 17), *veselie* (f 17^{v}); naspram oblika *na zemli* (f 11), *Iliû* (f 11$^{v)}$, *Iliě* (f 16^{v}). Način bilježenja mogao bi nas uputiti na to da je pisar znao kako bilježiti sliveni, a kako nesliveni izgovor. U ostalim riječima u *Grškovićevu zborniku* pisar je nesustavno bilježio glas *l'*, čak u istoj riječi i u istome tekstu (na *zemlu*, f 10; na *zemlû*, f 11).

Glas *n'* se kod apstraktnih imenica srednjeg roda bilježi slijedom *n* + *i*: *vskrišenie* (f 12), *vsretenie* (f 12^{v}), *vselenie* (f 12^{v}), *znamenie* (f 13^{v}), *poklonenie* (f 15^{v}), *spasenie* (f 16^{v}), *očišĉenie* (f 17^{v}), *povelenie* (f 18), *čtenie* (f 18), *hvalenie* (f 18), *vsiěnie* (f 18),

[145] Leksem *pedanj* zabilježen je u suvremenim govorima na Liburniji.

utěnie (f 18), *poklaklananie* (!) (f 18), *hvalenie* (f 18), *propovidanie* (f 18), *kršĉeniě* (f 22), *prošenie* (f 22), *molenie* (f 23), *srišeniě* (f 23^{v}), *ridanie* (f 27), *ridaniem* (f 27), *pomilovaniě* (f 27^{v}), *ohlaenie* (f 28), *svršenie* (f 185^{v}), *proslavlenie* (f 185 ^{v})… U ostalim riječima se glas *n'* bilježi jednako kao i dentalni *n*, ili, kako smo već napomenuli, uz *jus* ili *jat* kao oznaku palatalnosti, tako da ovakvo biulježenje smatramo pokazateljem izostanka sekundarne jotacije.

Brojni su primjeri da palatal *n'*, kao i *l'*, nije posebno istaknut u tekstu te se bilježi isto kao i nepalatalni *n*: *ogneni* (f 21^{v}), *umilene* (f 21^{v}), *bližnim* (f 21^{v}), *ogneno* (f 22), *poslidnega* (f 23^{v}), *negovi* (f 56^{v}), *negova* (f 57), *otnela* (f 59^{v}), v *nei* (f 131), *mošne* (f 131^{v}), *nee* (f 132), *počine* (f 185), *gospodni* (f 185^{v}), *nega* (f 59^{v}, 185^{v}), *gospodne* (f 185^{v})…

S obzirom na raznoliko i nesustavno bilježenje palatalnih *l'* i *n'* naspram dentalnih *l* i *n*, u nekim riječima ne možemo zaključiti jesu li se ti palatali i izgovarali palatalno ili su bili depalatalizirani. Ipak, pogledamo li imenice srednjeg roda na *-lie* ili *-nie* (*obilie*, *veselie*; *ridanie*, *svršenie*) primjećujemo da se uvijek isto bilježe, što upućuje na to da im je izgovor depalataliziran, odnosno da je izostala sekundarna jotacija. To nije neočekivano jer je i u latiničkim tekstovima 16. stoljeća zabilježena ista depalatalizacija u imenica srednjeg roda na *-nie* i *-lie*[146].

6.2.2.3. Odraz skupina **tj*, **skj* i **stj*

Zbog miješanja elemenata starohrvatskoga i crkvenoslavenskoga jezika u tekstovima, česta je i nedoumica oko čitanja slova *šta*. U starohrvatskome bi glasio *ć* ili *šć*, dok se u staroslavenskome čitao kao *št*. Problem nastaje kad tekstove nastale na čakavskome području, na kojemu se isprepliću šćakavski i štakavski govori, ne možemo sa sigurnošću pročitati jer nismo sigurni u izgovor tog grafema, niti u odraz glasa *št*/*šć* (od **stj*). U takvim je, miješanim, tekstovima, gdje se isprepliću crkvenoslavenski i hrvatski elementi, a posebno u hrvatskima čakavski i kajkavski odrazi, često nemoguće dokučiti mjesto nastanka teksta, osobito uzevši u obzir što ne znamo iz kojeg je starijeg predloška tekst prepisan. Mnogo je tu nedoumica

[146] Autori latiničkih tekstova 16. stoljeća često bilježe izostanak sekundarne jotacije u imenica srednjeg roda na *-nje* i *-lje* umetanjem apostrofa između dvaju glasova (*mišljen'ju*, *vesel'jem*, Džore Držić; *razmišljan'je*, Ivan Bunić Vučić; *skazan'je*, Ivan Gundulić; *hvaljen'ja*, *kamil'je*, Marko Marulić) što nam olakšava jezičnu analizu.

kojima se moramo pozabaviti te, znajući jezične mijene i interferencije, izvući najsigurnije zaključke iz jezičnih činjenica.

U nekim tekstovima se sporadično pojavljuju slovni nizovi *š* + *ć*, *š* + *t*, *š* + *č*, što sugerira se izgovor glasa *šta* razlikovao od starocrkvenoslavenskog odraza. Tako se u nekim primjerima iz *Gršković*eva *zbornika* jasno vidi da se *šta* čitao kao [*šć*]: *glagoĉeši* (f 10), *črĉe* (f 11), *iĉuĉ'* kralestva (f 130^{v}), na *pristaniĉe* (f 130^{v}), *iĉimo* (f 165), *oĉe* (f 13), *zavidoĉe* (f 56), *zavidoĉ* (f 56), *niĉe* (f 57), *obreĉe* (f 57), *taĉu* (f 131), *naviĉa* (f 178), *taĉa* (f 185^{v}). U primjeru *iĉuĉ'* zabilježena su oba odraza, *ć* i *šć*. To nas upućuje da nije postojala razlika u bilježenju tih dvaju glasova, ali su pisari i čitači iščitavali isti grafem na različite načine, ovisno o kontekstu. U navedenome primjeru prvi *ĉ* proizlazi iz jotiranog *sk* (*iskati*), a drugi od izvornoga *tj.*

Tamo gdje su se na mjestu *št*/*šć* bilježila dva slovna glasa, *ša* i *tvrъdo* ili *ša* i *šta*, možemo sa sigurnošću reći da se *šta* čitao samo kao [*ć*]: ne *obrešĉet* se (f 10^{v}), *ošĉe* (f 12), *vskaršĉu* (f 13^{v}), *vskršĉut* (f 13^{v}), *skrovišĉa* (f 14), *očešĉu* se (f 13), *kušĉere* (f 25), *pašĉe* (f 25), *vlašĉu* (f 27^{v}), *tšĉe* (f 14^{v}), *tašĉa* (f 14^{v}), *ošĉe* (f 15^{v}), *skrovišĉa* (f 16), *srovišĉ* (f 16), *očišĉal* (f 16), *kršĉen* (f 20^{v}), *nekršĉen* (f 20^{v}), *ošĉe* (f 21^{v}), *kršĉeniĕ* (f 22), *očišĉenie* (f 17^{v}), *žilišĉe* (f 18), *ašĉe* (f 24), *vlašĉu* (f 27^{v}). Takvi primjeri pokazuju da postoji tendencija da grafem *šta* služi za bilježenje narodnoga odraza *ć*, a u primjerima gdje treba zabilježiti slijed *šć*, pisar ponekad bilježi samo *ĉ*, a negdje *š* i *ĉ*.

Slijedom navedenoga, grafem za *ĉ* zabilježen je najvećim brojem na mjestima gdje se čita kao *ć*, što se pojavljuje pod utjecajem govornoga jezika: *govoreĉi* (f 10^{v}, 22^{v}), lipu *sriĉu* (f 131), *moĉna* (f 131^{v}), *hoĉu* (f 22^{v}, 27^{v}), *špotajuĉim* (f 192^{v}), *noseĉe* (f 14), *poûĉe* (f 14), *boleĉih* (f 16), *stoeĉi* (f 22^{v}), *govoreĉe* (f 22^{v}), *živuĉi* (f 23), *imuĉe* (f 23), *viduĉi* (23-23^{v}), *obeĉavša* (f 23 ^{v}), *oĉu* (f 23^{v}), *veĉe* (23^{v}), *goruĉa* (f 24), *goruĉe* (f 24), *moĉi* (f 24), *veĉi* (f 24), *goruĉem* (f 24^{v}), *hoĉemo* (f 24^{v}), *meĉu* (f 27), *veselĉih* (f 27), *viduĉe* (f 27), *govoreĉih* (f 27), *slišeĉi* (f 27^{v}), *proseĉi* (f 27^{v}), *noĉi* (f 28), *opĉinskom* (f 28), *videĉi* (f 56), *reĉi* (f 56), *misleĉi* (f 56), *kaûĉi* (f 56), *želiûĉi* (f 56), *hotiûĉi* (f 56), *mladiĉe* (f 56^{v}), *imiûĉi* (f 57), *piĉe* (f 57), *buduĉi* (f 57), *buduĉ'* (f 57), *plačuĉi* se (f 57^{v}), *zaluĉi* (f 57^{v}), *ciĉ* (f 58), *noĉ* (f 58), *boeĉi* (f 58), *nemoĉn'* (f 58^{v}), *rekuĉi* (f 58^{v}), *neĉe* (f 59), *zloĉudn'* (f 59), *hoĉete* (f 59), *hoĉ'* (f 59), *sriĉa* (f 59^{v}), *kriûĉ* (f 130), *děletaûĉi* (f 130), *hĉere* (f 131), *moĉ* (f 131), *plaĉena* (f 131), *vraĉeno* (f 131), v *noĉi* (f 131), *pomoĉ* (132), *tisuĉe* (f 132), *nemoĉ* (f 178), *kopajuĉi* (f 178^{v}), *sviĉu* (f 178^{v}), *greduĉi* (f

178^{v}), *oteĉi* (f 179), *plaĉa* (f 185^{v}), *moĉan* (f 186^{v}), *naiveĉe* (f 187), *prolivaûĉe* (f 188), *obražuûĉe* (f 188), *tekuĉe* (f 188), *obeĉal'* (f 188^{v}), *obeĉaš* (f 188^{v}), *obeĉavši* (f 188^{v}), *obeĉanie* (f 188^{v}), *ditiĉem* (f 189).

Izgovor *šta* kao [*šč*] pretpostavljamo samo na granici između prefiksa koji je završavao glasom *z* i korijena riječi koji započinje *č*, no i tamo samo ukoliko u istome tekstu nije isti slijed već (*šč*) zabilježen grafemima *ša* i *črъvъ*[147]. U *Gršković evu zborniku* ne nalazimo takvih oblika, većinom stoga što jednačenje po zvučnosti često nije provedeno: *bezčisni* (f 21), *razčislne* (f 24), *razčina* (f 58).

U riječima u kojima je slijed glasova bio *št*, taj je odraz zabilježen dvama grafemima, *ša* i *tvrъdo*: *ništar'* (f 57), *štet* se (f 24), *pošto* (f 22^{v}), *poštuju* (f 28), *poštenim'* (f 16^{v}), *štaci* (f 21), *poštenie* (f 67). Tako se i u primljenicama iz talijanskog i latinskoga jezika skupina *st* odrazila kao *št*: v *tištamentih'* (f 17), *kaštald'* (f 20^{v}), *kaštigati* (f 56), *Arištotil'* (f 57^{v}, 59^{v}), va *ištorii* (f 57^{v}, 178^{v}), *kaštelu* (f 58), *štimati* (f 130^{v}), *kaštiga* (f 132). Uglavnom[148] je isti odraz u primljenicama sa skupinom *sk* (= *sc*) iz istih jezika: *škodu* (f 56 ^{v}), *škrini* (f 59).

6.2.2.4. Bilježenje glasa *č*

U *Gršković evu zborniku* glas *č* obično se dobro bilježi na svom izvornome mjestu ili kao rezultat palatalizacijske alternacije. Ima, doduše, nekih primjera gdje je glas *č* zabilježen drugim grafemom. Ima nekoliko primjera u kojima je zabilježen grafemom *c*: *nic* (f 27^{v}), *lûcke* (= tuđe, f 130), *cini* (f 187^{v}).

Problem bilježenja palatala *č*, *ć* i sibilanta *c* javlja se u svim tekstovima toga vremena. Dok se u latinici ti grafemi često mogu zamijeniti zbog sličnosti bilježenja, u glagoljici za to postoje potpuno drugačiji grafemi pa do slučajne zamjene rjeđe dolazi. Znajući to, grafijsku zamjenu tih glasova u tekstovima *Gršković eva zbornika* ne trebamo odmah odbaciti kao slučajnost, već nas može uputiti na fonološku osobitost kao što

[147] v. Povijest hrvatskoga jezika, knj. 1.: Srednji vijek, Croatica, Zagreb, 2009., str. 298.
[148] Uglavnom je odraz te skupine u stranim riječima *šk*, ali ima i izuzetaka: *biskupi* (f 21^{v}), *skarsiĕ* (f 24). Isto vrijedi i za primljenice sa skupinom *st*. Ta se skupina uglavnom odrazila kao *št* (*kaštigati*, *štimati*), ali ima i primjera gdje je ostao izvorni *st*: *apustol* (f 12^{v}), *arhistratig* (f 18), *Agustin'* (f 58^{v}), *Justin'* (f 178^{v}).

je cakavizam (uz s – š, z – ž)[149]. Ipak, zbog neznatnog broja takvih primjera u *Gršković evu zborniku* (uz povremeno zamjenjivanje grafema *č* i *ć*), razložnije je pretpostaviti da je riječ o pogrešci pisara. Posebno stoga što se takvi oblici nalaze u tekstovima u kojima je više oblika u kojima je afrikata *č* uredno zabilježena.

Zanimljivo je bilježenje starojezične skupine **čt*. U *Gršković evu zborniku* u istome tekstu imamo zabilježen primjer *štaci*, *štace* i *čtaci* (od *čьtьcь*, f 21), u prva dva primjera s obezvučenom skupinom, što smatramo nešto novijim oblikom[150], dok se u trećem primjeru čuva stariji oblik s očuvanom skupinom **čt*. Stari oblici te skupine se relativno dobro čuvaju u *Gršković evu zborniku*: *počtenu* (f 130^{v}), *čto* (f 10, 10^{v}, 11^{v},131^{v}), *čtenie* (f 18), *čtaci* (f 21), *čti* (f 178), *načto* (f 188^{v}); ali jednako je mnogo novijih oblika s obezvučenjem: *poštenim'* (f 16^{v}), *pošto* (f 22^{v}), *poštuû* (f 28), *ništar* (f 57, 132, 187^{v})...

Stara suglasnička skupina *čr* također je očuvana, što je očekivano za čakavske tekstove od kraja 15. stoljeća[151]: *črĉe* (f 11), *črna* (f 12), *črvivo* (f 16^{v}), *črvi* (f 19^{v}, 21, 21^{v}), *črv* (f 24), *črni* (f 57), *očrniû* (f 57).

6.2.2.5. Odraz praslavenske skupine **dj* i bilježenje *đerva*

Na mjestu praslavenske skupine **dj* nema staroslavenskoga odraza *žd*, već se tu najčešće nalazi čakavski refleks *j* koji se u grafiji često ne bilježi: *ev(a)nelski* (f 21), muke *osuenih* (f 24^{v}), bude muka *žae* goruĉee (f 24), *gospoe* (18^{v}, 19, 19^{v}), *gospoi* (f 18^{v}), *osueni* (f 91), *evanelist'* (f 91), *anelskie* (f 167^{v}), v' *evaneli* (f 186), *evaneliû* (f 187^{v}), *roen'* (f 141^{v}, 151). U primjerima poput *roistvo* (f 22, 188), *roistva* (f 132), *žei* tolika (f 24), odraz glasa *j* (od **dj*) zabilježen je kao *i*[152]. Tako se starojezična skupina **dj* odrazila i u 2. licu imperativa: *povii* mi (f 18^{v}), *vii* (f 23, 57), ne *dii* (f 57), *izvii* (f 59^{v}).

---

[149] V. Josip Hamm, Mate Hraste, Petar Guberina: „Govor otoka Suska“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 1, Zagreb, 1956., str. 19 – 20.

[150] Usp. sa suvremenim čakavskim govorima: *stit*, *štit* i *štiti* u jugozapadnim istarskim govorima te na Liburniji, *stet* i *štet* na Labinštini, Žminjštini i Pazinštini (Žminjština i Pazinština imaju još i *štiti* i *štit*, kao i u sjeverozapadnoj Istri), a na Buzeštini *štiti* i *štet* (= *čitati*).

[151] Damjanović smatra da pojava zamjene skupine *čr* skupinom *cr* koja se u čakavskim tekstovima pojavila krajem 15. stoljeća upućuje da je i u govornome jeziku tek tada došlo do promjene (v. Stjepan Damjanović, *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 71)

[152] Ako znamo da se glas *d'* u čakavskim govorima odrazio kao *[j]*, a taj je glas samo zatvorenija inačica glasa *i*, onda je sasvim jasno kako u pismu može doći do njihove zamjene.

U oblicima *meû* (f 165, 173^{v}, 177), *ûdiě* (f 17), *gospoû* (f 18), *viû* (f 18^{v}), *iûdova* (f 151^{v}), *iûdeiski* (f 152^{v}); te *gospoě* (f 18^{v}, 19, 19^{v}, 20), *ishoěše* (f 19), *ishoěhu* (f 21), *prihoěhu* (f 57^{v}), *e(van)ělski* (f 21), *nenaviěhu* (f 21^{v}), *ugaěet* (f 189), *voěše* (= vođaše, f 152^{v}), *hoěše* (f 167^{v}), glas *d'* (koji se čita kao [*j*]) bilježi se *jusom* ili *jatom*.

Praslavenska skupina **zgj* i općeslavenska skupina **zdj* u *Gršković*evu su se *zborniku* u nekim primjerima odrazile čakavskim refleksom *ž*: *prigvožen* (prasl. **gvozdьje*; f 27), kao i u nekim primljenicama kao odraz glasova *[dž]* ili *[č]*: *spanžati* (f 58), *spanžite* (f 58^{v}), *Saražini*[153] (f 145).

U prilagođenicama (primljenicama) se glas **d'* različito odrazio. U nekim je riječima dao nestopljeni odraz *dj*, npr. *děvli* (grč. *diavolos*, lat. *diabolus*; f 27), od' *děvla* (f 69), *děvle* (f 156^{v}), *děvlih* (f 161^{v}) što ukazuje na izostanak sekundarne jotacije. U drugim je primjerima dao odraz jednak onome u čakavskim govorima, odnosno odraz je glas *j*, no taj se glas u pismu uglavnom ne bilježi, već se, pod utjecajem narodnoga jezika, bilježe samo susjedni glasovi, npr. *aneli*, (f 6), *anel* (f 27). U ostalim se primjerima uglavnom bilježi *đervom*: *ev(an)ĵelist'* (f 151^{v}), *anĵel'* (f 180, 182^{v}, 183, 183^{v}), *anĵelom* (f 181), *anĵeli* (f 181^{v}). Takva je pojava prisutna još u kanonskim tekstovima, a odnosi se na bilježenje *đerva* na mjestu latinskoga ili grčkoga *g* ispred prednjeg samoglasnika u primljenicama.[154]

Glas [*j*] koji bi se našao između dva samoglasnika u grafiji se nije bilježio[155] pa stoga i u *Gršković*evu *zborniku* imamo: *moego* (f 22^{v}), *starii* (f 23), *niednoga* (f 27), v *Biblii* (f 16). To je značilo da su se slova *i*, *e* iza samoglasnika čitala kao *ji*, *je*; ne čudi da je stoga u pismu glas *j* često bilježen *đervom* te u tom slučaju ima funkciju intervokalnoga *j* ili proteze[156]. U nekim je primjerima zabilježen namjesto proteze *j*: imeli ča *ĵisti* ni piti (f 17 ^{v}), *ĵiduća* (f 67), *ĵiimo* i piimo (f 190^{v}), *ĵiskale* e meû vsimi (f 173^{v}); dok je u drugima u funkciji intervokalnoga j: ne *iĵii* vele (f 189).

---

[153] Naziv vjerojatno potječe iz grč. *Sarakēnoí*, prije nego iz lat. *Saraceni*, tako da je vjerojatno došlo do druge palatalizacije koja je u pismu zabilježena grafemom *ž* mjesto *č*.

[154] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 63. i Marinka Šimić, „O jeziku *Pariškoga zbornika Code slave 73* (na tekstu psaltira i kantika)“, *Fluminensia, god. 30 (2018), br. 1*, str. 171.

[155] Usp. Milan Mihaljević: „O glasu *j* i načinima njegova bilježenja u tekstovima hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika“, *Slovo*, *sv. 36*, Zagreb, 1986. str. 125.

[156] Po uzoru na grčko i latinsko *g* ispred prednjeg samoglasnika, usp. Marinka Šimić, „O jeziku *Pariškoga zbornika Code slave 73* (na tekstu psaltira i kantika)“, *Fluminensia, god. 30 (2018), br. 1*, str. 171.

Đerv (*ĵ*) se u *Gršković*ev*u zborniku* još pojavljuje kao broj (= 30): *A on' fratr' ta ih' služi ĵ (= 30) do trideset' dni na vsaki dan misu* (f 178^{v}), *a kada imi ĵ (= 30) i v (= 3) leta* (f 150^{v}). Njegova je fonemska vrijednost u tim primjerima izgubljena, s obzirom na to da je odraz glasa *d'* uvijek *j* ili *ž*, što je i očekivano za čakavske govore[157]. Drugim riječima, *đervom* se u *Gršković*ev*u zborniku* bilježi glas *j* bez obzira na njegovo podrijetlo, kao što je slučaj i u ostalim hrvatskoglagoljskim tekstovima od početka 14. stoljeća[158].

Izostanak bilježenja glasa **dj* kao *žd* te bilježenje toga glasa na prethodno opisane načine, približava *Gršković*ev *zbornik* južnoj skupini kodeksa s prevagom čakavskoga odraza u grafiji[159].

6.2.2.6. Artikulacijske asimilacije

Glasovne se promjene javljaju iz različitih jezičnih potreba. Ukoliko postoji potreba za fonemom u fonemskome sustavu, on će nastati nekom od glasovnih promjena. Ako postoji suvišak fonema, jezičnom će se ekonomičnošću ukloniti iz sustava. Ukoliko postoji artikulacijski složena skupina, ona će se pojednostavniti. Vrsta artikulacijskog pojednostavnjivanja su i jednačenja glasova (asimilacije), što je najčešći oblik glasovnih promjena.[160] Dijelimo ih na djelomična i potpuna jednačenja te na jednačenja po mjestu artikulacije i jednačenja po načinu artikulacije. Jednačenje po mjestu artikulacije u *Gršković*ev*u* je *zborniku* često izvan sloga, na granici prijedloga i zamjenice: *iž*[161] nega (f 20^{v}), *š* nim (f 18, 23, 178^{v}), *š* nimi (f 22^{v}), *iž* nih' (f 178^{v}). Iz primjera je vidljivo da do jednačenja dolazi zbog prisutnosti palatala u sljedećem

---

[157] *Đerv* se i u primljenicama čitao kao *[j]*, usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 63.

[158] V. Marinka Šimić, „O jeziku *Pariškoga zbornika Code slave 73* (na tekstu psaltira i kantika)“, *Fluminensia, god. 30 (2018), br. 1*, str. 171.

[159] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 63-64.; Marinka Šimić, „O jeziku *Pariškoga zbornika Code slave 73* (na tekstu psaltira i kantika)“, *Fluminensia, god. 30 (2018), br. 1*, str. 171-172.

[160] „Riječ je o promjeni kojom se jedan glas mijenja pod utjecajem drugoga glasa u svojoj okolini tako da mu postaje glasovno sličniji (jednak). (…) Jednačenje može biti djelomično, ako promijenjeni glas zadržava dio svojih izvornih svojstava (barem jedno), ili potpuno, kada kao rezultat promjene dobivamo dva jednaka glasa. Djelomična su jednačenja češća od potpunih jednačenja.“ (Milan Mihaljević: *Slavenska poredbena gramatika, 1. dio: Uvod i fonologija*. Školska knjiga, Zagreb, 2002.)

[161] „Kad se tjesnačnici *s* i *z* nađu ispred palatalnih suglasnika, oni se jednače s njima po mjestu tvorbe i postaju palatalni *š* i *ž*. (…) Da je promjena ograničena na *s* i *z* i da ne pogađa ostale suglasnike, potvrđuju brojni primjeri: *otčev, obidĺiv, gńevati se, omekčiti, opći, sramĺati, oslabĺen* itd.“ (Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 88.)

slogu. Ti nam primjeri također daju do znanja da se grafem *n* u ovim primjerima čita kao [ń], odnosno, da se grafem *e* čita [*je*]. To nam također ukazuje na to da su fonemi *Í* i *ń* postojali kao posebni fonemi, supostojeći zajedno s *l* i *n*. U hrvatskoglagoljskim tekstovima asimilacije nisu uvijek zabilježene u pismu.

Osim jednačenja po mjestu artikulacije, u *Gršković evu zborniku* prepoznajemo i jednačenje po načinu artikulacije, konkretnije jednačenje po zvučnosti. Do njega dolazi kad se jedan do drugoga nađu dva (ili više) nezvonkih suglasnika, od kojih se prvi prilagođava drugomu[162]. Od primjera jednačenja po zvučnosti izvan sloga, odnosno na granici prijedloga i punoznačne riječi nailazimo na čuvanje starijega oblika prijedloga/prefiksa *ot*: *ot* gori (f 10), *ot* vika (f 12), *ot* slave (f 13^{v}), *ot* stoka (f 14), *ot* kih (f 16), *otoga* (sa stapanjem suglasnika na granici sloga: f 16), *ot* sebe (f 17^{v})... Pronašli smo nekoliko oblika s inovacijom *d* u prijedlogu *od*, ali njih je, načelno, manji broj: *od* koludrice (f 11), *od* konca (f 11^{v}), *od* nega (f 13^{v}), *od* toga (f 16), *od* kudi (f 19)...

Oblici prijedloga s dočetkom *z* često su obezvučeni, čak i u izvedenica: *bes* konca (f 22), *bes* sitosti (f 24), *bes* pravdi (f 131^{v}), *bes* straha (f 185^{v}), *iskaržat* (f 27). To naravno, nije uvijek provedeno: *prez* pinez (f 58-58^{v}), *prez* hval' (f 58^{v}).

Primjer poput *braded* (*abram braded naš*, f 19) upućuje nas na to da je pisar vjerojatno tu riječ slabije poznavao te ju je stoga pogrešno zabilježio.

U primjerima zamjenice *tko* uočili smo da ozvučenje inicijalne skupine *kt* u *gd* nije svugdje u potpunosti provedeno jer su u istom tekstu i istom značenju zabilježeni i *kto* i *gdo* (f 20^{v}). Pretpostavljamo da je pisar tijekom pisanja sporadično zamjenjivao tradicionalni *kto* narodnim oblikom *gdo*. Zamjenicu *gdo* neki istraživači tradicionalno svrstavaju u kajkavske elemente, no ta je zamjenica prisutna i u nekim čakavskim govorima (npr. grobnički, kastavski…)[163]. Zamjenicu bismo mogli smatrati namjernim kajkavizmom ukoliko se nađe u istoj rečenici zajedno s *kto*, kao vrsta kontaktne sinonimije. No i tada ne možemo biti sigurni da je riječ o namjerno unesenom kajkavizmu jer *kto* pripada i crkvenoslavenskoj i čakavskoj baštini, a *gdo* čakavskoj i kajkavskoj.

---

[162] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 87.

[163] Sanja Zubčić: „Jezične značajke Greblova *Tlmačenia od muki gospoda našego Isuhrsta*“, *Zbornik radova Riječki filološki dani*, Filozofski fakultet, Rijeka, 2010., 631-647.

Primjeri asimilacija po mjestu tvorbe i po zvučnosti vjerojatno su odraz narodnoga jezika, dok su oblici s neprovedenim asimilacijama naslijeđeni iz starijih razdoblja hrvatskoglagoljske književnosti. U hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku su se riječi bilježile etimološki (*sudče*, f 21ᵛ) što se odrazilo i na nebilježenje asimilacija, kojih je u živome jeziku zacijelo bilo.

Jednačenje u primjerima izgovornih cjelina s prijedlozima *pod*, *pred*, *nad* u *Grškovićevu zborniku* izostaje: *pred* skončanem (f 17), *pred* sudnim (f 17), *pred* cesare (f 19ᵛ), *pred* B(og)a (f 23), *pred* sinom (f 27ᵛ); *nad* pakal (f 28), *nad* krotkim (f 188).

U *Grškovićevu zborniku* naišli smo i na primjer razjednačivanja, koje je inače zabilježeno vrlo rijetko: *kunikoli* (f 151ᵛ).

6.2.2.7. Palatalizacije

Jedan oblik asimilacije su i palatalizacije. U starocrkvenoslavenskome su nastale kao posljedica slogovne harmonije jer starocrkvenoslavenski nije trpio slijed stražnjih suglasnika (velara) i prednjih samoglasnika i obrnuto, slijed prednjih (palatalnih) suglasnika i stražnjih samoglasnika. U općeslavenskome su postojale tri palatalizacije velara. Tijekom prve palatalizacije dolazi do asimilacije velara susjednim prednjim samoglasnicima, čime najprije nastaju umekšani suglasnici *k', g', h'*, koji su zatim prešli u pune afrikate *č, ǯ* (*ž*)*, š*.[164] S obzirom na to da je riječ o praslavenskoj promjeni, njezini su rezultati isti u svim slavenskim jezicima. Palatalizacija kao promjena asimilacije suglasnika pred prednjim samoglasnicima česta je i stara pojava u mnogim jezicima, a od najstarijih dogodila se u sanskrtu[165]. Kao glasovna promjena izmijenila je korijene riječi koji su u sebi sadržavali niz velara i prednjih samoglasnika. Njome su, kao i jotacijom, u slavenskim jezicima nastali palatali. Ostatci te promjene u 16. su stoljeću prisutni u korijenima riječi s palatalom: *ležeće* (f 10), *vavržen* (f 10 ᵛ), *blažen* (f 15ᵛ), *vzdviže* (f 18), *riči* (f 15), *proreče* (f 17), sinu *boži* (f 21ᵛ), *grišnih* radi (f 21ᵛ), *muče* se (f 18ᵛ); ali i kao glasovna alternacija, u

[164] v. Milan Mihaljević: *Slavenska poredbena gramatika, 1. dio: Uvod i fonologija*. Školska knjiga, Zagreb, 2002., str. 148.

[165] „Radi se o prastaroj palatalizaciji koja je od slavenske prve palatalizacije starija oko 2000 godina. Ima sličnih promjena i novijeg datuma, npr. talijansko *amici* [amiči] i sl.“ (Milan Mihaljević: *Slavenska poredbena gramatika, 1. dio: Uvod i fonologija.* Školska knjiga, Zagreb, 2002., str. 148.)

oblicima riječi kod kojih se promjena dogodila samo u nekim nastavcima, gdje su za to postojali glasovni uvjeti. Najočitiji su takvi primjeri u imenica i pridjeva, kod kojih osnova u nekim oblicima završava na velar, a u drugima se zamjenjuje s palatalom zbog stapanja s prednjim samoglasnikom iz nastavka: *arhistratiže* (f 21^{v}), *oče* (f 18), *dostoiniče* (f 18), *sudče* (f 21^{v}).

Druga je palatalizacija mlađa od prve i dogodila se ili istovremeno ili odmah nakon monoftongacije, najvjerojatnije u općeslavenskome periodu, nakon monoftongacije diftonga kojom su u slavenski fonemski sustav ušli novi prednji samoglasnici nastali od nekadašnjih diftonga. A. Lamprecht datira promjenu između 575. i 650. godine[166]. Rezultati su te palatalizacije drukčiji i nisu jednaki na cijelome slavenskome području.[167] Razlog tomu je što su se u općeslavenskome razdoblju počele javljati prve dijalekatne razlike među slavenskim jezicima. Drugom palatalizacijom su također velari *k, g, h* prešli u umekšane *k', g', h'* pred prednjim samoglasnicima, ali za razliku od prve palatalizacije, krajnji su rezultat sibilanti *c, ʒ*[168] *(z), s*, zbog čega drugu palatalizaciju često nazivamo i sibilarizacijom.

U starocrkvenoslavenskome je ta promjena bila beziznimna, dok je u hrvatskom crkvenoslavenskom bilo iznimaka jer se slogovna harmonija vremenom izgubila zbog djelovanja drugih glasovnih promjena. Pronašli smo primjere njezina očuvanja u tekstovima *Grškovićeva zbornika*, koji pokazuju raznolikost odraza; u imenica: *knezi* (f 21^{v}), *grišnici* (f 12, 15), *pravdnici* (f 15, 23), na *oblacih* (f 12^{v}), *jazici* (f 16), *grisi* (f 19, 19v, 20, 22), zali *dusi* (f 23^{v}), na gori *tovrscii* (f 15^{v}), *č(lově)ci* (f 17^{v}, 19^{v}), *kaci* im sut *grisi* (= *kakvi su im grijesi*; f 18^{v}), *radnici* (f 20), *klevetnici* (f 20), *ištaci* (f 21), *čtaci* (f 21), *svadnici* (f 21), *bludnici* (f 21), *razboinici* (f 21), *svarnici* (f 21), v *rici* toi (f 21), *opiěvci* (f 21^{v}, 131^{v}), *prekupci* (f 21^{v}), *ožurnici* (f 21^{v}), *skvrnici* (f 21^{v}), *otrovnici* (f 22), *proroci* (f 22^{v}, 23), *skupci* (f 27^{v}), *lažci* (f 27^{v}), vsim *knezem'* (f 151^{v}), na *vstoci* (f 152^{v}); u pridjeva: ot' *druzih'* (f 131), *druzi* (f 12, 19), *druzim'* (f 131^{v}), *mnozi* (f 15^{v},

[166] v. Milan Mihaljević: Slavenska poredbena gramatika, 1. dio: Uvod i fonologija. Školska knjiga, Zagreb, 2002., str. 162.
[167] v. Milan Mihaljević: Slavenska poredbena gramatika, 1. dio: Uvod i fonologija. Školska knjiga, Zagreb, 2002., str. 157.
[168] „Tradicionalno se pretpostavlja da su refleksi druge palatalizacije bili *k* → *c* i *g* → *ʒ* na cijelome slavenskom području i da je tek poslije došlo do pojednostavnjenja *ʒ* → *z* na najvećem dijelu slavenskog ozemlja. Staro se *ʒ* sačuvalo samo u nekim lehitskim govorima (pomoranskim i kašupskim) i u zapadnomakedonskim govorima oko Ohrida.“ (Milan Mihaljević: Slavenska poredbena gramatika, 1. dio: Uvod i fonologija. Školska knjiga, Zagreb, 2002., str. 157.)

57^{v}), *mnozih* (f 16), *ubozi* (f 19), va *velici* voli (f 57)*;* u glagola: *pomozi* (f 56), *reci* im (f 130).

Bilježenje druge palatalizacije (sibilarizacije) vezujemo uz arhaičnost staroslavenskih tekstova pa su takvi primjeri bili prisutniji u tekstovima gdje ima više arhaičnih elemenata. Izostanak druge palatalizacije pak vezujemo uz utjecaj narodnoga jezika. Ima nešto primjera njezina izostanka i u *Gršković*evu *zborniku*: *oblaki* (f 11), *veliki* (f 13, 16^{v}), *učeniki* (f 15^{v}), va *veki* (f 15^{v}, 23^{v}), *eziki* (f 15^{v}), *niki* (f 16), *grišniki* (f 18^{v}), *muki* (f 18^{v}), *č(lově)ki* (f 19^{v}), *děki* (f 21), *ěziki* (f 22), *grihi* (f 13, 20), *mnogih* (f 19^{v}), *velikih* (f 21^{v}), va *viki* (f 24^{v}), *dragih* (f 130^{v}), *mnogi* (f 20), *patrijarhi* (f 21^{v}), *drugi* (f 56^{v}, 58), v *kantiki* (f 186^{v}), *visokie* (f 188). Načelno, možemo zaključiti da je druga sibilarizacija u većem dijelu tekstova očuvana, što upućuje na čuvanje hrvatskoglagoljske tradicije.

Treća je palatalizacija tradicionalno tako nazvana jer se u početku smatralo da je nastajanjem kronološki treća po redu. Danas to rijetki smatraju točnim, a zbog izjednačavanja rezultata s drugom palatalizacijom, kao i velikog broja iznimaka i nedosljednosti u provođenju promjene, neki je istraživači kronološki svrstavaju nakon prve palatalizacije, a neki čak smatraju da je i najstarija[169], upravo zbog tih iznimaka[170]. Jedan je od njih i Horace G. Lunt, koji smatra da činjenice poput progresivnoga karaktera ove promjene, kao i njezino širenje izvan granica sloga, idu u prilog ovoj tvrdnji. Potvrdu treće palatalizacije u starocrkvenoslavenskom (pa stoga i u hrvatskom crkvenoslavenskom) nalazimo u refleksima imenskih formanata *-ьk-*, *-ik-* koji u starocrkvenoslavenskome daju *-ьc-*, *-ic-* (*otьcь, starьcь, sunce, drvce, ovьca, starica, grešnica*…), u posuđenicama iz germanskog s formantom *-ing-* (*kŭnĭngăs – knęzь*), nizu slavenskih imenica sa skupinama *-īng-*, *-īnk-*, *-ĭg-* (*zājīnkăs –*

[169] „Treća je palatalizacija najvjerojatnije djelovala u ranom razdoblju slavenskoga prajezika te je prva među palatalizacijama. Njezina progresivnost i djelovanje preko granice sloga povezuju je s ranim promjenama kao što je pravilo ruki. Morala je prestati djelovati oko 400. godine n. e., nakon čega je eventualno provedena raspodjela reflekasa pravila ruki /h/ : /š/, te počinje prva palatalizacija.“ (David Mandić: *Treća palatalizacija velara*, Suvremena lingvistika, Vol. 51-52, No. 1-2. Zagreb, 2001. str. 143.)

[170] „Nakon ponovnoga pregleda ostalih praslavenskih glasovnih promjena i preciznijeg utvrđivanja kronološkog odnosa među njima, pojavilo se mišljenje da je treća palatalizacija mnogo starija negoli se smatralo te da je pravilno provedena u određenoj okolini koja je kasnije izmijenjena djelovanjem drugih promjena. Nakon razaranja pogodne okoline treća je palatalizacija prestala djelovati, a mnogi primjeri koji od nje odstupaju nastali su kasnije te predstavljaju samo prividne izuzetke koji dodatno zamućuju sliku jezičnoga sustava u kojem su postojali uvjeti pogodni za njezino djelovanje.“ (David Mandić: *Treća palatalizacija velara*, Suvremena lingvistika, Vol. 51-52, No. 1-2. Zagreb, 2001. str. 145.)

zajęcь, stĭgā – stьza) te među glagolima (*dviʒati – dvignǫti*)[171]. I u *Gršković evu zborniku* nalazimo primjere treće palatalizacije velara: *otac'* (s vokalizacijom poluglasa; f 188), *oca* (f 18, 18^{v} 59, 187^{v}, 188), *ocem'* (f 188), *knezu* (f 12^{v}), *kneze* (f 19^{v}), *knezem* (f 57^{v}), *dvizaše* se (f 20^{v}).

6.2.2.8. Jotacija

Jotacija je jotiranje, tj. djelovanje „jote“ na bilo koji drugi suglasnik koji mu prethodi. To je djelovanje proisteklo iz praslavenske tendencije ka pojednostavnjenju slogova[172], odnosno smanjenju broja jedinica u slogu jer se jotacijom suglasnik i glas *j* stapaju u novi glas, smanjujući broj jedinica u slogu za jedan. Jotacija se smatra vrstom palatalizacije s obzirom na to da njome nastaju palatalni glasovi, no za razliku od prethodno opisanih palatalizacija, kod jotacije dolazi do fuzije glasova. Promjena se smatra vrlo starom, najviše zbog toga što je dala najčešće jednake rezultate u svim slavenskim jezicima, što upućuje na to da je nastala prije dijalekatske diferencijacije u praslavenskome jeziku.

Jotirati su se mogli svi suglasnici, uključujući i zubne sonante, dajući kao rezultat palatalizirane glasove: *r* → *ŕ*, *l* → *ĺ* i *n* → *ń*. U starocrkvenoslavenskome su sva tri palatalizirana sonanta prisutna u distribuciji, iako se *ŕ* nedosljedno bilježi[173], dok su u hrvatskome jeziku opstali samo *ĺ* i *ń*, a *ŕ* se depalatalizirao.

Iako su rezultati praslavenske jotacije uglavnom isti u cijelom slavenskom ozemlju, postoje iznimke kod jotacije glasova *t* i *d* te jotacije dvousnenika i zubnousnenika (*p, b, m, v*).

Jotacija glasa *ť* dala je različite odraze. U staroslavenskome je odraz dvoglas *št*. U istočnoslavenskim jezicima, kao i u slovenskome, jotacijom nastaje glas *č*. U zapadnoslavenskim jezicima refleks je sibilant *c*, u makedonskome *ḱ*, a u hrvatskome i srpskome *ć*. Taj je odraz prisutan u hrvatskim štokavskim i čakavskim govorima,

[171] V. Milan Mihaljević: Slavenska poredbena gramatika, 1. dio: Uvod i fonologija. Školska knjiga, Zagreb, 2002., str. 163.
[172] V. Milan Mihaljević: *Slavenska poredbena gramatika, 1. dio: Uvod i fonologija*. Školska knjiga, Zagreb, 2002., str. 166.
[173] „U nekim se crkvenoslavenskim kodeksima dosljedno bilježi palataliziranost *ĺ* i *ń*, dok je bilježenje palatalnoga *ŕ* nedosljedno, što pokazuje da se ono već tada depalatizira.“ (Milan Mihaljević: *Slavenska poredbena gramatika, 1. dio: Uvod i fonologija*. Školska knjiga, Zagreb, 2002., str. 167.)

dok je u kajkavskim govorima došlo do izjednačavanja glasa *č* i *ć*[174]. U *Gršković evu zborniku* nisu zabilježeni primjeri izjednačavanja tih dvaju glasova.

Raznolikost je prisutna i kod jotacije glasa *ḱ*. Jotacija tog glasa u starocrkvenoslavenskom je (kao i u bugarskome) dvoglas *žd*[175]. U ruskome i ukrajinskome odraz je *ž* (uz *ǯ* u jugozapadnim ukrajinskim dijalektima[176]), u slovačkom i poljskome *ʒ*, a u srpskom i hrvatskome (uglavnom) *đ*[177]. Čakavski hrvatski dijalekti imaju isti odraz kao i u slovenskome, glas *j*.

Jedna je od pretpostavki da su rezultati jotacije u začetcima bili isti u cijelome slavenskome ozemlju, da bi se kasnije, nakon dijalekatske diferencijacije, različito razvili u različitim dijalektima. U većini su se jezika jotirani *ť* i *ḱ* izjednačili s već postojećim fonemom u suglasničkome sustavu nekoga jezika (osim u hrvatskom, makedonskom i srpskome, koji su sačuvali vlastite odraze tih fonema kao zasebne fonemske jedinice u suglasničkome inventaru), fonemom koji im je izgovorno bio najbliži. Jotacija skupina **skj* i **zgj* također je dala palatalizirane reflekse, koji su se u slavenskim jezicima dugo očuvali, izjednačivši se s odrazima **stj* i **zdj*[178], a kasniji su odrazi u nekim jezicima disimilirani. Usporedivši odraze jotacije s onima druge i treće palatalizacije, istraživači su došli do zaključka da je jotacija prvotno započela na zapadu pa se širila najprije na istok, kasnije i na jug, na što nas upućuje podatak da su u zapadnoslavenskim jezicima rezultati tih promjena isti, dok se u

---

[174] U starim turopoljskim i posavskim pravnim tekstovima zabilježeno je izjednačavanje tih dvaju glasova: „Refleks glasa **t`* uvijek je *č*, npr. *Pomoch* (8), *hoche* (9), *hoches* (9), *gybwche* (9). Na isti se način u pismu bilježi i fonem *č* što upućuje na zaključak da je ukinuta opreka između *č* i *ć*, npr. *cheterthogha* (2), *drwgoch* (8).“ (Boris Kuzmić: Fonološko-morfološke osobitosti turopoljsko-posavskih povijesnih dokumenata XVI. stoljeća, *Filologija 64 (2015)*, str. 76.)

[175] Ni *žd*, kao ni *št* u staroslavenskome (kao ni u bugarskome) nisu bili izravni odrazi jotacije *ť* i *ḱ*. Kako je zapravo došlo do tih reflekasa, ne zna se sa sigurnošću, no istraživači poput Dore Ivanove-Mirčeve i Ivana Haralampieva imaju svoje teorije o razvoju tih glasova. (usp. Dora Ivanova-Mirčeva i Ivan Haralampiev: *Historija na bъlgarskija ezik*. Veliko Tърnovo, Faber, 1999. str. 84.)

[176] V. Milan Mihaljević: *Slavenska poredbena gramatika, 1. dio: Uvod i fonologija.* Školska knjiga, Zagreb, 2002., str. 169.

[177] Već kod pisaca 17. stoljeća odraz *đ* prevladava (usp. Antun Šojat: *Kratki navuk jezičnice horvatske*. *Jezik stare kajkavske književnosti*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2009. str. 31.)

[178] „Najrazložnije je stoga pretpostaviti da su u neko vrijeme u svim slavenskim jezicima refleksi jotacije tih skupina bili *šč* i *žǯ*. (…) U nekim su jezicima poslije pojednostavljeni disimilacijom drugoga dijela u *šť* (*št*) i *žď* (*žd*). Dogodilo se to u češkom, slovačkom, hrvatskom (štokavskom narječju), srpskom, makedonskom, bugarskom i starocrkvenoslavenskom.“ (v. Milan Mihaljević: Slavenska poredbena gramatika, 1. dio: Uvod i fonologija. Školska knjiga, Zagreb, 2002., str. 172.) Kada se govori o hrvatskom štokavskom narječju, u ovome se slučaju to može proširiti na štakavske govore u štokavskom, ali i čakavskom narječju (jugozapadni istarski dijalekt). Također, ova se podjela ne odnosi na šćakavske štokavske govore, tj. dio zapadne štokavštine (zapadna Bosna, Dalmacija između Neretve i Cetine), slavonski dijalekt (osim govora na jugu, jugoistoku i istoku) te istočnobosanski dijalekt (op. a.).

istočnoslavenskim, a još više u južnoslavenskim jezicima, razlikuju. Na osnovi tih podataka, Arnošt Lamprecht pretpostavlja da je jotacija djelovala između 675. i 750. godine.[179]

U *Gršković*evu smo *zborniku* pronašli sljedeće primjere provedene jotacije: *hoĉet* (f 10^{v}), *učinû* (f 11), *hoće* (f 17), *oće* (f 17), *znameně*[180] (f 17), pod *zemlû* (f 17), *služitelû* (f 18), *lûbiti* (f 131), *lûdi* (f 179)... U nekim je primjerima došlo do jotacije samo prvoga glasa u skupini koja je bila u doticaju s *jotom* : *štet* (= *htjeti*, f 24).

Zabilježili smo i ostatak stare skupine **kti* čiji su rezultati isti kao kod jotacije: *reĉi* (f 10).

Izostanak sekundarne jotacije[181] očituje se u izostanku epenteze: *kopem* proboden (f 27), *krviju* (f 27^{v}), *divi* čl(ovê)k' (d 130^{v}), *črvivo* (f 16^{v}), s veliku *radostiû* (f 177), *zdravie* (f 187^{v}); te u umetanju samoglasnika za bilježenje neslivenoga izgovora: *obilie* (= *obilje*, f 10^{v}), *obratiě* (= *obraća*, f 153), *čtenie* (f 18), *hvalenie* (f 18), *vsiěnie* (f 18), *utěnie* (f 18), *poklaklananie* (f 18), *hvalenie* (f 18), *propovidanie* (f 18), *kršĉeniě* (f 22), *prošenie* (f 22), *molenie* (f 23), *srišeniě* (f 23^{v}), *ridanie* (f 27), *zeliě* (f 17), *veselie* (f 17^{v})...

Izostanak je jotacije također zabilježen u prefigiranih glagola na *-jd-* i *-jt-* s osnovom **idti*: *naide* (f 11^{v}), *naideš'* (f 52), *naidosta* (f 59), *poiti* (f 130^{v}), *naidu* (f 132), *poite* (= pođite, f 152^{v}, 153), *naidete* (f 152^{v}), *naidoše* (f 178). Takvi su glagoli metatezom izgubili slijed *-tj-,* odnosno *-dj-* te do jotacije nije ni moglo doći.

Problem jotacije dvousnenika (*p, b, m*) i zubnousnenika (*v*) nije u samoj jotaciji tih glasova, već u jotaciji prisutne epenteze koja se javlja uz jotaciju. Naime, zbog mjesta artikulacije ti se glasovi ne mogu sami jotirati te se prilikom jotacije uz njih pojavljuje epentetski glas *l* koji se može jotirati. Svi slavenski jezici i danas čuvaju jotiranu epentezu *Í* unutar morfema (*pljuvati, koplje, divlji*…). Problem nastaje u jotaciji epentetskoga glasa na granici morfema. U zapadnoslavenskim jezicima epenteza na

[179] Usp. Arnošt Lamprecht: Praslovanština, Univerzita J. E. Purkyně. Brno, 1987., str. 52.
[180] O načinima bilježenja jotiranih *l'*, *ń* i *ĉ* te izostanku sekundarne jotacije kod tih glasova rečeno je više u potpoglavlju o palatalima *l'* i *ń* te o odrazu skupina **tj*, **skj* i **stj*.
[181] Kod starih kajkavskih pisaca, primjerice, sekundarna jotacija uvijek izostaje. (usp. Antun Šojat: *Kratki navuk jezičnice horvatske*. *Jezik stare kajkavske književnosti*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2009. str. 33)

tim mjestima izostaje, isto tako ponegdje u makedonskome i bugarskome[182], dok je kod istočnoslavenskih i zapadnih južnoslavenskih jezika epenteza na granici morfema zabilježena. Istraživači se nisu usuglasili je li riječ o nestanku epenteze na granici morfema u nekim slavenskim jezicima, ili epenteze na toj poziciji nikad nije ni bilo. U razrješavanju takve problematike pomaže nam i analiza starocrkvenoslavenskoga jezika. Analizom najstarijih starocrkvenoslavenskih kodeksa bugarske i makedonske matice dolazimo do zaključka da je epenteza u najstarijim tekstovima pronađena u najvećem broju primjera, što nas upućuje na zaključak da je epenteza vjerojatno postojala u svim slavenskim jezicima, ali se kasnije u nekim jezicima izgubila. Neki se istraživači ne slažu s takvim zaključkom jer smatraju da stanje u zapadnoslavenskim jezicima ne možemo povezivati s razvojem bugarskoga i makedonskoga jezika. Oni smatraju da se u tim jezicima epenteza na granici morfema nije niti dogodila. I kod jedne i kod druge teorije postoji niz iznimaka koje istraživači nastoje objasniti. Trubetzkoy neke takve iznimke tumači pomakom slogovne granice[183], no ni takvo tumačenje ne može obuhvatiti sve iznimke pa je problem nedosljednosti provedbe tepenteze kod prve jotacije i danas neriješen.

U *Gršković*evu *zborniku* nalazimo primjere epentetskoga *l*: *zemlû* (f 17), *priemlû* (f 27), *rasiplu* (f 14).

6.2.2.9. Protetski glasovi

U starocrkvenoslavenskome jeziku neki glasovi nisu mogli stajati na početku riječi te im se u tim slučajevima predmetala proteza (grč. *prothesis* – predmetak), odnosno jedan od protetskih glasova: *v* ili *j* (usp. *ydra* > *vydra*). Takve glasove u nekim riječima više ni ne smatramo protezama: *imat* (= *j* + *ъmati*; f 20, 22), *priěti* (f 56^{v}), *ězik* (f 16, 188), *ězici* (f 16), *ěziki* (f 22), *ěsti* (f 24)...

Distribucija protetskih glasova bila je takva da se proteza *j* umetala najčešće ispred prednjih glasova, a proteza *v* najčešće ispred stražnjih. Od kasnijih, tj. sekundarnih proteza, u *Gršković*evu je *zborniku* zabilježena proteza *j*: *ĵiduća* (f 67), *ĵisti* (f 17 ^{v}), ali ima i primjera njezina izostanka: *agancu* (f 14^{v}).

[182] v. Milan Mihaljević: Slavenska poredbena gramatika, 1. dio: Uvod i fonologija. Školska knjiga, Zagreb, 2002., str. 167.
[183] v. Milan Mihaljević: Slavenska poredbena gramatika, 1. dio: Uvod i fonologija. Školska knjiga, Zagreb, 2002., str. 168 - 169.

U obliku *vumom* uočavamo protetski glas *v*, što se najčešće smatra kajkavskom jezičnom značajkom[184], iako se može naći i u nekim čakavskim govorima (npr. *vusta* na Cresu). Leksem smo pronašli u tekstu *S(ve)ti Ivan' krstitel' govori*. To je tekst u kojem se pojavljuje više ekavizama te čak i neki tradicionalno smatrani kajkavski oblici (*nori, kai*) pa je možda kod leksema *vumom* zaista riječ o kajkavizmu.

6.2.2.10. Rotacizam

Rotacizam, odnosno zamjena glasa *ž* glasom *r*, jedna je od glasovnih promjena koje se u hrvatskoglagoljskim tekstovima sporadično pojavljuju[185]. Uglavnom je prisutnija u mlađim tekstovima 15. i 16. stoljeća[186], iako je ima i u starijim tekstovima. Najčešće se javlja u izvedenica s česticom *že*. Takvih primjera ima i u *Grškovićevu zborniku*: *ere* (f 11^{v}, 16, 17^{v}, 56^{v}, 131, 145^{v}, 189), *er* (f 15^{v}, 16), *nere* (f 28, 56^{v}), ne *more* (f 57^{v}, 132), *nikadar'* (f 57^{v}), *tr* im' reče (f 67), *ter* (f 20^{v}, 24^{v}, 186), *ûre* (f 15^{v}, 16^{v}, 159, 178^{v}, 179), *tere* (f 18, 131^{v}, 165), *tare* (f 132, 165, 178^{v}), *ništar* (f 187^{v}), *nigdar* (f 188^{v}), *nigdare* (f 58^{v}), ali ima i primjera njezina izostanka: *že* (f 18^{v}, 21^{v}, 23, 23^{v}, 65^{v}, 188^{v}), *ěže* (f 10^{v}), *egože* (f 16, 19^{v}), *neže* (f 21^{v}, 56, 188^{v}), *eže* (f 21^{v}), *nikoliže* (f 22, 24), *ěkože* (f 15, 22^{v}), *dondiže* (f 23), *poneže* (f 23), *ideže* (f 35^{v}), *idiže* (f 35^{v}), *iže* (f 37^{v}), *ûže* (f 163^{v})… Oblika s rotacizmom u *Grškovićevu* je *zborniku* dvostruko više od starijih oblika, što potvrđuje pripadnost zbornika hrvatskoglagoljskim tekstovima 16. stoljeća.

Osim u izvedenica s česticom *že*, u hrvatskoglagoljskim je tekstovima čest rotacizam i u oblicima glagola *gnati* (npr. *izrenu, izrenet se, proreni, razreni*[187]…) i *moći*[188], od kojih smo u *Grškovićevu zborniku* pronašli samo primjere potonjeg: *moreš* (f 24^{v}, 57^{v}, 58^{v}, 130, 188), *more* (f 20^{v}, 56, 57^{v}), ne *moremo* (f 19, 187). Rotacizam je u

[184] v. Stjepan Damjanović: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1984., str. 157.
[185] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 85.
[186] Npr. u *Misalu Hrvoja Vukčića Hrvatinića* iz 1404., *Newyorškom misalu* iz 15. st., *Senjskom misalu* iz 1494. i *Brozićevu brevijaru* iz 1561. Osobitost je to koja se češće javlja u rubrikama zbog same prirode crkvenoslavenskoga teksta. (usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 85.)
[187] V. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 86. U Grškovićevu zborniku nismo pronašli potvrde tog oblika.
[188] Iako je rotacizam u tog glagola čest, ne znači da se ne javljaju i oblici u kojima rotacizam nije proveden, iako u nešto manjem broju primjera: *mogu* (f 22^{v}, 58^{v}), ne *možete* (f 24).

hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima uglavnom odlika govornoga jezika. Kao slavenska promjena, rotacizam je prisutan u svim zapadnim južnoslavenskim jezicima, a prve su potvrde zabilježene već oko 1000. godine, u *Brižinskim listićima*.[189]

6.2.2.11. Metateza

Prvo premetanje, odnosno metateza, bila je metateza likvida koja se dogodila na prijelazu iz 8. u 9. stoljeće. U hrvatskoglagoljskim je tekstovima dala rezultate *ra*, *la*, *rě*[190]*: grad* (f 13, 23), po *gradu* (f 189), *glavi* (f 21), *glavu* (f 28), *umre* (f 58)...

U nekim su se skupinama riječi dogodila i kasnija premetanja. U neodređenih zamjenica (najviše na štokavskom govornom području) došlo je do metateze skupine *vъs-* (*sav, sva, svo, svaki, svagda*...). U *Grškovićevu zborniku* nema zabilježene zamjeničke metateze, već su svi stari oblici očuvani: *vsi* (f 14), *vsih* (f 14), *vsim'* (f 57^{v}), *vse* (f 130^{v}), *vsem'* (f 186^{v}), *vsega* (f 187), *vsako* (f 187), *vsaka* (f 11^{v}), *vsa* (f 14), vsu (f 131)... Očuvanost starijih oblika odlika je crkvenoslavenskoga, ali i narodnog čakavskog i kajkavskog jezika.

6.2.2.12. Pojednostavnjivanje suglasničkih skupina

Pojednostavnjivanje suglasničkih skupina spada u artikulacijsko pojednostavnjivanje. U *Grškovićevu* se *zborniku* javlja na svim razinama i pozicijama u riječi.

Kad se glasovi *t* i *d* nađu ispred *l*, oni se reduciraju, ali samo kod glagolskog pridjeva radnog, što to čini morfološki ograničenom glasovnom promjenom[191]. Riječ je o neprozirnoj, automatskoj promjeni koju nalazimo i u *Zborniku*: se *obreli* (f 19), *poveli* (f 20^{v}).

---

[189] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 85.
[190] V. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 85.
[191] V. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 89.

U riječima koje sadrže dvočlane i tročlane suglasničke skupine, često se jedan od članova reducira, što je zajednička osobina i kajkavskoga i čakavskoga jezika: *lasi* (= *vlasi*, f 11), *trdem* (= *tvrdom*, f 18), *storiti* (= *stvoriti*, *napraviti*, f 11^{v}, 13^{v}, 17), *storiši* (f 11^{v}, 12^{v}, 13, 13^{v}). Ima i primjera gdje se suglasnička skupina nije reducirala: do sidih' *vlasi* (f 59^{v}), *stvori* (f 16, 131, 179), *stvorih* (f 23), *stvoriste* (f 27), *stvoril'* (f 132).

Skupina *vl-* u izvedenica glagola *vlad-* nije pojednostavnjena: *vladičnomu* (f 18), *vladiko* (f 22^{v}), *vladika* (f 23), *vlada* v nih' (f 59).

Pojednostavnjivanje tih suglasničkih skupina istraživači često pripisuju kajkavskome književnom jeziku, ali s obzirom na to da je to i odlika čakavskih organskih govora, ne možemo to sa sigurnošću nazvati kajkavizmima.

6.2.2.13. Vitacizmi/betacizmi

U *Gršković evu zborniku* je vidljivo da su predlošci *Zbornika* ili njegovih predložaka bili latinski i grčki. To uočavamo u riječima koje su preuzete iz grčkog/latinskog. U grčkim posuđenicama može se zamijetiti vitacizam, odnosno odraz grčke *bete* kao glas *v* (*livan'ski*, *herovimě*), dok se u riječima preuzetima iz latinskog *beta* odrazila kao *b*, što nazivamo betacizmom[192].

U *Gršković evu zborniku* imamo nekoliko primjera vitacizma: *Vitliomi* (= Betlehem, f 151), *Vitliom* (f 151), *Veněmina* (= Benjamina, f 151^{v}), *Ěkov* (f 151^{v}), kao i betacizma: *abram* (f 19), *abrama* (f 46^{v}), anela *herubina* (f 73^{v}), *Abel* (f 181), va *oktabu* kalendi envara (f 152), *biskupa* (f 152), *Gabriel* (f 11^{v}). Ti nam primjeri sugeriraju da su predlošci *Zbornika* bili prepisivani ili prevođeni iz latinskog i grčkog izvornika (ili su i sami bili latinskim i grčkim izvornikom).

6.2.3. Fonetsko-fonološki kajkavizmi

Kako napomenusmo na početku poglavlja o fonologiji, jezični organizam je u stalnoj mjeni. Sam od sebe se ne može promijeniti, ali na njega mogu djelovati izvanjske

[192] Usp. Marinka Šimić, „O jeziku *Pariškoga zbornika Code slave 73* (na tekstu psaltira i kantika)“, *Fluminensia, god. 30 (2018), br. 1*, str. 174-175.

okolnosti: njegovi govornici, društvene i povijesne promjene, seobe, jezični dodiri. Posljedice jezičnih dodira nikada nisu zanemarive: nekada dolazi do jezičnih asimilacija, nekada do miješanja, u jezik ulaze posuđenice, a dolazi i do kalkiranja[193]. Hrvatskoglagoljski tekstovi 16. stoljeća svi mahom sadrže jezične značajke koje prelaze granice nekadašnjih književnih jezika, današnjih narječja. Većina tih tekstova ima čakavsku ili crkvenoslavensku bazu, na koju naslojavaju drugi jezični elementi.

Osim crkvenoslavenskih interferencija u čakavski tekst i čakavskih interferencija u crkvenoslavenski tekst, najviše jezičnih interferencija dolazi iz kajkavskoga narječja. Neki su istraživači povezivali takve elemente u tekstovima 16. stoljeća s pojavom hrvatskih protestanata (najviše Vramca i Vrančića)[194], ali novija su istraživanja pokazala da je do tih interferencija dolazilo i u tekstovima 15. stoljeća. Prve zapise o kajkavizmima u *Petrisovu zborniku* zapisao je upravo Vatroslav Jagić, navodeći kao kajkavizme lekseme poput *bruman*, *glubok*, *vekši*, *sopet*, *gdo*, *sobota*, *špital*, *tištament* itd[195]. Osim nekih elemenata koje bismo danas ili sa sigurnošću pridružili kajkavskome jezičnom sustavu, ili zajedničkome čakavsko-kajkavskome sustavu, Jagić je tu zabilježio i neke primljenice. Načelno bismo germanizme i hungarizme u ovome slučaju mogli pripisati kajkavštini, no romanizme poput *špital* i *tištament* ne možemo tako lako svrstati u (isključivo) kajkavske jezične osobitosti jer pripadaju i čakavštini.

Naposljetku, ostaje pitanje kako tumačiti kajkavizme (koje je većina istraživača potvrdila kao takve) u hrvatskoglagoljskim tekstovima. Raniji istraživači pripisivali su takve pojave fizičkoj blizini dvaju idioma, odnosno pojavama na granici dvaju narječja. Već je Fancev zamijetio da je kajkavska duhovna književnost morala biti u doticaju s glagoljsko-čakavskom književnošću, pozivajući se na Jagićeve primjere kajkavizama.[196] Tu je ideju kasnije razvio Hercigonja[197], čudeći se što i raniji istraživači nisu zamijetili da se kajkavska naslojavanja javljaju samo u neliturgijskim tekstovima, dok je u liturgijskim tekstovima jezik crkvenoslavenski hrvatske redakcije.

---

[193] Stjepan Damjanović: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 38.
[194] v. Stjepan Damjanović: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 151.
[195] v. Stjepan Damjanović, *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 139.
[196] v. Stjepan Damjanović: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 152-153.
[197] Usp. Eduard Hercigonja: „Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća“, *Croatica V-5*, str. 169-245.

To bi prema postavkama prijašnjih istraživača, kako i Damjanović navodi, značilo da su svi neliturgijski tekstovi nastali na granicama govora, tj. da je do miješanja jezika došlo zbog fizičke blizine dvaju jezika (horizontalna razina), a da svi liturgijski tekstovi nastali na čistom čakavskom području.[198] Takva je postavka zaista malo vjerojatna te kajkavska naslojavanja u takvim tekstovima moramo gledati iz šire perspektive, uključujući vertikalnu razinu.

Eduard Hercigonja, koji se pozabavio upravo kajkavskim elementima u jednom od hrvatskoglagoljskih tekstova s najviše takvih naslojavanja, *Petrisovu zborniku*, zaključio je da bi se problematika kajkavskih elemenata u hrvatskoglagoljskim tekstovima morala promatrati kroz nekoliko različitih fenomena: 1. vremenski raspon pojave, 2. opseg građe obilježene čakavsko-kajkavskim interferiranjem, 3. učestalost kajkavskih elemenata u rukopisima i njihovim dijelovima, 4. lokalizaciju rukopisa i 5. sociolingvističku uvjetovanost čakavsko-kajkavskog miješanja.

Hercigonja je zaključio da prvo uvođenje kajkavštine u hrvatskoglagoljsku književnost moramo nužno pomaknuti na početak 15. stoljeća (čemu svjedoče brojni kajkavizmi u *Petrisovu zborniku* iz 1468.), a ne na sredinu 16. stoljeća, što se prije mislilo. Građu[199] koju je tom prilikom obuhvatio podijelio je na *istočnu zonu* (čakavsko-kajkavsku, područje južno od Kupe, sa središtem u Ozlju i frankopanskim posjedima) i *zapadnu* (sjeverna i istočna Istra)[200]. Učestalost kajkavskih elemenata pokušao je proučavati, ne iz sinkronijske perspektive, već upravo kroz povijesnu dijalektologiju i povijest hrvatskoga književnog jezika, čime je pokušao izbjeći pogreške u tumačenju povijesnih pojava suvremenim poznavanjem dijalektoloških problematika.[201] Prema tim odrednicama i mi proučavamo i svrstavamo kajkavske elemente na koje naiđemo

---

[198] Na isti način kajkavizme u hrvatskoglagoljskim tekstovima tumačio i Vjekoslav Štefanić, da bi naposljetku zaključio da je ispravnije pretpostaviti početak kajkavske književnosti ranije nego što se dotad mislilo. (v. Vjekoslav Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 1, Zagreb, 1970., str. 29.)

[199] Hercigonja je naveo deset neliturgijskih tekstova u kojima se pojavljuju kajkavski elementi (njima je kasnije pribrojio i *Prvotisak Misala* iz 1483. te brojne pravne listine): *Vinodolski zbornik*, poč. 15. st.; *Petrisov zbornik*, 1468.; *Kolunićev zbornik*, 1486.; *Greblov Kvarezimal*, 1498.; *Korizmenjak IIIa19*, 15/16 st.; *Homilijar na Matejevo evanđelje*, kraj 15. st.; *Antoninov konfesional*, prijelaz iz 15. na 16. st.; *Kvadriga duhovnim zakonom*, također s prijelaza stoljeća; *Tkonski zbornik*, poč. 16. st.; *Žgombićev zbornik*, sredina 16. st.; *Grškovićev zbornik*, također sredina 16. st. (v. Stjepan Damjanović, *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 143-146.)

[200] Usp. Eduard Hercigonja: „Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća“, *Croatica V-5*, str. 169-245.

[201] v. Stjepan Damjanović: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 156-157.

tijekom analize *Gršković*eva *zbornika*, uz nadu da će nam uloženi napor pomoći i u rasvjetljivanju spoznaje o mjestu nastanka *Zbornika*.

U prijašnjim smo poglavljima spomenuli zatvaranje samoglasnika *o* u *u*. Zabilježili smo primjere: *sobota* (f 78)[202], zalih *dohov* (f 82^{v}), strila *operena* (= uperena; f 131^{v}), *močeći* se (f 21), *sot* (f 21), *okaza* se (= ukaza se; f 151^{v}); što može biti riječ o pogrešci pisara koji je zamijenio grafeme *o* i *u* (koji su se i inače slično bilježili), iako neki od tih primjera mogu biti fonološki kajkavizmi. Leksem *sobota* već smo spomenuli u prijašnjim poglavljima. S obzirom na to da se pojavljuje u više zbornika uvijek u tome obliku, moramo zaključiti da je riječ o namjernoj interferenciji, bilo iz nekih čakavskih govora (creski, lošinjski itd.; vidi poglavlje o razvoju nosnih samoglasnika) ili, vjerojatnije, iz kajkavskoga jezika.

Pronašli smo i primjer zatvaranja glasa *a* u *o*: *nigdor* (f 45^{v}, 151^{v}), što također može pripadati kajkavskim jezičnim osobinama, no isto tako može biti dio čakavske jezične baštine.

Jedan od uvriježenih fonetsko-fonoloških kajkavizama jest i proteza *v*- na početku riječi koje započinju glasom *u* koja je zabilježena i u *Gršković*evu *zborniku*: s *vumom'* (f 43^{v}), sveza nas *vuzlom* (f 144). Protetsko se *v*- pojavljuje u znatnom broju čakavskih govora[203] tako da ne možemo biti sigurni da je riječ o kajkavizmu.

U *Gršković*evu je *zborniku* zabilježeno supostojanje oblika *učiniti*/*včiniti*: *včinih* ga (f 23), *včini* (f 43^{v}, 44), *včineni* (f 45^{v}); *učinju* (f 11), *učiniti* (f 17, 44), *učini*, *učinili* (f 27) te prisutnost oblika *vkazati* i *vlaz'*: *vlaz'* (= ulaz, f 131^{v}), mu *vkaže* (f 131^{v}). Svi primjeri sa zamijenjenim izvornim *u* u *v* prema nekim istraživačima ukazuju na kajkavsku interferenciju[204]. Stjepan Damjanović smatra to potvrdom kajkavskih interferencija u čakavski tekst, radije nego supostojanjem starijih i novijih čakavskih oblika u tekstu[205]. Oblici poput *učiti* nisu zabilježeni s izmjenom izvornoga *u* u *v* (*naučiti*, f 16; *učite* se, f 46; *nauči*, f 131). Stapanje izvornoga *u* i v proširilo se analoški i na druge oblike: *vmannega* smiha (f 191).

---

[202] Ovdje navodimo i ovaj primjer, iako tu možda nije riječ o zatvaranju glasa *o* u slogu izvan naglaska, već o odrazu *ǫ* > *o* prisutnom u nekim čakavskim ekavskim govorima.
[203] Uzmimo, npr. neke od govora jugozapadnog istarskog dijalekta: *Vorihi*.
[204] Zvonimir Junković navodi da se u kajkavskome protetsko *v* stopilo s izvornim *u* u jedinstveni fonem *v*, odnosno u fonemski skup *vu* (v. Zvonimir Junković, *Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta*, Rad JAZU, 363, Zagreb, 1972, str. 37.).
[205] Usp. Stjepan Damjanović, *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 146-147.

Supostojanje kajkavskog i čakavskog oblika upitne zamjenice *tko* neki također smatraju potvrdom interferencije kajkavskog u staroslavenski i čakavski narodni jezik. U *Gršković*evu je *zborniku* zabilježeno supostojanje moguće kajkavske zamjenice *gdo*[206] (uz *nigdo*, u značenju *nitko*) i čakavske (ili starocrkvenoslavenske) *kto*, obje u značenju *tko*, u podjednakom omjeru, čak i u istome tekstu (*gdo*, f 18ᵛ, 19, 20, 20ᵛ, 21, 22, 24ᵛ, 130; *nigdo*, f 24ᵛ; *kto*, f 18ᵛ, 19, 19ᵛ, 20, 20ᵛ, 21, 22): *kto* sut si i kaci im sut grisi (f 18ᵛ, 22) / *gdo* sut si i kaci im sut grisi (f 20). U obliku *gdo* došlo je do ozvučenja početnih suglasnika, dok je čakavska zamjenica identična starocrkvenoslavenskoj *къto* te je stoga teže prosuditi radi li se o starocrkvenoslavizmu ili čakavizmu. Što se mogućih kajkavskih oblika tiče, njihovo supostojanje u istim rečenicama s mogućim čakavskim oblicima, u vidu kontaktne sinonimike, možemo shvatiti kao namjerno naslojavanje kajkavskih osobina u čakavski tekst. To nam može sugerirati da je pisar namjerno tkao tekst na taj način, svjesno unoseći elemente inog idioma, s ciljem dinamizacije teksta ili kao oblik svojevrsne koine. No takvo je što teško dokazati jer je velik broj pronađenih „kajkavizama“ u Gršković*evu* zborniku prisutan i u nekim čakavskim govorima, osobito u sjeverozapadnoj Istri[207].

Supostojanje oblika *gdo* u sustavima koji imaju *kadi* (f 15ᵛ, 17ᵛ, 18ᵛ, 21...), *kade*[208] i *kada* (f 12, 14ᵛ, 17ᵛ, 24...), osobito kad se pojavljuju u istome tekstu, prema Damjanoviću, Junković smatra izrazitim kajkavizmom. Damjanović se s time ne slaže te smatra *gdo* zajedničkim dobrom čakavštine i kajkavštine, a *kto* starocrkvenoslavenizmom[209]. To je moguće tumačenje supostojanja tih primjera unutar istoga zbornika, čak i unutar istoga teksta. Čestota pojavljivanja i izmjene takvih oblika daje naslutiti da je pisar namjerno miješao oblike kako bi ostvario dinamiku teksta. U svakom slučaju, riječ je o interferenciji. Je li kajkavski interferirao u čakavsko-crkvenoslavenski ili čakavski u crkvenoslavenski, ne možemo biti sigurni.

---

[206] Zamjenica *gdo* (= tko) prisutna je i u prvim objavljenim kajkavskim gramatikama, usp. Antun Šojat, „Prva objavljena gramatika kajkavskoga književnog jezika“, *Rasprave ZJ*, 10-11, Zagreb, 1984/1985., str. 211.

[207] V. Sanja Zubčić: „Jezične značajke Greblova *Tlmačenia od muki gospoda našego Isuhrsta*“, *Zbornik radova Riječki filološki dani*, Filozofski fakultet, Rijeka, 2010. 631-647.

[208] Oblik *kade* nismo pronašli u *Zborniku*. Takav oblik očekivali bismo u čakavskim ekavskim govorima, što nam, s obzirom na miješani odraz jata u nekim tekstovima u kojima nije potvrđeno da se radi o ikavsko-ekavskim govorima prema pravilu Mayer-Jakubinski, sugerira da ti tekstovi nisu nastali na čakavskom ekavskom području, a vjerojatno ni na razmeđima čakavskih govora. Te su interferencije vjerojatno namjerno unesene radi raznolikosti teksta, što i jest uzus tekstova 16. stoljeća.

[209] V. Stjepan Damjanović, *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 152.

Nadalje, među moguće fonetske i fonološke kajkavizme Damjanović ubraja i pojednostavnjivanje suglasničkih skupina[210] *vl* > *l* (*vlasi* > *lasi*), *tvr* > *tr* (*tvrdo* > *trdo*), *stv* > *st* (*stvoriti* > *storiti*), no mi to ne bismo nužno ubrojili u kajkavizme. Te su skupine pojednostavnjene i u suvremenim čakavskim govorima te smatramo da, iako su u djelima čakavske latiničke književnosti pojednostavnjivanja takve vrste rjeđa, to nije odraz narodnoga čakavskoga govora koji ovdje ima očito velik utjecaj na crkvenoslavenski tekst. U *Gršković evu zborniku* ima pojednostavnjivanja suglasničkih skupova, ali, kako smo i naveli u prethodnim potpoglavljima, ta pojednostavnjivanja smatramo zajedničkom čakavsko-kajkavskom baštinom[211]. U *Zborniku* supostoje oblici s pojednostavnjivanjem i oni bez promjene: *lasi* (f 11), *trdem* (f 18), *storiti* (f 11^{v}, 13^{v}, 17), *storiši* (f 11^{v}, 12^{v}, 13, 13^{v}), *ladane* (f 43), *lada* (f 44^{v}, 45, 48^{v}); *vlada* (f 48^{v}, 59), *vlasi* (f 59^{v}), *stvori* (f 16, 131, 179), *stvorih* (f 23), *stvoriste* (f 27), *stvoril'* (f 132). Supostojanje tih elemenata ne bi nužno, samo po sebi, potvrđivalo kajkavsko naslojavanje, već interferenciju čakavskih elemenata (*lasi, trdem, storiti*) u crkvenoslavenski tekst (*vlasi, stvoriti*...). Iako čakavska latinička književnost toga vremena nema česte primjere takvih pojednostavnjivanja, ne znači da toga u narodnome jeziku nije bilo, što potvrđuju i starija i suvremena dijalektološka istraživanja koja takve promjene redom bilježe u organskim čakavskim govorima. Takve elemente možemo smatrati kajkavizmima ako se u istome tekstu ili u istim rečenicama mogu pronaći oblici sa i bez pojednostavnjivanja (*lada*/*vlada*, f 48^{v}). Takva raspodjela elemenata u tekstu pokazuje piščevu namjeru naslojavanja s ciljem stvaranja miješanoga teksta.

Disimilacija *mn* > *vn*, koja se u takvim tekstovima često vezuje uz kajkavsko naslojavanje, u *Gršković evu zborniku* nije zabilježena: *mnogo* (f 10, 189), *množstvo* (f 14), *mnozi* (f 16), *mnog'* (f 21)...

Sporadično zamjenjivanje grafema *č* i *ĉ* se u *Gršković evu zborniku* uglavnom ne pojavljuje (zabilježena je samo jedna pogreška pisara, vidi potpoglavlje 2.2.2.4.), što znači da je pisar dobro razlikovao te glasove. Takva zamjena grafema obično upućuje na nerazlikovanje glasova [*č*] i [*ć*] koju vezujemo uz kajkavštinu, no u *Gršković evu zborniku* nismo za to našli potvrda. Pronašli smo zato leksem *tretičь* (= triput, f 95) koji bismo mogli smatrati kajkavizmom.

[210] V. Stjepan Damjanović, *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 148.
[211] Usp. Stjepan Damjanović: *Novi filološki prinosi*, Matica hrvatska, Zagreb, 2014., str. 134.

U *Grškovićevu zborniku* nismo našli mnogo fonoloških potvrda kajkavizama, već se takve pojave uglavnom pojavljuju na leksičkoj razini (vidi poglavlje o leksičkim kajkavizmima). Neke od fonoloških potvrda kajkavizama možemo smatrati i zajedničkom čakavsko-kajkavskom jezičnom baštinom (*gdo/kto*) te nam, same po sebi, ne mogu dodatno pojasniti pojavu kajkavizama u hrvatskoglagoljskim tekstovima 16. stoljeća. Da bismo mogli zaključiti radi li se doista o kajkavizmu, moramo to sagledati u okvirima kontaktne sinonimike. Takvi su oblici osjetno istaknuti kao drugačiji i ini u crkvenoslavenskom tekstu s već impregniranim čakavskim elementima te nam time ukazuju da nije riječ o čakavštini već o kajkavštini.

Najveći je broj kajkavizama upravo zbog toga na leksičkoj razini jer se vidljivo odvaja od ostalih čakavskih oblika. Leksička je razina i najotvorenija na interferencije, na horizontalnoj i vertikalnoj razini, odnosno, na najočitiji način ukazuje na interferentnost unutar teksta. Fonološka, a nadasve morfološka razina, koje su nešto nepenetribilnije, daju bolju sliku o dubini impregniranosti hrvatskoglagoljskoga teksta kajkavskim naslojavanjem te nam mogu dati više informacija o tome je li do interferencije došlo na horizontalnoj ili vertikalnoj razini, odnosno, jesu li interferencije rezultat miješanja piščeva jezika s jezikom predloška (što nas može uputiti na mjesto nastanka teksta) ili su namjerno unesene radi stvaranja zajedničke *koiné*. Takav bi zaključak osobito bio od važnosti za analizu hrvatskoglagoljskih tekstova *istočne* (*frankopanske*) *zone*.

7. MORFOLOGIJA

Promjene u morfologiji vezujemo, uglavnom, za promjene u fonologiji (npr. gubljenje slabih *jerova*, odraz stražnjega nazala kao glas *u* ili *jeryja* kao glas *i*) i morfonologiji (npr. glasovne promjene u nekim padežima imenica). Uglavnom sve što se u morfologiji ne može protumačiti glasovnim promjenama, može se protumačiti analogijom. Analogija se može ostvariti između morfema, ili između morfoloških razreda (primjerice, nastavak *-m* koji je iz 1. jd. paradigme atematskih glagola prešao u 1. jd. paradigme tematskih glagola: *berǫ* > *berem* ili čak prijelaz čitavih skupina riječi iz jedne paradigme u drugu) ili unutar cijele paradigme (npr. sinkretizam dativa, lokativa i instrumentala množine muškoga roda s dativom i instrumentalom dvojine). Osim fonoloških i morfonoloških promjena te analogije, u morfologiji može doći i do gubljenja ili nastanka cijelih morfoloških kategorija (tome pripisujemo gubitak dvojine u hrvatskome, primjerice, te nastanak kategorije živosti u općeslavenskome).

7.1. Morfologija glagolskih oblika

Glagolski su nam oblici posebno zanimljivi zbog glasovnih promjena koje su se dogodile kroz razdobljâ praslavenskoga i općeslavenskoga jezika (a neke od promjena poput prijevoja i mnogo ranije), a uzrokovale su promjenu u osnovi glagola. U praslavenskome jeziku nije postojala razlika u osnovi glagola (osim zbog prijevoja). Ona se u starocrkvenoslavenskome javlja kao posljedica nekih promjena u fonologiji kao što su, primjerice, monoftongacija diftonga (odatle razlika u osnovama glagola kao što je *kovati* i *kujem*) i nastanak nazala (npr. *dǫti* naprama *дъmete*). U starocrkvenoslavenskome jeziku, kao i u hrvatskome, glagoli se mogu tvoriti uz pomoć dviju osnova.

U starocrkvenoslavenskom jeziku glagoli imaju nekoliko gramatičkih kategorija: kategoriju vremena (označava se nastavcima), kategoriju lica (označava se ličnim nastavcima), kategoriju broja (označava se ličnim nastavcima), kategoriju vida (označava se sufiksima, prefiksima te prijevojem u korijenu glagola), kategoriju načina (označava se nastavcima), kategoriju određenosti/neodređenosti (izražava se kroz prijevoj u korijenu i sufikse) i kategoriju stanja (izražava se kroz sintaksu) (Damjanović 2005: 118—119).

7.2. Jednostavni glagolski oblici

Jednostavni se glagolski oblici tvore od glagolskih osnova i ličnih nastavaka. Osnova može biti infinitivna i prezentska[212]. Od infinitivne se osnove tvore infinitiv, imperfekt[213], aoristi i supin, a od prezentske prezent, imperativ te participi[214]. Dalje se glagoli prema suodnosu tih dviju osnova mogu dijeliti na razrede, koje različiti jezikoslovci klasificiraju na različite načine: jedni prema infinitivnoj (Doležal, Dobrovský), drugi prema prezentskoj (Schleicher, Jagić, Leskien, Hamm, Kurz), a treći prema temeljnoj osnovi (Jakobson, Halle, Lightner, Lunt, Babić, Mihaljević) iz koje se mogu izvesti i prezentska i infinitivna osnova (Mihaljević 2014: 135-140).

U starocrkvenoslavenskom se uz pomoć infinitivne osnove, osim infinitiva (vidě-ti) i supina (vidě-tъ), tvore oblici prošlih vremena: aorista (vidě-hъ), imperfekta (vidě-ahъ), aktivnih participa perfekta (vidě-vъ, vidě-lъ) i pasivnog participa perfekta (vidě-nъ) (Mihaljević 2014: 136). Od prezentske se pak osnove tvorio prezent, imperativ te aktivni i pasivni prezentski particip (Mihaljević 2014: 137).

U hrvatskim se crkvenoslavenskim tekstovima participi kao takvi počinju gubiti već u 14. stoljeću jer se kod nekih počinje gubiti sklonjivost i neke sintaktičke konstrukcije u kojima se upotrebljavaju. To je vidljivo iz nesročnosti u rečenici, kad se uz muški ili srednji rod mogu naći okamenjeni oblik za ženski rod aktivnog participa prezenta i aktivnog participa preterita prvog (ponegdje su u hrvatskome sačuvani i okamenjeni oblici muškoga roda, npr. *izuzev*, *glede*, *uzgred* itd.), odnosno glagolski prilog sadašnji i glagolski prilog prošli. Nesklonjivost participa pokazatelj je promjene

---

[212] "**Infinitivna** osnova u većine se glagola dobije odbacivanjem infinitivnoga nastavka *-ti*: *vidê-ti*, *dvignǫ-ti*, *zъva-ti*. Nisu otprve uočljive tzv. korijenske osnove. (...) **Prezentsku** osnovu uobičajeno određujemo prema prezentskom trećem licu množine (***vid***- ***ętъ***, ***zov***- ***ǫtъ***, ***dvign***-***ǫtъ*** itd.). (...) U većine glagola infinitivna se i prezentska osnova razlikuju i na površini (*zъva-* prema *zov-*, *vidê-* prema *vid-* i sl.), a u nekih se one na površini u pokaznim alternantama podudaraju (***pad***-*ti* prema ***pad***-*ǫtъ* i sl.)". (Damjanović 2005: 119—120)

[213] "U udžbenicima i gramatikama obično se tvrdi da se imperfekt tvorio kadšto od infinitivne osnove (ako se ona završavala na -***a*** ili na -***ê***) ili od prezentske (u svim drugim slučajevima)." (Damjanović 2005: 128)

[214] Participa je u starocrkvenoslavenskom bilo pet: aktivni particip prezenta (danas u hrvatskome jeziku poznajemo njegov okamenjeni oblik za ženski rod, pod nazivom glagolski prilog sadašnji), pasivni particip prezenta, aktivni particip preterita prvi (danas u hrvatskome jeziku imamo njegov okamenjeni oblik za ženski rod, pod nazivom glagolski prilog prošli), aktivni particip preterita drugi (danas u hrvatskome glagolski pridjev radni) i pasivni particip preterita (danas u hrvatskome glagolski pridjev trpni).

participa u glagolske priloge. Glagolski su pridjevi još zadržali rod, broj i padež (iako je *l*-particip još u općeslavenskom uglavnom bio ograničen na nominativ jer se rabio ponajviše u tvorbi složenih glagolskih vremena), no u hrvatskim se crkvenoslavenskim tekstovima češće javljaju njihovi noviji oblici, tj. oblici u kojima su provedene glasovne promjene svojstvene hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku.

7.2.1. Infinitiv i supin

Infinitiv i supin nazivaju se neličnim (neosobnim) oblicima zbog toga što se ne odnose na određeni subjekt radnje (isto bi se moglo reći i za participe). Tvorili su se od infinitivne osnove u starocrkvenoslavenskom jeziku: infinitiv nastavkom *-ti*, a supin nastavkom *-tъ*. Supin se obično nalazio uz glagol kretanja te zahtijevao dopunu u genitivu, no pod utjecajem infinitiva, napose u mlađim kanonskim tekstovima, može se uza nj naći dopuna u akuzativu (Gadžijeva i Mihaljević 2014: 229). U hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku infinitiv i supin nisu pretrpjeli mnogo promjena, osim onih fonoloških, kao npr. izjednačavanje, vokalizacija ili gubljenje poluglasova, itd.

U *Gršković*evu se *zborniku* supin vjerojatno uglavnom izjednačio s infinitivom, no ne možemo to sa sigurnošću tvrditi jer nismo našli primjer infinitiva ni supina uz glagole kretanja. Supin je u hrvatskome vrlo rijedak u tekstovima 16. stoljeća (danas ga nalazimo u nekim kajkavskim govorima, no u 16. je stoljeću vjerojatno bio vrlo rijedak u čakavskome, kao i danas), a teško ga se pronalazi i u starijim tekstovima.

Sam infinitiv se u tekstu zbornika može pronaći u punom (češće) i u apokopiranom obliku: *biti* (137 D), *se roditi* (138 D), *storiti* (139 L), *slišati* (137 D), *priti* (137 D), *razumiti* (138 L), *roditi* (138 D), *slaviti se* (140 L); *reći* (f.1v), *biti* (f. 17), *učiniti* (f. 34), *pohaěti* (f. 36), *žalostiti se* (f. 56), *spanžati* (f. 58), *dati* (f. 59 v), *ispovidati* (f. 73 v), *moliti se* (f. 78), *postiti* (f. 80 v), *razumiti* (f. 81), *naiti* (f. 82), *plakati* (f. 91), *pogrebati se* (f. 118), *truditi* (f. 120 v), *učiniti* (f. 121), *naučiti* (f. 130), *trpiti* (f. 132), *imiti* (f. 132), *iskupiti* (f. 156), *prizvati* (f. 161 v), *priti* (f. 161 v), *umriti* (f. 163 v), *važgati* (f. 165), *misliti* (f. 165) *posetiti* (f. 45), *plakati* (f. 167 v), *hvaliti* (f. 174), *pohoditi, viditi, zbuditi, otkriti, pozriti, jasti, roditi, živiti, tvoriti*…; *postit* (138 L), *mislit'* (f. 29 v)...

U mnogim je oblicima prisutan ikavski refleks jata (*ispovidati, razumiti, imiti, umriti*), što je uobičajeno i cijelome zborniku, dok su ekavizmi rjeđi (*posetiti*), a jat je u nekim

leksemima prisutan (*pohaěti*), ovisno o starosti predloška. Zabilježen je odraz *vъ* > *va* (*važgati*), kao i stara skupina *jt* u glagolima nastalima od **iti* (*naiti*).

7.2.2. Prezent

U starocrkvenoslavenskim su tekstovima osvjedočeni tematski i atematski prezent. Tematski prezent obuhvaća dvije grupe glagola, one s tematskim formatom -*e*- i one s tematskim formantom -*i*-. Tematski se prezent u indoeuropskome tvorio dodavanjem ličnih nastavaka na prezentsku osnovu, koja se u prvoj konjugaciji dobiva dodavanjem tematskoga samoglasnika *e/o* na temeljnu osnovu, dok u drugoj konjugaciji temeljna osnova odbacuje glagolski sufiks *-*ē*- (-*ě*) i *-*ī*-, te na sebe prima tematski samoglasnik *-*ī*- (Mihaljević 2014: 141). U starocrkvenoslavenskome, kod tematskih glagola, tematski formant (-*e*- ili -*i*-) povezuje lični nastavak i prezentsku osnovu, osim u 1. licu jednine gdje se lični nastavak veže izravno na osnovu, a u 3. licu množine kod *e*-glagola umjesto tematskog formanta -*e*- nalazimo formant -*ǫ*-, odnosno, umjesto tematskog formanta -*i*- formant -*ę*- kod *i*-glagola (Gadžijeva i Mihaljević 2014: 211).

U morfologiji glagola (kao i u morfologiji općenito) veliku ulogu imaju fonološke promjene. Stražnjojezični je nazal u nastavku 1. lica jednine dao -*u*, kao i u 3. licu množine (uz promjenu prednjojezičnoga nazala u *e*), a jerovi su se u 3. licu jednine i množine te 1. licu množine reducirali. Osim fonoloških promjena pod utjecajem narodnoga jezika, na nastavke je u prezentu hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika utjecala i morfologija narodnoga jezika. Ovisno o vrsti tekstova, elementi su narodnoga jezika više ili manje ulazili u paradigme hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika. Hrvatski narodni jezik u manjoj je mjeri prodro i u prezentsku paradigmu te su, vremenom, i prezentski nastavci u hrvatskoglagoljskim tekstovima zamijenjeni narodnim, hrvatskim oblikom. U 2. licu jednine crkvenoslavenski nastavak -*ši* zamjenjuje se nastavkom -*š*, a u 3. licu jednine dočetno -*t* otpada (osim kod glagola *biti*: *jest*).

U dvojini se u hrvatskom crkvenoslavenskom (kao i u hrvatskom narodnom jeziku) treće lice izjednačilo prema drugom.

U 1. licu množine nastavak *-m*, nastao ispadanjem dočetnoga poluglasa, pod utjecajem narodnoga jezika s vremenom biva zamijenjen nastavkom *-mo*, dok u 2. licu množine ostaje nastavak *-te* (koji je isti u hrvatskom narodnom jeziku). Promjene u 3. licu množine fonološke su naravi, kao što smo prije i spomenuli, dok u (staro)hrvatskom otpada završno *-t,* kao i u jednini.

Dok su liturgijski tekstovi sadržavali više crkvenoslavenskih elemenata, tekstovi predviđeni za širu, narodnu uporabu, imali su više narodnih jezičnih elemenata. Crkvenoslavenski je jezik u svojoj višoj inačici živio u liturgiji, a u nižoj inačici, s interferencijama iz narodnoga jezika, živio je u tekstovima namijenjenima puku. Takvi su se tekstovi mogli pronaći u zbornicima, a ni *Grškovićev zbornik* nije tomu iznimka.

U primjerima prezenta pronađenima u *Grškovićevu zborniku* alterniraju oblici hrvatskoga (čakavskoga) jezika s interferencijama iz crkvenoslavenskoga jezika te oblici crkvenoslavenskoga uz interferencije iz narodnog hrvatskog, odnosno čakavskog jezika.

U *Grškovićevu zborniku* pronašli smo sljedeće primjere prezenta e-vrste:

Jednina.

1. *hoću* (f. 121), *pošlu* (f. 156 v), *ožgu* (140 L), *skažu, hoću, pokažu, mru* (f. 151);

2. *pitaeši* (f. 19)*, hoćeši* (f. 19)*; hoćeš* (139 L) *naideš* (f. 56);

3. *hoĉet* (f. 10), *pridet* (138 L), *ne obrešĉet se* (138 L), *izidet* (138 D), *vskrsnet* (139 L), *obraĉaet se* (f. 132 v), *vazmet se, nevidet, snidet, skažet, razvežet se, smikaet se* (f. 13), *pridet* (f. 156 v), *umret* (f. 159), *podobaet* (f. 165), *ugaĕet* (f. 189), *privedet* (f. 161 v), *živet'* (f. 52 v), *cesarstvuet'* (f. 52 v), *cesarstvuĕt'* (f. 37 v) *podobaet* (f. 36);

ima (f. 81), *emle* (f. 141 v.); *hoće* (138 L), *hoĉ'* (f. 59 v), *neće* (139 D); *naide* (139 L), *vskrsne* (139 D), *vazme* (3. jd., 139 L), *potrese* se (139 L), *ocvate* (140 L), *usъhne* (140 L), *pogine* (140 L), *izide* (140 L), *piše* (f. 55), *ne more* (f. 57. v), *skriva* (f. 58), *prime* (f. 82 v), *se ne pokae* (f. 82 v), *zove* (f. 118), *prosveće*ue (f. 165)…

Podjednak je broj crkvenoslavenskih i narodnih oblika u drugom i trećem licu jednine, dok su u prvome licu stariji oblici. U prvome i trećem licu svi su primjeri koje smo pronašli starijeg, crkvenoslavenskog oblika. U drugome licu ima i nekoliko primjera novijeg oblika bez dočetnoga *-i* (*hoćeš*, *naideš*), uz primjere koji to čuvaju (*pitaeši*, *hoćeši*). Treće lice jednine podjednako obiluje novim i starim oblicima. Glagol *podobaet*, koji je karakterističan za bezlične konstrukcije, pojavljuje se u 3. jd.

Dvojina.

1. *obonueva* (f. 76)

3. *vazmeta*, *vzideta* (f. 12)

Dvojina je očuvana u prvom i trećem licu, no u tekstu nismo pronašli primjer za drugo lice. Nastavak -va u prvome licu ukazuje na širenje -a kao oznake dvojine (iz 2. i 3. lica). Takva bi tendencija mogla upućivati na Istru kao mjesto nastanka zbornika, s obzirom na istu pojavu u slovenskome jeziku.

Množina.

1. *izidemo, moremo, pretegnemo* (f. 126 v), *nahaěmo* (f. 151), *ne poginemo* (f. 174), *imamo* (f. 174),

2. *ne otgovorite* (f. 19)*, prelstite* (f. 19)*, ne umrete* (f. 151), *ne hoćete* (f. 192 v)

3. *snidut* (142 L), *trepećut, imut, poidut* (f. 148) *ponovljujut se* (f. 148), *radujut* (f. 171), *hotet* (f. 10);

hote (138 L), *pridu* (138 L), *poidu* (143 L), *vskrsnu* (139 D), *ožgu* (140 L), *skriju* (138 D), *učinju* (138 D), *istaru se* (140 D), *izviju* (140 D), *gredu, klenu se, skladaju* (f. 15 v), *gredu* (f. 21), poštuju (f. 28), nimaju (f. 57 v), *se razumiju* (f. 82 v), *veruju* (f. 88 v), *poidu* (f. 148), *sbiraju* (f. 189), *shranaju* (f. 189), *iscelu* (f. 151) …

Tvorba oblika *klenu se* prema infinitivnoj osnovi, umjesto prema prezentskoj, vjerojatno je analoška. U primjeru *iscelu* imamo ekavski odraz *jata*.

U množini je nešto drugačiji slučaj. Prvo lice množine zastupljeno je u svim primjerima samo s novim, starohrvatskim nastavkom. U trećem licu množine zastupljeni su tek poneki stari oblici s nastavkom *-t*, dok većina glagola ima noviji nastavak.

Pronašli smo i primjere prezenta i-vrste:

Jednina.

1. *otvoru* (140 D) *kršću* (f. 52 v), *viju* (f. 18 v)*, muču se, govoru* (f. 65 v)*, trplju* (f. 151), *obraću se* (f. 65 v)*; govorim* (f. 185)
2. *vidiši* (138 L), *storiši* (138 D), *vzložiši* (139 L), *veliši*; *uslišiš* (137. D), *sidiš* (f. 141 v)
3. *mučit se, vložit, uboiit se* (f. 80 v), govorit*' (f. 135 v), obranit* (f. 161 v), *gorit* (189 v), *ostudit* (f. 190) *;*
   hiti me (137 D), *zvisi se* (138 D), *primi* (f. 34), *vzgori* (140 L) *žalosti se* (f. 56), nosi se (f. 59 v), *ud(r)ži* (f. 58) *govori* (f. 67), *ne pusti* (f. 58) *čini* (f. 123), nosi (f. 131 v), *vidi* (f. 163 v), *govori* (f. 171), *ne zatvori* (f. 189)

U prvome i drugome licu brojniji su stariji oblici, no u trećem licu nalazimo mahom novije nastavke. U obliku drugoga lica *storiši* (mjesto *stvoriši*) vidljivo je pojednostavljivanje suglasničke skupine, uobičajeno za zapadne i sjeverne čakavske govore.

Dvojina.

Zabilježili smo samo dva oblika i to u 1. i 3. licu dvojine: *utišiva* (f. 75 v) i *vstrubita* (f. 12).

Nastavak -a u prvome licu ponovno nas upućuje na širenje dvojine iz 2. i 3. lica.

Množina.

1. *trudimo se* (f. 9 v), *mislimo* (f. 91), prosimo (f. 163 v), *položimo* (f. 165), *vidimo* (f. 190 v), *molimo te* (f. 174),

2. *obratite se* (f. 65 v),
3. *polomet* (142 L), svatet se (f. 37), *otvoret se* (f. 190) *obiset* (f. 190); *razruše* (141 D) muče se (f. 36), prihode (f. 36), *osude* (140 L), *zgore* (140 D); *muče se, leže* (f. 15 v), *lube* (f. 15 v), hrane (f. 15 v);

U prvome je licu množine isključivo zastupljen novi, narodni oblik s nastavkom *-mo*. U trećem licu množine vidimo da je brojniji novi nastavak, s reduciranim završnim *-t*.

Prema pronađenim prezentskim oblicima, možemo zaključiti da su jezične značajke iz narodnoga jezika najčešće u 2. (nast. *-š* mjesto *-ši*) i 3. licu jednine (ispadanje dočetnoga *-t*), u 3. licu dvojine (koje se izjednačilo s 2. licem) te u 1. i 3. licu množine. Nismo pronašli primjere za 2. lice dvojine, što je i razumljivo zbog prirode tekstova u zborniku. U navedenom primjeru riječ je o tzv. *vezanoj* dvojini, koja je ovisna o broju dva i rabi se za bilo koja dva predmeta (*pošlu dva anela i vazmeta roga ovna… i vzideta… i vstrubita*). U množini je u 1. licu prisutan isključivo starohrvatski nastavak *-mo* (*trudimo se, mislimo, položimo*…), a u 3. licu najčešći je narodni oblik bez završnoga *-t* (*razruše, muče se, zgore, hrane*…).

U starocrkvenoslavenskom je bilo samo pet atematskih glagola, odnosno glagola koji su tvorili prezent bez pomoći tematskog formanta. Ti su glagoli bili *byti*, *iměti*, *dati*, *jesti* i *věděti* (kao i njihove brojne izvedenice). Međutim, u morfološkoj analizi valja uzeti u obzir čestotu uporabe ovih glagola (i njihovih prefigiranih oblika), posebice glagola *byti* (koji sudjeluje u tvorbi složenih glagolskih oblika). Ne treba zanemariti niti to da su ovi glagoli činili dio brojnih izvedenica (npr. *zabyti*…) te je time vrlo velika njihova važnost u istraživanju glagolskih oblika.

Primjeri iz *Gršković*eva *zbornika*:

Jednina.

1. *esam* (f. 135 v); *vim* (137 D), *povim, ne vim* (f. 91); *ne dam* (138 D)
2. *esi* (f. 141 v), *si*, *podasi* (f. 181 v), *imaši*;

3. e (f. 1 v), *da* (138 L), *ima* (52 v), imat;

Dvojina

1. *esva* (f. 75 v)

Nastavak -a u prvome je licu ponovno potvrđen, što znači da je -a sustavno prodrlo u prvo lice i postalo oznaka dvojine.

Množina

1. mn. *damo* (f. 148)

2. mn: *este*

3. mn.: *sut (f. 19); su, esu* (f. 52 v)

Primjeri atematskih glagola nisu brojni, no vidimo da se češće pojavljuju noviji oblici.

"*Gdo* ***sut*** *si ki do pasa* ***esu*** *v ogni?*" (f. 19)

Ima nekoliko zanimljivih primjera u Gršković evu zborniku u kojima je vidljiva istovremena uporaba starih i novih nastavaka u istoj rečenici. U navedenom je primjeru riječ o dvama oblicima 3. lica množine prezenta glagola *byti*. Prvi je enklitički oblik prezenta glagola *byti*, sa starim nastavkom -*t*, dok nakon njega slijedi novi hrvatski naglašeni oblik, ali s redukcijom dočetnoga -*t.* U općeslavenskome nije bilo oblika s početnim *e*, to je inovacija iz narodnoga jezika.

Pronašli smo i nekoliko primjera tematskoga prezenta glagola *biti* (tzv. *svršeni* prezent):

Jednina.

1. *budem* (140 L)

2. *budeš*

3. *budet* (140 D); *ne bude* (138 D), bude (f. 24 v), *ne dobude* (f. 58)

Množina.

1. *da budemo* (f. 120 v)
2. *budu* (f. 17)

I ovdje uočavamo da su leksemi s novijim nastavkom češći.

Pronašli smo i primjer u množini glagola gdje je vidljiva istovremena uporaba obaju nastavaka, i starog i novog:

"*I govorahu: tako mi sila križa egože aneli* ***trepećut****, a č(love)ci držećega* ***klenu se*** *nim nepomneće…*" (f. 19 v)

U prvome dijelu rečenice, uz imenicu *aneli* stoji glagol u 3. mn. s očuvanim dočetnim *-t*, dok uz imenicu *č(love)ci*, također u 3. mn. stoji glagol s reduciranim završnim *-t*, odnosno u narodnom obliku. Je li razlog tomu bila samo dinamičnost izraza ili je pisar arhaičnije, „uzvišenije" inačice jezika rabio u kontekstu spominjanja „svetih" ličnosti (Boga, Isusa, Marije, anđela…) teško je zaključiti na temelju jednog primjera.

7.2.3. Imperativ

Imperativ, zapovjedni način, označava zabranu, zahtjev, poticanje ili molbu. Uobičajeno je pronaći drugo i treće lice jednine i množine, dok je prvo lice množine rjeđe. Prvo lice jednine najčešće ne nalazimo jer govornik ne nalazi često potrebu sebi nešto zabraniti ili zapovjediti (u tekstovima takve prirode nema prilike niti za izricanjem zahtjeva).

U *Grškovićevu zborniku* javlja se oblik imperativa na *-i* i *-j* u drugom i trećem licu jednine, u 1. licu množine novi oblik na *-imo* te u 2. množine na *-ite*, dok dvojinske oblike nismo pronašli:

2. jd. *zri* na nebo (f 10); *usliši* (138. L); *pokaži* mi (138. D), *privedi* (f. 17 v), *išći* (f. 54 v), *ne ljubi* (f. 55), *pridi* (f. 65 v), *privedi nas* (f. 82), *čti* (f. 159), *tlmači* (f. 159), *vspomeni se* (f. 174), *moli* (f. 174), *ne služi* (f. 179), *izbavi* (f. 179), *bl(agoslo)vi* (f 185), *zri* (f. 10);… i *razumii* (f 10), *otkrii* mi (f 10^{v}), *ne polagai se* (f 29^{v}), *ne ufai se* (f 55), *pomilui* (f 65^{v}), *prebivai* (f 161^{v}), *ne zatvarai* (f 189), *razumii* (f 10)…

3. jd. *isplni* (f. 14)

1. mn.: *ostavimo se* (f. 40 v), *vzdaimo* (f. 40 v), *v(z)daimo* (f. 52 v), *potežimo se* (f. 126 v), *imiimo* (f. 190 v), *išćimo* (f. 165), *poidimo/poimo, izimo* (f. 21 v)…
2. mn. *razgrnite* (142. L), *pridite* (f. 34 v), *hodi(te)* (f. 82), *stoite* (f. 82), *ne čudite se* (f. 132 v), *uspominaite* (f. 145 v), *razumiite* (f. 156 v), *poslušaite ih* (f. 192 v), *lûbite* (f. 187 v), *činite* (f. 187 v), *veruite* (f. 185 v), *tvorite* (f. 185 v), *se mozite* (f. 185 v)…

7.2.4. Aorist

U starocrkvenoslavenskom su postojala tri aorista: jedan asigmatski i dva sigmatska. '*Sigma*' u nazivu označava tvorbeni formant *-s-* koji se u asigmatskome aoristu ne javlja. Asigmatski je aorist bio vrlo rijedak još u kanonskim tekstovima, a tvorio se od infinitivne osnove[215] glagola e-tipa sa sufiksom *-nǫ-* te nultim sufiksom.

Sigmatski je tip aorista najrašireniji oblik aorista u slavenskim jezicima, a prodro je u sve glagolske razrede, što ne čudi s obzirom na to da je prvi sigmatski aorist naslijeđen još iz indoeuropskoga prajezika (drugi je sigmatski aorist inovacija u slavenskim jezicima) (Mihaljević 2014: 155-157). Kod prvoga sigmatskog aorista na infinitivnu se osnovu dodavala *sigma*, a tvorio se ili od glagola s osnovom na samoglasnik ili od glagola s osnovom na suglasnik, no tada se unutar osnove

[215] „Obično se kaže da se aorist tvori od infinitivne osnove, iako je slavenski aorist postanjem starija kategorija od infinitiva. I asigmatski i sigmatski aorist imaju jasne veze s odgovarajućim kategorijama u drugim indoeuropskim jezičnim porodicama, dok se infinitiv u različitim porodicama pojavljuje u različitim, međusobno neovisnim oblicima. Stoga bi s povijesnoga motrišta točnije bilo reći da se infinitiv tvori od aoristne osnove.“ (Mihaljević 2014: 152; usp. Kuznecov 1961: 104-105)

događaju određene glasovne promjene. Kad je osnova završavala na *b*, *p*, *d*, *t*, *s* i *z*, ti su suglasnici ispadali, a *sigma* ostala. *Sigma* se mijenjala u *h* ukoliko je osnova završavala na *r* ili *k*, pri čemu su ti suglasnici također ispadali ili mijenjali mjesto (na glas *r* djeluje metateza likvida). Dolazi do promjena u aoristnoj osnovi ukoliko je u infinitivnoj osnovi bio kratki samoglasnik *e* ili *o*; tada se u aoristnoj osnovi javlja dugi samoglasnik (e — ê, o — a) (Damjanović 2005: 132—135).

Drugi se sigmatski aorist tvorio od glagola e-tipa s infinitivnom osnovom na nulti morfem ili *-nǫ-,* pri čemu su se ti sufiksi zamjenjivali samoglasnikom *o* nakon kojega je slijedila *sigma*. *Sigma* je u intervokalnom položaju prelazila u *h* (Damjanović 2005: 134). *Sigma* u sigmatskim aoristima može javiti, osim u *-s-* i *-h-* obliku, i u obliku *-š-*, kad dolazi do palatalizacije zbog prisutnosti prednjeg samoglasnika nakon *sigme* (npr. 3. l. mn. *dvigošę*). Drugi sigmatski aorist mlađeg je postanja, što potvrđuje i činjenica da nije zabilježen u nekim najstarijim starocrkvenoslavenskim spomenicima (*Marijinsko evanđelje, Kločev glagoljaš, Sinajski psaltir*) (Mihaljević 2014: 159).

Sigmatski se aorist javlja dosta često u tekstu *Gršković*eva *zbornika*, osobito u jednini, dok su potvrde u množini rijetke.

1. l. jd. *rih* (f. 14); *reh* (f. 10), *rěh* (f. 12 v)

pozrih (f. 10) *vih* (f. 10)
vidih (142. L)
pomolih (137. D)

padoh (1. jd.; f. 10).

3. l. jd. *skaza* (3. jd., 137. D)
vshiti me (137. D)

postavi me (137. D); *bi* (f. 151), *učini* (f. 1), *uzri* (f. 125 v), *skaza* (f. 10), sveza (f. 144), *navišća* (f. 178), *izagna* (f. 82 v), *prikosnu se* (f. 182 v), *potisnu* (f. 145 v), *rodi se* (f. 175 v), *ěvi se* (f. 40 v), *premaga* (f. 52 v), *drža* (f. 102), *ishodi* (f. 53), *ubi* (f. 56 v), *bi* (f. 56 v), *poče* (f. 73 v), *bi* (f. 73 v), postavi (f. 73 v), *sazda* (f. 71 v), *postavi* (f. 74 v), *proslavi* (f. 78), *da* (f. 78), *vshoti* (f. 18), *pomoli se, zapovida, zinu, umri* (f. 74 v), *reče* (f. 1), *vpade* (f. 178), *preide* (f. 91), *proreče* (f. 17), *vzide* (f. 18), *poide* (f. 74 v), *snide*

(f. 59 v), *izvede* (f. 74 v), *pogrebe* (f. 78), *vzide* (f. 18), *pride* (f. 67), *vzdviže se* (f. 18 v), *pade* (f. 19), *izide* (f. 13)*… vidi, vsprosi/vprosi, sažali se, pokri, proslzi se, ne bi, ne javi se, vzdhnu, pela, isplaka se, razriši, trpi*…

Kod prvoga lica jednine riječ je uglavnom o starijim oblicima sigmatskoga aorista, što ne čudi jer je asigmatski bio relativno rijedak i u kanonskim tekstovima, no uz njih se pojavljuje i oblik novijeg, drugog sigmatskoga aorista: *padoh* (1. jd.; f. 10). Kod glagola **rekti* prvi se sigmatski aorist javlja s tri različita ostvaraja *jata*: *rih* (f. 14); *reh* (f. 10), *rěh* (f. 12 v). Oblici *rih* i *reh* u 1. jd. prvog sigmatskoga aorista, gdje bismo inače očekivali noviji oblik aorista *rekoh*, prisutni su i danas (uz promjenu *jata*), primjerice, u nekim južnim dijalektima oko Dubrovnika.

Množina: 1. l. *otpadasmo* (141. L)

ne vidismo;

2. l. *narismo se* (f. 145 v), *ne viste li*…

3. l. *vprosiše* (f. 1), *postaše* (f. 40 v), *ogrupiše* (f. 41), *obratiše se* (f. 71 v), *biše* (f. 71 v), zapovidaše (f. 80 v), *položiše* (f. 118), *prosvatiše se* (f. 129 v), *imiše* (f. 163 v), *celovaše* (f. 18), *pristupiše* (f. 21 v), *nesoše* (f. 19), *vznesoše* (f. 22), *riše, pohvališe, otkriše, ležaše, ishojaše, pristupiše, nesoše, stojaše, oskvrniše se, pojadaše, visiše, dvizaše se, postidiše se, klokotaše, potaplaše, vidiše, vzapiše, raspeše, neverovaše, otvrgoše se, pogiboše, obratiše se* …

I u množini nalazimo primjer čuvanja starijeg, prvog sigmatskog aorista *riše* u 3. mn. mjesto kojeg bismo očekivali oblik drugog sigmatskog aorista *rekoše*. Također, iako se u starocrkvenoslavenskome aorist mogao tvoriti i od svršenih i od nesvršenih glagola, u 16. je stoljeću već uobičajena tvorba aorista samo od svršenih glagola. Zanimljiv nam je stoga primjer *otpadasmo* u 1. mn. kao primjer tvorbe aorista od nesvršenoga vida glagola.

U dvojini smo pronašli četiri primjera u drugome licu, *vzglasista* (f. 75 v), *pridosta* (f. 125 v), *oskvrnista* (f. 148) te kao dio kondicionala: *iznela bista* (145 v).

7.2.5. Imperfekt

Slavenski je imperfekt vjerojatno slavenska inovacija jer ga ne nalazimo u ostalim indoeuropskim jezicima (Mihaljević 2014: 160), a u najstarijim je hrvatskoglagoljskim fragmentima manje zastupljen od aorista (Mihaljević 2008: 338-339; Mihaljević 2018: 68-69). Imperfekt se češće tvorio od trajnih glagola, no mogao se tvoriti i od ostalih. U starocrkvenoslavenskom se na osnovu dodavao sufiks -*ěah*-, odnosno prijeglasni -*aah*- iza palatala te nastavci asigmatskoga aorista. U hrvatskom crkvenoslavenskom došlo je do stezanja pa mjesto -*ěah*- imamo -*ě*-, a mjesto -*aah*- imamo -*a*-. Do stezanja je došlo još u starocrkvenoslavenskome, u nekim tekstovima, no u hrvatskom crkvenoslavenskome je ta pojava beziznimna.

Imperfektni oblici u *Gršković*evu *zborniku* nisu česti, no oni koji se javljaju, očekivano, stegnuti su oblici:

1. l. jd. *slišah* (137 D)
molih se (137. D)
žiěhi (f. 5), *vmetahi* (f. 5), *veselahi* (f. 5)
3. l. jd. *ishaêše* (137 D), *biše* (f. 25), *ne biše* (f. 151), *ne mogaše* (f. 156 v), *plakaše se* (f. 40 v), *ostaěše* (f. 67), *činaše* (f. 67), *staše* (f. 71 v), *pomagaše* (f. 74. v), *ljublaše* (f. 74 v), *živiěše* (f. 78), *hoěše* (f. 125 v), *vpiše* (umj. *biše*; f. 175), *pisaše* (f. 175), *prestaše* (f. 178), *vratiše se* (f. 178), *mrziše* (f. 181), *obidiše* (f. 181), *posahniše* (f. 181), *giniše* (f. 181), *dadiše* (f. 181), pojadaše (f. 20), *tvoraše* (f. 18 v), *ležaše* (f. 18 v), *ishoěše* (f. 19), *tečaše* (f. 20 v), *biše* (f. 19), *ne mogaše* (f. 20 v), *govoraše* (f. 20 v), *zavezaše se* (f. 20 v)…

- "*i gori* ***ležaše*** *na nih smola vruća…*"
- "*i plamen ogni* ***pojadaše*** *e…*"
- "*i krv' iž nega* ***tečaše*** *i ezik mu* ***biše*** *kamenem svezan..*"

Oblici *žiěhi* (f. 5), *vmetahi* (f. 5), *veselahi* (f. 5) imaju nastavkak -*hi* u 1. licu jednine. Taj je nastavak i danas prisutan u nekim kvarnerskim govorima kao što su, primjerice, Dubašnica na otoku Krku te govor otoka Raba (Menac-Mihalić 1989: 87-88). Imperfekt je i inače u hrvatskim govorima rijedak te se prije tridesetak godina još

mogao pronaći samo u nekim otočkim čakavskim govorima kod stanovništva starijeg od 70 godina (Houtzagers 1987: 84-85; Houtzagers 1991: 77-82).

U dvojini smo pronašli jedan primjer u drugomu (*obonueta*) i jedan u trećemu licu, kao dio pluskvamperfekta: *bihota* (*pošla*) (f. 24 v). I u 3. dvojine je vidljiva analogija, odnosno da formant *h* prodire iz 1. u 3. lice dvojine (Gadžijeva i Mihaljević 2014: 244) pa mjesto očekivanoga -*šeta* imamo -*hota*. Riječ o kontaminaciji imperfekta i aorista koja je tipična za hrvatskoglagoljske kodekse, no s obzirom na to da je gotovo uvijek riječ o oblicima trajnih glagola, ti se oblici smatraju imperfektnima (Mihaljević 2018: 68-69). Primjer *bihota* javlja se u više hrvatskoglagoljskih tekstova, primjerice u sanktoralu prvoga tiskanoga hrvatskoglagoljskoga brevijara (Kosinjskoga) iz 1491. godine (Jurčević – Tolić 2010: 100-101), u kojem je nekoliko inačica iste riječi, one s očuvanim jatom te s ikavskim refleksom jata (*běhota* i *bihota*).

1. mn.: *slišahom'* (f. 37 v); *imihomo* (f. 14);

3. mn.: *bihu* (f. 1 v), *prebivahu* (f. 67), *vraćahu* (f. 67), *stržahu, davlahu, zakopahu, metahu, govorahu, ležahu, stojahu, lamahu, padahu, učahu, nošahu, vzivahu se, ne činahu, ne morahu; bihu* (f. 21 v)*, biho* (f. 27), *razumihu* (f. 20 v), *hotihu* (f. 21)*, jadihu* (f. 21), *sidihu* (f. 20)*, gredihu* (f. 20)*, ne umihu* (f. 22 v), *imihu* (f. 78).

U prvome licu množine nalazimo oblik *imihomo* (f. 14) koji, osim ikavskoga refleksa jata ima i hrvatski nastavak -*mo*. Više je primjera imperfektnoga nastavka -*ihu* u 3. mn., što bi bilo očekivano u tekstovima s ikavskim refleksom jata, ali ne u onima s ekavskim refleksom jata. Svi primjeri koje smo pronašli nalaze se u tekstu *Čtenie svete Marie o mukah'* (17 – 23 v). Riječ je o tekstu pisanom sa starijeg predloška, starijeg jezičnog tipa, s crkvenoslavenskom ekavsko-ikavskom bazom.

U *Grškovićevu* se *zborniku* u više navrata može naći grafem *o* na mjestu grafema *u*: „I vapiěhu vsi ki *bih**o*** v mukah…“ (f. 27). Moguće je da je riječ o zamjenjivanju grafema *u* i *o* zbog njihova sličnog bilježenja, no moguće je i drugačije tumačenje. U hrvatskoglagoljskim se tekstovima, posebno onima prepisivanima u Istri, često nalaze takve zamjene, ponegdje i vrlo sustavno provedene. Moguće je da je riječ, ne o grafemskoj, već o fonološkoj zamjeni, odnosno, *fonološkoj neutralizaciji*

(Zubčić 2010: 641) pri kojoj se fonem *u* zamjenjuje fonemom *o* kad se nalazi u slogu izvan naglaska. Do zamjene, vjerojatno, dolazi zbog toga što je u slogovima ispred naglaska vokal *o* imao zatvoren izgovor blizak glasu *u* s kojim se neutralizirao (Zubčić 2010: 642). Iako u *Gršković*evu *zborniku* nema zapisanih naglasaka, u tekstovima s vidljivim obilježjima čakavskih govora možemo s određenom sigurnošću pokušati pretpostaviti naglasak prema suvremenome stanju u tim govorima te ustanoviti je li takva zamjena vezana uz položaj naglaska u riječi. Moguće je, isto tako, da je u nekim od tih primjera riječ o odrazu stražnjega nazala kao *o* (kao što je slučaj u nekim govorima srednje Istre) no ne možemo donijeti zaključak ukoliko ne uzmemo u obzir sve riječi u kojima se takva zamjena pojavljuje.

7.2.6. Glagolski prilozi (Participi)

Aktivni particip prezenta i prvi aktivni particip preterita u živome su govoru, a kasnije i u tekstovima, uglavnom već prešli u nesklonjive glagolske priloge.

Glagolski prilog prošli (od prvoga aktivnoga participa preterita) oprimjeren je s nekoliko mogućih nastavaka:

-**vši**: *krstivši se* (f. 22; N m. r. mn.)*, vidivši* (f. 19; N ž. r. jd.)*; otgovorivši* (f. 22 v; N m. r. mn.), *učinivši* (f. 178 v; N m. r. jd.), *slišavši* (f. 23 v; N ž. r. jd.), *svršivši* (f. 67)*;*

-**ši***: poklekši* (f. 22 v; N ž. r. jd.)*, rekši* (f. 52 v)*, všadši* (f. 10);

-**vše***: vidivše* (f. 71 v; N mn. m. r.), *se slišavše* (f. 80 v; N mn. m. r.), *slišavše* (f. 23; N m. r. mn.), *obivše* (f. 118; N mn. m. r.);

-**v**: *vzriv* (f. 10; N m. r. jd.), *pozriv* (f. 15; N m. r. jd.); *slišav* (f. 21 v; N ž. r. jd.), *prizvav'* (f. 130: N jd. m.r.);

-**Ø**: *vzved* (f. 18 v, f. 22 v; N m. r. jd.), *sašad'* (f. 135 v; N jd. m. r.).

U mnogim je primjerima muškoga roda u nominativ participa prodro oblik na -*ši* iz kosih padeža: *vidivši, učinivši*… Oblici jednine i množine su se izjednačili, a ima nekoliko primjera gdje dolazi do izjednačavanja oblika za muški i ženski rod;

primjerice oblik participa u muškome rodu koji se odnosi na ženski rod: „*Slišav* prevetaja proslzi se i reče…“ (f. 21 v; N ž. r. jd.), uz očekivano "*Slišavši* že sie s(ve)ta diva Marič…“ (f. 23 v; N ž. r. jd.). Kod glagola koji u infinitivu imaju *rě* kao rezultat metateze likvida, za tvorbu participa uzima se druga osnova pa od *mrěti*, umjesto *mrěv, mrěvši* (*mrěvъ, mrěvъši*), imamo *mr*, *mrši* (*mьrъ, mьrъši*) (Damjanović 2005: 141-142). U *Grškovićevu* su *zborniku* u istome tekstu oprimjerene obje inačice za N muškoga roda množine: *umrši* (f. 12 v; N m. r. mn.) te analoško *umrvši* (f. 12 v; N m. r. mn.), prema osnovama koje završavaju na vokal.

Glagolski prilog sadašnji

Razvio se od aktivnoga participa prezenta koji se pak tvorio od prezentske osnove, a označava radnju koja se događa istovremeno s radnjom glavnoga glagola. Nekoliko je načina njegove tvorbe, a njegovi se tvorbeni obrasci dobro čuvaju u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku, samo što su u međuvremenu u njima provedene glasovne promjene (Gadžijeva et al. 2014: 226-228). Participi se sklanjaju kao pridjevi te se u sklonidbi ne razlikuju od „običnih“ pridjeva.

N jd. m. r.: *ležeĉ* (f 11), *govoreĉ* (f 10), *priliplajuĉ* (f 12 ^{v}), *govoreĉi* (f 11), *mnijuĉi* (f 15^{v}), *imijuĉi* (f 13^{v}); *govoreĉi, razarajući* (f 21 v), *slaveĉi* (f 35 v) *valkuĉi* (f 39 v), *buduĉi* (f 67), *greduĉi* (f. 156 v); *goruĉa* (f. 129 v; N jd. ž. r.),

G jd. m. r.: *govoreĉa* (f. 37 v), *jiduĉa* (f. 67)

D jd. m. r.: *pomagajuĉu* (f. 37 v)

A jd. m. r.: *strguĉi* (f. 67)

L jd. m. r.: *minuĉem’* (f. 29 v), *goruĉem* (f. 24 v)

N mn. m. r.: *truějuĉi se* (f. 34 v)

A mn. m. r.: *dajuĉe* (f. 21 v), *snidajuĉe* (f. 21 v), *razlučajuĉe* (f. 21 v);

Zabilježili smo i složeni oblik promjene ženskoga roda participa: *zvezda shodeĉiê*.

A jd. m. r.: *popa viseća, človeka viseća*

N mn. m. r./ž. r.: *človeki viseće* (f. 19 v)*, žene viseće* (f. 19 v)

Oblik muškoga roda jednak je nekadašnjem obliku nominativa jednine ženskoga roda, što može značiti da je riječ o okamenjenome nastavku za ženski rod (od -ǫĉi/-ęĉi), no Milan Mihaljević smatra da je razvoj bio složeniji i da je riječ o dugom obliku nominativa jednine muškoga roda u koji je najprije prodro formant *–uĉ-*, *-eĉ-* iz kosih padeža, a taj je oblik onda popriložen. Prema Mihaljeviću, to može potvrđivati činjenica da je alternativa nekadašnji oblik nominativa množine muškoga roda na *–e* (*viseće*) (Gadžijeva et al. 2014: 227) . Apokopirani je nastavak -uĉ/-eĉ posvjedočen u mlađim hrvatskoglagoljskim tiskanim brevijarima, a i nastavak -uĉi/-eĉi može se pronaći u brevijarima i misalima toga razdoblja (*Hrvojev misal, Illirico 4, Novakov misal*). U nominativu jednine muškoga roda s dijalektološke nam je strane zanimljiv primjer *valkući* kao odraz slogotvornoga *l* koji je i danas prisutan u nekim otočkim govorima, kao npr. na južnome dijelu otoka Krka, na Lošinju (Nerezine, Sveti Jakov), Susku, Unijama (Šimunović 2011: 198-217).

7.2.7. Glagolski pridjevi

Glagolski pridjev trpni

Nastao je od pasivnog participa preterita. Na infinitivnu se osnovu dodavao morfem *-n-* (*-en*) ili *-t-* te pridjevski nastavci u odgovarajućem rodu i broju. Pronašli smo samo nekoliko primjera u Grškovićevu zborniku.

- *(čto e) pisano* (N jd. s. r.; 138. L)
- (oblak) *prostrt* (A jd. m. r.)
- *vavržen* (N jd. m. r., 138. L)
- *videno e* (f. 23 v; N jd. s. r.)
- *uzdržano* (est) (f. 28; N jd. s. r.)
- *nekršćeno* (f. 52 v; N jd. s. r.)
- *pisana* (f. 59 v; N jd. ž. r.)

- *savkupleni* (f. 67; N mn. m. r.)

- *spuen* (f. 73 v; N jd. m. r.)

- (e) *otlučena* (f. 78; N jd. ž. r.)

- *pridružen'* (f. 135 v; N jd. m. r.)

- *roen' (est)* (f. 141 v; N jd. m .r)

- *postavlena* (f. 145 v, N jd. ž. r.)

S obzirom na to da su ti oblici sudjelovali u tvorbi pasivnih konstrukcija, o njima ćemo nešto više reći u poglavlju o sintaksi.

Glagolski pridjev radni

Nastao je od drugog aktivnog participa preterita i možemo ga pronaći u tvorbi složenih glagolskih oblika. No, tamo je gotovo okamenjen u nominativnom obliku. Tvorio se uz pomoć morfema *-l-* i nominativnih nastavaka u potrebnom broju i rodu.

Npr. *skratil* (esi) (N jd., m r.; 139. L), *zaslužil* (e) (N jd. m. r.), *gorelo* (f. 17 v; s. r.), *videlo* (f. 17 v; s. r.)…

U muškome je rodu dočetni *-l* u svim primjerima očuvan (vidi dio o složenim glagolskim oblicima).

7.3. Složeni glagolski oblici

Složeni, tj. analitički oblici tvore se, kako i sam naziv kaže, od više jednostavnih glagolskih oblika, od kojih je jedan najčešće aktivni particip preterita drugog (osim kod futura prvog). Ti složeni oblici su perfekt, pluskvamperfekt, oba futura i kondicional.

7.3.1. Perfekt

Tvorba je perfekta jednaka u crkvenoslavenskom i u hrvatskome jeziku. Riječ je o vremenu koje označava prošlu radnju, ali kao što mu samo ime i kaže, ta je radnja završila. Perfektivnost te radnje očituje se i u tome što, iako je radnja završila u prošlosti, njezine su posljedice još uvijek vidljive u sadašnjosti (Horvat 1997-1998: 127). Perfekt se tvori uz pomoć glagola *biti* i aktivnog participa preterita drugog. Lice i broj može se odrediti sagledavajući oblik glagola *biti*, dok se particip mijenja samo u odnosu na rod i broj. Načelno se u hrvatskoglagoljskim tekstovima perfekt rjeđe pojavljuje u odnosu na aorist i imperfekt.

U *Zborniku* smo pronašli primjere u sva tri lica jednine i množine.

1. jd.: *sam rekal* (f. 171; m. r.)

2. jd. *nisi videla* (f. 19 v; ž.r.),

3. jd.: *e prišal* (f. 1 v; m. r.), *e kazal* (f. 24 v; m. r.), *e bil'* (f. 24 v; m. r.), *e otkupil* (f. 156 v; m. r.), *si e zaslužil* (f. 20 v; m.r.);

1. mn.: *nismo videli* (m.r., f. 67), *smo ju hvalili* (f. 174; m. r.)

2. mn.: *ste se obreli* (m.r.), *ste učinili* (f. 27 v), *ste videli* (f. 156 v; m. r.)

3. mn.: *nisu proslavili* (m.r.), *su govoreli* (m.r.), *su jali* (m.r.), *su uzimali* (m.r.), *su oskvrnile* (ž.r.) *su ne verovali* (f. 145; m.r.), *bdeli su* (f. 49 v; m. r.); *sut ne verovali* (f. 19; m. r.), *sut prijali* (m.r.)

Oblik perfekta *su ne verovali* mogao bi, zbog reda riječi, upućivati na utjecaj kajkavštine.

Red je riječi bio relativno slobodan te smo stoga pronašli i različite primjere s obzirom na poziciju, odnosno postpoziciju glagola *byti* u perfektu. Ima i primjera gdje se u perfekt interferirao neki od enklitičkih oblika zamjenica: *ste se obreli*, *smo ju hvalili* itd.

Završni dočetni *-l* očuvan je u svim primjerima tvorenim s aktivnim participom preterita (glagolski pridjev radni).

Niječni oblik perfekta čest je s uvjetovanom početnom pozicijom zanijekanoga prezenta glagola *biti*, ne i obrnuto: *nisi videla, nismo videli, nisu proslavili*.

Iako su množinski oblici perfekta u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima rijetki (Gadžijeva i Mihaljević 2014: 251), pronašli smo dosta primjera, posebno u trećem licu množine. Dosta je primjera i u trećem licu jednine, što nije uobičajeno u hrvatskoglagoljskim tekstovima, gdje je češća zastupljenost drugoga lica jednine. (Mihaljević 2008: 341). Iako je aorist češći u uporabi od perfekta, perfekt je, prema M. Horvat, pogodniji za uporabu u trećem licu jednine, kako bi se izbjegla moguća zabuna oko istih oblika aorista za drugo i treće lice jednine (Horvat 1997-1998: 131). Nastavak prvoga lice množine na *–mo* (*nismo, smo*) potječe iz narodnoga jezika, ne iz hrvatskoga crkvenoslavenskoga. U trećem licu množine češći su noviji oblici s otpalim dočetnim *-t* u pomoćnome glagolu *biti* (*su uzimali, su oskvrnile*..), ali pronašli smo i nekoliko starijih oblika s očuvanim dočetnim *-t* (*sut ne verovali, sut prijali*). Pomoćni glagol *biti* u trećem se licu jednine pojavljuje gotovo isključivo u enklitičkom obliku. Možemo zaključiti da su u perfektu noviji oblici brojniji.

Svi su primjeri perfekta zabilježeni s enklitičkim oblikom pomoćnoga glagola, a nismo pronašli beskopulativni perfekt, koji je zabilježen u nekim mlađim starocrkvenoslavenskim tekstovima i, rijetko, u hrvatskoglagoljskima (Gadžijeva i Mihaljević 2014: 251), kao ni oblike perfekta u dvojini.

7.3.2. Futur prvi

Futur prvi označava radnju koju shvaćamo kao budućnost u odnosu na sadašnjost, za razliku od futura drugog koji označava buduću radnju koja je u odnosu s drugom radnjom u budućnosti. U staroslavenskome je jeziku postojao jednostavni i složeni oblik futura prvog. Jednostavni je oblik bio zapravo prezentom perfektivnih glagola koji je označavao buduću radnju (Horvat 1997: 62-63), odnosno, kod svršenih je glagola futur prvi bio jednak prezentu. S obzirom na to da je tvorbeno ipak riječ o prezentu, u obzir za našu analizu, kao jedina dva tvorbeno drugačija glagolska vremena za označavanje buduće radnje, obradit ćemo futur prvi i futur drugi. Futur

prvi mogao se tvoriti uz pomoć prezenta jednog od triju glagola: *iměti*, *hotěti* i *načęti* i infinitiva. Ovisno o glagolu u prezentu, futur bi poprimio drugačije značenje: *iměti* je označavao obvezatnu radnju, *hotěti* željenu radnju, a *načęti* početak radnje (Gadžijeva i Mihaljević 2014: 253).

1.jd. *hoću naučiti* (f. 130)

2.jd.: *imaši zbuditi; hoćeši priti* (f. 10),

3.jd. : *ima viditi* (f. 15 v), *ima se poslati* (f. 159); *hoće se roditi* (f. 15 v), *hoće stvoriti* (f. 17), *hoće učiniti* (f. 17), *hoće reći* (f. 25), *hoće priěti* (f. 34), *hoće ljubiti* (f. 55), *oće biti* (f. 17), *oće učiniti* (f. 17);

1.mn.: *hoćemo viditi* (f. 24 v),

3.mn.: *hote poiti* (f. 91), *hote živiti* (f. 159)

Primjeri koje smo pronašli uglavnom imaju infinitiv u postpoziciji, no u tekstovima su česti obrnuti primjeri. Nismo pronašli dvojinske oblike, kao ni oblike zanijekanoga futura. Na primjerima iz *Gršković*eva *zbornika* možemo zaključiti da se futur najčešće tvorio uz pomoć glagola *htjeti* (vjerojatno pod utjecajem narodnoga jezika) te da je značio željenu radnju, no ima i primjera koji znače obvezatnu radnju.

U drugome licu jednine zabilježili smo starije oblike na -*ši* (*imaši zbuditi, hoćeši priti*), dok se u ostalim licima i brojevima pojavljuju noviji oblici. Zanimljiv je oblik prvoga lica množine na -*mo* koji dolazi iz hrvatskoga jezika. Dijalektalno su nam zanimljivi primjeri s redukcijom početnoga *h* u 3. jd. (*oće biti, oće učiniti*) koji se pojavljuju paralelno s onima s očuvanim početnim *h* u tekstu *Čti ot suda* (17 - 17 v), što znači da bi mogli biti značajkom nekog čakavskoga govora, ukoliko nisu sporadična pojava u tekstu. Riječ je pretežno čakavskom tekstu s crkvenoslavenskim interferencijama, koji sadrži nekoliko ekavizama.

U tekstovima se kod glagola *hotěti* može uočiti dosljedno pojavljivanje oblika *hoće* u trećem licu jednine, a *hote* u trećem licu množine (od **hotętь*, gdje nije bilo jotacije), u oba primjera s otpalim dočetnim -*t* pod utjecajem govornoga jezika.

Česta je tvorba futura prvog uz pomoć svršenoga prezenta glagola *byti* u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku, no mi nismo našli potvrdu.

Futur prvi je u hrvatskom crkvenoslavenskom još uvijek u razdoblju postanka što se očituje različitim oblicima uz pomoć kojih se izražava budućnost (Gadžijeva i Mihaljević 2014: 256), a iz primjera u *Gršković*evu *zborniku* vidljivo je da futur prvi kao kategorija još uvijek nije u potpunosti oblikovan jer nema primjera tvorbe futura prvog uz pomoć enklitičkih oblika (*ću, ćeš, će*…).

7.3.3. Pluskvamperfekt

Pluskvamperfekt se mogao tvoriti od bilo kojeg, jednostavnog ili složenog, prošlog oblika glagola *byti* i aktivnog participa preterita drugog. U starocrkvenoslavenskom su bile moguće tri inačice: inačica koja se tvori uz pomoć perfekta glagola *byti*, ona koja se tvori uz pomoć imperfekta glagola *byti* te ona tvorena od aorista tog glagola. Najčešće se pluskvamperfekt tvorio od imperfekta glagola *byti*, zatim od aorista, a najrjeđe od perfekta glagola *byti* (Gadžijeva i Mihaljević 2014: 251). Takve su mogućnosti i u hrvatskom crkvenoslavenskom, no nisu se u hrvatskoglagoljskim tekstovima rabile jednakom čestotom. Imperfekt je i dalje najčešći u uporabi, dok se od aorista češće rabio drugi sigmatski s imperfektnim značenjem (kao i u crkvenoslavenskom), a primjeri tvorbe uz pomoć perfekta u hrvatskoglagoljskim tekstovima nisu pronađeni (Gadžijeva i Mihaljević 2014: 251).

Mi smo pronašli samo nekoliko primjera pluskvamperfekta, i to u 3. licu, tri u jednini koji se tvore od imperfekta glagola *byti* te jedan primjer u dvojini koji se također tvori od imperfekta glagola *byti*:

3.jd.: *biše bila* (ž. r.), *biše isasikal'* (f. 118), *biše naredil* (f. 175 v)

3.dv. *bihota pošla* (f. 24 v)

Prema dosad pronađenim primjerima zaključujemo da se pluskvamperfekt u *Gršković*evu *zborniku* tvori uz pomoć imperfekta glagola *byti*. Takva je tvorba česta i u ostalim hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima, dok su primjeri s aoristom rjeđi.

Glagol *byti* u svim je primjerima u prepoziciji u odnosu na particip. Nismo pronašli zanijekane oblike, no očekivano je da zanijekani oblici glagola *byti* prethode participu.

Dvojinski oblik *bihota pošla* noviji je oblik nastao analogijom prema 1. mn. *bihom* jer, kao i kod aoristnih oblika, formant *h* prodire u 3. dvojine (Gadžijeva i Mihaljević 2014: 244). Imperfekt je, očekivano za hrvatskoglagoljske tekstove, stegnuta oblika, a ikavski refleks *jata* prisutan je i u brojnim drugim korijenskim morfemima u istome tekstu. Tekst iz kojega je navedeni primjer, *O(t) muk' kako e kazal' s(ve)ti Mihovil s(ve)tomu Pavlu muke i prkatorie kapitul' 3* (f. 24 v – 28), sadrži ekavsko-ikavski refleks *jata* i poneke kajkavizme (Štefanić 1970: 46). Iako je riječ o trećemu licu dvojine, nastavak *-ta* jednak je drugome licu dvojine jer je u hrvatskoglagoljskim tekstovima došlo do izjednačavanja 2. i 3. lica dvojine (Gadžijeva i Mihaljević 2014: 244).

7.3.4. Futur drugi

Futur drugi nije isuviše čest u crkvenoslavenskim tekstovima, a čak je i u kanonskim tekstovima vrlo rijedak. Tvorio se od svršenoga prezenta glagola *byti* i aktivnog participa preterita drugog. U *Gršković*evu *zborniku* pronašli smo nekoliko primjera, većinom u muškome rodu te u množini, dok u dvojini nema primjera:

2.jd. *budeš miril* (f. 189) - m. r.,

3.jd. *mirilo bude* (f. 189) – s. r.

1. mn. *uživali budemo* (f. 9 v), *budemo mogli* (f. 82) - m. r.

3.mn. *budu mnili* (f. 17), *budu imeli* (f. 17 v) - m. r.

Svi su primjeri koje smo pronašli u Gršković*evu* zborniku noviji oblici. U drugome licu jednine narodni je oblik bez dočetnoga *-i* (*budeš*), a i dočetno se *-t* u trećemu licu jednine i množine reducira (*bude, budu*). U prvome licu množine nastavak je *-mo* što pripisujemo utjecaju govornoga jezika (Gadžijeva i Mihaljević 2014: 254).

Osim futurom prvim i futurom drugim, budućnost se u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima mogla i drugačije iskazati. Jedan je od alternativnih načina i konstrukcija prezentskog participa i infinitiva (Gadžijeva i Mihaljević 2014: 256-257), što je zapravo sintaktička pojava.

7.3.5. Kondicional

Kondicional je pogodbeni, mogući način koji se naziva još i potencijalom. Opisuje glagolsku radnju koja predstavlja uvjet izvršavanja druge radnje, ili onu koja se može dogoditi ukoliko se uvjet ispuni. Često izražava pogodbu ili želju pa ga i susrećemo u zavisnim pogodbenim rečenicama. U starocrkvenoslavenskom se tvorio od *l*-participa i posebnoga oblika glagola biti koji zovemo optativom. Taj je posebni oblik bio čest u kanonskim tekstovima, kao npr. u *Zografskom evanđelju* (Horvat 1999: 141-153). U hrvatskom crkvenoslavenskom se kondicional tvorio češće uz pomoć aorista glagola *byti*, nego uz pomoć optativa glagola *byti*. Tvorio se i od glagola svršenoga vida i od onih nesvršenoga vida. Također, kondicional se u hrvatskoglagoljskim tekstovima mogao tvoriti na način da je *l*-particip u prepoziciji ili postpoziciji, a ponegdje su aorist (optativ) i particip razdvojeni nekim rečeničnim dijelom. Mi smo pronašli samo primjere kondicionala u postpoziciji. Niječnica *ne* također je mogla biti u bilo kojem dijelu sintagme te smo mi pronašli i primjer niječnice ispred pomoćnoga glagola koji je u prepoziciji (*ne bi pustil*), kao i primjer niječnice između pomoćnoga glagola i *l*-participa (*bi ne bilo*) koja je primjer, možda, sintaktičkog kajkavizma.

Primjeri koji smo pronašli u 3. jd. sačinjeni su, možda, od aorista glagola *byti* i aktivnog participa preterita drugog. No to zbog izjednačavanja *jeryja* i glasa *i* u 3. jd. ne možemo u potpunosti potvrditi.

s. r. *bi ne bilo* (f. 52 v), *bi mrlo* (f. 52 v)

m. r. *da bi se rodil, bi zliěl* (f. 52 v), *ne bi pustil* (f. 73 v)

ž. r. *bi mogla* (f. 57 v)

U dvojini dolazi do izjednačavanja drugog i trećeg lica dvojine, što je očekivano za hrvatske paradigme. Pronašli smo samo jedan primjer kondicionala u 3. licu u dvojini, no uobičajeno je da je dvojina rijetka. U kanonskim tekstovima, primjerice, nije zabilježena (Damjanović 1995: 123). Primjer koji smo pronašli tvori se uz pomoć aorista glagola *biti*:

„I potisnu ruku da mirilo s Ejugu i Adamom' *iznela bista* van' i postavlena v radost' vičnuju." (f. 145 v)

U starijim hrvatskoglagoljskim tekstovima u prvome licu množine očekuje se kondicional s crkvenoslavenskim aoristnim oblikom, npr. *bihom činili*, no u *Grškovićevu* se *zborniku* javlja hrvatski oblik aorista *bismo činili*, što se ponekad javlja u mlađim hrvatskoglagoljskim tekstovima (Gadžijeva i Mihaljević 2014: 259). U trećem se licu javlja kondicional s optativom *bi*:

1. mn. m. r. *bismo činili* (f. 69), *bismo nasledovali* (f. 69)

3.mn. m. r. *bi imeli* (f. 24 v)

Možemo zaključiti da je u oblicima kondicionala više novijih elemenata, počevši od toga da je za starije crkvenoslavenske tekstove uobičajeniji optativ, koji je ovdje oprimjeren u samo jednom liku (3. mn. *bi imeli*), kao i to da smo pronašli hrvatski oblik aorista u 1. mn. (*bismo*) te da dolazi do izjednačavanja dvojinske paradigme u 2. i 3. licu (što se javlja u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima, no u starocrkvenoslavenskim tekstovima nema izjednačavanja).

Primjere čakavskoga kondicionala (*bim, biš, bi, bimo, bite, bi)* nismo pronašli.

7.3.6. Udvajanje suglasnika

U hrvatskoglagoljskim tekstovima često nailazimo na udvajanje suglasnika. Za razliku od udvajanja suglasnika i samoglasnika u latiničkim tekstovima, koje za cilj ima označavanje naglaska u riječima, udvajanje suglasnika (i samoglasnika) u glagoljičkim tekstovima ima drukčije značenje. Samoglasnici su udvojeni u

starocrkvenoslavenskim tekstovima (i gdjegdje u crkvenoslavenskima) kad je riječ o izvornom korijenskom obliku (primjerice u oblicima nestegnutog imperfekta, npr. *govoraaše*[216]).

Udvajanje suglasnika nije neobična pojava u hrvatskoglagoljskim tekstovima. Možemo ga podijeliti na tri osnovne skupine: a) one u stranim riječima, b) one nastale ulančavanjem i potpunom asimilacijom c) one nastale ispadanjem jerova[217]. U prvoj skupini riječi se bilježe onako kako se bilježe i u jeziku iz kojeg dolaze. U drugu skupinu ubrajamo i riječi koje se nekad bilježe etimološki (*rassuditi/razsuditi*), a u trećoj je udvajanje uvijek prisutno. Problem se pojavljuje kod pretpostavke izgovora tih skupina. Ne znamo sa sigurnošću jesu li se udvojeni suglasnici i čitali udvojeno ili je samo riječ o grafijskom zapisu.

U *Gršković evu zborniku* imamo nekoliko primjera udvajanja suglasnika u stranim riječima, odnosno tautomorfemske geminate[218]: vze *murro* (= smirna; f 152; uz *muro*, f 153), *murrom'* (f 152), *Anna proročica* (f 177). Riječ je preuzimanju izvornoga načina pisanja iz stranoga jezika iz kojega je riječ preuzeta, što znači da je riječ isključivo o grafijskom preuzimanju, ne i o izgovoru udvojenih suglasnika.

Kako u *Gršković evu zborniku* u riječima s prefiksom većinom nije provedeno jednačenje glasova na granici morfema, nismo pronašli mnoge primjere udvajanja u drugoj skupini (*božstvo*, f 10; *bezčisni*, f 21; *razčislne*, f 24; *razčina*, f 58; *ubožstvo*, f 59^{v}), osim jednoga u kojemu je ulančavanjem nastao niz istih suglasnika: *oddili* (f 186). U ostalim primjerima sa sličnim prefiksima u kojima je nakon ulančavanja nastao niz istih suglasnika, najčešće je došlo do sažimanja.

Najveći broj geminata u *Gršković evu zborniku* pripada trećoj skupini, u kojoj se geminate bilježe na mjestima gdje je nekad bio slabi poluglas koji je vremenom ispao. Takvih primjera geminata je najviše, iako je sama brojnost geminata u

---

[216] Nestegnuti oblici imperfekta nisu zabilježeni u *Gršković evu zborniku*, što je i očekivano za hrvatskoglagoljske tekstove 16. stoljeća, s obzirom na to da je stezanje samoglasnika u ovim oblicima zabilježeno već u starocrkvenoslavenskim tekstovima. (usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 89.) U *Gršković evu* su *zborniku* svi oblici imperfekta stegnuti, neovisno o tome jesu li se tvorili formantom *-aa-* ili *-ěa-.*

[217] Milan Mihaljević, „Udvojeni suglasnici (geminate) u hrvatskoglagoljskim tekstovima", *Zbornik Vidjeti Ohrid. Referati hrvatskih sudionica i sudionika za XIV. Međunarodni slavistički kongres (Ohrid, 10. - 16. rujna 2003.)*, ur. Marko Samardžija, Zagreb, 2008., str. 43. (43–64)

[218] Milan Mihaljević, „Udvojeni suglasnici (geminate) u hrvatskoglagoljskim tekstovima", *Zbornik Vidjeti Ohrid. Referati hrvatskih sudionica i sudionika za XIV. Međunarodni slavistički kongres (Ohrid, 10. - 16. rujna 2003.)*, ur. Marko Samardžija, Zagreb, 2008., str. 44. (43–64)

Gršković evu zborniku nevelika. Uglavnom su zabilježeni udvojeni *n*, najviše u određenih pridjeva ili priloga nastalih od pridjeva (*neprestanno*, f 7^{v}, *kamenne*, f 17; *istinni*, f 43; *vrimenni*, f 45^{v}, *prostranno*, f 58^{v}; *iskrnni*, f 187; *strannoga*, f 187; *istinnu,* f 187^{v}; *istinno*, f 188; *nevinnu*, f 188; *vmannega*, f 191^{v}; *istlennu*, f 191; v *mannih*, 191^{v}). Razlog je tomu što se pridjev tvorio sufiksom *-ьn*. Vrijedi napomenuti da se udvajanje kod pridjeva ponekad ne bilježi (*iskrnni*/*iskrni*, f 187).

Udvojeni su suglasnici u *Gršković evu zborniku* rijetki te većinom pripadaju skupini pridjeva. U istim tekstovima u kojima su pronađeni nalaze se i oblici bez udvajanja suglasnika, iz čega zaključujemo da se udvajanje suglasnika čuva kako bi se izbjegla homonimnost i razlikovalo pridjev od imenice.[219]

[219] „To potkrepljuje i činjenica da neki pisari rabe udvojeno pisanje kako bi razlikovali pridjeve od imenica, primjerice: *istina* (nom. jed. imen.) ~ *istinna* (nom. jed. prid. ž. r.), *kameni* (dat. jed. imen.) ~ *kamenni* (nom. mn. prid. m. r.) i sl.“ (Milan Mihaljević, „Udvojeni suglasnici (geminate) u hrvatskoglagoljskim tekstovima”, *Zbornik Vidjeti Ohrid. Referati hrvatskih sudionica i sudionika za XIV. Međunarodni slavistički kongres (Ohrid, 10. - 16. rujna 2003.)*, ur. Marko Samardžija, Zagreb, 2008., str. 52.) Ista je distinkcija prisutna i u *Gršković evu zborniku*: *Istina* e lubav' Božiê (f 186^{v}) ~ *istinnu* lûbav budemo održati (f 187^{v}); biše *kamenem* svezan' (f 20^{v}) ~ stene *kamenne* sasiklu se (f 17-17^{v}).

7.4. Imenice

Imenice su promjenjiva vrsta riječi kojom imenujemo bića, stvari i pojave, odnosno činjenice iz vanjskoga svijeta i one iz našeg unutrašnjeg poimanja. Nekoliko je imeničkih gramatičkih kategorija: rod, broj, živost, padež i sklonidbeni tip. Neke od tih kategorija izmijenile su se u novijim razdobljima hrvatskoga jezika.

Rod imenica kao gramatičku kategoriju razlikujemo od spola kod imenica koje označavaju živa bića. U staroslavenskome nailazimo na imenice koje su gramatički ženskoga roda iako označavaju osobu muškoga spola (isto je prisutno i kod imenica koje označavaju životinje obaju spolova, ali se mocijski parnjak rijetko upotrebljava, npr. lisica, vjeverica itd.), npr. *voevoda, sluga, starěišina*. U staroslavenskome je češći primjer imenica koje su gramatički ženskoga roda, ali odnose se na osobu muškoga spola, dok je suprotno rjeđe. U suvremenom hrvatskome jeziku, naprotiv, mogu se pronaći i suprotni primjeri. Kategorija roda proteže se i na „bespolne“ imenice, odnosno na imenice koje označavaju neživa bića, a kojima iz određenog razloga (najčešće morfološkoga) dodjeljujemo određeni rod, npr. *stolica*, *stolac*.

U hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku problem roda javlja se ponajviše u imenica kojima se gramatički rod i spol ne podudaraju te tim imenicama valja posvetiti veću pozornost.

U starocrkvenoslavenskom se, kao i u hrvatskom crkvenoslavenskom, pojavljuju tri broja u imenica: jednina, dvojina i množina. Parna (slobodna) dvojina upotrebljavala se u imenica koje su označavale nešto što dolazi u paru, najčešće dijelovi tijela: ruke, noge, uši, oči. Primjerice, ukoliko se u tekstu spominje da su ljudi podigli svoje ruke k nebu, upotrebljavat će se najčešće množina jer te ruke pripadaju različitim ljudima i nisu nužno dio para; ukoliko je jedna osoba podigla svoje ruke k nebu, upotrebljavat će se dvojina jer je riječ o dvjema rukama iz istoga para. Vezana dvojina upotrebljavala se vezano za broj dva, odnosno označavala je dva pojma koja nisu u paru. Morfološki nije postojala razlika među tim dvjema dvojinama. U hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima dvojina je još živa kategorija, no upitno je koliko se još upotrebljava za parnost (Gadžijeva et al. 2014.: 93).

U hrvatskom crkvenoslavenskom dvojina još uvijek postoji, iako se od 15. stoljeća nadalje sve više zamjenjuje množinom, što se može uočiti u, npr., čakavskim pravnim

tekstovima[220]. U analizi jezika *Gršković*eva *zbornika* istražit ćemo koliko su stari dvojinski nastavci očuvani, a u kolikoj mjeri su zamijenjeni množinom.

U starocrkvenoslavenskome je postojala kategorija obosobljenosti koja je uzrokovala razliku u jedninskoj sklonidbi imenica koje su označavale mušku odraslu, zdravu i slobodnu osobu te ostalih imenica muškoga roda (riječ je o najstarijem stupnju razvoja kategorije roda[221]). Akuzativ tih imenica bio je jednak genitivu, dok je u ostalih imenica muškoga roda akuzativ bio jednak nominativu. Uspoređujući podatke iz drugih slavenskih jezika, možemo zaključiti da je kategorija živosti (obosobljenosti) nastala u općeslavenskome razdoblju (proces je započeo već u kasnom praslavenskom) [222]. Genitivno-akuzativni se sinkretizam proširio na žive neobosobljene imenice muškoga roda tijekom 15. i početkom 16. st., kada kategorija obosobljenosti u svim slavenskim jezicima prelazi u kategoriju živosti (osim u bugarskome i makedonskome) [223]. Nadalje, u 15. se stoljeću javlja akuzativno-nominativni sinkretizam u množini imenica muškoga roda (u sjevernim slavenskim jezicima ta se promjena odnosi i na imenice ženskoga roda), dok su primjeri akuzativno-genitivnog sinkretizma u množini, iako pronađeni već u mlađim starocrkvenoslavenskim tekstovima, rjeđi[224]. U analizi imenica pozabavit ćemo se i sinkretizmom.

Kategorija padeža obuhvaća sedam padeža (nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, lokativ, instrumental) koje nasljeđujemo iz praslavenskoga sustava. Pretpostavlja se da je u praindoeuropskome uz tih sedam postojao i ablativ, čije ostatke nalazimo u praslavenskome u genitivu o-osnova (no značenje mu odgovara latinskome genitivu, ne ablativu)[225].

---

[220] v. Boris Kuzmić; Mario Šimudvarac: „Vezana dvojina u čakavskim pravnim tekstovima od 13. do 18. stoljeća“, *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar, 2015., str. 37 – 56.

[221] v. Milan Mihaljević: *Slavenska poredbena gramatika 2. dio*, Školska knjiga, Zagreb, 2014., str. 18.

[222] v. n. dj., str. 16.

[223] v. n. dj., str. 18 – 19.

[224] v. n. dj., str. 19.

[225] v. n. dj., str. 36 – 37.

Iz praindoeuropskoga nasljeđujemo sklonidbene tipove koji su ususlavljeni prema osnovama i tematskim glasovima na kraju osnove (po kojima su i dobili imena[226]), da bi se u starocrkvenoslavenskome sklonidbeni tipovi počeli organizirati prema gramatičkome rodu. Ti su tipovi obuhvaćali imenice jednog od triju rodova (uz izuzetke), a odlikovali su ih posebni nastavci. Glasovne su promjene s vremenom smanjile razlike među deklinacijama, neke su imenice nestale, a neke analogijom prešle u drugi sklonidbeni tip (onaj koji je bio češći).

Imenice muškog i srednjeg roda najvećim su dijelom pripadale o-/jo-promjeni (još u praslavenskome). Tu promjenu nazivamo još i glavnom promjenom muškoga i srednjeg roda. Ostale su se imenice tih dvaju rodova sklanjale po n-promjeni, po u- i i-promjeni samo imenice muškoga roda, a po s- i t-promjeni samo imenice srednjega roda. Većina imenica ženskoga roda sklanjala se po a-/ja-promjeni, a ostale imenice ženskoga roda sklanjale su se po i-, v- te r-promjeni.

Razliku u deklinaciji kod glavnih promjena svih triju rodova imenica (opreka o-/jo- te a-/ja-) uzrokovao je prijeglas. Nepalatalnim su se promjenama (o-promjena i a-promjena) sklanjale imenice čija je osnova završavala na nepalatal, dok su se palatalnim promjenama (jo-promjena i ja-promjena) sklanjale imenice s palatalom na kraju osnove. Nakon nepalatalnih je osnova u nastavku slijedio stražnji otvornik, dok je nakon palatalnih osnova slijedio prednji otvornik. Neke od tih razlika izgubile su se kasnije izjednačavanjem i vokalnom transformacijom glasova.

Naša analiza imenica *Gršković*eva *zbornika* obuhvaća sve imeničke kategorije, ali osim osvrtanja na očuvanost starih crkvenoslavenskih nastavaka, pozornost ćemo posvetiti i isprepletenosti crkvenoslavenskih i čakavskih elemenata te, posebno, kajkavskome naslojavanju. Pokušat ćemo izdvojiti one elemente morfologije imenica koji ne pripadaju zajedničkoj čakavsko-kajkavskoj baštini, nego se nalaze samo u kajkavskome književnom jeziku, kao što su nepostojanje vokativa kao zasebnoga

[226] Korijenske imenice (imenice kojima je osnova bila jednaka korijenu) u slavenskim su jezicima najvećim dijelom prešle u i-osnove. Vidi n. dj., str. 40.

padeža i instrumentalni nastavak *-um*[227]. Prokomentirat ćemo i neke fonološke kajkavske osobitosti koje su možda utjecale na morfološke oblike.

7.4.1. Imenice muškoga roda o-/jo- promjene

U starocrkvenoslavenskome jeziku opreke među istim padežima nepalatalne o- i palatalne jo-promjene bile su uzrokovane prijeglasom, kako smo prije napomenuli. Tako je mjesto *ъ* u nepalatalnoj, u palatalnoj promjeni slijedio *ь*, mjesto glasa *o* u nepalatalnoj promjeni slijedio je glas *e* u palatalnoj, ne mjestu *ě* u nepalatalnoj, u palatalnoj je bio glas *i*, a umjesto glasa *y* su u palatalnoj promjeni mogli biti glas *i* ili prednji nazal *ę*.

Taj je sustav izgledao ovako u muškome rodu: N jd. *stolъ* : *mǫžь*; I jd. *stolomь* : *mǫžemь*; A mn. *stoly* : *mǫžę*; L mn. *stolěhъ* : *mǫžihъ*; I mn. *stoly* : *mǫži*; DI dv. *stoloma : mǫžema.*

Te su se opreke s vremenom izgubile te danas u hrvatskome suvremenom jeziku imamo samo opreku o/e (*stolom/mužem*). Uzrok tomu su glasovne promjene kao što je gubitak slabih *jerova*, stapanje *jerija* s glasom *i*, te puno kasnije i zamjena *jata* glasom *i* iz meke promjene.

U hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku zbog gubitka slabih *jerova* nestaje opreka u nominativu jednine pa je rezultat *stol* : *muž* (< *stolъ* : *mǫžь*). U instrumentalu jednine opreka *o*/*e* ostaje (*stolom* : *mužem* < *stolomъ* : *mǫžemь*), a stražnjojezični se nazal izjednačio s glasom *u*). U množini se u akuzativu prednjojezični nazal izjednačio s glasom *e*, a *jeri* se izjednačio s glasom *i* pa imamo opreku *i*/*e*: *stoli* : *muže*. U instrumentalu je u staroslavenskome postojala opreka *y*/*i* koja se izgubila stapanjem *jerija* s glasom *i*: *stoli* : *muži*. U hrvatskom crkvenoslavenskom jat je još prisutan pa u lokativu množine nalazimo opreku *stolěh* : *mužih*. U dvojini ostaje opreka *o*/*e* u dativu i instrumentalu: *stoloma* : *mužema*.

U ostalim padežima promjene u morfologiji uzrokovale su uglavnom promjene u fonologiji.

[227] v. Stjepan Damjanović: *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb 2008., str. 156-157.

U *Gršković*evu *zborniku* nalazimo primjere u nominativu jednine zabilježene uglavnom bez poluglasa na kraju riječi, ali često s apostrofom kao oznakom završetka riječi, iako ne uvijek: *Ivan* (f 10^{v}), *G(ospod)* (f 10^{v}), *oblak* (f 10^{v}), *klas* (f 11), *grozd* (f 11), *antikrst* (f 11), *vetr* (f 11^{v}), *David prorok* (f 11^{v}), *prestol* (f 11^{v}), *uč(enik)* (f 1), *b(og)* (f 1), *Ivan* (f 10), *halam* (f 13^{v}), *g(ospodi)nь* (f 17), *Is(u)h(rst)ь* (f 17^{v}), *I(su)sь* (f 91), *herufim* i *šerafim* (f 20), *kapitul* (f 23^{v}), *Pav(a)l'* (f 24^{v}), *Mihovil arhanel* (f 24^{v}), *Partemun*' (f 25), *plodnik*' (f 25), *sin*' (f 29^{v}), *spasitel'* (f 29^{v}), *studenac*' (f 29^{v}), *život* (f 34), *plač* i *vapai* (f 30^{v}), *s(vi)t'* (f 36), *svet* (f 42), *čemer* (f 41), *meštr'* (f 54), *pečat'* (f 54^{v}), *ogan*' (f 55^{v}), *duh*' (f 55^{v}), *grih* (f 55^{v}), *prorok'* (f 55^{v}), *čl(ovi)k* (f 57), *zakon*' (f 65^{v}), *govor* (f 67), *mir*' (f 67), *mirakul* (f 69), *židovin*' (f 69), *tržac* (f 69), *grad* (f 71^{v}), *Adam*' (f 73^{v}), *gospodin b(og)* (f 74^{v}), *ot(a)c* (f 74^{v}), *ud* (f 88^{v}), *učitel'* (f 91), *brat'* (f 91), *dobrotvorac*' (f 91), *Osip*' (f 118), *zakon*' (f 118), *cvet* (f 121), *post'* (f 126^{v}), *nauk* (f 130), *redovn(i)k* (f 132^{v}), *poknežin*' (f 100), *zakon*' (f 43), *anel'* (f 46), *hlib*' (f 135^{v}), *ditić*' (f 141^{v}), *H(rist) g(ospod)* (f 141^{v}), *plk*' (f 145), *misec*' (f 148^{v}), *početak* (f 148^{v}), *Vitliom* (f 151), *paraklit* (f 159), *duh* istini (f 159), *Ivan ev(a)njelist'* (f 159), *Krst'* (f 165), *meštar'* (f 175), s(ve)ti *Grgur* (f 178), *Justin*' (f 178), *anjel'* (f 180), *izvolenik*' (f 180), *Abel* (f 180), *erii* (f 180), *fratr*' (178^{v}), *črv* (f 24), *koludar*' (f 178), *děv(a)l'* (f 178^{v}), *opiêv*(*a*)*c*', (f 130), *svadlivac'* (f 130), *obraz'* (f 131), *ezik* (f 20^{v})…

U nominativnim oblicima poluglas se na kraju riječi izgubio, čime se izubila i razlika između palatalne i nepalatalne deklinacije. Uglavnom se na mjestu poluglasa bilježi apostrof, no nije uvijek zabilježen. Slogotvorni *l* se u riječi *halam* (< *hlъmъ* > hum) odrazio kao *al*, a prvi se poluglas u riječi vokalizirao u *a*. Odraz slogotvornoga *l* kao *al* prisutan je u govorima na Krku, Susku i Unijama[228]. Zabilježen je i primjer očuvanoga slogotvornoga *l* (*plk*), što može biti crkvenoslavizam, ali i čakavizam s područja, npr. Suska[229] (stariji tekstovi, uz odraz *al* i *u*). Očuvana je stara skupina *čr* (*črv*), što može biti i crkvenoslavenska i čakavska karakteristika. Jedan zabilježeni romanizam može upućivati na čakavsko i na kajkavsko naslijeđe (*koludar*').

Nastavak u genitivu jednine muškoga roda je *-a* (*sveta, suda, mira, miseca*…), dakle kao u starocrkvenoslavenskome jeziku. Ni u starocrkvenoslavenskome nije postojala

[228] v. Josip Lisac: „Glasovi srednjočakavskoga dijalekta“, *Čakavska rič*, XXX (2002), br. 1-2, Split, str. 82-83.
[229] v. Josip Hamm, Mate Hraste, Petar Guberina: „Govor otoka Suska“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 1, Zagreb, 1956., str. 22.

razlika između palatalne i nepalatalne promjene pa tako je nema niti u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku:

g(ospod)a (f 10^{v}), *Is(u)h(rst)a* (f 10^{v}), *raba* (f 10v), *prestola* (f 18), *djavla* (f 22), *Ivana e(van)j(e)lista* (f 10), *halma* (f 13), *sveta* (f 15^{v}), *s(ve)ta* (f 17), od *antikarsta* (f 15^{v}), ot *suda* (f 17), *vstoka* (f 17), *zapada* (f 17), *groba* (f 36^{v}), *duha* (f 52^{v}, 159), ot *sina* (f 55^{v}, 69), *dobitka* (f 131^{v}), *zakona* (f 56), be *straha* (f 58), *g(ospo)dina Is(u)h(rst)a* (f 59^{v}), od` *děvla* (f 69), *srama* (f 71^{v}), *g(ospo)dina* (f 71^{v}, 179), *suda* (f 80^{v}), *duha* s(ve)tago (f 86), *potoka* (f 91), ot *ploda* (f 132^{v}), od *života* (f 43), *smiha* (f 191), *dara* (f 176), *b(og)a* (f 148), *dvora* (f 148^{v}), *Iruda c(esa)ra* (f 151), *b(og)a* (f 179), *vika* (f 181^{v}), *leta* (f 11);

bez *konca* (f 24^{v}, 58), do *konca* (f 179), *Ivana H(rsti)t(e)la/krstitela* (f 1^{v}), *slnca* (f 17), ot *ogna* (f 17^{v}), *mira* (f 29v, 45, 57^{v}, 189), *miseca* (f 28^{v}), *pokoě* (f 36^{v}), ot *oca* (f 55v, 151, 159), z *raě* (f 73^{v}, 132), *otčenaša* (f 118), *rataě* (f 125^{v}), *spasitela* (f 148);

Oblik *vstoka* nepromijenjen je starocrkvenoslavenski oblik.

U dativu jednine čuva se nastavak *-u*, koji je isti i u starocrkvenoslavenskom kao i u hrvatskom crkvenoslavenskom: *ka g(ospod)u* (f 10^{v}), *G(ospo)d(i)nu* (f 10^{v}), *divěku* (f 11^{v}), *lavu* (f 11^{v}), *ka krstu* (f 22), *fratru* (f 178^{v}), *stalpu* (f 8^{v}), *b(og)u* (f 15^{v}), *Is(u)h(rst)u* (f 15^{v}), k svoemu *knezu antikrstu* (f 12^{v}), *s(i)nu* (f 15^{v}), *d(u)hu* (f 15^{v}), *iagancu/agancu* (f 14^{v}), k *paklu* (f 24^{v}), *bogu* (f 37^{v}), *Aleksandru* (f 57^{v}), *čl(ovi)ku* (f 59^{v}), *b(og)u* (f 69), *o(t)cu* (f 69), k *paklu* (f 74^{v}), po *zakonu* (f 148^{v}), *plku* (f 151), *svitu* (f 189); *o(t)cu* (f 15^{v}), *miru* (f 17), *zmiû* (f 25), *Ivanu krstitelû* (f 40^{v}), *h(rьsti)t(e)lû* (f 132), *cvetu* (f 131)…

U dativu nema prijeglasnih razlika između palatalne i nepalatalne sklonidbe. Leksem *zmii* (= zmaj, zmija), koji može biti muškog ili ženskog roda, zabilježen je u muškome rodu (*zmiju*) u tekstu *O(t) muk' kako e kazal' s(ve)ti Mihovil s(ve)tomu Pavlu muke i prkatorie kapitul' 3*. Zabilježena su dva različita oblika imenice *agnьcь* (*iagancu/agancu*), jedan u izvornome obliku, drugi s protezom *j*. Iako su prve proteze djelovale još u praslavensko doba (npr. *językъ*), u ovome je primjeru riječ o vjerojatno novijoj protezi koje su bile svojstvene kajkavskim i čakavskim govorima. Imenica *krstitelj* također se javlja u dvije inačice (*krstitelû* i *h(rьsti)t(e)lû*), od kojih je prva vjerojatno inačica iz narodnoga jezika.

U akuzativu je vidljiva razlika u nastavku s obzirom na to radi li se o živome biću (nastavak jednak genitivu jednine) ili neživoj stvari (nastavak jednak nominativu) što znači da je nekadašnja starocrkvenoslavenska kategorija obosobljenosti [230] u hrvatskome crkvenoslavenskom očuvana kao kategorija živosti. Leksemi za neživo imaju nastavak jednak nominativu jednine: *glas* (f 10^{v}), *oltar* (f 12), *zakon* (f 22v, 145^{v}), *v a(d)* (f 1^{v}), *sud* (f 17), *mertuh* vina (f 10^{v}), *vek*' (f 23^{v}), v *život* (f 34, 161^{v}), na *oltar*' (f 59^{v}), v *Rim*' (f 59^{v}), *put*' (f 69), *lab* (f 78), *vrat* (f 97^{v}), v *burdel* (f 130^{v}), v *čas* (f 132^{v}), na *Eprat* (f 151), na *grob*' (f 167^{v}), *obraz* (f 175), v *Nazarat* (f 178), *rod* (f 182^{v}), v *beteg*' (f 189), *templ*' (f 15^{v}), *post*' (f 179), edan' *hlib'* (f 179), v *dom* svoi (f 179), na *stan*' (f 179); *pokoi* (f 24^{v}), v *rai* (f 73^{v}), *vinac* (f 121), na *božić* (f 141^{v}), *žbanac'* (f 179), *vrč*' (f 178^{v})…

Leksemi za živo u akuzativu imaju nastavak jednak genitivu jednine: *raba* (f 10^{v}), *prelastnika* (f 12), *čl(ovê)ka* (f 12, 131), *s(i)na* (f 23^{v}, 182^{v}), *duha* (f 23^{v}), *života* (f 9^{v}), *iaganca* (f 14^{v}) *prelastnika* (f 11v), *gospodina B(og)a, sina* božiě (f 16), *razboinika* (f 34), *Davida* (f 37^{v}), *popa* (f 52^{v}), *brata* (f 56^{v}), *anela herubina* (f 73^{v}), *Adama* (f 74^{v}), *b(oga)* (f 78), *tvorca* (f 88^{v}), *duha* s(ve)tago (f 161^{v}), za *g(ospo)dina* papu (f 163^{v}); *Gargura* (f 178), *o(t)ca* (f 23^{v}), *oca* (f 88^{v}), *muža* (f 1)…

Nismo pronašli mnogo vokativnih oblika. U vokativu se čuva razlika između palatalne i nepalatalne promjene. Nastavak je u nepalatalnoj promjeni bio -*e*, a u palatalnoj -*u*. U *Grškovićevu* se *zborniku* čuva ta razlika: *Is(u)h(rst)e* (f 10^{v}), *Ivane* (f 10^{v}), *arhistratiže* (f 18), *Mihovile* (f 18), *rabe* (f 52^{v}), *Oče* (f 18, 118); *spasitelu* (f 141^{v}), *sinu* boži (f 23), *cesaru* vični (f 23)…

Oblik *arhistratiže* pripada nepalatalnoj promjeni, ali je zabilježen s provedenom prvom palatalizacijom, kao i oblik *oče*, u kojemu je provedena prva palatalizacija zbog glasa *c* nastala trećom palatalizacijom od izvornoga *k*. Imenica *cesaru* sklanja se po palatalnoj inačici (*cesaru* mjesto *cesare*) jer je u starocrkvenoslavenskome glas *r* bio palatalan. Istoj sklonidbi pripada i leksem *spasitelu*, dok leksem *sinu* čuva stari oblik u-promjene. Ostali su oblici u vokativu očekivani.

[230] Kategorija obosobljenosti u starocrkvenoslavenskome zahvaćala je imenice muškoga roda koje su označavale muške odrasle slobodne osobe.

Lokativni je nastavak u nepalatalnoj sklonidbi u starocrkvenoslavenskom bio -*ě*, a u palatalnoj -*i*. Ti su stari nastavci prisutni i u *Gršković*evu *zborniku*. Imenice koje smo pronašli u lokativu jednine imaju isti nastavak (-*i*), što bi moglo značiti da se sklanjaju po palatalnoj osnovi, no vjerojatnije je da se jat u nepalatalnoj promjeni odrazio ikavskim odrazom, npr. *vъ pržunĕ* > va pržuni (f 24^{v}): va/v *adi* (f 1^{v}), va *veki* (f 23^{v}), va *viki* (f 24^{v}, 28), v *psaltiri* (f 37^{v}), v *simboli* (f 55), na *sviti* (f 56^{v}, 132), v *molstiri* (f 67), v *gradi Erusalimi* (f 69), o *ishodi* (f 74^{v}), v novi *grobi* (f 118), o *gospodini bozi* (f 126^{v}), na *prestoli* (f 141^{v}), v *gradi* (f 141^{v}), va *Vitliomi* / v *gradi Vitliomi* (f 151), pri *oltari* crikvenom` (f 180), o *hlibi* (f 179), v *životi* (f 186); va *ogni* (f 23^{v}), na *križi* (f 74^{v}), na *konci* (f 186); v *dvore* (f 130)…

U primjeru *bozi* provedena je, očekivano, druga palatalizacija. U većini je primjera lokativnih oblika nepalatalne promjene zabilježen ikavski refleks jata u nastavačnom morfemu, no pronašli smo i jedan primjer ekavskoga refleksa jata u nastavku: *v dvore*. Ovaj ekavizam ne možemo pretpostaviti kajkavizmom, posebno stoga što u tekstu u kojem je pronađen nema drugih kajkavskih elemenata, osim sporadičnih ekavizama (*Nauk sinu Vičerdovu*). U tom je tekstu još nekoliko ekavizama drugih sklonidbenih tipova, no proučavanjem tih ekavizama kroz prizmu zakona Jakubinskoga i Meyera, ne bismo mogli reći da je riječ o ikavsko-ekavskome govoru jer ima mnogo iznimaka.
Nekoliko imenica ima noviji nastavak, po u-osnovi: v *gradu* (f 67; *Govor na Uzašašće Isusovo*), po *Krstu sinu* (f 174^{v}; *Kapitul od vrimen' gospoinih*), na *listu* (f 175; nepotpuni završetak legende o monahu koji je naučio samo molitvu Zdravo Marijo).

U instrumentalu jednine pronašli smo više leksema koji se sklanjaju po nepalatalnoj osnovi (*duhom*), a tek nekoliko koji se sklanjaju po palatalnoj osnovi *(o(t)cem)*: *strahom* (f 14), *glasom* (f 14), *sa antikrstom* (f 15), *duhom* (f 15^{v}), *jazikom* (f 15), *č(love)kom* (f 15^{v}), *vrhom* (f 20^{v}), *zakonom* (f 21), *zubom* (f 21^{v}), *slovom* (f 22), *sinom* (f 23^{v}), *duhom* (f 23^{v}), *zubom* (f 27), *pred sinom* (f 27^{v}), *z G(ospo)d(i)nom* (f 28), *Is(u)h(rsto)m* (f 28), *glasom*`(f 40$^{v}$), *duhom* (f 80$^{v}$), *postom* (f 120$^{v}$), z *gospodinom bogom* (f 125$^{v}$), *zakonom*` (f 57, 174), z *bogom*` (f 44), s *č(lově)kom*` (f 44), sa *Osipom*` (f 176), *Adamom*` (f 145^{v}), sa svoim *sinom* (f 179^{v}), *darom'* božim' (f 179);

zvirem (f 21^{v}), *o(t)cem* (f 23^{v}), sa *ocem`* (f 23$^{v}$), *sinom* (f 141$^{v}$), *previncem`* (f 35 ^{v}), s *mečem* (f 73^{v}), križnim *trnem`* (f 156^{v}), pred *kralem* nebeskim (f 174), *hodcem'* (f 178^{v}), *koncem* (f 130^{v}), *děvlem* (f 16)…

Glasovi *r* i *c* bili su u staroslavenskome palatali pa je ovdje palatalna promjena očekivana. Oblik *zvirem* vjerojatno je ostatak i-osnova. Oblik *mečem* dolazi od praslavenskoga **mьčь*, a u staroslavenskome je zabilježen *mьčь* i *mečь*. U hrvatskom je crkvenoslavenskome oblik *mač* nastao vokalizacijom jakoga, a ispadanjem slabog poluglasa. Oblik *mečem,* kao i oblik *semrt*, pripada staroslavenskoj tradiciji vokalizacije poluglasa te označava tzv. „višu" inačicu jezika[231]. Vokalizacija poluglasa u *e* prisutna je i u nekim creskim i sjevernološinjskim govorima [232] . Leksem *děvlem* sklanja se po palatalnoj osnovi, iako pripada nepalatalnoj. Kod imenica glavne promjene takvi su međusobni utjecaji rijetki[233].

U množini smo pronašli brojne imenice muškoga roda o/jo- deklinacije. Nastavak je u nominativu množine isti kao u starocrkvenoslavenskom: *časi* (f 11), *sarpi* (f 11^{v}), *an(j)eli* (f 1), *aneli* (f 171), *oblaki* (f 11^{v}), *ězici* (f 16, 190), *halmi* (f 17^{v}), *človici* (f 23^{v}), *dusi* (f 23^{v}), *meči* (f 25), *črvi* (f 19^{v}, 25), *služiteli* (f 25), *druzi* (f 29^{v}), *koni* (f 31), *grisi* (f 19, 34^{v}, 82^{v}), *naslednici* (f 42), *elimenti* (f 55^{v}), *ljudi* (f 57^{v}), *o(t)ci* (f 80^{v}), *pridružnici* (f 120^{v}), *zidi* (f 26^{v}), *muži* (f 20, 26^{v}), *človici* (f 23v), *Iudii Saražini patarini* (f 145), *susedi* (f 24), *grobi* (f 190), *ožurnici* (f 22), *otrovnici* (f 22), *razboinici* (f 22); vidivše mnozi ini *židove* (f 71^{v})…

Oblici kojima je osnova završavala na velar, u nominativu množine najčešće imaju oblik s provedenom drugom palatalizacijom velara (*grisi, človici, dusi, druzi, pridružnici, ožurnici, otrovnici, razboinici*). U istome je tekstu (*Čtenie s(ve)t(a)go Ivana e(van)j(e)lista o priš(a)sti g(ospod)ni na zemlu*) pronađen i oblik *sarpi* s odrazom slogotvornoga *r* kao *ar*, što je također osobina čakavskoga književnog jezika 16. st.

Čakavizam je i leksem *ězici*, u kojem je odraz prednjojezičnog nazala iza palatala dao *a* (*język* > *jazik/zajik*), što je specifično za neke čakavske govore

[231] v. Sanja Holjevac, Mirjana Crnić: „Prilog proučavanju jezika hrvatskih misala iz 16. i 17 stoljeća", *Zbornik radova o Rafaelu Levakoviću*, str. 157.

[232] Josip Lisac: *Hrvatska dijalektologija 2*. Čakavsko narječje, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2009., str. 74.

[233] v. Milan Mihaljević: „Hrvatski crkvenoslavenski jezik"; u: J. Bratulić i dr.: Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga : srednji vijek, Croatica, Zagreb, 2009., str. 303.

(sjevernočakavski ili ekavskočakavski dijalekt[234]). Nije neobično, s grafijske strane, da se grafem za jat upotrebljava za slijed *j* + *a* koji ne stoji na mjestu izvornoga jata. U tekstu *Čtenie svete Marie o mukah'* pronašli smo i jedan romanizam (*ožurnici* = lihvari), namjerno unesen u nabrajanju kako bi pridonio slikovitosti teksta: *i tako e otrovnici ožurnici i razboinici i ki davlahu det svoju* (f 22)…
Većina dvosložnih imenica čuva staru, kratku množinu.

Nastavci genitiva množine pokazuju najviše raznolikosti. Izvorni je starocrkvenoslavenski nastavak, nakon ispadanja slaboga poluglasa, očuvan u većem broju primjera: *evanelist`* (f 91), *muž`* (f 21), *let`* (f 24$^{v}$), *vik`* (f 24^{v}), *priětel`* (f 56), *krstěn* bližik tvoih (f 174), svetih *otac`* (f 180), *pinez`* (f 130^{v})…
Germanizam *pinez'* pronašli smo u tekstu *Nauk sinu Vičerdovu* koji je pisan ikavskim čakavsko-crkvenoslavenskim jezikom s ponekim ekavizmima. Ekavizmi u tekstu ne podliježu zakonu Jakubinskog i Meyera, već su vjerojatno namjerno uneseni zbog raznolikosti u tekstu, tako da jezik ne smatramo ikavsko-ekavskim. Leksem *pinez'* ipak ne možemo pripisati kajkavskom utjecaju, posebice s obzirom na to da je leksem *pinezi* prisutan i danas na Liburniji, a *penezi* u jugozapadnoj Istri.
Nije rijedak niti nastavak *-ov/ev*, koji je pod utjecajem u-osnova prešao na dio imenica glavne muške promjene. Nastavak *-ov* imale su imenice nepalatalne promjene, a imenice palatalne promjene, zbog prijeglasa, nastavak *-ev*, no u *Grškovićevu* smo *zborniku* našli u genitivu samo imenice nepalatalne promjene s „posuđenim“ nastavkom iz u-promjene. Taj se nastavak proširio i na imenice glavnih promjena (osim o-promjene i jo-promjene, također i na i-promjenu i n-promjenu)[235], što vidimo u primjerima: *grozdov* (f 11), ot *grihov* (f 156^{v}), *učenikov* (f 67), *svedokov* (f 30^{v}), *Židov`* (f 78), 7 zalih *dohov* (mjesto *duhov*?) (f 82$^{v}$), *darov`* (f 86), 12 *udov`* (f 88^{v})…
Oblik *dohov* (mjesto *duhov*) moguća je pisareva pogreška te vjerojatno nije riječ o fonološkoj neutralizaciji[236], tj. zamjeni glasa *u* glasom *o*. Grafemi *o* i *u* bili su vrlo slični pa su ih u pismu pisari često zamjenjivali.

---

[234] v. Josip Lisac: *Hrvatska dijalektologija 2*. Čakavsko narječje, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2009., str. 74.
[235] n. dj. 116 – 117.
[236] v. Sanja Zubčić: „Jezične značajke Greblova *Tlmačenia od muki gospoda našego Isuhrsta*“, *Zbornik radova Riječki filološki dani*, Filozofski fakultet, Rijeka, 2010. str. 641. Autorica navodi da se fonološke neutralizacije uglavnom događaju u nenaglašenom, često prednaglasnom slogu, što ovdje vjerojatno nije slučaj.

Nastavak *-i* preuzet iz i-osnova sporadično se javlja kod imenica palatalne: *miseci* (f 148^{v}), s(ve)tih *erii* (f 135^{v}), *koni* sracinskih (f 61), *muži* (f 18^{v}); ali i nepalatalne glavne muške sklonidbe: ot *črvi* (f 24). Mjestimično pojavljivanje tog nastavka zabilježeno je u nekim oblicima palatalne sklonidbe i u drugih hrvatskoglagoljskih tekstova[237].

Nakon ispadanja slaboga poluglasa, dativ množine ostao je isti kao i u starocrkvenoslavenskom jeziku. U dativu množine čuva se nastavak o-osnova *-om* kod imenica o-osnova, a *-em* kod imenica jo-osnova: to predai vernim *č(love)kom* (f 15^{v}), *an(j)elom* (f 18^{v}), *klevetnikom`* (f 190), metahu *psom* (f 19$^{v}$), skržat *zubom* (f 21$^{v}$), *tatom`* (f 190), *psom* (f 19^{v}), *godovnikom* (f 41), *botrom* (f 41), smr(t)nim *grihom* (f 84^{v}); k *pastirem`* (f 141$^{v}$), *bržitelem* (f 41), *ljudem`* (f 179)…

U primjeru *ljudem* riječ je o čuvanju staroga oblika i-osnova.
Nastavak akuzativa množine u staroslavenskome bio je *-y* u nepalatalnoj, a *-ę* u palatalnoj sklonidbi. Nakon glasovnih promjena (*jeri* se izjednačio s glasom *i*, a prednjojezični nazal s glasom *e*) u hrvatskom crkvenoslavenskom u nepalatalnoj je deklinaciji nastavak *-i*, a u palatalnoj nastavak *-e*[238]: *susedi* (131^{v}), *pinezi* (f 178^{v}), *viki* (f 9^{v}), v vse *veki* (f 148, 159, 37^{v}), ove *petki* (f 80^{v}), 4 *kvatri* (f 80^{v}), *grihi* (f 141^{v}), *obrazi* s(ve)tih` (f 175), za *eziki* (f 190), za *nohti* (f 190), nad *liki* anelskie (f 167^{v}), na *konci* (f 186), *muži* (f 21); s(ve)te *o(t)ce* (f 74^{v}), pred *cesare* (f 19^{v}), *kneze* (f 19^{v}), *krstěne* (f 22^{v}), *h(rst)ěne* (f 78), *kršćene* (f 52^{v}), *stole* (f 20), *igrce* (130), *šegare* (f 130^{v}), *špotnike* (130^{v}), *grihe* (f 73^{v}), *grdinale* (f 163); *Židove* (f 17)…

Većina imenica koje se sklanjaju po nepalatalnoj osnovi (*susedi, pinezi, veki, obrazi…*) nisu sporne, no pronašli smo primjere sklanjanja imenice palatalne osnove prema nepalatalnoj: *konci, muži*; što je sporadična pojava u hrvatskoglagoljskim tekstovima[239]. Za razliku od toga, brojnije su imenice koje se sklanjaju po palatalnoj

---

[237] v. Milan Mihaljević: „Hrvatski crkvenoslavenski jezik“; u: J. Bratulić i dr.: *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga : srednji vijek*, Croatica, Zagreb, 2009., str. 303.; i Milan Mihaljević: „Deklinacija imenica u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima“, M. Dùrigl, M. Mihaljević i F. Velčić (ur.), *Glagoljica i hrvatski glagolizam*, Zagreb – Krk, Staroslavenski institut i Krčka biskupija, 2004., str. 631.

[238] „U osnovi je te promjene završetak **-ons* u kojemu se *o* iza palatala promijenilo u *e* čime je nastala opreka **-ons* ~ **-ens*. Nakon toga se **-ons* (glasovnom promjenom koja se događa samo na kraju riječi) promijenilo u *-y*, a **-ens* se (općom promjenom tautosilabičnih skupina samoglasnik + nosni sonant) razvilo u očekivani nosni samoglasnik *-ę*.“ (Milan Mihaljević: „Hrvatski crkvenoslavenski jezik“; u: J. Bratulić i dr.: *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga : srednji vijek*, Croatica, Zagreb, 2009., str. 302.)

[239] v. Milan Mihaljević: „Hrvatski crkvenoslavenski jezik“; u: J. Bratulić i dr.: *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga : srednji vijek*, Croatica, Zagreb, 2009., str. 303.;

osnovi u akuzativu množine, a kojima osnova ne završava na palatal: *krstěne, h(rst)ěne, kršćene, šegare, špotnike, grihe, grdinale*.

Leksem *šegare* je romanizam, a leksem *špotnike* germanizam te je tu palatalna deklinacija utjecala na nepalatalnu. Imenica *grihi/grihe* ima dva odraza u akuzativu množine, po palatalnoj deklinaciji i po nepalatalnoj. Nekoliko je odraza i imenice *krstěne* (*krstěne / h(rst)ěne / kršćene*), no riječ je samo o fonološkim, ne i morfološkim razlikama. Te fonološke razlike proistječu iz jezičnih osobitosti samih predložaka. U obliku *kršćene* došlo je do druge jotacije pa pretpostavljamo da je taj oblik došao iz hrvatskoga (čakavskoga) narodnoga jezika.

Pronašli smo samo nekoliko oblika u vokativu množine glavne promjene muškoga roda: *ljudi* (f 132^{v}), *pastiri* dobri (f 141^{v}) te u njima nema razlike u nastavcima, kao što je nije bilo niti u starocrkvenoslavenskom.

Nastavak u lokativu množine bio je u starocrkvenoslavenskom -*ěhъ* u nepalatalnoj, a -*ihъ* u palatalnoj sklonidbi. *Jat* se različito odrazio u različitim narodnim govorima pa je u hrvatskom crkvenoslavenskom moguć kadšto drugačiji odraz, u nekim tekstovima ikavski, u drugima ekavski. Zabilježeni su samo primjeri lokativa množine s nastavkom -i, moguće iz jo-sklonidbe, umjesto očekivanoga nastavka iz o-sklonidbe. To bi možda ukazivalo da se nastavak iz palatalne promjene proširio i na nepalatalnu, no to ne možemo tvrditi, upravo zbog prethodno spomenutih promjena u fonologiji[240]. U primjeru *zakonih* i *dvorih* je možda došlo do ikavskoga odraza jata u nastavku (*zakoněh* > *zakonih*), a sklonidba je ostala nepalatalna, dakle, o-promjena: *na oblacih* (f 13 – palatalna promjena), va vsih` *zakonih*` (f 65^{v}), po *dvorih'* (f 130^{v})…

Nastavak instrumentala množine u starocrkvenoslavenskome je bio -*y* u nepalatalnoj, a -*i* u palatalnoj sklonidbi. Izjednačavanjem odraza *jerija* s glasom *i* u hrvatskom se crkvenoslavenskom gubi razlika između palatalne i nepalatalne promjene te one imaju isti nastavak: *aneli* ljutimi (f 148), *zubi* svoimi (f 148), petimi *zakoni* (f 156^{v}), *grabželi* železnimi (f 190), *grisi* svoimi (f 14^{v}). U leksemu *grisi* provedena je druga palatalizacija, iako imenica *grěhъ* pripada nepalatalnoj sklonidbi kojoj je instrumentalni nastavak bio -*y*. Taj glas, s obzirom na to da nije bio prednji, nije mogao uzrokovati drugu palatalizaciju pa u ovome slučaju nije trebalo doći do te

[240] Milan Mihaljević smatra da su međusobni utjecaji palatalne i nepalatalne inačice rijetki (n. dj., str. 303.).

promjene. Ta pojava nije rijetka u hrvatskoglagoljskim tekstovima u instrumentalu i akuzativu množine, s time da je u instrumentalu množine češća[241].

Pronašli smo i nekoliko primjera dvojine, u nominativu, dativu i akuzativu, koji pripadaju o-osnovi muškoga roda:

N dv. 12 *artikula* (f 55)

A dv. razlučajuće *malžema* z ditmi (f 21^{v})

D dv. o gore tima *malženoma* ka oskvrnista lože svoe (f 148)

Leksem *artikula* mogli bismo smatrati i genitivom jednine, no pretpostavljamo da je riječ o dvojini zbog toga što stoji uz broj dvanaest koji zahtijeva dvojinu („dva na desęte“). U potonja dva primjera riječ je o imenici/zastarjelici koja je pisaru očito predstavljala nepoznat pojam pa je u akuzativu mjesto *malžena* napisao *malžema*, tj. zamijenio grafem *n* grafemom *m*. Imenica *malžena*[242] predstavljala je pojam „supružnici“ (lat. *coniuges*). S obzirom na to da predstavlja dvoje ljudi spojenih u jednu cjelinu, jedan pojam, nije čudno da se uporabljuje u dvojini.

To pokazuje da se dvojina još čuva u imenica. U primjeru *malžema* vidimo da je riječ o vezanoj dvojini. Taj se leksem pojavio u tekstu *Čtenie svete Marie o mukah*`. Riječ je o tekstu iz starijega predloška, što možemo zaključiti iz arhaičnosti jezika koji je u svojoj osnovi crkvenoslavenski s čakavskim (narodnim) elementima. Drugi pronađeni primjer, dativ dvojine, nalazi se u tekstu *Čtenie na vskrišenie g(ospod)ne* koji je jezično sličan *Čteniu svete Marie*, možda čak prepisan iz istoga predloška.

---

[241] v. Sofija Gadžijeva , Ana Kovačević, Milan Mihaljević, Sandra Požar, Johannes Reinhart, Marinka Šimić, Jasna Vince: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 111.

[242] Leksem je u literaturi zabilježen kao *moravizam*, odnosno riječ koja u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima predstavlja arhaizam. Moravizmi su pronađeni, osim u *Grškovićevu zborniku*, još u drugim hrvatskoglagoljskim tekstovima, kao što je *Fragment apostola o malženstvê* te *Akademijin ritual.* (v. Marinka Šimić: „Moravizmi u *Drugom beramskom (ljubljanskom) brevijaru*“, *SLOVO*, sv. 70 (2020), 285–301, Zagreb 2020.)

Moravizmi u tekstovima upućuju na stariji predložak i čuvanje starine, a nerijetko nas mogu uputiti i na podrijetlo predloška, za koje se često smatra da su došli na naše područje izravno iz Moravske.

7.4.2. Imenice a/ja-promjene

Po a/ja-promjeni sklanjala se u starocrkvenoslavenskom većina imenica ženskoga roda. Imenice kojima je osnova završavala na nepalatal sklanjale su se po a-deklinaciji, a one kojima je osnova završavala na palatal po ja-deklinaciji. Prijeglasne opreke koje su u starocrkvenoslavenskom postojale u glavnoj deklinaciji muškoga i srednjeg roda, prisutne su i starocrkvenoslavenskoj paradigmi glavne ženske deklinacije. Te se opreke očituju u određenim padežima paradigme. Ondje gdje je u nepalatalnoj promjeni *jeri*, u palatalnoj je prednji nosni samoglasnik (*ženy* : *dušę*), ondje gdje je u nepalatalnoj promjeni *o*, u palatalnoj je *e* (*ženo* : *duše*) itd. Dakle iste su morfološke opreke u inačicama glavne ženske promjene kao i u inačicama glavne muške promjene i glavne promjene srednjega roda.

U glavnoj promjeni ženskoga roda taj je sustav izgledao ovako: G jd./NAV mn. *ženy* : *dušę*, DL jd./NAV dv. *ženě* : *duši*, V jd. *ženo* : *duše*, I jd. *ženojǫ* : *dušejǫ* te G mn. *ženъ* : *dušь*. Kasnije fonološke promjene, kao i u imenica glavne promjene muškoga roda, uzrokovale su promjene u morfologiji te gubitak nekih razlika između palatalne i nepalatalne inačice. Ispadanjem poluglasa izjednačili su se oblici u genitivu množine, a u govorima gdje je jat dao ikavski odraz nepalatalna se inačica izjednačila s palatalnom u dativu i lokativu jednine te nominativu, akuzativu i vokativu dvojine. U tekstovima gdje je odraz jata bio ekavski u nastavačnim morfemima, ostala je razlika između palatalne i nepalatalne deklinacije. Prijeglasna opreka *o* : *e* opstala je u hrvatskom crkvenoslavenskom, kao i u standardnom hrvatskom jeziku (vokativ imenica ženskoga roda s nastavačnim morfemom -*ica*).

U hrvatskom crkvenoslavenskom, kako smo već spomenuli kod imenica glavne promjene muškoga roda, *jeri* se izjednačio s glasom i, a prednji nosni samoglasnik s glasom *e* (u tekstovima s više čakavskih elemenata nalazimo i lekseme s drugačijim odrazom prednjega nazala: *językъ* > *jazik*). U instrumentalu jednine stražnji je nosni samoglasnik dao odraz *u* (*ženoju* : *dušeju*).

Osim imenica koje označavaju lekseme ženskoga spola, po glavnoj ženskoj deklinaciji sklanjale su se i imenice kojima je gramatički morfem bio -*a*, a označavale su lekseme muškoga spola: *starěišina*, *sluga*, *voevoda, papa* itd.

Imenice glavne ženske promjene (i palatalne i nepalatalne) u nominativu jednine završavaju nastavkom *-a* (nastavak se kod nekih imenica palatalne deklinacije bilježio *jatom*): *zemla* (f 10), *luna* (f 10), *hvala* (f 15^{v}), gora (f 13^{v}), *zvezda* (f 11), *hartiě* (f 13), *Isaiě* (f 17), *ludiě* (f 17), trsna *rozga* (f 10^{v}), *diva* (f 18), *b(ogo)r(odi)ca Mariě* (f 18), *slava* (f 23^{v}), *hiža* (f 20), *bratiě* (f 29^{v}), *ženitva* (f 54^{v}), *voda* (f 55^{v}), *potriba* (f 57), *epistoliě* (f 59^{v}), *slava* (f 65^{v}), *hvala* (f 65^{v}), *koludrica* (f 71^{v}), *sobota* (f 78), *misa* (f 81), *molitva* (f 126^{v}), *strila* operena (f 131^{v}), *sviĉa* goruća (f 179, 129^{v}), *sila* (f 44), *pravda* (44^{v}), *vola* (f 45), *zvezda* (144^{v}), *diva bogorodica Mariě* (f 167^{v}), sveta *bogoridica Mariě* (f 171), *vera* (f 171), *duša* (f 175), *vola* tvoě (f 179^{v}), *rika* (f 189^{v}), *skarsiě* (f 24)…

U genitivu jednine, kako smo prije napomenuli, u hrvatskom je crkvenoslavenskom postojala opreka između palatalne i nepalatalne inačice. U nepalatalnoj se inačici *jeri* izjednačio s glasom *i*: ni *gori* (f 13), ot *slavi* (f 28), *divi* (f 165), *ěmi* (f 178^{v}), *vodi* (f 52^{v}), ot *pravdi* (f 122^{v}), ot *nepravdi* (f 124^{v}), *divi* (f 71^{v}, 163^{v}, 175); a u palatalnoj se prednji nosni samoglasnik izjednačio s glasom *e*: is *tamnice* (f 74^{v}), ot *mise* (f 81), *pšenice* (132^{v}), *bogoridice* (!) (f 165), *gospoe* (f 165), *hotnice* (f 131), *b(ogo)r(odi)ce* (f 171), *bogorodice* (f 175^{v}), *vode* (f 24), ot *koludrice* (f 16), *Marie* (f 69, 179), vrhu *zemle* (f 17), bez` *muke* (f 58), *nedile* (f 59v), *gospoe* (f 65v), iz *iblie* (= iz biblije) (f 71^{v})…

U hrvatskoglagoljskim tekstovima M. Mihaljević je uočio zamjenu nastavka nepalatalne promjene palatalnim nastavkom: „U genitivu jednine te nominativu i akuzativu množine vidljiv je katkad utjecaj palatalne promjene na nepalatalnu, tj. zamjena očekivanoga nastavka *-i* nastavkom *-e*: *žene, vode, věre, dike* itd.“[243]. U *Grškovićevu* smo *zborniku* pronašli takve potvrde, ali i obrnute primjere, gdje je palatalni nastavak ustupio mjesto nepalatalnome u leksemima kojima osnova završava na palatal: *gori* mjesto *gore*, *mise* i *muke* mjesto *misi* i *muki*.

Zamjena se nastavka *-ě* nepalatalne deklinacije nastavkom *-i* palatalne deklinacije može uočiti i u dativu jednine: *zemli* (f 88^{v}), *muki* (f 91), k *ženi* svoei (f 182v, 178v), ka *ěmi* (f 179)… Upitno je, doduše, koliko je riječ o zamjeni nepalatalnog nastavka

[243] Milan Mihaljević: „Hrvatski crkvenoslavenski jezik“; u: J. Bratulić i dr.: *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga : srednji vijek*, Croatica, Zagreb, 2009., str. 310.

palatalnim, a koliko je zapravo riječ o ikavskome odrazu nekadašnjeg jata u nastavačnom morfemu nepalatalne sklonidbe[244]. Leksemi *bogoridice* i *iblie* greškom su pisara najvjerojatnije pogrešno zapisani.

Nastavak akuzativa jednine se kod imenica glavne ženske sklonidbe ne razlikuje u palatalnoj i nepalatalnoj inačici: *ženu* (f 1), na *zemlu* (f 10), na *goru* (f 10), *bludnicu* (f 34), *hvalju* (f 40^{v}), *hvalu* (f 52^{v}), *službu* (f 67), *pokoru* (f 73^{v}), za *neveru* (f 73^{v}), v *zemlju* (f 78), *parnju* (f 78), v *muku* (f 91), v *nedilu* (f 91), na *goru* elinsku[245] (= maslinsku[246]) (f 93^{v}), *zlobu* našu (f 126^{v}), v *tovernu* (f 130^{v}), *korunu* (f 135^{v}), ednu *kaplicu* (f 24), na *hudobu* (f 43), *ruku* (f 145^{v}), v *muku* (f 148), na *efifaniju* (f 151), za *papu* (f 163^{v}), *kupinu* (f 163^{v}), *srdu* (f 165), *dobrotu* (f 165), *hudobu* (f 165), *gospoju* (f 174), *divu Mariju* (f 174, 179), *kadilnicu* (f 180), *ruku* kripku (f 185), na *utihu* (f 189), *ožuru* (f 19^{v}), va *ěmu* (f 178^{v}), *misu* (f 178^{v}), *pokoru* (f 179), *ubliju* (= kolač; f 178^{v}), *sviću* (f 178^{v})…

Oblik *ruku kripku* zabilježen je u genitivu dvojine: *sin ruku kripku i sin` oca kripkago i silnago*. Imenica *hvala* zabilježena je u palataliziranome obliku *hvalju* (*vzdaimo hvalju B(og)u o(t)cu*, f 40^{v}), umjesto *hvalu*, što je vjerojatno pogreška pisara. Leksem *ožuru* (f 19^{v}), u značenju 'lihvarenje', romanizam je koji možemo pripisati čakavskome narodnome jeziku, iako ne možemo isključiti ni kajkavski narodni jezik.

Vokativni nastavak kod imenica glavne promjene ženskoga roda u hrvatskom je crkvenoslavenskom (kao i u starocrkvenoslavenskom) mogao biti dvojak: *-o* u nepalatalnoj ili *-e* u palatalnoj promjeni. Vokativni su oblici rjeđi u *Gršković*ev*u zborniku,* no pronašli smo dva primjera u glavnoj promjeni ženskoga roda s nastavkom *-e*: *priětelnice* moě (f 167^{v}), zdrava *Marie* milosti plna (f 175). Oba su leksema primjeri palatalne sklonidbe te je nastavak *-e* očekivan. U hrvatskoglagoljskim tekstovima čest je slučaj ostvaraja vokativa u nominativnom obliku, a pronašli smo takav primjer kod imenica ženskoga roda glavne sklonidbe u

[244] v. Milan Mihaljević: „Hrvatski crkvenoslavenski jezik“; u: J. Bratulić i dr.: Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga : srednji vijek, Croatica, Zagreb, 2009., str. 310.
[245] Sintagma je zabilježena i u *Hvalovu zborniku*: *vь goru elyonьsku* (42^{d}). Zanimljivo je da pridjevi *eleonьskъ* i *elionьskъ* znače „maslinski“, dok pridjev *elinьskъ* znači „grčki, helenski; poganski“. U doslovnome prijevodu sintagmu bi u *Gršković*ev*u zborniku* valjalo prevesti 'na goru pogansku'. Ne znamo je li riječ o namjernoj opasci ili tek pogrešci pisara.
[246] Prijevod V. Štefanića (Vjekoslav Štefanić: *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske Akademije*, JAZU, 1970., str. 49.).

Gršković evu zborniku: „pokaži lice svoe i snidi *vladika*[247] s prestola“ (f 23); zajedno s primjerom istoga leksema u vokativnome obliku nepalatalne promjene: „pomilui G(ospod)i *vladiko* krstěne“. Zamjena vokativnoga oblika nominativnim često se smatra kajkavizmom zbog nepostojanja vokativa u kajkavskim tekstovima.

Jat je lokativnome nastavačnom morfemu dao *-i* u glavnim nepalatalnim deklinacijama svih rodova te se tako izjednačio s palatalnim nastavačnim morfemima svih glavnih deklinacija: v *zemli* (f 15^{v}), po *zemli* (f 17), na *zemli* (f 182v), v *troici* (f 37^{v}), v *nevoli* (f 56), v *biblii* (f 69), o *veri* (f 78), v *ruci* svoei (f 180), v *rici* toi (f 21), v *biti* (= Bitji[248]), v *ištorii* (f 178^{v}), va *ěmi* (f 179)… U oblicima *ruci* i *rici* provedena je druga palatalizacija, što je i očekivano za lokativne oblike a-promjene u hrvatskoglagoljskim tekstovima.

Imenice u instrumentalu jednine a/ja-promjene imaju dvojak nastavak. Stariji *-oju/-eju* dolazi izravno iz staroslavenskoga *-ojǫ/-ejǫ* izjednačavanjem odraza stražnjeg nosnog samoglasnika s glasom *u*: *slavoju* (f 55), *molitvoju* (f 120^{v}), sa *sviloju* (f 14); *sedmericeju* (f 180^{v}), *voleju* božiju (f 179), *mrviceju* (f 30)…

Noviji *-u*, koji je nastao sažimanjem tih dvaju slogova, također je oprimjeren u *Gršković evu zborniku*: sa *slavu* (f 14), sa *ženu* (f 188^{v}), sa *starišinu* (f 189), z *dušu* (f 91)… Taj je noviji nastavak nastao pod utjecajem govornoga jezika i svojstven je čakavskim govorima[249].

Nominativ množine glavne promjene ženskoga roda razlikovao se u starocrkvenoslavenskome u palatalnoj i nepalatalnoj deklinaciji. Nastavak je u nepalatalnoj bio *-y*, koji se u hrvatskom crvenoslavenskom kasnije odrazio kao *-i*. U palatalnoj je sklonidbi starocrkvenoslavenski nastavak *-ę* u hrvatskom crkvenoslavenskom dao *-e*. U *Gršković evu* smo *zborniku* pronašli primjere s tim nastavcima, no vidljivo je da palatalna sklonidba ima utjecaj i na imenice nepalatalne sklonidbe: *zvezdi* (f 10), *slzi* (f 30^{v}), *divi* (f 67), *knigi* (f 14^{v}); *svetbe* (f 52 ^{v}), *sile* (f 55), *knige* (f 15^{v}), *gore* (f 17^{v}), *stene* (f 17), *udice* (f 20), *popovice* (f 21), *duše* (f 24^{v}, 151),

[247] U navedenom leksemu u oba primjera riječ je o imenici koja označava mušku osobu, vladara (za razliku od drugog značenja leksema *vladika*, koji označava udanu ženu) (op. a.).
[248] Opaska V. Štefanića, nav. dj., str. 51.
[249] v. Milan Mihaljević: „Hrvatski crkvenoslavenski jezik“; u: J. Bratulić i dr.: Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga : srednji vijek, Croatica, Zagreb, 2009., str. 310.

kače (f 25), *žabe* (f 25), *škorpie* (f 25), *kušćere* (f 25), *dobrote* (f 84^{v}), *žene* (f 26^{v}), *pitače* (f 190), *muke* (f 23^{v})…

Mogli bismo, uzmemo li u obzir čestotu imenica ž. roda s palatalnim nastavkom, zaključiti da je u nominativu množine nastavak palatalne sklonidbe prevagnuo. U nekim se riječima javljaju čak dva različita nastavka (*knigi*/*knige*), oba s provedenom drugom jotacijom, što upućuje na čakavski narodni jezik.

Starocrkvenoslavenski je nastavak genitiva množine ostao malo izmijenjen gubitkom završnoga poluglasa, čime je nestala razlika između palatalne i nepalatalne sklonidbe: *gor* (f 17), prez' zalih *šeg'* (f 178^{v}), ot *muk*` (f 23$^{v}$), *knig*` (f 40^{v}), *zavidošć*` (f 56), *duš*` (f 74^{v}), ot *knig* (f 121), *kač*' (f 26^{v}), *zvezd*` (f 144$^{v}$), *prošan*` (f 179), *vrat*` raiskih (f 189), iz *ěm* (f 17^{v})… Za razliku od glavne promjene muškoga roda, u genitivu množine ž. roda nisu prisutni utjecaji drugih deklinacija.

Nakon redukcije slaboga poluglasa na kraju riječi, nastavak dativa množine ostao je isti: k svetim *misam* (f 82), bivšim *misam* (f 178^{v}), *dušam*` (f 189), *goram* (f 10), *rukam* (f 16), *ričam* (f 130)…

Nastavak akuzativa množine u starocrkvenoslavenskom je bio dvojak, s različitim nastavkom u palatalnoj i u nepalatalnoj sklonidbi. U hrvatskome crkvenoslavenskom ostala je razlika, no kod većeg broja imenica nepalatalne osnove došlo je do preuzimanja palatalnog nastavka[250]: *vdovice* (f 74^{v}), *ovce* (f 15), za *duše* (f 78), *lože* svoe (f 148); gore *rane* trplju (f 151), *mise* (f 179^{v}), vidjeti vse *muke* (f 18), *muke* vične (f 82^{v})… Nepalatalni nastavak pojavljuje se rjeđe: tatom` *ruki* ljuto vstrepećut (f 190). U navedenome primjeru nije provedena druga palatalizacija.

Pronašli smo primjer vokativa množine glavne nepalatalne promjene ženskoga roda (*sestri*, f 161^{v}):

[250] To je uočio i M. Mihaljević (v. Milan Mihaljević: „Hrvatski crkvenoslavenski jezik“; u: J. Bratulić i dr.: *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga : srednji vijek,* Croatica, Zagreb, 2009., str. 310.).

Draga bratiě i sestri ki ste račili na današni dan priti ka ovoi svetoi materi crikvi. (f 161^{v})

Obje sklonidbe, palatalna i nepalatalna, imale su u starocrkvenoslavenskome isti nastavak: *-ahъ*, koji je u hrvatskome crkvenoslavenskome gubitkom slaboga poluglasa glasio *-ah*: o *mukah`* (f 18), v *mukah* (f 36$^{v}$), v *tamnicah`* (f 36^{v}), na *dašći(ca)h`* (f 59^{v}), va *ištoriěh* (f 73^{v}), na *udicah* (f 190)…

Instrumental množine obiju inačica glavne promjene ženskoga roda još je u starocrkvenoslavenskom bio *-ami*, što se nije promijenilo ni u hrvatskom crkvenoslavenskom. U *Gršković evu zborniku* još se čuvaju stari nastavci, prije DLI sinkretizma: *slzami/salzami* (f 9 ^{v}), pod *nogami* (f 61), *svinami* (f 15^{v}), *nogami* svoimi (f 15^{v}), sa *slugami* svoimi (f 13^{v}), z *botrami* i sa *sestrami* (f 22)…

Oblici *salzami* i *slzami* nalaze se u istome tekstu kao i oblik *vlni* (= valove). U oblicima *salzami* i *slzami* vidljivo je da je riječ o dvama različitim odrazima slogotvornoga *l* (kao *al* i kao *l*).

7.4.3. Imenice o/jo-promjene srednjega roda

Opreke među sklonidbenim inačicama/tipovima nepalatalne o- i palatalne jo-promjene u starocrkvenoslavenskome jeziku bile su i u srednjemu rodu uzrokovane prijeglasom, što smo već napomenuli. Kao i u imenica muškoga roda, opreka se javlja već u nominativu jednine. Opreka *o* : *e* javlja se u sva tri broja (NAV jd. *selo* : *pole*; I jd. *selomь* : *polemь*; D mn. *selomъ* : *polemъ*; DI dv. *seloma* : *polema*), zatim opreka *ě* : *i* u lokativu jednine i množine (L jd. *selě* : *poli*; L mn. *selěhъ* : *polihъ*) te u dvojini (NAV dv. *selě* : *poli*), u genitivu množine opreka između mekog i tvrdog poluglasa (*selъ* : *polь*), te naposlijetku u instrumentalu množine *y* : *i* (*sely* : *poli*). Opreka *y* : *ę* koja je prisutna u glavnoj promjeni muškoga i ženskoga roda, u srednjem rodu ne postoji.

U hrvatskom crkvenoslavenskome jeziku očuvala se opreka *o* : *e* u NAV jednine, I jd., D mn. te DI dvojine. Opreka *selъ* : *polь* nestala je zbog gubitka slabih *jerova*, a

opreke *ě* : *i* i *y* : *i* nastale su zbog izjednačavanja glasova *ě* i y s glasom *i* (u slučaju opreke *ě* : *i* moguće je da je zapravo došlo do utjecaja palatalne sklonidbe na nepalatalnu, iako se općenito smatra da je ovdje riječ o ikavskome refleksu *jata*).

Vremenom se većina tih opreka izgubila te danas u suvremenome hrvatskom jeziku imamo samo opreku o/e u NAV jednine (*selo* : *polje*). Većina se ostalih opreka izgubila zbog fonoloških razloga kao što su izjednačavanje glasova (*y* i *i*), ikavski odraz jata (*ě* > *i*) te gubitak slabih poluglasova (*sel* : *polj*; stari genitivni nastavak s ništičnim morfemom prisutan je i danas u mnogim čakavskim govorima) Ostale su opreke u suvremenome hrvatskom jeziku izgubljene zbog promjena u morfologiji kao što je analogija (sinkretizam u DLI množine, prema DI dvojine) ili utjecaj drugih sklonidbi.

U nominativu jednine pronašli smo primjere nepalatalne, kao i palatalne sklonidbe: *srebro* (f 31), *stado* (f 15), *oholstvo* (f 82^{v}), *človičastvo* (f 148), *cesarastvo* (f 179^{v}), *bogataistvo* (f 189), *bogatstvo* (f 16^{v}), *množstvo* (f 16, 14^{v}), *roistvo* (f 22), *pr(o)r(o)častvo* (f 22^{v}), *rasprostranstvo* (f 186), *edinstvo* (f 187), s(ve)to *pismo* (f 178^{v}); *čtenie* (f 1^{v}), *slnce* (f 10, 146), *salnce* (f 14^{v}, 148^{v}), *s'nce* (f 29, 30^{v}), *sance* (f 32, 143), *skončanie* (f 15^{v}), *veselie* (f 17^{v}), *znamenie* (f 17, 13^{v}), *vzdihanie* (f 30^{v}), *poklonenie* (f 15^{v}), *poklananie* (f 40^{v}), *videnie* (f 40^{v}), *dite* (f 52^{v}), *nerazumenie* (f 54^{v}), *potaplenie* (f 54^{v}), *poslanie* (f 59^{v}), *bl(agoslovle)nie* (f 65^{v}), *skazanie* (f 81), *istalmačenie* (f 118), *blagovešćenie* (f 141^{v}), *naučenie* (f 151), *savkuplenie* (f 161^{v}), *poučenie* (f 189), *ufanie* (f 186); *povelene* (f 18)…

Mnogo je primjera nominativa srednjega roda s nastavkom *-nie*, mjesto starijega *-n'e* ili *-nье*. U hrvatskome crkvenoslavenskome napeti se poluglas odrazio kao *i*, tako da je takvo dosljedno bilježenje nastavka *-nie* u imenica srednjega roda i odsutnost grafijskog bilježenja nastavaka *-nьe*/*-n'e* pokazatelj hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika[251]. Ima i čakavskih primjera, npr. *povelene*, gdje zbog provedene druge jotacije nije zabilježen niti apostrof niti glas *i* (od napetoga poluglasa).

[251] v. Ana Kovačević, Milan Mihaljević, Sandra Sudec: „Hrvatski crkvenoslavenski prijevod tekstova sv. Tome Akvinskoga“, *Slovo*, sv. 60, Zagreb 2010., str. 373.

Kao i u starocrkvenoslavenskome, i u hrvatskome je crkvenoslavenskome nastavak genitiva jednine -*a*. U imenica palatalne sklonidbe često je bilježenje *jata* na mjestu glasa -*a*, kao oznaka palatalnosti nastavka: *priš(a)stva* (f 10), *mesta* (f 12^{v}), prez *čisla* (f 24), priko *mora* (f 15^{v}), mertuh *vina* (f 179, 10^{v}), *slnca* (f 17, 165, 144^{v}), *sudstva* (f 23^{v}), *sanca* (f 28^{v}), *blaga* (f 58), priko *mora* (f 71^{v}), *zla* (f 130), *dobra* (f 130), ot *roistva* (f 163^{v}); ot *poslanię* (f 159), ot *pokaenię* (f 126^{v}), ot *poz(d)ravlenię* (f 165), *kršćenię* (f 22), ot` *vznesenię* (f 167$^{v}$), *činenę* (f 192$^{v}$), ni *kamenię* (f 13), *mučenię* (f 15$^{v}$), ot *pokaěnię* (f 36), *špotanię* (f 40$^{v}$), *mišlenię* (f 15) ; *ufanę* (f 131, 186$^{v}$), ot` *skončanę* (f 15^{v}), *veselę* (f 29^{v})…

Uglavnom nema utjecaja palatalne sklonidbe na nepalatalnu i obrnuto, osim što se leksem *more* sklanja prema nepalatalnoj sklonidbi, što je odraz hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika. Leksemi kojima je u starocrkvenoslavenskome osnova tradicionalno završavala palatalnim *r*, u hrvatskom crkvenoslavenskom gube palatalnost toga glasa te nisu rijetki primjeri gdje se takve imenice sklanjaju po o-osnovi. Zabilježili smo i nekoliko imenica (*ufanę, skončanę, veselę*) u kojima nema zabilježenoga *i* (nastaloga od napetoga poluglasa), niti apostrofa koji bi označio čitanje glasa *ę* kao *ja*. Takve primjere smatramo čakavskim[252], tj. narodnim oblicima. S druge strane, pronašli smo jedan od mogućih kajkavizama, leksem *špotanię*, koji je u osnovi germanizam.

Dativnih oblika o-/jo-promjene srednjega roda nismo pronašli velik broj. Uglavnom se radi o oblicima koji su ostali isti kao i u starocrkvenoslavenskome: *branju* (f 121), k *čislu* (f 135^{v}), *milosrdiju* (f 23^{v}), *cesarstviju* (f 23^{v}), *veličastviju* (f 23^{v}), k *božstviju* (f 55^{v})...

U akuzativu se još uvijek čuva prijeglasna razlika između nepalatalne i palatalne sklonidbe: *božstvo* (f 10), *mesto* (f 17^{v}), v *cesarastvo* (f 29^{v}), *poganstvo* (f 132), *krstêstvo* (f 132), *svedočstvo* (f 16^{v}), *množs'tvo* (f 78); *veselie* (f 28), v *žitie* (f 29^{v}), *brašance* (f 62), *bl(agoslovle)nie* (f 67), *poštenie* (f 67), *Uzašašće* (f 67), poli *more* (f

[252] v. Sofija Gadžijeva , Ana Kovačević, Milan Mihaljević, Sandra Požar, Johannes Reinhart, Marinka Šimić, Jasna Vince: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 121.

71^{v}), *veselie* (f 82), v *pole* (f 125^{v}), *meste* (f 130), *istlmačenie* (f 132^{v}), v *svećenie* (f 132^{v}), *veselie* (f 141^{v}), *vskrišenie* (f 145^{v}), *obrizanie* (f 148), na *vznesenie* (f 156^{v}), na *prestavlenie* (f 171), na *blagovešćenie* (f 171), na *očišćenie* (f 175^{v}), na *obranenie* (f 189), na *skazovane* (f 15^{v}), …

Većina oblika završava nastavkom *-nie*, no pronašli smo i oblik s nastavkom na *-ne* (*skazovane*), što je odraz čakavskoga narodnog jezika jer je u njemu provedena druga jotacija te nije bilo potrebe bilježiti grafem *i* nastao od napetoga poluglasa.

Vokativ jednine jednak je nominativu i akuzativu jednine i nema mnogo zabilježenih primjera. Pronašli smo samo one koji pripadaju mekoj promjeni: Radui se sinovle *žilišĉe* (f 18), *povelenie* (f 18), *utvrenie* (f 18), *poklaklananie* (f 18), *propovidanie* (f 18), *vsiěnie* (f 18)…

Kao i u nominativu i akuzativu, većina zabilježenih oblika završava hrvatskim crkvenoslavenskim nastavkom *-nie*.

U lokativu jednine dolazi do izjednačavanja nastavaka tvrde i meke promjene. Neki smatraju da je riječ o utjecaju palatalne promjene na nepalatalnu (*ě : i*), dok drugi drže da je riječ samo o jednakim odrazima dvaju starocrkvenoslavenskih glasova (*ě* > *i*, *i*[253] = *i*). U obje je promjene pronađen nastavak *-i*: po *vznesen'i* (f 10); o *žitii* (f 29^{v}), v' *evanelii* (f 67, 135^{v}); v' *evaneli* (f 67), v *veseli* (f 82), v *znameni* (f 186^{v}), na *lici* (f 15), po *slnci* (f 174^{v}), v *srci* (f 186); v *c(esa)rstvi* (f 151), v svetom *pismi* (f 151), po *sudstvi* (f 23^{v}), na *mesti* (f 17, 71^{v}), o *vini* (f 179)…

Zabilježen je leksem *vznesen'i* u kojem je zabilježen apostrof koji označava da se *i* koji slijedi čita kao *ji* [254] . Riječ je o rjeđem načinu bilježenja poluglasa u hrvatskoglagoljskim tekstovima koji ukazuje na čuvanje starocrkvenoslavenske tradicije. Uglavnom se u tim oblicima bilježio grafem *i* nastao od napetoga poluglasa.

[253] Glas i u nastavku lokativa jednine meke promjene dolazi monoftongacijom od istoga diftonga kao i jat u nastavku tvrde promjene (**oi*), samo što se prijeglasom nakon palatalnih glasova odrazio kao **ei*: *oi > ě, *ei > i. (v. Milan Mihaljević: „Hrvatski crkvenoslavenski jezik"; u: J. Bratulić i dr.: *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga : srednji vijek*, Croatica, Zagreb, 2009., str. 302.)

[254] v. Sofija Gadžijeva , Ana Kovačević, Milan Mihaljević, Sandra Požar, Johannes Reinhart, Marinka Šimić, Jasna Vince: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 121.

U obliku *slnci* zabilježen je očuvani slogotvorni *l*, što smo spominjali već u prethodnim paragrafima. Stariji nastavak *-ii* očuvan je u nekoliko primjera, *žitii* i *evanelii*, te se rjeđe pojavljuje. Zanimljivi su nam oblici kao što su, npr. *veseli* i *mesti*. Oblici kao *veseli, evaneli, znameni* zabilježeni su mjesto *veselii*, *evanelii*, *znamenii*, sa stegnutime *-ii* u *-i*, što je noviji oblik. Leksem *mesti* zabilježen je s ekavskim odrazom jata u osnovi, a ikavskim odrazom u nastavku, što je utjecaj meke promjene.

Pronađen je i određeni broj leksema s nastavkom *-u* u lokativu: po *hotenû* (f 43), po *roenû* (f 15^{v}, 16), po *čislu* (f 15), na *delu* (f 22^{v}), po *muru* (f 21^{v}), v svetom *evaneliû* (f 187^{v}), *po daniû* (f 188) … To je stari nastavak u-sklonidbe koji se u hrvatskoglagoljskim zbornicima proširio i na neke imenice o-/jo- osnove, dok se u hrvatskome narodnome jeziku proširio na sve imenice muškoga roda s nultim nastavkom u nominativu jednine[255]. Moguće je i da je riječ o izjednačavanju dativa i lokativa.

Zabilježeni oblik *muru* (mjesto *moru*, što je vjerojatno pisarova pogreška, op. a.) pripada palatalnim osnovama, no palatalni je *r* depalataliziran, što se odražava u tome što nakon njega slijedi *-u*, a ne starocrkvenoslavensko *-û*[256].

Nastavci u instrumentalu jednine srednjega roda različiti su. Prijeglasna se opreka između meke i tvrde promjene čuva pa imenice nepalatalne promjene imaju nastavak *-om*, a one palatalne promjene *-em*: pred *vuzlom* (f 144), s *množstvom* (f 14), v *cesarastvom'* (f 188), tim *zakonom'* (f 130), *slovom* (f 22), *srebrom* ni *zlatom* (f 27^{v}); *kršćeniem`* svoim` (f 156^{v}), *veseliem* (f 32), *licem* (f 10), s *srcem* (f 44^{v}), *ridaniem* (f 27); *skončanem*' (f 17), *obrizanem*' (f 148^{v}), *kopem* (f 27), s velikim *poštenim* (f 16^{v})…

Jedan od zabilježenih leksema tvrde promjene jest i oblik *vuzlom*. Riječ je o kajkavizmu[257] s protetskim glasom *v*. Oblici meke promjene nešto su brojniji. Osim uobičajenog nastavka s glasom *i* u nastavku nastalom od napetoga poluglasa (*veseliem*), nalazimo i čakavske oblike u kojima taj glas izostaje jer je druga jotacija

[255] nav. dj., str. 113-114.
[256] v. Milan Mihaljević: „Hrvatski crkvenoslavenski jezik“; u: J. Bratulić i dr.: *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga : srednji vijek*, Croatica, Zagreb, 2009., str. 303.)
[257] Ovaj kajkavizam zabilježila je kao takav i Marinka Šimić (v. Marinka Šimić: „Kajkavizmi u Tkonskom zborniku“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 33 (2007), str. 348.) , kao i Eduard Hercigonja (v. Eduard Hercigonja: *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja, 2. dopunjeno i izmijenjeno izd*., Zagreb, 2006., str. 227.)

već provedena (*skončanem*', *obrizanem*', *kopem*). U potonjem primjeru nije provedena i epenteza. Zabilježen je oblik *poštenim* (mjesto *pošteniem*) gdje je vjerojatno došlo do stapanja glasova.

Nominativ množine, kao i u starocrkvenoslavenskome, isti je u obje inačice glavne promjene srednjega roda: *leta* (f 11), *dela* (f 69); *lica* (f 129^{v}) *znamenině* (f 54), vsa *zelině* (f 17), *rukotvorenině* (f 17)…

Pronašli smo nešto manje primjera genitiva množine srednjega roda: bez` *del*` (f 30^{v}), ot *znameni* (f 17)… Stari genitivni nastavak s ništičnim morfemom očuvan je u liku *del'*. Oblik *znameni* nastao je pod utjecajem i-promjene.

Dativ množine nije često zabilježen, ali, osim gubitka slaboga poluglasa, ne razlikuje se od starocrkvenoslavenskoga oblika: protivu *delom* (f 30).

Nastavak akuzativa množine isti je kao u starocrkvenoslavenskome, odnosno, ne postoji razlika između meke i tvrde inačice: *blagouhanině* (f 14), *znamenině* (f 17), *pokaěnině* (f 25), *bezakonině* (f 40^{v}); *dela* (f 82), *mesta* (f 18), *tela* (f 36^{v})…

Imenica *blagouhanie* pripada skupini imenica koje se smatraju preslavizmima. Nalazi se u tekstu u kojemu je zabilježeno nekoliko leksema tog porijekla.

Lokativ množine u hrvatskom crkvenoslavenskom može završavati dvama nastavcima, -*ěh* u nepalatalnoj te -*ih* u palatalnoj sklonidbi: *v mirilih*` (f 126$^{v}$), va inih *znamenih*` (f 54^{v}), na *krilih* (f 20), va *vratih* (f 73^{v})… Veći broj primjera su imenice nepalatalne promjene koje su preuzele nastavak palatalne promjene, ili, što je vjerojatnije, jat se odrazio ikavskim odrazom.

S obzirom na to da se instrumentalni nastavak -*y* u nepalatalnoj promjeni u starocrkvenoslavenskome u hrvatskome crkvenoslavenskome odrazio kao *i*, nestala je razlika između palatalne i nepalatalne inačice jer je instrumentalni nastavak -*i* u palatalnoj inačici ostao nepromijenjen. Našli smo vrlo malo potvrda instrumentala množine srednjega roda: *deli* (f 15), *sa (svoimi)/*dobrimi *deli* (f 15, 42), vzapie zemla *kameni* (f 13). U liku *kameni* došlo je do sažimanja dvaju -*ii*.

7.4.4. Imenice i-promjene ženskoga roda

Paradigma i-promjene ženskoga roda u hrvatskom je crkvenoslavenskom, za razliku od paradigme muškoga roda, opstala kao zasebna deklinacija. Dok je kod imenica muškoga roda jak utjecaj glavne promjene muškoga roda, imenice i-promjene ženskoga roda zadržale su (uglavnom) svoje izvorne nastavke u paradigmi. Na morfologiju je, naravno, utjecala i fonologija, stražnji je nazal dao *u*, slabi *jer* je ispao na kraju riječi (u *Gršković evu zborniku* se u mnogim tekstovima još tradicionalno bilježi apostrofom), a u nastavcima alternira s *i* (I jd./GL dv.) ili *e* (DL mn.). Utjecaj glavne promjene ženskoga roda pojavljuje se, no rijetko: „Tek se u dativu i lokativu jednine nastavak -*i* katkad zamjenjuje sa -*ě: milostě, v napastě, v sěně*, a još rjeđe se nastavci lokativa množine -*ehь* i instrumentala množine -*mi* zamjenjuju nastavcima a-osnova -*ahь* i -*ami*: *mudrostahь*, *mudrostami*. Zanimljivo je da se lokativni nastavak -*ehь* sporadično zamjenjuje nastavkom o-osnova -*ěhь*: *kostěhь*, *krěpostěhь*, *napastěhь*.“ [258] U *Gršković evu zborniku* nismo pronašli primjere takvih zamjena nastavaka i-deklinacije nastavcima glavne promjene.

Nominativ jednine u velikom broju primjera ima zabilježen apostrof (od nekadašnjeg poluglasa) na kraju riječi: *čast`* (f 15$^{v}$), *plt`* (f 9^{v}), *radost`* (f 28), *pohot`* (f 36), *grdost`* (f 36), *nepriězn`* (f 36), *noć`* (f 36$^{v}$), *skupost`* (f 58), *mudrost`* (f 59$^{v}$), *blagodit`* (f 148), *milost`* (f 161^{v}); dok je u drugima apostrof izostavljen: *zižan* (mjesto *žizan*, pogreška pisara) (f 189), *obidnost* (f 26), *oholost* (f 54^{v}), *tvardost* (f 54^{v}), *starost* (f 54^{v}), *mladost* (f 54^{v}), *žalost* (f 54^{v}), *svitlost* (f 148^{v}), *rič* (f 156^{v}), *semrt* (f 159), *pomoč'* (f 179), *lakost* (f 24)… Nema posebnog razloga zašto pisar bi u nekim primjerima bilježio apostrof, a u drugima ne bi, riječ je o slučajnosti. Imenice i-sklonidbe ženskoga roda dosta su česte u *Zborniku*. Za oblike *plt'* i *semrt* smo u prethodnim poglavljima objasnili zašto bi mogli pripadati otočkim govorima, iako vokalizacija poluglasa u *e* u leksemu *semrt* može biti čuvanje starocrkvenoslavenske inačice „višega“ stila.

[258] Milan Mihaljević: „Hrvatski crkvenoslavenski jezik“; u: J. Bratulić i dr.: *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga : srednji vijek*, Croatica, Zagreb, 2009., str. 306. Autor u bilješci napominje da se zamjena glasa *e jatom* u lokativnome nastavku može tumačiti i hiperkorekcijom, odnosno da ne mora biti utjecaj glavne promjene.

Nastavak genitiva jednine je -i: *prelsti* (f 13^{v}), od *žalosti* (f 57), ni *riči* (f 57^{v}), prez *žalosti* (f 58), ot *skuposti* (f 58), ot` *ispovidi* (f 71$^{v}$), *virtudi* (f 81), *kriposti* (f 81), *mudrosti* (f 121), *časti* (f 132), od *riči* (f 148), ot *oblasti* (f 156$^{v}$), *milosti* plna (f 175), ot` *nepriězni* (f 179^{v}), do *semrti* svoe (f 179), *svitlosti* (f 10)… Leksem *prelst* smatramo preslavizmom, ali onim preslavizmom koji je svojstven hrvatskim govorima[259]. Leksem je pronađen u tekstu *Čtenie s(ve)t(a)go Ivana e(van)j(e)lista* koji sadrži više preslavizama, a fonološka obilježja (ikavski odraz jata, *ů* > *l*, *al*, sporadični ekavizmi) smještaju nastanak predloška negdje na Kvarner, vjerojatno na Krk. Zabilježeni romanizam *virtudi* upućuje na čakavsko područje.

Nastavak dativa jednine jednak je kao i u starocrkvenoslavenskome: *semrti* (f 57^{v}), *plti* (f 13^{v}), ka *časti* (f 29^{v})…

Akuzativ je jednak nominativu: *plt`* (f 14$^{v}$), *svitlost* (f 17$^{v}$), *čast`* (f 28), *oblast`* (f 52$^{v}$), v *svitlost`* (f 74^{v}), v *radost* (f 74^{v}), *b(la)g(o)dit* (f 78), *moć* (f 81), *lubav* (132^{v}), *pogibl* (f 43), *milost`* (f 43), *radost`* (f 141^{v}), *rič* (f 165), *kost* (f 23^{v}), v *nemoć* (f 178), *žizan`* (f 189), v *norost'* (f 189), *kost* (f 23^{v}), *lakomost* (f 16)… U tekstu *Razumiti istlmačenie ot g(ospod)a* zabilježen je leksem *lubav* bez grafema *û*, moguće pod utjecajem čakavskoga narodnog jezika u kojem je druga jotacija već provedena te ju nije bilo potrebno bilježiti u pismu. Ili bi mogla bi biti riječ o depalatalizaciji, što je također pojava iz govornoga jezika. Zabilježen je jedan leksički kajkavizam (*norost'*[260]), čiji se izvedeni oblici nalaze u više tekstova *Grškovićeva zbornika*.

Vokativ nije zabilježen.

Pronašli smo nekoliko lokativnih oblika u jednini: po *semrti* (f 17), po *smrti* (f 21), va *visoti* (f 141^{v}), va *napasti* (f 161^{v}), o *riči* (f 165), po *mudrosti* (f 132)… Oblici su jednaki kao i u starocrkvenoslavenskome. U *Grškovićevu zborniku* se u nekoliko navrata nalazi neki od oblika leksema *semrt*[261] s vokalizacijom poluglasa kao *e* (*съmrьtь* >

[259] v. Milan Mihaljević, Marinka Šimić: „Preslavizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima“, *A tko to ide? = A hto tam idze?, hrvatski prilozi XV. međunarodnom slavističkom kongresu, (Minsk, 20. - 27. kolovoza 2013.),* priredile Marija Turk, Maja Opašić, Zagreb, Hrvatsko filološko društvo, Hrvatska sveučilišna naklada, 2013., str. 16-17.

[260] Stjepan Damjanović navodi neke od izvedenica toga leksema kao leksičke kajkavizme: *nor, nori, norica* (v. Stjepan Damjanović: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1984., str. 175. i Stjepan Damjanović: *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb 2008., str. 165.)

[261] To je u svome radu uočio i Johannes Reinhart. Usp. u: Johannes Reinhart, „Kombinacija dvaju mirakula u hrvatskoglagoljskom rukopisu (*Grškovićev zbornik*, *HAZU VII 32*)“ *Slovo*, sv. 60, Zagreb 2010., str. 679.

semrt; *semrti*, po *semrti*…), paralelno s oblicima u kojima je došlo do ispadanja poluglasa (*smrt*). Oblici s ekavskom vokalizacijom poluglasa nalaze se u tekstovima *Ot skončaně sveta* (f 15ᵛ – 17), *Kap(itu)l` od žalosti* (ulomak iz *Cvěta krěposti,* f 57 – 57ᵛ), *Na vznesenie g(ospo)dn`e* (f 156ᵛ – 159) te *Na dan s(veta)go Gargura* (f 178 – 179). Vokalizaciju poluglasa u *e* često smatramo kajkavizmom[262] jer je uobičajena u kajkavskim govorima (*den*, *otec*…), no ima je i u nekim govorima sjevernočakavskoga dijalekta (npr. Cres). U ovome je slučaju pak vjerojatno riječ o starocrkvenoslavizmu, odlici višeg književnog stila, što smo prije i napomenuli.

U instrumentalu imenica i-deklinacije ženskoga roda u starocrkvenoslavenskome nastavak je bio *-ьjǫ*, koji bi se glasovnim promjenama u hrvatskom crkvenoslavenskom trebao odraziti kao *-ju* (stražnji se nazal odrazio kao *u*, dok je poluglas, zbog slabog položaja u riječi, ispao): š nih *pomoćju* (f 16), nih *moćju* (f 16)… No, u hrvatskom crkvenoslavenskom gdjegdje nalazimo nastavak *-iju*: *pametiju* (f 69), *noćiju* (f 30ᵛ)… Pojavu bilježenja grafema *i* na mjestu nekadašnjeg poluglasa u instrumentalu imenica ženskoga roda i-deklinacije neki istraživači smatraju odabirom pisara, tj. dijelom crkvenoslavenske tradicije, a ne pojave u živome govoru. Do takvog je zaključka došla Dragica Malić u svom *Jeziku najstarije hrvatske pjesmarice*, a složili su se i Amir Kapetanović[263] te Eduard Hercigonja[264]. Grafijsko bilježenje grafema *i*, kao i sporadično bilježenje poluglasa, smatraju pisarskom tradicijom, a vezuju je, ne samo uz instrumental jednine i-deklinacije ženskoga roda imenica, već i uz oblike glagolskih imenica (npr. *blagouhanie*), te pridjev *Božiji*, koji smo pronašli i u *Gršković evu zborniku*. Malić navodi razlog zbog kojeg smatra da je *i* isključivo ortografski element, a zaključak izvodi iz primjera u *Pariškoj pjesmarici*. Proučavajući broj slogova u stihovima pjesmarice, uočila je da se broj slogova u stihovima ne mijenja ovisno o tome je li u riječi prisutan taj *i* ili je izostavljen te time zaključila: „Dakle, u onim slučajevima kada se na mjestu nekadašnjeg poluglasa u grupi *kons* +

[262] Među istraživačima uobičajeno je katalogiziranje takve vokalizacije u kajkavštinu, no ekavski odraz poluglasa može se pronaći i u buzetskom čakavskom dijalektu, koji je, kao što znamo, jezično povezan sa slovenskim notranjskim govorima. „U načelu su dugi poluglasovi dali *a*, a kratki su, osim *a*, mogli dati *o* (…) ili otvoreno *e* (*dɛ´nɛş, dɛš* u Slumu).“ (v. Josip Lisac: *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2009., str. 37.)

[263] v. Amir Kapetanović: „Lucidarij iz *Petrisova zbornika*“, *Građa za povijest književnosti hrvatske, knjiga 37*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2009., str. 9 - 10.

[264] v. Eduard Hercigonja, „Prinosi studiju ortografije srednjovjekovnih hrvatskoglagoljskih tekstova“, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju 15*, Zagreb, 1977, str. 75−76.

ь + vokal piše *i*, radi se samo o utjecaju crkvenoslavenske pisarske tradicije, a ne o govornoj pojavi.“[265].

U množini smo pronašli manje primjera, no uglavnom se ne razlikuju od svoje starocrkvenoslavenske inačice. Nominativ završava nastavkom -i: *naravi* (f 52^{v}), *kriposti* (187^{v}). Redukcijom poluglasa u nastavku genitiva u hrvatskom crkvenoslavenskome ostaje nastavak *-i*: *riči* (f 26, 130^{v}), ota vsih` *napas`ti* (f 161^{v}), *pameti* (f 15)… Isti je nastavak i u akuzativu množine: i *kosti* imat (f 67), *dvari* tvoih` (f 189), *zapovedi* (f 185). Pronašli smo zanimljive primjere u dativu množine. U hrvatskome crkvenoslavenskome su u i-promjeni, kao i u konsonantskim promjenama, nastavci *-ьmь* (I jd.), *-ьmъ* (D mn.) te *-ьhъ* (L mn.) zamijenjeni nastavcima *-emь* (I jd.), *-emъ* (D mn.) te *-ehъ* (L mn.)[266]. Sukladno tome, pronašli smo oblik *ričem* (dobrim' *ričem'*, f 131), no uz taj smo primjer pronašli i jedan primjer gdje je glavna promjena ženskoga roda utjecala na i-promjenu: *ričam* (f 130). Utjecaj glavnih promjena češći je kod i-promjene muškoga roda, dok je ženska sklonidba stabilnija.

7.4.5. Imenice i-promjene muškoga roda

U hrvatskom je crkvenoslavenskome kod i-sklonidbe muškoga roda došlo do fonoloških promjena, jednako kao i kod ženskoga roda te sklonidbe. Slabi je *jer* ispao na kraju riječi u nominativu i akuzativu jednine te dativu i lokativu množine, a *jer* unutar riječi na početku nastavka u instrumentalu jednine te lokativu i dativu množine vokaliziran je kao *e*. Ta je promjena započela još u starocrkvenoslavenskim kanonskim tekstovima. [267]. Imenice i-promjene muškoga roda, za razliku od onih ženskoga roda, u kasnijem su razvoju jezika uglavnom izgubile svoju sklonidbu promijenivši sklonidbeni tip ili rod. Velik je utjecaj na imenice koje su promijenile sklonidbu imala glavna promjena muškoga roda, dok su one koje su promijenile rod zadržale i-sklonidbu.

---

[265] Dragica Malić, *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1972., str. 79.
[266] v. Milan Mihaljević: „Hrvatski crkvenoslavenski jezik“; u: J. Bratulić i dr.: *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga : srednji vijek,* Croatica, Zagreb, 2009., str. 306.
[267] Ibidem.

U nominativu jednine pronašli smo tek nekoliko potvrda: *črv* (f 24), *G(ospod)* (f 10).

Imenica *gospod*, koja je iz nekadašnje i-promjene prešla u glavnu, zabilježena je u *Gršković*evu *zborniku*: *g(ospod)a* (*g(ospod)a* našego, f 10), gdje je vidljivo da se imenica *gospod* sklanja po glavnoj muškoj promjeni. Isti je slučaj u dativu jednine: ka *g(ospod)u* (f 18, 188^{v}): „… imenica *gospod* čuva nastavke i-promjene samo u vokativu jednine gdje je uobičajen oblik *gospodi* te sporadično u lokativu jednine: *o gospodi*.[268]“ Napomenu M. Mihaljevića potvrdili smo u vokativu (usliši *g(ospod)i*, f 10^{v}, 16^{v}, 20^{v}; *g(ospod)i* pomilui nas', f 182^{v}) te lokativu jednine: o *gospodi* (f 27). U *Gršković*evu smo *zborniku* pronašli očuvan još i instrumentalni oblik te imenice: z *Gospodem* (f 12^{v}), uz uobičajeno *putem* (f 185^{v}). Uz negaciju čuva se starina u genitivu: A ti ne zgubi svoga *puti* (f 130^{v}).

U akuzativu jednine imenice *put* zabilježena je potvrda *put* (f 13^{v}).

Zabilježen je i primjer u lokativu jednine: i na *puti* gre (f 130^{v}).

U množini smo pronašli tek nekoliko primjera. Umjesto očekivanoga *-ie*/*-ije*, nominativ završava na *-i*: *puti* grišn(i)kom' (f 13^{v}), *črvi* (f 19^{v}). Genitiv i akuzativ također imaju isti nastavak: G mn. ot *črvi* (f 24);

Zabilježen je izvorni nastavak i-promjene u dativu množine, *-em*: *gospodem* (f 135^{v}).

7.4.6. Imenice muške u-promjene

Muškom u-deklinacijom sklanjao se manji broj imenica muškoga roda koje su završavale ne *jor*, a nisu pripadale glavnoj muškoj deklinaciji. Svi su istraživači složni da je u-sklonidbi pripadalo sljedećih pet imenica: *synъ, volъ, vrъhъ, polъ, medъ*, dok neki u taj broj pribrojavaju još neke imenice (*domъ, ledъ, činъ, mirъ, sanъ*…). Oko ovih potonjih nije postignut konsenzus te se uglavnom smatra da je u-deklinaciju činilo pet imenica. Mi smo u istraživanje uključili veći broj imenica kako bismo imali bolji pregled u-sklonidbe muškoga roda.

[268] Milan Mihaljević: „Hrvatski crkvenoslavenski jezik“; u: J. Bratulić i dr.: *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga : srednji vijek*, Croatica, Zagreb, 2009., str. 306.

Pronašli smo nekoliko primjera u nominativu jednine, uvijek sa zabilježenim apostrofom na kraju riječi: *dom'* (f 15^{v}), *nemir*' (131^{v}), *pol*' (f 12), *sin'* (f 15^{v}). Zabilježen je jedan neobičan oblik u nominativu, koji kao da je preuzeo nominativni nastavak glavne palatalne promjene srednjega roda: kudi e *nemire* (f 131^{v}); po uzoru na imenicu *more*. Imenice u-promjene uglavnom je preuzela glavna promjena muškoga roda: ot *mira* (f 15), *sina* (f 13^{v}, 18^{v}), do *vrha* (f 19). U dativu jednine nalazimo potvrde ne samo imenica koje su nekada pripadale u-promjeni: *miru* (f 17), *sinu* svoemu (f 23); već i jedne imenice koja inače pripada glavnoj muškoj promjeni: *popovi* (f 21). To je pokazatelj utjecaja u-promjene na glavnu promjenu muškoga roda, tj. na jednosložne imenice glavne sklonidbe muškoga roda.

U akuzativu ne možemo zaključiti čuvaju li sljedeće imenice svoju izvornu sklonidbu ili su prešle u glavnu jer je akuzativni nastavak obiju sklonidbi isti: na *dom* (f 12), v *dom* svoi (179), za vas *mir* (f 21^{v}). U jednom je primjeru pak jasno da je imenica prešla u glavnu mušku sklonidbu jer je došlo do izjednačavanja akuzativnog nastavka s genitivnim, s obzirom na kategoriju živosti: *sina* Božija (f 16, 17). Nastavak -*a* u akuzativu jednine ukazuje nam da je riječ o živoj muškoj osobi. Ista imenica ima u vokativu potvrdu u u-deklinaciji: *sinu* boži (f 21^{v}, 23, 130, 185); kao i u glavnoj muškoj deklinaciji: boži *sine* (f 141v). Pronađeni instrumentalni jedninski oblik *sinom* (f 23^{v}) potvrđuje prelazak imenice u glavnu sklonidbu. Ista je imenica očuvana izvornog oblika u-sklonidbe u nominativu množine: *sinove* (f 145^{v}, 187^{v}). Imenica *dom* potvrđena je još samo u lokativu jednine, ali s nastavkom glavne promjene, s time da je *jat* dao ikavski odraz: v *domi* (f 67). Isti je oblik u akuzativu množine: *domi* (f 21^{v}). I za taj je oblik teško odrediti kojoj sklonidbi pripada, s obzirom na to da su obje sklonidbe, u-sklonidba i o-sklonidba, u akuzativu izvorno imale nastavak -*y*, koji se vremenom u hrvatskom crkvenoslavenskom odrazio kao -*i*.

7.4.7. Imenice v-promjene

Imenice stare v-promjene samo su se djelomično očuvale u hrvatskom crkvenoslavenskom. Po toj su se paradigmi sklanjale imenice: *buky*, *crьky*, *horǫgy*, *loky*, *ljuby*, *prěljuby*, *smoky*, *svekry*, *neplody*, *brady*, *cěly*, *žrьny*, *krъvь*[269]. U odnosu

[269] v. Stjepan Damjanović, *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005., str. 86.

na starocrkvenoslavensku v-promjenu dogodile su se neke fonološke promjene (gubitak slaboga *jera*, vokalizacija jakoga *jera*, stražnji nazal dao je odraz *u*), što se odrazilo kroz hrvatsku crkvenoslavensku paradigmu. U hrvatskom crkvenoslavenskom, iako se još čuvaju, v-osnove podliježu utjecaju brojčano nadmoćnijih deklinacija: a-promjene i i-promjene.

Nastavak nominativa jednine je ništični morfem, a neki primjeri imaju zabilježen i apostrof na kraju riječi: *krv* (f 56^{v}), s(ve)ta *crikav* (f 148, 171), *lubav`* (f 131^{v}), *lûbav'* (f 187), *lubav* (f 161^{v}). Svi zabilježeni oblici, iako su akuzativni, imaju nominativno značenje. Riječ je o novome obliku koji je jednak akuzativu. Primjer uporabe akuzativnog oblika u nominativu pojavljuje se još u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima[270] u riječi *krьvь,* kako je i ovdje slučaj, dok se pojavljivanje akuzativnih oblika u nominativu v-promjene u drugim leksemima (utjecaj i-osnova) javlja u kasnijem razdoblju te je u hrvatskom crkvenoslavenskom dosta česta pojava. Stari nominativni oblici (*kry*[271]*, crьky, lûby*), očekivano, nisu zabilježeni. Imenica *lubav* zabilježena je s apostrofom i bez njega. U oba ta oblika došlo je do depalatalizacije. Oblik *lûbav'* pripada hrvatskom crkvenoslavenskome jeziku. I genitivni oblik je osvjedočen u nekoliko imenica: *crikve* (f 88^{v}), ot *lûbve* Božie (f 187^{v}, 188, 144, 55^{v}, 121^{v}); kao i dativni: k *crikvi* (f 20, 67). Primjeri u genitivu jednine koje smo pronašli odgovaraju starome obliku v-osnova, iako taj nastavak u hrvatskoglagoljskim tekstovima često alternira s nastavkom i-osnova (*crikvi, ljubvi*). U dativu je stari nastavak v-promjene, koji je isti kao i dativni nastavak i-promjene.

U akuzativu je zabilježeno nekoliko primjera: *crikav* (f 71^{v}), *krv* nevinu (f 188), za *lubav`* (186), za *lûbav* (f 187, 187^{v}). Kod imenice *lubav/lûbav* zabilježena su oba oblika, hrvatski narodni (čakavski) i hrvatski crkvenoslavenski. U akuzativu jednine također je riječ o starom nastavku v-osnova, uz vokalizaciju jakoga poluglasa u *a* u dvama primjerima pa bilježimo *crikav, lûbav,* dok u drugome primjeru imamo *krv*, odnosno, bez vokalizacije poluglasa. Kako smo prije napomenuli, akuzativni se oblik proširio na nominativ riječi *krv* još u kanonskim tekstovima, a u *Gršković*evu *zborniku* imamo primjer takve analogije i u drugim leksemima.

---

[270] v. Ana Kovačević, Milan Mihaljević, Sandra Sudec: „Hrvatski crkvenoslavenski prijevod tekstova sv. Tome Akvinskoga“, *Slovo*, sv. 60, Zagreb 2010., str. 367.
[271] Oblik *kry* potvrđen je samo u Sinajskome psaltiru; drugdje je u nominativu osvjedočen akuzativni lik *krъvь.*

Dok je u genitivu zabilježen stari nastavak v-osnova, u lokativu mjesto staroga *crikve* imamo noviji nastavak analoški preuzet iz i-osnova: v/o *crikvi* (f 67, f 20^{v}), koji je i češći u hrvatskoglagoljskim tekstovima od nastavka preuzetog iz glavne a-promjene[272].

Instrumentalni oblik imenice *krv* potpuno je preuzet iz i-osnova: *krviju*, dok se kod leksema *lubav* čuva kontinuanta starog oblika v-osnove (*lûbavlû*, *lûbavl'û*) s epentezom i vokalizacijom poluglasa u jakom položaju. Takvi primjeri s očuvanim instrumentalnim oblikom starih v-osnova rjeđi su u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima[273]. Množinske oblike v-osnova nismo pronašli.

Nismo našli potvrdu dvojine.

7.4.8. Imenice n-promjene

Imenicama n-promjene u starocrkvenoslavenskome jeziku pripadale su sljedeće imenice muškoga roda: *kamy, korenь, plamy, dьnь, remenь, sężenь, ję̨čьmenь, stepenь, jelenь*. Vremenom su te imenice prešle u glavnu sklonidbu muškoga roda, a n-sklonidba se, kao i ostale konsonantske sklonidbe, izgubila.

Imenice konsonantskih sklonidbi doživjele su u hrvatskom crkvenoslavenskome jeziku uglavnom iste promjene. U muškome rodu imenica n-promjene kod gotovo je svih imenica nominativ preuzeo akuzativni nastavak (osim kod imenica *plami* i *kami*[274]). To pripisujemo utjecaju glavne promjene muškoga roda gdje sve imenice u nominativu imaju ništični nastavak (nakon gubitka slaboga *jera*): *dan`* (f 36$^{v}$), *plamen* (f 20), *koren'* (187$^{v}$). Pronašli smo izuzetak kod imenice *plamen* (mjesto *plami*), gdje je također akuzativ utjecao na nominativ. Genitivni je nastavak očuvan: do togo *dne* (f 12), kao i akuzativ: *dan`* (f 12^{v}, 28, 161^{v}), v *dan* (f 36^{v}); dativ: *kameni* (f 13); lokativ:

[272] v. Sofija Gadžijeva , Ana Kovačević, Milan Mihaljević, Sandra Požar, Johannes Reinhart, Marinka Šimić, Jasna Vince: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 107.
[273] Milan Mihaljević: „Hrvatski crkvenoslavenski jezik“; u: J. Bratulić i dr.: *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga : srednji vijek*, Croatica, Zagreb, 2009., str. 311.
[274] v. Sofija Gadžijeva, Ana Kovačević, Milan Mihaljević, Sandra Požar, Johannes Reinhart, Marinka Šimić, Jasna Vince: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 112.

va *dne* (f 131); te instrumental: *dnem`* (f 17, 30$^{v}$), *plamenem* (f 189$^{v}$), *kamenem* svezan` (f 20^{v}).

Na nominativ množine utjecala je glavna promjena muškoga roda: 50 *dni*, do trideset *dni* (f 17, 178^{v}); genitiv množine je negdje očuvan, tj. isti je kod n-promjene, kao i kod glavnih promjena: *dan`* trideset` (f 179); dok u drugim primjerima pada pod utjecaj i-promjene: do trideset *dni* (f 178^{v}).

Akuzativ je također očuvan: v oni *dni* (f 17, 175^{v}, 178, 151), v *kameni* (f 118); kao i lokativ: po *dneh* (f 5^{v}). Nismo pronašli primjer instrumentala množine.

Imenicama srednjega roda n-promjene pripadale su još u starocrkvenoslavenskome sljedeće imenice: *imę, vrěmę, brěmę, plemę, sěmę, pismę, slěmę, těmę, čismę*. Fonološkim promjenama (redukcija slabih *jerova*, izjednačavanje *jerija* s glasom *i*, odraz prednjeg nosnog samoglasnika kao *e*) u hrvatskom je crkvenoslavenskom došlo do nekih izmjena u nastavcima, kao i u korijenu riječi. U primjerima pronađenima u *Grškovićevu zborniku* jat se odrazio ikavski.

Pronađeno je nekoliko primjera u nominativu jednine: *ime* (f 151), *vrime* (f 182^{v}); u genitivu: *vrimene* ego (f 11^{v}), ni *vrimene* (f 15); te u akuzativu: va *vrime* (f 125^{v}), va *ime* (f 71^{v}). Po jedan je primjer zabilježen u lokativu jednine: v nove *vrimeni* (f 43^{v}); te u instrumentalu: *imenem'* (f 178). Lokativni je oblik (*vrimeni*, mjesto *vrimene*) nastao pod utjecajem i-promjene.

Samo je nekoliko posvjedočenih oblika u množini. U nominativu bilježimo: vsa *vrimena* (f 148^{v}); u genitivu: ot *vrimen`* (f 174); te u akuzativu: va *vrimena* (f 10), vsaka *kolena* (f 14^{v}). Imenica kolena inače se sklanja po o-osnovama, ali u nekim su hrvatskoglagoljskim tekstovima zabilježeni oblici te imenice u n-osnovi[275]. S obzirom na to da je u akuzativu množine nastavak n-promjene srednjega roda isti kao u one glavne nepalatalne promjene srednjega roda, ne možemo utvrditi točno po kojoj se sklonidbi u akuzativu sklanja ta imenica. Ti su oblici potvrđeni u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku. Zabilježen je još jedan primjer u genitivu, s nastavkom *-a* iz govornoga jezika, vjerojatno iz narodnoga jezika: prie *vrimena* (f 21^{v}).

[275] v. Milan Mihaljević: „Hrvatski crkvenoslavenski jezik“; u: J. Bratulić i dr.: *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga : srednji vijek*, Croatica, Zagreb, 2009., str. 315.

7.4.9. Imenice t-promjene

T-sklonidba obuhvaćala je manji broj imenica srednjega roda koje su označavale mladunče životinje ili ljudsko mladunče: *telę, otročę, agnę, kljusę, kozьlę, osьlę, žrěbę, ovьčę* itd. Daljnjim razvojem jezika prilagodile su se o-osnovama, ali su zadržale osnovu na *-t-*. U hrvatskome suvremenom jeziku većina tih imenica više nema množinu, odnosno za množinu se uzima zbirna imenica (*telad*, *ždrebad*). Zabilježili smo samo nekoliko imenica t-promjene i to samo u množini. Zabilježen je akuzativ imenice *djeca*: *I nih' žene I* ***dit'*** (f 130^{v}). Pronašli smo i instrumentalni oblik u množini koji se sklanja prema i-, u- i n-promjeni muškoga roda: z ***ditmi*** (f 21^{v}).

7.4.10. Imenice r-promjene

Samo su dvije imenice r-promjene u općeslavenskome: *mati* i *dъĉi*. Kod obje se u hrvatskome suvremenome jeziku očuvala stara osnova na *-r-*, a nastavke u kosim padežima preuzele su iz drugih promjena: imenica *mati* prešla je u ja-promjenu, a imenica *kći* u i-promjenu. Iz stare r-promjene očuvani su samo nominativ i akuzativ jednine (*mati, kći; mater, kćer*).

U *Gršković*evu *zborniku* u nominativu imamo očuvane oblike obiju imenica: *mati* Krstova (f 5, 168^{v}), *dešći* (f 5), *hći* (f 71^{v}). Oblici imenice *kći* zabilježeni su u hrvatskome crkvenoslavenskom (*dešći*) i čakavskome (*hći*) obliku. U genitivu jednine zabilježeni su oblici obiju imenica, i to u crkvenoslavenskome obliku: *dešćere* (f 5), *matere* (f 65^{v}, 165, 23^{v}); ne vloži se nikoli lûbiti *hĉere* gospodina tvoga i divice ka čeka časti po svoem' divstvi…. U dativu jednine zabilježili smo samo leksem *materi* (f 188, 161^{v}). Akuzativ nismo pronašli.

Instrumental množine ima stari nastavak *-ami* (*s hĉerami*, f 22). Riječ je o nastavku glavne ženske promjene, što pokazuje da na imenice r-promjene glavna ženska promjena počinje sve više utjecati.

7.4.11. Imenice s-promjene

Imenicama s-promjene pripadale su imenice srednjega roda koje su u osnovi imale tematski glas -s-. Kasnijim su razvojem te imenice u suvremenom hrvatskom jeziku prešle u o-osnove, ali su, kao i ostale imenice konsonantskih promjena, zadržale staru osnovu na -s- (osim u NAV jd.). Mnoge od tih imenica imaju danas dvije inačice, jednu sa starom osnovom, drugu s novijom osnovom prema o-promjeni. Zabilježili smo nekoliko imenica u nominativu kojima ne možemo odrediti čuvaju li stari oblik ili se sklanjaju prema o-osnovama zbog toga što obje promjene imaju isti nastavak: *nebo* (f 10), *telo* (f 132^{v}), *drivo* (f 13). U genitivu smo zabilježili samo jedan primjer starijega oblika s-sklonidbe: s *nebese* (f 14^{v}, 59^{v}); dok se ostali genitivni oblici sklanjaju prema o-osnovama: *tela* (f 135^{v}, 175), s *neba* (f 17v). Jedan zabilježeni oblik imenice *nebo* sklanja se po glavnoj promjeni, bez proširene osnove: s *neba* (f 16^{v}). Ista je imenica zabilježena u dativu u obliku iz o-promjene: *nebu* (f 88^{v}). U akuzativu imamo zabilježeno nekoliko primjera koji, kao i u nominativu, mogu pripadati i s- i o-osnovama: *slovo* (f 15^{v}), *čudo* (f 71v), *telo* (f 120^{v}), na *nebo* (f 156^{v}). U lokativu je zabilježen jedan stari oblik: na/v *nebesi* (f 17, 179). Zabilježen je i jedan primjer u instrumentalu koji se sklanja prema glavnoj promjeni: *slovom* (f 22).

U nominativu množine su zabilježena dva primjera sa starom osnovom na -s- i starim nastavkom, no nastavak bi mogao pripadati i o-promjeni: *nebesa* (f 14), *čudesa* (f 16).

U genitivu množine zabilježena su također dva primjera, od kojih je prvi s novijim nastavkom nejasna podrijetla na *-a*: *telesa* (f 12^{v}); a drugi s očuvanim starim ništičnim nastavkom: s *nebes*' (f 10, 145^{v}). Akuzativ množine ima stari oblik s-osnova, koji je pod utjecajem o-osnova: na *nebesa* (f 55), *telesa* (f 12^{v}), *čudesa* (f 16^{v}). Lokativ množine koji smo pronašli sklanja se po o-osnovama: v/na *nebesih*` (f 14, 118, 151). Jedan primjer pronađen u instrumentalu množine pripada staroj s-sklonidbi: zlatimi *slovesi* (f 175); dok drugi pripada o-promjeni, s novom osnovom (*očima* moima, f 10). Zabilježili smo i jedan oblik u dvojini, u lokativu: na *očiju* (f 21); koji ima novu osnovu bez *-s-*.

7.5. Zamjenice

7.5.1. Uvod

Zamjenice načelno definiramo kao imenske riječi koje najčešće zamjenjuju druge imenske riječi/imenice u tekstu. Zamjenice dobivaju određeno značenje ili iz diskurza ili iz govorne situacije.[276] To znači da često kontekst uvjetuje uporabu zamjenice, primjerice, kad zamjenica upućuje na nekoga/nešto što je već otprije spomenuto, kad upućuje na nešto blisko govorniku ili sugovorniku, ili kad zamjenica označava nešto neodređeno što se imenicom ili pridjevom ne može točno izraziti.[277] Zamjenice smatramo leksičkim riječima (ne gramatičkim) jer ne imenuju već izriču prethodno utvrđene odnose među licima[278], odnosno, ne imenuju niti označavaju nečije osobine, već samo zamjenjuju druge riječi[279]. Dijelimo ih prema funkciji (imenične i pridjevne) i prema značenju (lične, posvojne, povratne, pokazne, upitne, odnosne i neodređene)[280]. Neke zamjenice „dolaze samostalno poput imenica i zamjenjuju imenice, a druge nisu samostalne, nego se dodaju imenicama i zapravo zamjenjuju pridjeve“[281]. One koje zamjenjuju imenice nazivamo imeničnim zamjenicama. One odgovaraju na pitanja *tko*? *što*?, dok pridjevne, koje su nesamostalne i koje moraju stajati u rečenici uz imenicu, odgovaraju na pitanja *koji*? *čiji*? *kakav*? *kolik*?.[282] „Sve osobne zamjenice, povratna, zatim *tko* i *što* od upitnih i one neodređene koje su složene pomoću *tko* i *što* (*netko*, *nešto*) idu u red imeničnih zamjenica. Sve ostale su pridjevne zamjenice.“[283]

---

[276] Eugenija Barić et al.: *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1979., str. 114.
[277] Usp. Eugenija Barić et al.: *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1979., str. 114.
[278] Usp. Eugenija Barić et al.: *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1979., str. 114.
[279] Usp. Stjepko Težak; Stjepan Babić: *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje,* Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 125.
[280] Usp. Eugenija Barić et al.: *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1979., str. 114.
[281] Stjepko Težak; Stjepan Babić: *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje,* Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 125.
[282] Usp. Stjepko Težak; Stjepan Babić: *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje,* Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 125.
[283] Usp. Stjepko Težak; Stjepan Babić: *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje,* Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 125.

7.5.2. Lične[284] zamjenice

Lične zamjenice nazivamo tako jer izražavaju gramatičku kategoriju lica.[285] Slavenski jezici (organski i književni) poznaju tri lica u nekoliko gramatičkih brojeva[286]. Zamjenice za prva dva lica izvorno su prisutne iz općeslavenskoga jezika, dok je nominativ zamjenice trećega lica izvorni oblik pokazne zamjenice *on*, *ona*, *ono*, koja se u kosim padežima izražava odgovarajućim oblicima anaforičke zamjenice *i*, *ja*, *je.*[287] To je razlog zašto ličnim zamjenicama smatramo samo zamjenice prvoga i drugoga lica sva tri roda jer se, osim porijeklom, zamjenica trećega lica razlikuje od ličnih zamjenica i sklonidbom.[288]

Lične se zamjenice prvoga i drugoga lica sklanjaju, dakle, po svojoj posebnoj sklonidbi, po kojoj se sklanja i povratna zamjenica *sebe*, *se*[289]. Različitost zamjenice trećega lica od izvornih ličnih zamjenica očituje se i u tome što zamjenica trećega lica u svojim oblicima razlikuje rod, dok tu distinkciju lične (i povratna) zamjenice nemaju.[290]

Oblici ličnih zamjenica u hrvatskoglagoljskim se tekstovima razlikuju od svojih starijih, starocrkvenoslavenskih inačica uglavnom po fonološkim promjenama koje su se u jeziku dogodile. Slabi su se jerovi reducirali na kraju riječi te unutar riječi u dativnom, lokativnom i instrumentalnome obliku zamjenice prvoga lica[291], dok su *jery* i nosni

---

[284] Termin *lične zamjenice* u hrvatskome jezičnom nazivlju često je zamijenjen terminom *osobne zamjenice*. Iako su oba naziva u uporabi i označavaju istu skupinu zamjenica, priklanjamo se terminu *lične* jer jezgrovitije definira suodnos tih zamjenica u govornome procesu. Imamo li na umu da zamjenice zamjenjuju lica kao govorne uloge, a ne stvarne osobe, onda možemo jasnije predočiti razlike među zamjenicama prvoga, drugoga i trećega lica, odnosno između govornika, sugovornika i onoga o kome ili o čemu se govori. Istu ulogu imaju i pokazne i posvojne zamjenice te ostale pridjevne zamjenice (zamjenični pridjevi).

[285] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 133.

[286] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 133.

[287] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 133.

[288] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 133.

[289] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 133.

[290] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 133.

[291] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 134.

samoglasnici nestali iz jezika izjednačivši se s drugim glasovima (ę > e, ǫ > u, y > i)[292].

Dvojinski oblik drugoga lica dvojine, *va*, nije nigdje zabilježen u hrvatskoglagoljskim tekstovima, što ne čudi jer je to starocrkvenoslavenski, vjerojatno sekundarni oblik preuzet iz akuzativa.[293] U hrvatskoglagoljskim je tekstovima mjesto njega prisutan oblik *vi*, izvorno iz praslavenskoga nominativa dvojine *vy*, koji je jednak množinskome obliku.[294] Taj oblik proistječe stoga iz narodnoga jezika, koji je pak naslijedio tu inačicu iz praslavenskoga.

7.5.2.1. Lična zamjenica za 1. l. jd.

Distribucija oblika lične zamjenice prvoga lica u nominativu različita je u liturgijskim i neliturgijskim spomenicima. Starocrkvenoslavenski oblik ***azъ*** prevladava u liturgijskim tekstovima, dok je njegova inačica iz narodnoga jezika, *ja* (zabilježena bilo *jatom*, bilo slijedom *ĵa*) pretežito zabilježena u neliturgijskim spomenicima.[295]

To ne znači da se narodni oblik zamjenice ne može pronaći u liturgijskim spomenicima. Može, no tamo je rjeđe zabilježen. Isto tako, u neliturgijskim spomenicima, hrvatski oblik *ja* prevladava, ali se starocrkvenoslavenski *az* pojavljuje u stilskome kontekstu[296]. Odabir starocrkvenoslavenske inačice uvijek je u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim tekstovima obilježen te upućuje na stilsku karakterizaciju govornika. Zamjenicom *az* obraćat će se sebi Bog, Bogorodica ili neka druga biblijska ličnost, kako bi se arhaičnošću govora istaknuli svojim stilom iznad običnih smrtnika. Leksem je obično vezan za svetu obitelj, no ponekad ovisi o kontekstu koliko neka sveta ličnost želi istaknuti svoju „svetost“ kao posebnost u odnosu na običan puk. Običan čovjek neće za sebe upotrijebiti taj oblik zamjenice, što ga jasno vezuje za zemaljske, a ne nebeske sfere života. Dakle, smjena

[292] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 134.
[293] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 134.
[294] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 134.
[295] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 134.
[296] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 134.

starocrkvenoslavenskog i hrvatskog oblika te zamjenice u neliturgijskim tekstovima postoji, no nije slučajna ili sporadična. Uvijek je uporabljena namjerno, s ciljem stilske karakterizacije likova u apokrifnim tekstovima.

I u *Gršković evu zborniku* nalazimo takve potvrde zamjenice prvoga lica jednine:

*po vznesen'i g(ospod)a našego **i**s(u)h(rst)a **az**' ivan všadši na goru tovarsku* (f 10)

*i reče **ě** esam krst sin boži i na skazovane hoće veliku svitlost činiti obnoviti templ* (f 15^{v})

*i reče mihovil o gospoe presvetaě **ě** ti povim vsa* (f 18^{v})

*se e kaštald' crikveni ki crikvena udrže i govoraše **ě** o crikvi muču se o crikvi živiti hoĉu* (f 20^{v})

U navedenim primjerima vidimo da je distribucija starocrkvenoslavenske i hrvatske inačice očekivana. U drugom progovara sam Isus, koji je, kako znamo, Sin Božji, ali i čovjek. Obraća se narodu postavljajući sebe uz njih, za razliku od Ivana koji se u prvom primjeru postavlja iznad naroda upotrebljavajući arhaičniju inačicu u govoru. U trećem i četvrtom primjeru o sebi progovaraju sveti Mihovil i jedan kaštald[297], koji nisu dio svete porodice te stoga i uporabljuju hrvatski oblik zamjenice.

Pronašli smo potvrdu s jakom čakavskom vokalizacijom poluglasa u genitivu jednine:

zač ste v mukah zač prosite od ***mane*** pomilovanič (f 27)

U dativu smo u *Gršković evu zborniku* zabilježili oblik ***mni***:

na noi prečisto božstvo skaza ***mni*** G(ospod) (f 10)

Taj je oblik naslijeđen iz starocrkvenoslavenskoga, a uz njega je češći crkvenoslavenski[298] oblik *mi*:

---

[297] Gastald ili kaštald nazivi su za obnašatelja različitih službi u srednjem vijeku. U langobardskom društvu gastaldi su bili upraviteljima kraljevskih posjeda, no kasnije se naziv proširio i na druge vrste upravitelja. U Istri su gastaldi/kaštaldi bili niži općinski službenici, upravitelji sela ili određenoga područja, a naziv se najduže zadržao kao termin koji označava poglavara bratovštine. Namjesnik akvilejskog patrijarha u Istri neko je vrijeme nosio naslov glavnoga gastalda (usp. s mrežnom stranicom Istrapedija, https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/3125/gastald-ili-kastald, preuzeto 8. 9. 2022.)

[298] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 135.

slišah glas s nebese govoreći ***mi*** zri na nebo (f 10)

otkrii ***mi*** čto e pisano v sih knigah (f 10ᵛ)

i reče ***mi*** sliši pravdi Ivane (f 12)

polonet (!) ***mi*** se vsaka kolena (f 14ᵛ)

i govorahu tako ***mi*** sila križa egože (f 19ᵛ)

Da povii ***mi*** v kakovi sada esi (f 178ᵛ)

U *Gršković*evu smo *zborniku* pronašli potvrđen oblik u akuzativu *mene*, koji je potvrđen i u liturgijskim i neliturgijskim hrvatskoglagoljskim tekstovima[299]:

kako prie reče G(ospod)ь lube ***mene*** i slovo moe hrane (f 15ᵛ)

Međutim, uz taj se oblik jednako često u *Zborniku* pojavljuje oblik s jakom čakavskom vokalizacijom, *mane*:

Slišite ča sam Is(u)h(rьst) reče ki lûbi ***mane*** lûblen' budet' ocem' moim (f 188)

Oblik *mane* inače je rijedak čak i u neliturgijskim tekstovima.[300] To je pokazateljem jakog čakavskog utjecaja u jeziku zbornika.

Zabilježili smo i potvrde zamjenice prvoga lica u akuzativu jednine u kontrahiranu obliku, *me*:

vim bo kako ***me*** uslišiš raba tvog (f 10)

polože (j)e preda ***me*** (f 14ᵛ)

ne mogaše reći g(ospod)i pomilui ***me*** (f 20ᵛ)

v grob ***me*** položi (f 23ᵛ)

I b(la)žene divi Marie pomoĉ' ta ***me*** kumfortaše (f 179)

---

[299] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 135.

[300] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 135.

ke vidih iagancu preda ***me*** i polože e preda ***me*** (f 14^{v})

Oblik *me* isključivo se uporabljuje u akuzativu.

Jedini lokativni oblik potvrđen u *Gršković*evu *zborniku* je oblik *mni*:

i nist na ***mni*** griha kako prie reče David (f 13)

U instrumentalu smo pronašli samo oblik *mnu*:

a sviĉa preda ***mnu*** goriše (f 179)

Oblici *m'nu, mnovь, m'novь i manu*, koji su dosta česti u neliturgijskim tekstovima[301] u *Gršković*evu *zborniku* nisu potvrđeni.

Lična zamjenica prvoga lica u dvojini nije zabilježena, vjerojatno zbog zamjenjivanja dvojinskih oblika množinskima.

7.5.2.2. Lična zamjenica za 1. l. mn.

U nominativu množine prvoga lica pronašli smo potvrdu zamjenice *mi*:

mi imamo lûbiti onih' prvo ki su s nami stisnuti lûbavl'û duhovnu (f 187)

U genitivu je u *Zborniku* potvrđen oblik *nas*:

i vzapiše grišnici edinim glasom govoreći dobra este prišli ***nas*** radi grišnih (f 21^{v})

Isti je oblik zabilježen i u akuzativu, kao najbrojniji akuzativni množinski oblik:

zač va tmu kromešnuju pošlu ***nas*** (f 13^{v})

[301] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 135.

o sinu b(o)ži Mihovile arhanele i ti b(la)ženi P(a)vle pristupite za ***nas*** ka g(ospod)u (f 27ᵛ)

ne javi se nam a ti presvetaja kako pitaeši ***nas*** (f 19)

I Pomilui ***nas*** sinu boži pomilui ***nas*** cesaru vični (f 23)

Pomilui ***nas*** G(ospod)i, pomilui ***nas*** sinu boži (f 27ᵛ)

Stariji i kraći oblik *ni*, koji je čest akuzativni oblik u hrvatskoglagoljskim tekstovima[302], nije zabilježen u *Grškovićevu zborniku*.

U dativu množine smo zabilježili oblik *nam* u većem broju potvrda:

i se gredet suditi ***nam*** i vsoi plti č(lovêč)skoi (f 13ᵛ)

riše gospoe ta muka e ***nam*** zaprićena (!) ot nevidimago oca (f 18ᵛ)

i ne vstanimo dondiže uprosit se ***nam*** B(og) i prizri na grišnike (f 23)

gore ***nam*** ubozim ki nismo niednoga dobra učinili (f 27)

zač' prez lûbve ča koli činimo ništar ***nam*** prudno ni (f 187ᵛ)

U *Zborniku* nismo pronašli lokativni oblik zamjenice prvoga lica u množini.

U instrumentalu množine zabilježili smo oblik *nami*:

veĉe imamo lûbiti strannoga ki e svezan' s ***nami*** lûbvu duhovnu (f 187)

mi imamo lûbiti onih' prvo ki su s ***nami*** stisnuti lûbavl'û duhovnu (f 187)

7.5.2.3. Lična zamjenica za 2. l. jd.

U nominativu zamjenice drugoga lica potvrđen je samo oblik *ti*:

rekl bi mu krtěnin ***ti*** si nekršĉen (f 20ᵛ)

Kada se tvoi nepriětel' pade ne veseli se ***ti*** ob nega (f 56ᵛ)

[302] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 137.

Ako ***ti*** shraniš' crikveno (f 130)

I ako ***ti*** sinu prideš' na pristaniĉe (f 130^{v})

a ***ti*** rečeš' ê bih' otel' skoro preiti (f 130^{v})

U genitivu je zabilježen samo oblik *tebe*:

i da bi se rodil od ***tebe*** g(ospo)din naš isukrst (f 19)

I ako i im' e ot' druzih' vzeto a ot' ***tebe*** budi im' vraĉeno (f 131)

U *Gršković*evu se *zborniku* dativni oblici *tebi* i *ti* podjednako smjenjuju u tekstovima:

reče mihovil nezmožno e ***tebi*** presvetaja viditi muki sie (f 18^{v})

Treto odilit' i dobro koie ***tebi*** g(ospo)din B(og)' dal (f 56)

A kada k ***tebi*** pride dragi sinu niki opiêv(a)c' ili svadlivac' (f 130)

Ne zatavarai dvari tvoih' pred' ubogim' da gospodin' B(og) ***tebi*** ne zatvori vrat raiskih' (f 189)

o gospoe presvetaja ja ***ti*** povim vsa (f 18^{v})

poidi presvetaja pokažu ***ti*** kadi muče se (f 21)

Poidi gospoe da ***ti*** pokažu ezero ogneno (f 22)

Oĉe piše: veĉe se e varovati bližik' i priětel ki ***ti*** zavide (f 56^{v})

Oba su pronađena oblika uobičajena u neliturgijskim tekstovima. Oblici *tebě* i *tebe*, od kojih je prvi češći u liturgijskim tekstovima[303], nisu zabilježeni u *Zborniku*.

U akuzativu su jednine zabilježeni oblici *tebe* i *te*, naglašeni oblik u manjem broju potvrda, a nenaglašeni oblik u većem broju potvrda u tekstovima *Zbornika*:

resvetaě si sut ne verovali v svetu troicu i ***tebe*** b(ogo)r(odi)cu nisu proslavili (f 19)

ne ufai se va noga ki ne lûbi bližik' svoih zač hue hoće ***tebe*** lûbiti (f 55^{v})

hvalim ***te*** sinu boži (f 21^{v})

ne molju ***te*** G(ospod)ne za nev(ě)rne pogane (f 22^{v})

da reku sveti da ***te*** b(ogь) shrani ota vsakoga zla (f 130)

lipi sinu govori Vičerd kako hoĉu ***te*** naučiti v dvore (f 130)

[303] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 135.

Nenaglašeni oblik *te* u *Gršković*evu *zborniku* je vrlo čest. U hrvatskoglagoljskim se tekstovima mogao naći i na naglašenu položaju. U praslavenskom je, naime, taj oblik bio izvorni, pa stoga i naglašen, a kasniji „naglašeni“ oblik, *tebe*, preuzet je iz genitiva[304]. Takvih potvrda u *Gršković*evu *zborniku*, doduše, nismo pronašli:

a on’ ***te*** hoĉe vinu za huda čl(ovê)ka štimati (f 130^{v})
Ki se va ***te*** poufa, kako sam' sebe shrani (f 188^{v})

Očuvanje starog oblika *te* u takvim, naglašenim položajima, upućuje na čuvanje starine u formulacijama u prepisivanim tekstovima koji su imali starije predloške. Takvi su izrazi okamenjeni u tim oblicima te se tako prenose iz starijih tekstova[305]. U *Gršković*evu su *zborniku* zabilježene samo novije konstrukcije.

U konstrukcijama gdje se zamjenica našla iza prijedloga uvijek je nenaglašeni oblik[306]:

Ne dai ust tvoih da ne svedet' plt' tvoû eda kako prognivaet se <u>na</u> ***te*** B(og) (f 188^{v})

U *Zborniku* smo u lokativu zabilježili samo oblik *tebi*:

strah' i ufanie budi vazda v srci vašem' na kup', budi v ***tebi*** strah' i ufanie (f 186)

I zato piše prorok': proslavet' se o ***tebi*** vsi ki lûbe spasenie (f 186^{v})

U instrumentalu jednine zabilježili smo likove *tobuju* i *toboju*, oba iz starocrkvenoslavenskoga jezika, s izmjenom o > u u jednom primjeru:

zač ne vidsmo s(ve)ta ot vika ni neže b(ogo)r(odi)cu ***tobuju*** vidimo (f 21^{v})

diva esmь pred ***toboju*** G(ospod)i (f 13)

---

[304] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 135.
[305] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 136.
[306] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 136.

Nismo pronašli potvrde zamjenice drugoga lica u dvojini.

7.5.2.4. Lična zamjenica za 2. l. mn.

Potvrđeni su oblici zamjenice *vi* u nominativu:

Vodi prosih a ***vi*** mi daste octa i žlči (f 23^{v})

Susedi vaši ěsti vačnut a ***vi*** vzlačete (f 24)

vi este bili tati skupci oholi nenavidlivi lažci leni v zemlskih deli (f 27^{v})

Stariji oblik *vy* nije zabilježen.

Oblike genitiva množine nismo pronašli. U dativu je potvrđen oblik *vam*:

sada daju ***vam*** otsrišenině (f 23^{v})

blaženi Pav(a)l da vas pomilue i da ***vam*** otpusti B(og) i bude ***vam*** milostiv i da ***vam*** da ohlaenie (f 27^{v})

nic milosti moe daju ***vam*** (f 27^{v})

i zato vas' spominam' razumiite ča ***vam*** pravlu (f 185)

U hrvatskoglagoljskim je tekstovima često u akuzativu potvrđen oblik *vi*[307], uz *vas* koji je preuzet iz genitiva. U *Gršković*evu smo *zborniku* u akuzativu množine potvrdili samo genitivni oblik *vas*:

I ne vim kako obretoste se v tih tamnih mukah i kako li ***vas*** oću pomilovati (f 23^{v})

Propet sam bil za ***vas*** kopem proboden čavli prigvožen i umrl sam bil za ***vas*** (f 27)

Vas nis(a)m bil iskupil srebrom ni zlatom (f 27^{v})

[307] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 137.

Sada ***vas*** svetuû, draga bratiê (f 187ᵛ)

Lokativni oblik zamjenice drugoga lica množine nismo pronašli u *Zborniku*. U instrumentalu je potvrđen stari oblik *vami*:

I reče im b(la)ž(e)ni Mihovil nine se plačite i ě se hoću s ***vami*** plakati (f 27ᵛ)

7.5.2.5. Zamjenica za 3. l.

Zamjenica trećeg lica preuzeta je iz skupine pokaznih zamjenica te je zabilježena u *Grškovićevu zborniku* u nekoliko potvrda:

N jd. ž. r.: Da kada se vidi kurba sita i oblčena i obuvena ***ona*** strže v noći lê mošne I gdi ***ona*** vidi da moćna (!) na mane gre. ***Ona*** gleda ki bi lip' viditi i pela ga sa sobu v komoru (f 131ᵛ)

L jd. ž. r.: pravi pas lûbi kost' dokle e ča na ***nei*** (f 59)

vselet se vavik vika na ***nei*** (f 15)

I mn.: I meû ***nimi*** srce oca niû (f 59)

7.5.3. Povratna zamjenica *sebe*, *se*

Pronašli smo potvrde oblika povratne zamjenice u genitivu, u liku *sebe*:

I do semrti svoe nače služiti b(la)ženoi s(ve)toi divi Marii i toliku pokoru s ***sebe*** učini (f 179)

b(og) hoće razlučiti ot ogna svitlost ot ***sebe*** (f 17ᵛ)

U nekim je hrvatskoglagoljskim spomenicima došlo do zamjene izvornoga *e jatom*, naravno, samo u grafiji[308]. Takvi oblici genitiva s *jatom* u *Zborniku* nisu zabilježeni.

Dativ povratne zamjenice u neliturgijskim je tekstovima često zabilježen kao *sebe* i *sebi*[309]. U *Gršković*ev*u* smo *zborniku* pronašli samo potvrde potonjeg oblika:

Ne dai žalosti ***sebi*** ako se oteti ne moreš (f 57^{v})

i k ***sebi*** ne obrati i niedn ne bude ki bi proti nemu prodikoval (f 16^{v})

Izvii prvo ako on' umi ***sebi*** dobr' s(ve)t' dati (f 59^{v})

Ot' mala dobitka ***sebi*** čine veliku škodu (f 131^{v})

Ako mudar' budeši to ***sebi*** iskarnim, ako li manen' to sam ***sebi*** (f 188)

Kraći je oblik *si* potvrđen, no rjeđi u *Gršković*ev*u zborniku*:

Tagda reče Marija kako ***si*** e zaslužil' tako i trpi (f 20^{v})

U akuzativu su zabilježena oba oblika povratne zamjenice, *sebe* i *se*, iako je kraći oblik brojniji:

Nato nač' imaš' ti ***sebe*** lûbiti da bude lûbav' svršena (f 187)

Ki ne lûbi B(og)a ta ***sebe*** nenavidi (f 187^{v})

Ki se va te poufa, kako sam' ***sebe*** shrani (f 188^{v})

Nigdar ***se*** onim' ne diči (f 188^{v})

Ki ***se*** B(og)a boe nisu neverni zapovedi nega (f 185^{v})

on' želno molaše ***se*** prizivae b(la)ž(e)nu gospoju (f 179)

---

[308] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 137.

[309] Oblik *sebi* zabilježen je u *Pariškom, Tkonskom, Oxfordskom, Berčićevu, Akademijinu, Ljubljanskom i Fatevićevu zborniku*, a *sebe* u *Berčićevu, Tkonskom* i *Žgombićevu zborniku*. (v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 137.)

I tako kopajuči upade ***se*** va nu ěmu (f 178^{v})

I umii ***se*** dobro nesti proti im' (f 131^{v})

I priminiti ***se*** more to pokazanie (f 59)

o blažena veseli ***se*** o gospodi ka si činila volu božiju (f 27)

hoće ***se*** Antikrst roditi (f 15^{v})

U hrvatskoglagoljskim je tekstovima duži oblik inače češći[310], no u *Gršković*evu je *zborniku* drugačija raspodjela oblika, osobito zato što kraći oblik zamjenice ima funkciju povratnosti te se stoga i nalazi uz povratne glagole, koji su dosta česti u *Gršković*evu *zborniku*.

Lokativni oblici povratne zamjenice koji se pojavljuju u neliturgijskim tekstovima su *sebi* i *sebe*, s različitim odrazima završnoga *jata*, no u *Gršković*evu smo *zborniku* pronašli samo potvrdu oblika *sebi*:

hoće mnozih po ***sebi*** obrnuti (f 16)

i ne imii v ***sebi*** niedne nevere (f 130^{v})

Imii znane v ***sebi*** i imii um' (f 130^{v})

Oni imaû v ***sebi*** svršenu lûbav' ki pravo živut' (f 186^{v})

Lûbavlû se lûbi sam B(og) v ***sebi*** (f 187)

Nismo pronašli oblike zabilježene *jatom*, čak niti samo kao grafijsku zamjenu.

Potvrdu za instrumental povratne zamjenice nismo pronašli.

[310] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 137.

7.5.4. Pokazne zamjenice

7.5.4.1. ***Nepalatalna inačica (ov, ta, on; ova, ta, ona; ovo, to ono)***

7.5.4.1.1. Muški rod

U muškome smo rodu pronašli nekoliko potvrda pokazne zamjenice *ta* u nominativu:

ta e skvrnoědac' i poganin i ***ta*** e razlučil brata ot brata (f 20^{v})

i reče ***ta*** da e antikrst sin děvl i prevratnik v ludeh (f 16^{v})

blažen e dom ***ta*** kadi kadi leže knige sie (f 15^{v})

U genitivu je zabilježen stariji crkvenoslavenski oblik *togo* u nekoliko potvrda:

do ***togo*** dne (f 12)

vsim ki ste v mukah ot ***togo*** časa do vika vsaku nedilû (f 27^{v})

Mnogo je veći broj potvrda hrvatskog oblika u genitivu:

ot ***toga*** solomun govori (f 185^{v})

toga bude tri leta (f 11)

i o ***toga*** glasa potrese se vsa zemla (f 11^{v})

i uslit se glas ***toga*** anela (f 14)

i o ***toga*** govori isaiě (f 16)

i ot ***toga*** govori b(la)ženi iov zgaraite se protivu žei tolika (f 24)

Nekoliko je potvrda pokazne zamjenice u dativu:

Sudi a oni k ***tomu*** otgovorivši ne umihu (f 22^{v})

ěvi se ***tomu*** fratru ta mrtvi (f 178^{v})

Potvrđeno je i nekoliko akuzativnih oblika:

I ***ta*** mirakul' učini G(ospo)din B(og)' (f 59)

i vš(a)d v zemlu ***ta*** dan pogine (f 12^{v})

I ***togo*** ki sie meû bratiû nenavist'

Prva dva zabilježena primjera imaju nastavak izjednačen s nominativom jer se odnose na neživo, dok treći primjer ima nastavak jednak genitivnome jer se odnosi na živo.

U instrumentalu smo pronašli samo oblike s ikavskim odrazom *jata*. Potvrde s ekavskim odrazom u instrumentalu jednine muškoga roda nismo pronašli.

i vsi se krstiste i ***tim*** obretoste se v mukah (f 23^{v})

s ***tim*** û zakonom' nakaže (f 59)

Da on' ki ženu zgubi ***tim'*** zakonom' vinu e(stь) posramlen' do nega života (f 130)

Dvojina se kao kategorija nije izgubila, iako je u neliturgijskim spomenicima rijetka. Zabilježili smo jednu potvrdu u akuzativu dvojine:

i vstrubita v roga ***ta*** Mihail i Gabriel (f 11^{v})

U množini su brojne potvrde u muškome rodu:

I reče Mihovil ***ti*** su svoim botrom hudo govoreli (f 19^{v})

I reče Mihovil ***ti*** su jali č(love)č(i)e meso (f 19^{v})

I reče k nei anel ***ti*** su vzimali ožuru ot svoga blaga (f 19^{v})

podnožie dvizaše se a ***ti*** ne razumihu i zato tako muče se (f 20^{v})

U genitivu množine imamo nekoliko potvrda s ikavskim odrazom *jata*. Potvrde s ekavskim odrazom nismo pronašli.

djavli ga hote naučiti ***tih*** srovišć iskati (f 16)

i ***tih*** znameni e di (50) (f 17)

ere kih děvli budu poražali boliznu ***tih*** o bude celil ***nih*** moĉû (f 16)

zvrhu ***onih'*** ki se nega boe (f 185^{v})

Zabilježen je primjer u lokativu množine muškoga roda, s ikavskim odrazom jata:

na ***onih'*** ki ufaû v nega milosrdie (f 185^{v})

U primjeru instrumentala množine muškoga roda zabilježen je i ekavski odraz *jata*:

i ***temi*** podoba privesti i glas moi (f 15)

7.5.4.1.2. Srednji rod

U srednjem rodu pronašli smo potvrdu crkvenoslavenskog oblika u nominativu jednine:

I reče anel ***to*** su štaci netvoreće zapovedi (f 21)

Zabilježili smo i jednu potvrdu u genitivu jednine:

togo radi tako muče se (f 19^{v})

U akuzativu jednine pronašli smo nekoliko potvrda:

reče s(ve)ti Ivan koliko vrime g(ospod)i ***to*** storiši na zemli (f 11)

to predai vernim č(love)kom (f 15^{v})

Zabilježena je jedna potvrda u srednjem rodu u lokativu jednine:

i v ***tom*** vele ih malo budet kih ne prelastit (f 16^{v})

U množini srednjeg roda zabilježili smo samo nekoliko potvrda u akuzativu:

čto hoćet biti va vrimena ***ta*** (f 10)

govori da e ***ta*** znamenja našl (f 17)

7.5.4.1.3. Ženski rod

U ženskome je rodu zabilježeno nekoliko potvrda u nominativu jednine:

naide ***ta*** laža su**ć**a (f 11^{v})

riše gospoe ***ta*** muka e nam zapriĉena (f 18^{v})

I b(la)žene divi Marie pomoĉ' ***ta*** me kumfortaše (f 179)

I paki padie ***onae*** t(a)ma na nih (f 22)

I dativ jednine je oprimjeren u ženskome rodu.

I edan' dan' gredućî ***toi*** ženi na misu utaknu û děv(a)l' hodcem' se učinivši (f 178^{v})

Kada ûre umri poidosta sina nega ka ***onoi*** škrini (f 58^{v} – 59)

Zabilježili smo nekoliko potvrda u akuzativu jednine ženskoga roda:

i pride anel' ki nad ***tu*** muku biše (f 20^{v})

I tako kopajuĉi upade se va ***nu*** ěmu (f 178^{v})

hoću priti na ***nu*** (f 13^{v})

I vapiěhu vsi ki bihu v mukah viduĉe ***onu*** dušu pravadnu (f 27)

U akuzativu imamo zabilježene i zamjenice koje imaju reduciran inicijalni vokal (*nu* < *onu*), što pokazuje utjecaj govornoga, narodnog jezika.

Nekoliko je potvrda u lokativu jednine ženskoga roda:

mnoge duše leže va tmi ***toi*** (f 18^{v})

i biše v rici ***toi*** videnie krvavo (f 21)

I ondi va ***onoi*** ěmi stoeĉi on' želno molaše se (f 179)

I u ženskome rodu smo pronašli jedan primjer dvojine u nominativu:

I ***ti*** dvi lubvi esta pravi istini (f 56)

Prisutnost dvojinskih oblika pokaznih zamjenica govori u prilog da se dvojina još čuva.

U ženskome smo rodu pronašli samo jedan primjer množine, u nominativu:

i reče mihovil ***te*** su mnogih duše oskvrnile (f 19^{v})

7.5.4.2. Palatalna inačica *(sa, si, se)*

Palatalna zamjenica *sa, si, se* u crkvenoslavenskim je tekstovima zabilježena s fonološkim promjenama u nekadašnjoj starocrkvenoslavenskoj inačici. Oblici s *jerom* nisu zabilježeni u *Gršković*evu *zborniku*. Tu je zamjenicu u hrvatskoglagoljskim tekstovima često zamjenjivala njezina nepalatalna inačica, koja je prevladavala u narodnome jeziku.

U Zborniku smo zabilježili nekoliko potvrda palatalne zamjenice u muškome rodu:

N mn. m. r.: I reče mihovil ***si*** sut prijali k leta v očinu (f 19)

kto sut ***si*** i kaci im sut grisi (f 19^{v})

Zablježena je potvrda u srednjemu rodu:

A jd. s. r.: Slišavši že ***sie*** s(ve)ta diva Marič i vsi aneli (f 23^{v})

Najviše je potvrda zabilježeno u ženskome rodu:

N jd. ž. r.: vazmet se tma ***siě*** (f 18^{v})

G jd. ž. r.: G(ospo)dine Is(u)h(rst)e da si nam račil dati ohlaenie ***sie*** noĉi (f 28)

A jd. ž. r.: da viju muku ***siû*** (f 18^{v})

N mn. ž. r.: blažen (j)e dom ta kadi kadi leže knige ***sie*** (f 15^{v})

A mn. ž. r.: nezmožno e tebi presvetaja viditi muki ***sie*** (f 18^{v})

L mn. ž. r.: otkrii mi čto e pisano v ***sih*** knigah (f 10^{v})

7.5.5. Upitne zamjenice *kto*, *čto*

Upitne zamjenice *kto* i *čto*, od kojih se prva odnosi na živo, a potonja na neživo, razlikuju se od ostalih neličnih zamjenica po tome što imaju samo oblike u jednini i nemaju različite oblike u više rodova. U Gršković evu smo *zborniku* pronašli potvrđene oblike tih zamjenica, no nismo pronašli njihove izvedenice *nekto*, *nečto*, *ničtože* i *niktože*.

7.5.5.1. Upitno-odnosna zamjenica *kto*

Nepalatalna je zamjenica *kto*, u značenju 'tko', zabilježena u *Gršković evu zborniku* samo u nominativu:

reče b(ogo)r(odi)ca k mihovilu ***kto*** sut si (f 18^{v})

I reče presvetaě ***kto*** e sa ubogi imie muku siû (f 20^{v})

i vprosi mihovila ***kto*** sut si (f 21)

Starocrkvenoslavenski je oblik *kto* zabilježen samo u nekoliko potvrda, no mnogo je od njega brojnija inačica *gdo*, koja je i inače brojinija u neliturgijskim tekstovima[311].

vprosi gospoja čto e tma sija i ***gdo*** su ki muče se v nii (f 18^{v})

Gdo sut si ki do pasa esu v ogni (f 19)

isplaka se i upita mihovila ***gdo*** su ovi i kakovi su nih grihi (f 20)

ako bi se ***gdo*** otel ot poganina kr(s)titi (f 20^{v})

i ***gdo*** su ki se muče v nei (f 22)

I reče mihovil sliši presvetaja ako ***gdo*** vložit se va tmu siju (f 22)

Hoĉemo li pitati ***gdo*** e bil naiprvi ki e prosil da bi duše imeli pokoi (f 24^{v})

[311] usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 143.

I ima velik' strah' da bi ga ***gdo*** ne sramil besedu (f 130)

Iako nismo pronašli potvrdu izvedenice *nikto*, zabilježili smo potvrdu izvedenice *nigdo*, koja se u *Gršković*evu *zborniku* pojavljuje bez dometka *-že* (ili novijega *-re*, koje je nastalo rotacizmom), što je u starocrkvenoslavenskome bila norma:

kada bi č(lově)ku veliko teško tr bi mu ***nigdo*** rekl počivai v noi postili (f 24^{v})

7.5.5.2. Distribucija oblika *kto* i *gdo*

Mjesto staroslavenskoga *kto*, u tekstu zbornika nalazimo *gdo*, što je, prema Zvonimiru Junkoviću[312] kajkavizam. On smatra da se u sustavu u kojem postoje oblici *kadi*, *kade* (koje smatra oznakom čakavštine), oblik *gdo* ističe kao očiti kajkavizam među čakavskim elementima.

S time se ne slaže Damjanović[313], koji drži da u zbornicima toga vremena mogu supostojati i *kto* i *gdo* u istome sustavu te da je *gdo* „zajedničko dobro čakavštine i kajkavštine". I u *Gršković*evu *zborniku*, u istome tekstu, imamo primjer istodobnog pojavljivanja crkvenoslavenskoga *kto* i narodnoga *gdo*:

i reče b(ogo)r(odi)ca k mihovilu ***kto*** *sut si i kaci im sut grisi* (f 18^{v})
I reče marija k mihovilu ***gdo*** *sut si i kaci im sut grisi* (f 20)

Zbog toga se i mi slažemo s Damjanovićem, a jasno je da u sustavu (u ovome primjeru, u istoj rečenici), oblik *gdo* stoji uz čakavsku jaku vokalizaciju u prijedlogu *va,* ali i uz crkvenoslavenski oblik zamjenice *si* (u značenju *ova*):

ako ***gdo*** *vložit se va tmu siju* (f 22)

U organskim je govorima ta, palatalna inačica pokazne zamjenice, ostala sačuvana u nekim organskim govorima (***sega*** *jutra*/***segutra***).

[312] v. Zvonimir Junković: *Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta*, Zagreb, 1972, str. 37.
[313] v. Stjepan Damjanović: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984, str. 162 – 163.

Prema Milanu Mihaljeviću, također, distribucija oblika *kto* i *gdo* vezuje se i uz uporabu veznika *aĉe* i *ako*. Uz *aĉe* je uvijek oblik *kto*, dok je uz *ako* uvijek oblik *gdo*[314]. U *Gršković*evu *zborniku* nismo pronašli potvrdu za *aĉe*, već samo potvrdu za *ako*:
I reče mihovil' sliši presveta ako bi se ***gdo*** *otel ot poganina kr(s)titi* (f 20ᵛ)

Sukladno s time, oblik *gdo* smatramo novijim oblikom koji je u crkvenoslavenski prodro iz narodnoga jezika i pripada zajedničkom korpusu čakavštine i kajkavštine. Distribucija sinonimnih oblika u tekstovima često ima svrhu dinamizacije teksta te se i oblici *kto* i *gdo* pojavljuju u istome tekstu kako bi unijeli živost u repetitivne dijelove teksta:
vidivši e presvetaja i vprosi mihovila ***kto*** sut si i kaci im grisi sut (f 20)
I reče marija k mihovilu ***gdo*** sut si i kaci im sut grisi (f 20)

Kao takvi, predstavljaju jednakovrijedne inačice iste zamjenice te ne nose u sebi vrijednost „više“ odnosno „niže“ varijante književnoga izraza.

7.5.5.3. Upitno-odnosna zamjenica *čto* za neživo

Palatalna inačica upitne zamjenice zabilježena je također u dva oblika. Oblik *čto* proizlazi izravno iz starocrkvenoslavenskoga i nastao je stapanjem zamjenice *čь* i zamjenice *to*, te bi zamjenica *čto* prema tome značila 'što to'. Druga inačica te zamjenice dolazi nam iz narodnoga, govornoga jezika. Nastala je također od zamjenice *čь,* no u toj inačici nije došlo do stapanja s drugom zamjenicom, već se završni poluglas vokalizirao u *a*, od čega je nastala čakavska inačica zamjenice, *ča*. Vokalizaciju poluglasa u poziciji na kraju riječi često smatramo vokalizacijom u slabom položaju, no valja uzeti u obzir i naglasak u riječi. Iako se poluglas našao na kraju riječi, njegovom bi se redukcijom zamjenica svela samo na glas *č* te bi se time izgubila. Također, slab položaj poluglasa postaje jakim ukoliko je poluglas naglašen, što se očito dogodilo i sa zamjenicom *ča*.

Crkvenoslavensku inačicu *čto* u *Gršković*evu smo *zborniku* potvrdili samo u nekoliko potvrda u nominativu jednine:

[314] usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 143.

čto hoćet biti va vrimena ta (f 10)

čto e na nebesih (f 10 ᵛ)

vprosi presvetaě mihovila ***čto*** e rika sië (f 22)

Inačica *ča* koja dolazi iz čakavskoga, s druge je strane mnogo brojnija. U nominativu jednine zabilježeno je više potvrda:

i reče marija a ti ***ča*** sut (f 21)

A ***ča*** bude ot onih ki budu va onom pržuni p(a)klenom (f 24ᵛ)

bogataistvo te nauči pravo razumiti stvari ***ča*** e bole. I paki ***ča*** e zlo (f 57ᵛ)

Ki zna ***ča*** e mir' nigdar' ne pomišla ***ča*** e rat' (f 57ᵛ)

pravi pas lûbi kost' dokle e ***ča*** na nei (f 59)

I paki vidi štace time zakonom mučeći se i reče marija a ti ***ča*** sut (f 21)

Stariji genitivni oblik *česo* ili noviji *česa*, koji se još uvijek očuvao u nekim čakavskim govorima, nismo pronašli. U dativu jednine smo pronašli jednu potvrdu:

i reče presvetaě o ubozi ***čemu*** tako prelstite se (f 19)

U akuzativu jednine potvrđen je, uz *ča*, crkvenoslavenski oblik *čto* te hrvatski oblik *nič* u izvedenici s česticom *ni*:

ere ne budu imeli ***ča*** jisti ni piti (f 17 ᵛ)

B(la)žen on ki ne vii ***ča*** e bogat(a)istvo (f 57)

Skupost' est' kako on' ki skriva ***ča*** mu e potriba spanžat (f 58)

Druzim’ na dovole krate kupe ***ča*** vazmu (f 131ᵛ)

O bratiê draga, slišite ***ča*** vam' govorim', i zato vas' spominam' razumiite ***ča*** vam pravlu (f 185)

otkrii mi ***čto*** e pisano v sih knigah (f 10ᵛ)

reh G(ospod)i potom ***čto*** storiši (f 11ᵛ)

skoro ti slaže da bi mu ***nič'*** dal' (f 130)

Oblik *nič'* nastao je stapanjem niječnice *ni* i zamjenice *čь*.

Od ostalih smo padeža pronašli još samo instrumentalni oblik:

Kada ne stvoriste niednoga dobra ***čim*** ste se mučili za me (f 27)

Uz zamjenicu *ča* često se u tekstovima može pronaći i njezina izvedenica *zač* ('zašto'). Oba su leksema prisutna u velikom broju potvrda u tekstu *Gršković*eva *zbornika*. Riječ je o još jednome elementu govornoga jezika.

i paki reh G(ospod)i što hoćet biti nebesa ***zač*** *tašća budut salnce i luna i zvezdi* (f 14^{v})
i riše aneli ki nih stržahu ***zač*** *nebozi ne otgovorite k presvetoi* (f 19)

U jednako velikom broju potvrda leksem *zač* zabilježen je u značenju 'jer':
vzapiše vsi edinim glasom govoreći divo b(ogo)r(odi)ce hvalim te sinu boži ***zač*** *ne vid(i)smo s(ve)ta ot vika* (f 21^{v})
I reče gospoja o gore grišnim ***zač*** *bes konca muče se* (f 22)
zač ima biti ro(j)en o djavla i ot edne koludrice (f 16)
mnozi poidu za nim ***zač*** *poidu za strah mučenič* (f 15^{v})
obraća ***zač*** *ki ga ne budu hoteli nasledovati* (f 16^{v})
i spasni budu ***zač*** tako proreče prorok Isaija (f 17)

7.5.6. Zamjenica *ki*, *ka*(*ja*), *ko*(*je*)

Upitna i neodređena zamjenica *kyj*, *kaja*, *koje* koja je zabilježena u starocrkvenoslavenskim tekstovima, nastala je stapanjem dviju zamjenica, upitne zamjenice *къ, ka, ko* i anaforičke zamjenice *jь, ja, je*.[315] Oblici te zamjenice u kosim su se padežima izjednačili s oblicima zamjenice kto, pa je ponekad teško u tekstovima razlučiti o kojoj se zamjenici radi.

U nominativu jednine muškoga roda potvrđena je zamjenica *ki*:

tada pošlu anela ***ki*** vzapie veliem glasom (f 14)
i niedn ne bude ***ki*** bi proti nemu prodikoval (f 16^{v})

U genitivu muškoga roda potvrđena je samo novija zamjenica *koga*, dok je starocrkvenoslavenski oblik *kogo* izostao:
da ne lûbi iskrnega ***koga*** vidi (f 187)

da se lubvu svežete sa onim ***koga*** nenavidite (f 187^{v})

U dativu muškoga roda potvrđen je oblik *komu*, a nestegnuti oblik *kojemu* nije zabilježen:

B(la)žen muž e(st) ***komu*** e dano boêti se B(og)a (f 186)

U akuzativu je zabilježen narodni oblik *koga*:

Ki lûbi iskrnega ***koga*** vidi učima telesnima (f 187)

Lokativni i instrumentalni oblik muškoga roda jednine nismo potvrdili.

Zamjenica *ko* potvrđena je u nominativu jednine srednjega roda:

se vrime ***ko*** smo bili na zemli (f 28)

[315] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 145.

Vrime ***ko*** e minulo veliku mudrost' dae čl(ově)ku (f 59^{v})

U ženskome je rodu u nominativu potvrđena samo kontrahirana zamjenica *ka*:

Ni riči na svitu ***ka*** bi se mogla priminiti k vernu priětelu (f 56)

veseli se o gospodi ***ka*** si činila volu božiju (f 27)

U akuzativu je zabilježen dugi oblik u srednjemu, a u ženskome samo kontrahirani oblik:

dobro ***koie*** tebi g(ospo)din B(og)' dal (f 56)

otpadasmo ot slave svilitle (!) ***ku*** imihomo od nega (f 13^{v})

U lokativu je pronađena jedna potvrda:

Poidosta sina nega ka onoi škrini v ***koi*** bihu oni pinezi (f 59)

Instrumentalni i akuzativni oblik nije zabilježen.

Zabilježeno je nekoliko potvrda u dvojini. U nominativu muškoga roda zabilježena je kontrahirana zamjenica *ka*:

to bi s(ve)ti Pav(a)l tre s(ve)ti Mihovil arhanel ***ka*** bihota pošla k paklu (f 24^{v})

U nominativu množine muškoga roda također je potvrđeno *ki*:

ko bude daval onim ***ki*** ga budu nasledovali (f 16^{v})

zač ***ki*** ga ne budu hoteli nasledovati (f 16^{v})

U genitivu množine potvrđen je oblik *kih*:

kada Antikrst pride djavli ot ***kih*** ima biti ro(j)en (f 16)

Zabilježena je i potvrda u dativu množine:

Ili ***kim*** ga b(ogь) ni dal' (f 130ᵛ)

U srednjem je rodu u množini pronađeno više potvrda kontrahirane zamjenice u nominativu:

snidut vsa ***ka*** budut na ari na zemlju (f 14ᵛ)

Ot znameni ***ka*** hoće storiti pred skončan(j)em sega s(ve)ta (f 17)

Povii mi vsa ***ka*** su na nebesi (f 18ᵛ)

Kontrahirana zamjenica ženskoga roda *ke* potvrđena je u nominativu množine:

i divice ***ke*** otai dicu dobivajuće (f 19ᵛ)

Malo se nahodi ki dobro zna ***ke*** nature su kurbe (f 131ᵛ)

Isti je oblik i u akuzativu množine ženskoga roda:

izidut vsi ludi iz ěm v ***ke*** se budu skrili (f 17ᵛ)

U *Gršković*evu se *zborniku* pojavljuje i upitna zamjenica *kai*, u značenju 'što'[316]. Zamjenicu su *kai* istraživači tradicionalno svrstavali u kajkavizme[317], no ona je prisutna i u sjeverozapadnim čakavskim govorima (govori Buzeštine, Motovunštine, Klane i Studene[318]).

kai ste dobra učinili (f 27ᵛ, 170)

bog' ne zapovida ***kai*** bi samomu bogu bilo ravni (f 43ᵛ)

---

[316] Zamjenica *kaj* nastala je od nekadašnje zamjenice *kъ*, koja se stopila s anaforičkom zamjenicom, uz vokalizaciju poluglasa u *a* (v. Iva Lukežić: *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 2. Morfologija*, Hrvatska sveučilišna naklada - Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Zagreb, 2015., str. 234.)

[317] v. Eduard Hercigonja: *Nad iskonom hrvatske knjige. Rasprave o hrvatskoglagoljskim srednjovjekovlju*. Biblioteka znanstvenih radova, Zagreb, 1983., str. 326.

[318] Usp. Iva Lukežić: *Govori Klane i Studene*, Libellus, Crikvenica, 1998., str. 23.

ne vim ***kai*** e(st) danas' bole plakati (f 96)

onamo vidimo ***kai*** nam bude (f 190^{v})

Pojavu upitno-odnosne zamjenice ***kai*** u zbornicima toga vremena neki istraživači[319] smatraju potvrdom utjecaja kajkavskog narodnog jezika, odnosno pripisuju tu pojavu mjestu nastanka zbornika. *Grškovićev zbornik* stoga istraživači poput Vjekoslava Štefanića ubrajaju u zbornike koji su mogli nastati na mjestu gdje su se čakavština i kajkavština doticale, odnosno u Istru. Iako ne odbacujemo takvu mogućnost, uzevši u obzir kajkavske elemente u drugim vrstama riječi, vidljivo je da je takva uporaba zamjenice češće bila namjerna nego slučajna. To nam potvrđuju primjeri kontaktne sinonimike, gdje se kajkavski, čakavski i crkvenoslavenski elementi zajedno miješaju u rečenicama kako bi doprinijeli živosti teksta.

7.5.6.1. Distribucija stegnutih i nestegnutih oblika

Iz navedenih je primjera razvidno da je broj nestegnutih oblika vrlo malen u odnosu na stegnute. Stegnute, odnosno kontrahirane zamjenice najbrojnije su u svim rodovima i brojevima. To je nesumnjivo odraz stanja u govornome jeziku koji je utjecao na crkvenoslavenski jezik ovog zbornika. Prevaga stegnutih oblika, makar i u manjem omjeru, prisutna je u svim neliturgijskim crkvenoslavenskim tekstovima[320].

7.5.7. Anaforička i odnosna zamjenica *i(že), je(že), ja(že)*

Anaforička i odnosna zamjenica koja se sklanjala po palatalnoj osnovi zabilježena je u *Grškovićevu zborniku* u nekoliko potvrda u genitivu jednine muškoga roda.

U genitivu jednine muškoga roda imamo nekoliko potvrda:

ako lavu usta ***ego*** lakt široka (f 11)

prestol ***ego*** na zemli položen (f 11)

---

[319] v. Jagić (1868.), Fancev (1925.), Hercigonja (1983.), Damjanović (1984.)

[320] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 146.

skratil esi dni vrimene ***ego*** (f 11^{v})

Oblici zamjenice su zabilježeni bez čestice ***že*** te imaju anaforičko značenje[321]. U kosim padežima anaforička zamjenica preuzima službu lične zamjenice trećeg lica[322]. Izricanje posvojnosti genitivom anaforičke zamjenice temeljni je način izricanja posvojnosti.

7.5.8. Posvojne zamjenice

U *Gršković*evu su *zborniku* potvrđene posvojne i povratno-posvojna zamjenica u većem broju. Navest ćemo samo nekoliko primjera.

G jd. m. r.: *Po vznesen'i g(ospod)a* ***našego*** *Is(u)h(rst)a* (f 10)

V jd. m. r.: *takoe sinu* ***moi*** *lûbi susedi* ***tvoe*** (f 131^{v})

I jd. m. r.: *z G(ospo)d(i)nom* ***našim*** *Is(u)h(rsto)m* (f 28)

N jd. s. r.: prosvatet se srca ***vaša*** (f 185^{v})

G mn. s. r.: *Ne dai ust* ***tvoih*** (f 188^{v})

A jd. s. r. ne pozna mesta ***svoego*** (f 12^{v})

A jd. ž. r.: *da ne svedet' plt'* ***tvoû*** (f 188^{v})

I mn. ž. r.: nogami ***svoimi*** (f 15^{v})

U oblicima posvojnih i povratno-posvojne zamjenice zabilježeni su stariji oblici u genitivu jednine muškoga roda (*svoego*, *našego*) te instrumentalu množine ženskoga roda (*svoimi*).

---

[321] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 141.
[322] Ibidem.

U *Gršković*evu se *zborniku* pojavljuje i oblik u dativu jednine bez završnoga *-u* što možemo protumačiti izjednačavanjem dativa i lokativa:

slovo moe hrane i skladaju nine B(og)u ***našem*** (f 15ᵛ)

U tekstu je u ovome primjeru izvršena korekcija iznad retka, no ne znamo je li to napravio izvorni pisar ili netko drugi.

Posvojno-povratna zamjenica *svoj, svoja, svoje* u najvećem je broju potvrda zabilježena u akuzativu jednine ženskoga roda:

ki davlahu det ***svoju*** (f 22)

I ne posluša B(og) i milost ***svoju*** udrža ot nih (f 23)

I tagda děvl pakleni istegnu glavu ***svoju*** (f 28)

pogubi vsu moč' i dobrotu ***svoju*** (f 131)

7.5.9. Zbirna zamjenica *vьsь, vьse, vьsa*

Zbirna zamjenica *vas*, s vokalizacijom poluglasa u a, zabilježena je u nominativu jednine muškoga roda:

ka bude viditi da čini kako ***vas*** svit (f 16ᵛ)

I u ženskome rodu u nominativu imamo zabilježene potvrde:

potrese se ***vsa*** zemla (f 11ᵛ)

U genitivu ženskoga roda potvrđen je jedan primjer:

na lici ***vsee*** zemle (f 15)

I u akuzativu imamo zabilježene potvrde u muškome i ženskome rodu:

moli se za ***vas*** mir i za ***vsu*** tvar (f 21^{v})

U lokativu ženskoga roda pronašli smo potvrdu:

i ne bude s(ve)ta slnačnago po ***vsei*** zemli (f 14^{v})

Potvrdu smo pronašli i u množini srednjega roda u akuzativu:

A mn.: snesu ***vse*** na zemlu (f 14)

Svi primjeri koje smo naveli pripadaju čakavsko-crkvenoslavenskome sloju. Noviji oblici s metatezom nisu zabilježeni.

Iz analize zamjenica možemo zaključiti da se stariji oblici čuvaju, ali su noviji oblici češći. Između hrvatskih crkvenoslavenskih i govornih oblika većinom prevladavaju govorni, a između nestegnutih i stegnutih oblika, oni stegnuti su mnogo brojniji. Dvojina je rijetka, no još uvijek se bilježi. Distribucija novijih i starijih oblika ponekad ovisi o stupnju obilježenosti u tekstu, no često se stari i novi oblici namjerno izmjenjuju radi dinamičnosti teksta.

7.6. Pridjevi

7.6.1. Uvod

Pridjevi su promjenjive riječi koje imaju kategoriju roda, broja i padeža, kao i ostale imenske riječi. Iako sam pridjev nema rod, njegovim se oblikom izražava rod imenice[323] te se s njom slaže u svim gramatičkim kategorijama. U praslavenskome su jeziku pridjevi pripadali glavnim nepalatalnim deklinacijama muškoga, srednjeg i ženskog roda[324].

Pridjevi se pojavljuju u obliku mocijskih tripleta jer u pravilu jedan pridjev ima tri oblika za tri roda[325]. U hrvatskom crkvenoslavenskom još uvijek postoje i tri broja, jednina, dvojina i množina te se i pridjevi sklanjaju kroz tri broja. Osim roda i broja, pridjevi mijenjaju oblik i kroz padeže.

7.6.2. Vrste pridjeva

Kao riječi koje pobliže pojašnjavaju imenicu, ovisno o svome značenju, pridjevi se mogu podijeliti na opisne, gradivne, odnosne i posvojne.

Opisni pridjevi opisuju kakvo je što: *usta ego lakt* ***široka*** (f 11), *zubi pedan* ***dlgi*** (f 11), ***veliki*** *vetri* (f 13), ot' ***mala*** dobitka sebi čine ***veliku*** škodu (f 131^{v})… U *Gršković*ev*u* smo *zborniku* pronašli i pridjeve izvedene od imenica, koji nose značenje opskrbljenosti, obilja i sličnosti s tom imenicom[326]: *bude vam* ***milostiv*** (f 27^{v}), *zmie* ***krilatie*** (f 20^{v}), *k žabi* ***krastavoi*** (f 58). Pridjevi koji su izvedeni iz glagolskih osnova imaju značenje mogućnosti, potrebe i sklonosti[327]: *ni brata*

[323] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 151.
[324] usp. *Povijest hrvatskoga književnog jezika, 1. knjiga: Srednji vijek*. Croatica, Zagreb, 2009., str. 82.
[325] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 151.
[326] usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 151.
[327] usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 151.

razbitliva *ni* ***nenadividliva*** (!) (f 20), *ere lûbav' est* ***mirotvorna trpeliva*** (f 188), *êzik* ***lažliv*** (f 188), *ne budi* ***neveran'*** (f 185ᵛ), *ne idi onamo* ***nezvan'*** (f 130).

Gradivni pridjevi također opisuju imenicu, ali na način da daju informaciju od čega je što: *stene* ***kamenne*** (f 17), ***ognene*** *rike* (f 17).

Odnosni pridjevi imaju značenje 'koji se odnosi na što' u najširem smislu[328]: ***mužski*** *pol* (f 12), ***č(lovičan)ski*** (f 15), *rod* ***krstěnski*** (f 22).

Posvojni pridjevi imaju značenje pripadnosti nečemu: *kaštald'* ***crikveni*** (f 20ᵛ), *děvl* ***pakleni*** (f 28), *anel* ***božih*** (f 15), *v* ***susedovi*** *poli bole e* (f 56ᵛ).

7.6.3. Tvorba

U hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku pridjevi su se tvorili na nekoliko načina: sufiksacijom, prefiksacijom, složeno-sufiksalnom tvorbom i čistim slaganjem[329]. Prefiksacijom i slaganjem nastali su samo opisni pridjevi, dok su svi pridjevi mogli nastati sufiksacijom[330].

U tvorbi pridjeva u crkvenoslavenskim su tekstovima zabilježeni sljedeći sufiksi: *-ak-, -an-, -ań-, -ast-, -at-, -av-, -en-, -ij-, -in-, -it-, -j-, -iv-, -ĺiv-, -nat-, -ok-, -ov-/-ev-, -ovan-/-evan-, -ovat-, -ovit-, -sk-, -šan-, -teĺan-, -ěn-*.[331]

Opisni su pridjevi izvedeni sufiksima *-av-, -at-, -ast-, -nat-, -ovat-, -iv-, -ĺiv-, -it-, -ovit-, -an-, -teĺan-, ak-*.[332] U *Gršković*evu smo *zborniku* pronašli potvrde tih sufikasa: ***prava*** *lubav'* (f 56), ***bogati*** *govori* (f 58), ***prugasta*** (f 12), *ni brata* ***razbitliva*** (f 15), *kurba* ***sita*** *i oblčena i obuvena* (f 131ᵛ), *rič'* ***držana*** (f 58), *telo nega* ***smradno*** *i* ***črvivo*** (f 16ᵛ).

---

[328] usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 151.
[329] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 152.
[330] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 152.
[331] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 152.
[332] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 152.

Gradivni se pridjevi nisu tvorili od mnogo sufikasa. U njihovoj su tvorbi sudjelovala tri sufiksa: *-en-, -ěn- i -an-*.[333] I tekstovi *Grškovićeva zbornika* potvrđuju postojanje dvaju od tih sufikasa: *rika* ***ognena*** (f 19), *zrak* ***ogneni*** (f 21^{v}), *stene* ***kamenne*** (f 17).

Posvojni su se pridjevi tvorili sufiksima *-ov-/-ev-, -in-, -j-, -ij-, -ań* izvođenjem iz općih imenica i vlastitih imena.[334] U *Grškovićevu* smo *zborniku* našli potvrde tih tvorbenih sufikasa: *nedila* ***Krstova*** (f 22^{v}), *pr(o)r(o)častvo* ***Moisievo*** (f 22^{v}), *ni priêzni* ***kurbine*** (f 131), *voleû* ***božiû*** (f 179), *glasom* ***ptičim*** (f 11^{v}).

U odnosne pridjeve spadaju oni pridjevi koje ne možemo svrstati u gradivne ili posvojne, a značenje im je onoga 'koje se odnosi na što'. U sufiksalnoj se tvorbi ti pridjevi tvore uz pomoć sufikasa *-sk-, -an-, -en-, -ań-, -šań-, -ovan-/-evan-*.[335] U *Grškovićevu* smo *zborniku* pronašli potvrde: *misal* ***človičaska*** (f 10^{v}), *skrovišĉa* ***nebeska*** (f 14), ***b(la)žena*** *duše* (f 27), *zora* ***sunčena*** (f 131), ***svećenih*** *knigi* (f 12^{v}), ***b(la)ženi*** *P(a)vle* (f 27^{v}), ***višni*** *er(u)s(ale)m* (f 14), ***pravdni*** *Ivane* (f 12^{v}).

Sufiks *-en-* inovacija je koja se u hrvatskom crkvenoslavenskom javlja vjerojatno pod utjecajem govornoga jezika, a po čestoti se pojavljuje podjednako kao i starija inačica *-an-*.[336]

Određeni broj sufikasa već u starocrkvenoslavenskome nije bio plodan, odnosno, smatramo ih mrtvim sufiksima (*-v-, -t-, -r-, -l-, -n-*, ili čak još rjeđi *-šć-, -d-* itd.).[337] Neke od pridjeva tvorene tim sufiksima pronašli smo u *Grškovićevu zborniku*: *Izneše ga van' **živa*** (f 179), *svedoka* ***kriva*** (f 188), ***prava*** *lubav'* (f 56*), gda se vidi lip' i* ***tlst'*** *i* ***pln'*** (f 132), *zaponi* ***zlati*** (f 131^{v}), ***svetu*** *troicu* (f 19), ***mudr'*** *čl(ově)k'* (f 57^{v}), malo dobra (f 186^{v}), ***taĉu*** čast' (f 131)…

[333] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 153.
[334] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 153.
[335] usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 154.
[336] usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 154.
[337] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 154.

Opisni su se pridjevi nadalje mogli tvoriti prefiksacijom i slaganjem. Prefiksacijom je nastao manji broj pridjeva, a način tvorbe se u hrvatskom crkvenoslavenskom ne razlikuje od starocrkvenoslavenske tvorbe.[338] Neki su prefiksi nastali od prijedloga, a neki od niječne čestice. U prefiksalnoj tvorbi ti su sufiksi imali zadatak izmijeniti osnovno značenje pridjeva.[339] Najviše je potvrda zabilježeno s prefiksima *ne-* i *prě-* te smo stoga i u *Gršković evu zborniku* pronašli takve primjere: *budućі* ***nemočn'*** (f 58^{v}), ***neizmerna*** *lûbav* (f 187^{v}), ***neugodan'*** (f 188^{v}), *knezi* ***nemilostivi*** (f 21^{v}); ***prevelikim*** *strahom* (f 13^{v}), *v* ***preispodne*** *zemle* (f 11), *celovaše* ***presvetu*** *gospoû* (f 18), ***presvetaě*** *bogor(o)dica* (f 18), ***prečistie*** *divi marie* (f 23^{v}). U tekstu *Čtenie svete Marie o mukah* velik je broj potvrda pridjeva *presveta*/*presvetaě*, koji se odnosi na Bogorodicu, s velikom prevagom starijeg oblika *presvetaě* u odnosu na noviji *presveta*. To je još jedan od pokazatelja da se stari, nestegnuti oblici pridjeva dobro čuvaju, a uporabljuju se osobito u stilske svrhe. Kad se anđeli obraćaju Bogorodici, gotovo beziznimno uporabljuju stariji, arhaičniji oblik, kako bi i jezičnim odabirom naglasili njezinu uzvišenost.

Zabilježili smo i oblik pridjeva nastao od prefiksa *u-*. Prefiks *u-* (kao i *su-*), smatra se mrtvim sufiksom[340]: *od* ***ubozih'*** *lûdi* (f 130^{v}).

Čisto slaganje u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku nije bilo zastupljeno u većem broju potvrda, ali je složeno-sufiksalna tvorba bila nešto češća[341]. Tako smo i u *Gršković evu zborniku* pronašli potvrde složeno-sufiksalne tvorbe: ***edinočedomu*** (f 23), ***šestokrižnimi*** (f 18), ***blagoditna*** *est lûbav'* (f 188), ***zlobivi*** *lûdi* (f 57^{v}).

Pridjevi mogu biti u kratkom (jednostavnom/neodređenom) obliku te se u tom slučaju sklanjaju jednako kao imenica glavne promjene odgovarajućeg roda i broja. Kad je pridjev u dugom (složenom/određenom) obliku, tada se sklanja prema posebnoj, zamjeničko-pridjevskoj deklinaciji. To je stoga što se dugi oblik pridjeva tvori od

[338] usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 155.
[339] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 155.
[340] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 155.
[341] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 155.

kratkoga oblika i anaforičke zamjenice *jь, ja, je*[342] te se svaki dio takvoga pridjeva zasebno sklanja i stapa u zajednički oblik. Kratki oblik pridjeva kazuje nam kakvo je što, a dugi oblik kazuje 'koji se odnosi na što'.[343]

Razlika između jednostavnoga i složenoga oblika služi za izražavanje određenosti, u svrhu identificiranja predmeta, no iako to čini kategoriju određenosti komunikacijski važnom, upotreba jednog ili drugog pridjevnog vida nije presudna za komunikaciju.[344] Određenost se, primjerice, može odrediti i iz konteksta. Ustaljeni pridjevni izrazi poput onih vjerskog karaktera (*duhь sveti, životь věčni, cěsarьstvo nebeskoe*…) određeni su sami po sebi pa se mogu pojaviti i u kratkom obliku:[345]

hvala i čast i poklonenie o(t)cu i s(i)nu i ***duhu s(ve)tu*** (f 15^{v})

7.6.3.1. Kratki (neodređeni) oblik pridjeva

Kako smo već napomenuli, kratki se oblici pridjeva sklanjaju prema glavnoj deklinaciji odgovarajućeg roda. Svaka je deklinacija, kao i u imenica, imala i svoju palatalnu inačicu te su se tako i pridjevski nastavci, ovisno o završetku osnove, razlikovali po svom obliku[346]. U Grškovićevu smo zborniku pronašli tek manji broj potvrda neodređenoga pridjeva. Određeni je pridjev češće potvrđen u tekstovima *Grškovićeva zbornika*.

U *Grškovićevu* smo *zborniku* pronašli nekoliko potvrda kratkog oblika pridjeva muškoga roda u jednini:

N: *ako* ***mudar'*** *budeši to sebi iskarnim, ako li* ***manen'*** *to sam sebi* (f 188)

G: *ne bude* ***živa*** *č(lovi)ka po vsei zemli* (f 11^{v})

---

[342] usp. Stjepan Damjanović: Staroslavenski jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005., str. 107.
[343] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 151.
[344] v. Sandra Sudec: „Upotreba kratkih i dugih pridjevskih oblika u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku“. *Peti hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanoga u Rijeci od 7. do 10. rujna 2010.* / Turk, Marija, Srdoč-Konestra, Ines (ur.). Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2012. str. 62.
[345] v. Sandra Sudec: „Upotreba kratkih i dugih pridjevskih oblika u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku“. *Peti hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanoga u Rijeci od 7. do 10. rujna 2010.* / Turk, Marija, Srdoč-Konestra, Ines (ur.). Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2012. str. 63.
[346] usp. *Povijest hrvatskoga književnog jezika, 1. knjiga: Srednji vijek*. Croatica, Zagreb, 2009., str. 84.

ni brata ***razbitliva*** *ni* ***nenadividliva*** (f 15)

Zabilježili smo i jednu potvrdu meke promjene muškoga roda u množini:

A: *hoće im davati* ***velike*** *dari* (f 16)

Oblici srednjega roda jednaki su oblicima muškoga roda u oba oblika pridjeva u većem dijelu paradigme[347]. Razlikuju se samo u NA jednine i množine te ćemo ih stoga i navesti zajedno s oblicima muškoga roda.

Dvije su potvrde srednjega roda neodređenoga pridjeva u jednini, oba u akuzativu:

telo nega ***smradno*** *i* ***črvivo*** (f 16^{v})

Oprimjereni su oblici i za ženski rod u jednini:

N: *zač e* ***svršena*** *lûbav' bola nere* ***svršena*** *svetina* (f 186^{v})

ne bude ***slavna*** *ni* ***prugasta*** *ni* ***črna*** *ni bude* ***različna*** (f 12)

kako trp(e)za ***bela*** (f 13)

G: *ni* ***zle*** *pameti* (f 15)

A: *ne vidi i ne zna iskrnega tr ga lûbi* ***pravu*** *lûbav'* (f 187)

ki e svezan' s nami lûbvu ***duhovnu*** (f 187)

Neki su oblici neodređenoga pridjeva u množini identični onima određenoga pridjeva, osobito novije, stegnute inačice. Takve smo primjere obradili u poglavlju o određenim pridjevima.

7.6.3.2. Dugi (određeni) oblik pridjeva

Dugi, određeni oblici pridjeva, kako smo već naveli, imaju zasebnu, zamjeničko-pridjevsku deklinaciju. Po toj su se deklinaciji sklanjali određeni pridjevi, zamjenice i redni brojevi, te glavni brojevi od 1 do 4.[348] Nekadašnji su pridjevni nastavci GDL

[347] usp. *Povijest hrvatskoga književnog jezika, 1. knjiga: Srednji vijek*. Croatica, Zagreb, 2009., str. 83.
[348] v. *Povijest hrvatskoga književnog jezika, 2. knjiga: 16. stoljeće*. Croatica, Zagreb, 2011., str. 99.

jednine muškoga roda (*-*ajega*, *-*ujemu*, *-*ejěm*) analoški zamijenjeni nastavcima pokaznih zamjenica (-*ōga*, -*ōmu*, *-*ōm(e)*) još prije prvih spomenika.[349]

Pronašli smo više potvrda dugoga pridjeva u nominativu muškoga roda jednine:

pogine s(ve)t ***slnačni*** (f 14ᵛ)

kako e kazal ***s(ve)ti*** *mihovil s(ve)tomu pavlu* (f 24ᵛ)

mužski *pol i* ***ženski*** (f 12)

duh ***nečisti*** (f 12ᵛ)

U genitivu jednine muškoga roda nailazimo na stariji, starocrkvenoslavenski oblik (-*ago*, -*ego*), uz noviji, hrvatski oblik (-*oga*, -*ega*). Među starim oblicima pridjeva nije zabilježen genitivni oblik -*ego*, iako je prisutan u srednjem rodu.

êvi se znamenie sina ***č(lovêč)skago*** *na nebesih* (f 13ᵛ)

i ne bude s(ve)ta ***slnačnago*** (f 14ᵛ)

radui se ***s(ve)tago*** *d(u)ha povelenie* (f 18)

radui se arhistratiže mihovile ***nevidimago*** *oca služitelû* (f 18)

da imam začeti ***vičnoga*** *sina* ***beznačelnago*** *o(t)ca* (f 23)

i reče im isus nine skozi ***b(la)ž(e)nago*** *p(a)vla* (f 27ᵛ)

ni bude dela ***ručnoga*** (f 15)

tako ot ***skupoga*** *imiti ne moreš' razvi prez hval'* (f 58ᵛ)

kada se boimo pogibeli ili ***inoga*** *zla* (f 186)

i zato ne imel bi se boêti da želiti cesarastva ***nebeskoga*** (f 186ᵛ)

veče imamo lûbiti ***strannoga*** *ki e svezan' s nami* (f 187)

ne vidi i ne zna ***iskrnega*** *tr ga lûbi pravu lûbav'* (f 187)

Navedeni nam primjeri pokazuju da stari genitivni nastavci supostoje s novijim oblicima. Izmjena starih i novih oblika često doprinosi dinamici u tekstovima, ali u

[349] v. *Povijest hrvatskoga književnog jezika, 1. knjiga: Srednji vijek*. Croatica, Zagreb, 2009., str. 83.

primjerima *Gršković*eva *zbornika* vidljiva je i namjera stilizacije likova jezikom. Mlađi se oblici uporabljuju kao oznaka svjetovnosti, dok su stari oblici često vezani za svete ličnosti. U rečenici: *da imam začeti **vičnoga** sina **beznačelnago** o(t)ca* (f 23), distribucija starog i novog oblika prikazuje odnos između Boga i Isusa (sina božjega i čovječjega). Ljudski, prizemni element u Isusu, prikazan je i jezičnim odabirom novoga genitivnog nastavka određenoga pridjeva.

Stari zamjenični genitivni nastavak -*ogo*, koji se pojavljuje u ostalim glagoljaškim zbornicima, nije zabilježen u pridjeva.

U dativu jednine muškoga roda pronašli smo potvrde:

*radui se arhistratiže mihovile po prav mučitele prestolu **vladičnomu** dostoiniče* (f 18)

*i reče sinu svoemu **iedinočedomu*** (f 23)

*kako e kazal s(ve)ti mihovil **s(ve)tomu** pavlu* (f 24^{v})

***zavidlivomu** e drago škodu prieti* (f 26^{v})

U novijim oblicima genitiva, dočetni samoglasnici su očuvani (-*oga*, -*ega*), kao i u dativu jednine (-*omu*, -*emu*), što je zabilježeno i u renesansnim latiničkim tekstovima[350]. Možemo zaključiti da je u dativu pridjeva potpuno prevladao nastavak -*omu*/-*emu*. Hrvatski crkvenoslavenski tekstovi nastavak -*umu* čuvaju samo u participa, no ni tamo nismo našli potvrdu tog nastavka.

Oprimjerili smo i akuzativ jednine muškoga roda:

*v život **vični*** (f 12)

Potvrdili smo i nominativ te genitiv i akuzativ srednjeg roda jednine:

N: ***časnoe** kadilo* (f 14)

G: *ni bude dela **ručnoga*** (f 15)

[350] v. *Povijest hrvatskoga književnog jezika, 2. knjiga: 16. stoljeće*. Croatica, Zagreb, 2011., str. 100.

videno e da po sudstvi ***poslidnega*** *sudstva* (f 23ᵛ)

A: *za spasenie* ***č(loveča)sko*** (f 16ᵛ)

Među zabilježenim potvrdama prva je starijeg postanja, dok su ostale nastale iz govornoga jezika.

Potvrde za lokativ jednine određenoga pridjeva muškoga roda nismo našli, ali pronašli smo potvrde instrumentala jednine u *Grškovićevu zborniku*:

vzapie ***veliem*** *glasom* (f 14)

pred ***sudnim*** *dnem* (f 17)

pod glasom ***ptičim*** (f 11ᵛ)

ednakim *obrazom vskrsne* (f 12)

prevelikim *strahom* (f 13ᵛ)

veliem *glasom* (f 14)

pred licem ***nebeskim*** (f 10)

U ženskom je rodu oprimjeren jedan oblik u nominativu te jedan u genitivu:

N: ***presvetaě*** *gospoě* (f 19ᵛ)

G: *sili* ***anelskie*** (f 14)

Oba su oblika nestegnuta.

Zabilježili smo i više potvrda akuzativa jednine ženskoga roda:

va tmu ***kromešnuû*** (f 13ᵛ)

na goru ***elimskuû*** (f 18)

v ***tuû*** *zemlû* (f 130ᵛ)

za ***veliu*** *lakomost* (f 16)

na goru ***tovarsku*** (f 15)

skozi zlu šegu ***žensku*** (f 132)

zberu vsaku plt ***č(lovêča)sku*** (f 14^{v})

v muku ***vičnu*** (f 12)

krvavu *rosu* (f 17)

Među nastavcima jednine akuzativa ženskoga roda podjednak je broj starijih, nestegnutih oblika i onih novijih, stegnutih.

Stari nastavci vokativa jednine također su zabilježeni u ženskome rodu te se ne razlikuju od nominativnih:

i reče mihovil' sliši ***presveta*** (f 20^{v})

radui se ***visokaě*** *do prestola božija i reče* ***presvetaě*** *bogordica (!)* (f 18)

blagoditnaě *divo* (f 21^{v})

Stariji, nestegnuti oblik *presvetaě*, u nominativu i vokativu, vrlo je čest u *Gršković*ev*u zborniku*, mnogo češći od svoje novije, stegnute inačice. Tome vjerojatno nije jedini uzrok utjecaj starije matice kod prijepisa, već i stilski razlozi jer se pridjev *presveta*/*presvetaě* odnosi na Bogorodicu, koju se u ovakvim tekstovima, kao i sve svete ličnosti, jezično karakterizira.

Oprimjeren je i oblik određenoga oblika u lokativu ženskoga roda:

na gori ***tovrscii*** (f 15^{v})

U množini smo pronašli potvrde nekoliko padeža muškoga roda:

N: ***stari*** *i* ***mladi*** (f 12)

kako aneli ***božii*** (f 12)

veliki *vetri* (f 13)

D: *predai* ***vernim*** *č(love)kom a ne* ***nevernim*** (f 15^{v})

I: *dvignet se z(emla) zapon* ***nebeskih*** (f 14)

Pronašli smo i potvrde nominativa množine ženskoga roda:

gore ***velike*** *zgore* (f 13)

ognene *rike* (f 17)

stene ***kamenne*** (f 17)

Svi oblici nominativa množine ženskoga roda novijeg su postanja, odnosno, stegnuti su.

U potvrdama dugog (određenog) oblika pridjeva pronašli smo jednak broj nestegnutih i stegnutih oblika. Nestegnuti, stariji oblici nasljeđe su iz starijih jezičnih matica, ali u tekstovima imaju i stilsku obilježenost. Često se uporabljuju za jezičnu karakterizaciju svetih ličnosti, koje govore uzvišenijim stilom.

Među prikupljenim je potvrdama u svim padežima svih triju rodova najviše onih određenoga oblika pridjeva, dok je neodređenih pridjeva manje.

7.6.3. Komparacija pridjeva

Neki pridjevi imaju i komparaciju te posebne oblike u komparativu i superlativu. Rekonstrukcijom se s velikom sigurnošću može utvrditi da su se još u praslavenskome jeziku pridjevi mogli komparirati, vjerojatno u dva stupnja (pozitivu i komparativu)[351]. Pozitiv je bio neutralni, neobilježeni stupanj, dok je komparativ bio obilježen[352]. Tvorba se superlativa odvijala uz pomoć prefikasa *nai-* (prefiks koji sudjeluje u tvorbi superlativa u većini slavenskih jezika[353]) i *prě-*. Komparacija ili stupnjevanje morfosintaktička je značajka opisnih pridjeva u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku[354]. Kao i u praslavenskome, i danas razlikujemo tri stupnja

[351] usp. *Povijest hrvatskoga književnog jezika, 1. knjiga: Srednji vijek*. Croatica, Zagreb, 2009., str. 84.
[352] v. *Povijest hrvatskoga književnog jezika, 1. knjiga: Srednji vijek*. Croatica, Zagreb, 2009., str. 84.
[353] usp. *Povijest hrvatskoga književnog jezika, 1. knjiga: Srednji vijek*. Croatica, Zagreb, 2009., str. 84.
[354] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 151.

komparacije pridjeva. Pridjev neobilježen po stupnju nazivamo pozitivom (*drag*); pridjev koji po stupnju ima neko svojstvo više nego pozitiv, nazivamo komparativom (*draži*), a pridjev koji po stupnju iskazuje da ima svojstva u najvišem stupnju nazivamo superlativom (*najdraži*).

7.6.3.1. Komparativ

Komparativ se pridjeva, kao i superlativ, u crkvenoslavenskome tvorio od opisnih i gradivnih pridjeva uz pomoć dvije skupine nastavaka od kojih većina potječe iz starocrkvenoslavenskoga jezika. Komparativi su se u staroslavenskome mogli sklanjati prema određenome i neodređenome obliku pridjeva, dok se u hrvatskome jeziku sklanjaju kao određeni oblici pridjeva.[355]

Komparativni nastavci s formantom *-š-* u hrvatskom crkvenoslavenskome jeziku relativno su rjeđi. U hrvatskome je jeziku sufiks **-jьš-* zamijenjen sufiksom -(*i*)*ji*, vjerojatno analogijom prema oblicima poput **vys-šьjь* > **vyši*.[356]

Sljedeći se nastavci mogu pronaći u hrvatskom crkvenoslavenskom u nominativu u trima rodovima:

U muškome rodu: *-'i, -ěj, -'ši, -ši, -ějši*

U ženskome rodu: *-'ši, -'ša, -ějši, -ějša*

U srednjemu rodu: *-'e, -ěje, -'še, -še, -ějše*[357]

U *Gršković*evu smo *zborniku* pronašli sljedeće potvrde komparativa u muškome rodu u jednini:

N jd. *mir'* ***boli*** *e nego niedno boga(ta)istvo sega s(vi)ta* (f 57^{v})

boli *e ubog' veran'* (f 188^{v})

ki e ***starii*** (f 23)

---

[355] v. *Povijest hrvatskoga književnog jezika, 1. knjiga: Srednji vijek*. Croatica, Zagreb, 2009., str. 85.
[356] v. *Povijest hrvatskoga književnog jezika, 1. knjiga: Srednji vijek*. Croatica, Zagreb, 2009., str. 85.
[357] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 159.

Komparativ je oprimjeren i u ženskome rodu jednine:

N: *ni* ***vekša*** *žalost' na sviti* (f 57)

svršena lûbav' ***bola*** *nere svršena svetina* (f 186^{v})

bolša *e mudrost'* (f 59)

A: *zavidlivomu e drago škodu prieti li da bi drugi* ***vekšu*** *priël* (f 56^{v})

U nominativnim oblicima ženskoga roda supostoje oba komparativna sufiksa u komparativu pridjeva *dobr'* (*bola/bolša*), a ta je dvojnost postojala još u starocrkvenoslavenskom[358].

U *Gršković*evu se *zborniku* pojavljuje više komparativa koji se tvore uz pomoć nastavka *-ši*, *-ša*, *-še*, koji potječe još iz praslavenskoga jezika[359]. Pojava formanta *-ši, -ša, -še* u tvorbi komparativa u literaturi se često pripisuje kajkavštini[360], no takav je komparativ čest i u nekim čakavskim tekstovima. Primjerice, u *Greblovu Tlmačeniju* iz 1493. g. većina se komparativa tvori tim formantom[361]. Riječ je o tekstu koji je, prema jezičnim značajkama, vjerojatno nastao u Roču. Također, isti je formant sudjelovao i u tvorbi komparativa i u hrvatskom crkvenoslavenskom te ga stoga valja pažljivije promotriti prije uvrštavanja u kajkavsku jezičnu baštinu.

7.6.3.2. Superlativ

Superlativ se mogao tvoriti uz pomoć dvaju predmetaka, *nai-* i *prě-*. Superlativ tvoren uz pomoć predmetka *prě-* naziva se *apsolutnim* jer kazuje da nešto ili netko posjeduje neku osobinu u apsolutnoj mjeri[362]. Apsolutni je superlativ dosta čest u starocrkvenoslavenskim tekstovima, dok se superlativ s predmetkom *nai-* češće nalazi u crkvenoslavenskim tekstovima neliturgijskoga tipa, u kojima je veći utjecaj

[358] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 159.
[359] usp. *Povijest hrvatskoga književnog jezika, 1. knjiga: Srednji vijek*. Croatica, Zagreb, 2009., str. 85.
[360] v. Eduard Hercigonja: *Nad iskonom hrvatske knjige*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1983., str. 327.
[361] v. Sanja Zubčić: „Jezične značajke Greblova *Tlmačenia od muki gospoda našego Isuhrsta*“, *Zbornik radova Riječki filološki dani*, Filozofski fakultet, Rijeka, 2010. 631-647.
[362] usp. Stjepan Damjanović: Staroslavenski jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005., str. 107.

narodnoga jezika. U *Gršković*evu smo *zborniku* pronašli oba oblika superlativa, u muškom i ženskome rodu:

D jd. m. r. *vidi da* ***naigoremu*** *hlapcu* (f 57^{v} – 58)

I jd. m. r. *i* ***prevelikim*** *strahom stali ne imijuĉ kamo obilati* (f 13^{v})

N jd. ž. r. *reče* ***presvetaě*** *bogordica* (f 18)

V jd. ž. r. *reče mihovil' sliši* ***presveta*** (f 20^{v})

U potonja dva primjera zabilježen je isti pridjev u izvornome i u kraćemu obliku, sa sažimanjem zadnja dva sloga u dugi ā. Duži je oblik naslijeđen iz starocrkvenoslavenskoga.

Neki su padeži oprimjereni u većem broju potvrda, dok za neke nismo ni pronašli potvrdu. Dvojina se u pridjeva nije očuvala.

Svi se pronađeni pridjevni oblici u tekstovima *Gršković*eva *zbornika* mogu pronaći u postpoziciji i antepoziciji. U liturgijskim je tekstovima češća postpozicija jer je u starocrkvenoslavenskome to bio neobilježeni položaj.[363] *Gršković*ev je *zbornik* vrsta neliturgijske građe pa takvo, miješano stanje i očekujemo. Jednako se miješanje ostvaruje i na području nastavaka. Određeni su pridjevi češći od neodređenih, a u oblicima se određenoga pridjeva svih triju rodova pojavljuju i stariji (nestegnuti) i noviji (stegnuti oblici), u podjednakom omjeru. U nekim je dijelovima zbornika takva ispremiješanost nasumična, dok se u drugima očituje stilska karakterizacija lika njegovim jezičnim odabirom: uz svete se ličnosti često vezuju stariji, arhaičniji oblici, koji u sebi nose vrijednost „više“ inačice govora.

[363] Sandra Sudec: „Položaj pridjeva u imenskoj skupini u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku“, *Rasprave. Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 39/2,* Zagreb, 2013., str. 631.

7.7. Brojevi

U starocrkvenoslavenskome su jeziku brojevi bili sklonjiva vrsta riječi, što se nastavilo i u crkvenoslavenskome. Brojevi su se, kao i u hrvatskome jeziku, dijelili na glavne, redne i zbirne. Jednostavni brojevi 1 i 2 sklanjaju se po zamjeničkoj deklinaciji, brojevne imenice 3 i 4 sklanjaju se po imeničkoj deklinaciji, a imaju samo množinu, dok brojevne imenice od 5 do 10 upravljaju genitivom množine brojive riječi, a sklanjaju se kao imenice i-deklinacije ženskoga roda u jednini.[364] U *Gršković*evu su *zborniku* brojevi često zabilježeni slovnim zapisom broja te iz takvih zapisa nismo mogli dobiti informaciju o morfološkim značajkama brojeva, no dio je primjera ipak zabilježen riječima u svom punom obliku.

7.7.1. Glavni brojevi

Prva četiri glavna, a i redna broja (*jedan*, *dva*, *tri*, *četiri*), zapravo su brojevni pridjevi te razlikuju kategoriju roda. Brojevi *(j)edinъ, dъva* i *oba* sklanjaju se prema zamjeničkoj deklinaciji[365]: „U paradigmi broja *edn/edin'* dolazi do izražaja utjecaj (pojednostavljene) pridjevne sklonidbe[366]…“. U *Gršković*evu smo *zborniku* pronašli više potvrda glavnoga broja *jedan* koji se sklanja prema zamjeničko-pridjevskoj deklinaciji, od kojih je u muškome rodu najbrojniji instrumental jednine:

N jd. m. r.: *na vse bude* ***edin*** *pastir* (f 15)

G jd. m. r.: *aneli nesihu dušu* ***ednoga*** *pravdna čl(ově)ka v nebo* (f 28)

D jd. m. r.: *i paki zapovida e vzeti i dati e* ***ednomu*** *fratru da služi s(ve)te mise za dušu nega* (f 178^{v})

A jd. m. r.: *da ašĉe č(lově)kь imat strah kada uzrit* ***ednoga*** *vraga* (f 24)

i tude kako ***ednoga*** *osla učini te huda* (f 131^{v})

---

[364] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 190.

[365] Usp. Stjepan Damjanović: *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2005., str. 114.

[366] Jasna Vince: „Brojevi *1*, *2*, *11* i *12* u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku“, *Glagoljica i hrvatski glagolizam*, zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb – Krk, 2. – 6. listopada 2002.), Zagreb – Krk, 2004., str. 596.

I jd. m. r.: *a grišnici vzapiše vsi* ***edinim*** *glasom'* (f 21^{v})

vzapiv ežе aneli ***edinim*** *glasom* (f 21^{v})

i vzapiše grišnici ***edinim*** *glasom govoreĉi dobra este* (f 21^{v})

i vzapiše ***edinim*** *glasom govoreĉi blagoslavlamo te g(ospo)dine*

is(u)h(rst)e (f 28)

vzapiše vsi ***edinim*** *glasom govoreĉi* (f 23)

imi rat s ***ednim'*** *knezem' imenem' latig'* (f 57^{v})

U srednjemu rodu zabilježili smo samo nekolicinu potvrda:

N jd. s. r.: *i bude* ***edno*** *stado i ed(i)n pastir* (f 15)

A jd. s. r.: *tada reče gospojě* ***edino*** *prošenie* (f 22)

U *Gršković*ev*u* smo *zborniku* zabilježili i veći broj potvrda broja *jedan* u ženskome rodu, od čega su najbrojnije potvrde u akuzativu jednine:

N jd. ž.r.: *sliši pravdi Ivane kako pčeli* ***edna*** *i drugie ni razlučna razve su ednim*

obrazom (f 12)

stene kamenne sasiklu se ičesti ***edna*** *ob druge* (f 17 - 17^{v})

G jd. ž. r.: *zač ima biti roen o děvla i ot* ***edne*** *koludrice* (f 16)

D jd. ž. r.: *ni riči ka bi protivna mogla biti aleksandru a on protivan' ne more biti*

ednoi *semrti* (f 57^{v})

A jd. ž. r.: *vstav se* ***ednu*** *noĉ i poide ka onomu kaštelu latigovu* (f 58)

da bih' imel' ***ednu*** *nogu v ěmi oĉe bih se učil' mudrosti* (f 59^{v})

da ne budet moĉi imiti ***ednu*** *kaplicu vodice* (f 24)

edinu *kaplicû vodi ne možete imiti* (f 24)

L jd. ž. r.: *ima se roditi od koludrice v* ***ednoi*** *zemli korakaim* (f 11)

Instrumental jednine nije zabilježen.

Crkvenoslavenski oblici s *i* (*edin*-) i oblici iz govornoga jezika bez *i* (*edan*-, *edn*-) podjednako se izmjenjuju u tekstovima. Stariji se oblik upotrebljava za isticanje arhaičnosti, tako da je dosta čest u tekstovima poput *Čtenie svete Marie o mukah'*. U tom se tekstu pojavljuju oba oblika, (*edn* i *edin*) no crkvenoslavenski se dosljedno uporabljuje u sintagmi „vzapiti edinim glasom“, što pridonosi dramatičnosti u tekstu.

Imenica *edin*/*edn*, osim brojevnog, imala je i značenje 'neki' te se često tretirala kao član.

Osim broja jedan u sva tri roda, pronašli smo i njegove zanijekane potvrde u obliku brojevnog pridjeva *niedan*, najviše u srednjem, a zatim i u ženskome rodu:

N jd. s. r.: *mir' boli e nego* ***niedno*** *boga(ta)istvo sega s(vi)ta* (f 57^{v})

i ***niedno*** *blago ni proti tomu* (f 132)

G jd. s. r.: *ne stvoriste* ***niednoga*** *dobra čim ste se mučili za me* (f 27)

i ne budi ti tribi zemle crikvene ni blaga ee ***niednoga*** (f 130)

ne imii ***niednoga*** *ufanê* (f 131)

G jd. ž. r.: *i ne imii v sebi* ***niedne*** *nevere i ne hodi v tovernu ni v burdel* (f 130^{v})

A jd. ž. r.: *i ne zaigrai blaga tvoego* ***niednu*** *igru* (f 130^{v})

U genitivu jednine ženskoga roda, umjesto očekivanog akuzativa, potvrđen je oblik ***niedne*** u genitivu koji stoji uz negirani prijelazni glagol u funkciji bližeg objekta. Riječ je o slavenskome genitivu koji je kao pojava poznat još u starocrkvenoslavenskome jeziku: „Ta je pojava poznata još u staroslavenskom jeziku te se pretpostavlja da je postojala u praslavenskom; sačuvala se, u većoj ili manjoj mjeri, u većini slavenskih jezika do današnjega dana. No paralelno s genitivom upotrebljavao se i u staroslavenskom, a i u drugim slavenskim jezicima, opet u većoj ili manjoj mjeri, i akuzativ, pa u suvremenom stadiju ta dva padeža u spomenutoj funkciji imaju u različitim jezicima različitu raspodjelu.“[367]

[367] Antica Menac: „Slavenski genitiv u suvremenom hrvatskom književnom jeziku“, *Jezik – časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1979., str. 65.

U *Grškovićevu* smo *zborniku* pronašli nekoliko potvrda broja *dva*. Dio potvrda zabilježen je u dvojinskom, a dio u množinskom obliku, što nije neočekivano za tekstove 16. stoljeća: „Do 16. st. deklinacija brojeva *dva* i *oba* pokazuje dobro čuvanje oblika dvojine (GL *dveju*, *dviju/obiju*; DI *dvima/obima*), a množinski nastavci u deklinaciji broja *dva* prodiru u G tijekom 14. st. i u D tijekom 15. st. prema pridjevskoj deklinaciji (GL *dvih*; D *dvim*)…“[368]

Pronašli smo nekoliko potvrda broja *dva* u dvojinskom obliku, koji se u rečenici slaže s ostalim oblicima u rodu, broju i padežu:

N dv. ž. r.: *i ti* ***dvi*** *lubvi esta pravi istini* (f 56)

G dv. ž. r.: *nožna mu e stopa* ***dviû*** *pednu* (f 11)

A dv. m. r.: *pošlu* ***dva*** *anela i vazmeta roga ovna* (f 11^{v})

A dv. ž. r.: *lûbav ima* ***dvi*** *zapovedi* (f 187)

L dv. m. r.: *i buduĉi nemoĉn' posla po* ***dviû*** *sinu rekuĉi* (f 58^{v})

To potvrđuje da broj *dva* još uvijek čuva vezanu dvojinu: „Vezana dvojina u svezi imenica i brojeva *dva* i *oba*(*dva*) u svim je padežima vrlo dobro sačuvana sve do kraja 15. st., npr. *dva dela*...“[369]

Pronašli smo i potvrdu u množini, što je novija pojava, vjerojatno pod utjecajem vernakulara:

G mn. ž. r.: *vzriv očima moima na n(e)bo i ruki* ***dvih*** *ka g(ospod)u pomolih se* (f 10)

Nismo pronašli potvrdu oblika *oba* niti u jednom rodu.

U *Grškovićevu* smo *zborniku* pronašli i potvrde za broj *tri*. Broj tri se još u starocrkvenoslavenskome sklanjao prema i-deklinaciji u množini[370], što se nastavilo i

[368] Povijest hrvatskoga jezika, knj. 1.: Srednji vijek, Croatica, Zagreb, 2009., str. 429.
[369] Povijest hrvatskoga jezika, knj. 1.: Srednji vijek, Croatica, Zagreb, 2009., str. 429.
[370] Usp. Stjepan Damjanović: *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2005., str. 114.

u crkvenoslavenskome: „U svezi imenica i brojeva *tri* i *četiri* pretežito se čuva vezana množina, npr. *tri rebra*...“[371]

Potvrde za broj *tri* u većem su dijelu zbornika u nominativu množine:

N mn.: *toga bude **tri** leta i učinû **tri** leta kako **tri** misece a **tri** misece kako **tri** nedile a **tri** nedile kako **tri** dni a **tri** dni koliko **tri** časi* (f 11)

I potvrde koje smo u *Gršković evu zborniku* pronašli za broj *četiri* zabilježene su u množinskom obliku, što pokazuje starije stanje: „Do 16. st. deklinacija brojeva *tri* i *četiri* pokazuje dobro čuvanje oblika množine, tj. utjecaj dvojinske paradigme na deklinaciju brojeva *tri* i *četiri* u tom razdoblju još nije izvršen...“[372]:

N mn. ž. r.: *ot' tisuĉe žen' ne naidu se **četire** prez' zalih šeg'* (f 132)

G mn. ž. r.: ***zažgala se bi hiža s četirih'** stran* (f 20)

Tijekom 15. st. pojavljuje se tendencija prema indeklinabilnosti brojeva *tri* i *četiri*: „Tendencija prema indeklinabilnosti jača tijekom 15. st. čiji se smjer utjecaja širio od izostajanja deklinabilnih oblika u kosim padežima brojeva *tri* i *četiri* prema broju *dva*.“[373]. Zbog malog broja zabilježenih oblika brojeva *tri* i *četiri*, mi u *Gršković evu zborniku* nismo pronašli takve potvrde.

Ostali neizvedeni glavni brojevi (5 - 9 i dekadski brojevi) u starocrkvenoslavenskome su bili brojevne imenice te su potvrde za to pronađene i u hrvatskoglagoljskim tekstovima[374].

Brojevi *deset* i *sto* pripadaju skupini jednostavnih (neizvedenih, osnovnih) brojeva te se još u starocrkvenoslavenskome jeziku razlikuju sklonidbeno i sintaktički[375]. Broj

[371] Povijest hrvatskoga jezika, knj. 1.: Srednji vijek, Croatica, Zagreb, 2009., str. 429.
[372] Povijest hrvatskoga jezika, knj. 1.: Srednji vijek, Croatica, Zagreb, 2009., str. 429.
[373] Povijest hrvatskoga jezika, knj. 1.: Srednji vijek, Croatica, Zagreb, 2009., str. 429.
[374] Usp. Jasna Vince: „*Sto i desetь lětь*: Glavni brojevi u hrvatskoglagoljskim tekstovima“, *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*, zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 110. obljetnice Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskog instituta (Krk, 5. – 6. listopada 2012.), Zagreb, 2015., str. 600.
[375] Usp. Jasna Vince: „*Sto i desetь lětь*: Glavni brojevi u hrvatskoglagoljskim tekstovima“, *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*, zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 110. obljetnice Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskog instituta (Krk, 5. – 6. listopada 2012.), Zagreb, 2015., str. 596.

deset je brojevna imenica te se stoga može pronaći u sva tri broja[376]. U *Gršković*evu smo *zborniku* pronašli potvrde broja *trideset* u indeklinabilnu obliku:

a on' fratr' ta ih' služi ĵ (= 30) do ***trideset*** *dni na vsaki dan misu* (f 178ᵛ)

i zneše ga van' živa a biše stal' v nei dan' ***trideset'*** (f 179)

Broj sto mijenja se kao imenica srednjega roda o-deklinacije [377] još u starocrkvenoslavenskome, a isto je stanje zabilježeno i u crkvenoslavenskome: „Broj 500 u deklinaciji čuva oblik *pet* i brojnu imenicu *sto* koja se deklinira kao imenica sr. roda *o-osnova, npr. *za pet sat dukatov*..."[378]. U *Gršković*evu smo *zborniku* pronašli samo potvrdu za broj četristo, no u indeklinabilnom obliku:

i(sus) i ***četiresta*** *anel i celovaše presvetu gospoû* (f 18)

Nastavak *-sta* u obliku *četiresta* moguća je potvrda širenja dvojine i na broj četiri.

7.7.2. Redni brojevi

Iako se redni brojevi sklanjaju načelno kao dulji pridjevi[379], mi nismo pronašli mnoge potvrde takvih oblika jer je većina potvrda u nominativu srednjega roda. Redni su se brojevi još u starocrkvenoslavenskome u tekstovima pojavljivali u funkciji atributa.[380] U *Gršković*evu smo *zborniku* našli oblike rednih brojeva petrificirane u srednjemu rodu, u funkciji priloga:

prvo *kada č(lově)k' lûbi* ***drugoga*** *misleĉi iže kaûĉi dobro niko ot nega* (f 56)
prvo *počtui ga pred lûdi* (f 56)
prvo *žalostiti se ot' dobra ko bi* ***druzi*** *imeli* (f 56)
prvo *kada se čl(ově)k' žalosti veĉe nere mu e potriba* (f 57)

---

[376] Usp. Stjepan Damjanović: *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2005., str. 115.
[377] Usp. Stjepan Damjanović: *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2005., str. 116.
[378] Povijest hrvatskoga jezika, knj. 1.: Srednji vijek, Croatica, Zagreb, 2009., str. 429.
[379] Milan Mihaljević, Jasna Vince: Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata, Hrvatska sveučilišna naklada, Državni arhiv u Pazinu, Staroslavenski institut, Zagreb, 2012., str. 50.
[380] Usp. Stjepan Damjanović: *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2005., str. 117.

Dvije su zabilježene potvrde popridjevljenih rednih brojeva (*drugoga*, *druzi*). Oba oblika pripadaju pridjevskoj deklinaciji te se sklanjaju kao određeni pridjevi.

drugo *hvali ga kadi ga ni* (f 56)

drugo *e ako lavu usta ego lakt široka zubi pedan dlgi a prsti su mu kako sarpi* (f 11)

i reče mihovil': si sut ne ***drugo*** *radnici klevetnici* (f 20)

drugo *e misleĉi i želiûĉi da žid priětel' niko dobro bi imel'* (f 56)

drugo *sinu imii znane v sebi i imii um'* (f 130^{v})

drugo *est' lûbiti iskrnega kako sam' sebe* (f 187)

treto *odilit' i dobro koie tebi g(ospo)din b(og)' dal s priětelom' tvoim'* (f 56)

treto *pomozi mu kada mu e nevola* (f 56)

Jedini primjer sklonidbe prema zamjeničko-pridjevskoj paradigmi pronašli smo u akuzativu muškoga roda jednine, dok je u akuzativu ženskoga roda stegnuti oblik broja *tri* iz kojega nije vidljiv tip sklonidbe:
A jd. m.r.: *hote ga vzeti i pogrebu ga i budu čekali do* ***treti*** *dan ako vskrsnet* (f 16^{v})

A jd. ž. r.: *tri v glavi i na očiû B (2) a* ***tretu*** *na ustih'* (f 20^{v} – 21)

7.7.3. Zbirni brojevi

Zabilježili smo i nekoliko potvrda zbirnih brojeva:

G jd. m. r.: *ča est'* ***dvoego*** *zakona zavidoĉ'* (f 56)

N mn. m. r.: *piše mudri* ***dvoi*** *su ludi na sviti ki nimaû pokoě razvi kada umre* (f 58)

I mn. m. r.: *i ot lûbve i ot priětel pisano e da se more reĉi* ***troim*** *zakonim'* (f 56)

I jd. s.r.: *ne idi k nemu z* ***dvoim'*** *srcem'* (f 185^{v})

7.7.4. Brojevne imenice

Pronašli smo i potvrdu brojevne imenice broja *tri* u akuzativu: *presvetaě si sut ne verovali v svetu* ***troicu*** (f 19).

7.7.5. Brojevni prilozi

Osim prethodno spomenutih priloga *prvo*, *drugo*, *treto* koji su nastali od petrificiranoga oblika za redne brojeve, u *Gršković*evu smo *zborniku* pronašli brojevni prilog koji je podrijetlom instrumental imenice *sedam*, a znači 'sedmerostruko':

da ne videt s(ve)ta dokle pride sin tvoi bl(aže)ni svateći se ***sedmericeû*** *veĉe s(u)nca* (f 18^{v})

Potvrde koje smo zabilježili u *Gršković*evu *zborniku* pokazuju da, iako se još čuvaju neki crkvenoslavenski elementi (*edno*), vernakularni elementi polako prodiru u hrvatskoglagoljske tekstove (*edino*). Takvo je stanje i u ostalim neliturgijskim tekstovima te rubrikama misala i brevijara (Gadžijeva et al. 2014: 191). Čuvanje dvojine uz broj dva pokazuje da je dvojina još živa kategorija. U *Gršković*evu *zborniku* smo zabilježili i jednu potvrdu sklonidbe broja dva u množini, što je inače u hrvatskoglagoljskim tekstovima rjeđe (Gadžijeva et al. 2014: 192).

7.8. Nepromjenjive vrste riječi

7.8.1. Prijedlozi

Prijedlozi uređuju odnose među riječima, povezujući ih u međusobno[381]. Prijedlozi u staroslavenskim gramatikama većinom nisu opširno obrađeni. Kod Damjanovića nalazimo podatak da je veći dio staroslavenskih prijedloga potekao iz praindoeuropskoga, a tek manji dio iz praslavenskoga razdoblja [382] . Prema Damjanoviću, prijedlozi su u početku većim dijelom označavali odnos između riječi u prostornome smislu jer su bili morfemi s priložnim, tj. adverbijalnim značenjem. Takvi su prijedlozi *prvotni*, tj. *nemotivirani* i njima više ne razaznajemo etimologiju[383] te ih smatramo „pravim“ prijedlozima. „Nepravi“, tj. motivirani su oni prijedlozi koji su nastali stapanjem prijedloga i imenice, ili od imenice same[384] (usp. *vrhu*, prijedlog nastao od besprijedložnog lokativa). Oni su nastali u kasnijem razdoblju, u vrijeme formiranja staroslavenskoga jezika te ih nazivamo i *drugotnim* prijedlozima. Smatra se da su nastali u kasnijoj fazi razvoja jezika, u staroslavenskoj fazi, često od priložnih izraza, od komparativa itd.[385]

Pranjković prijedloge dijeli kao i priloge, prema *mjerljivosti*. *Mjerljive* (dimenzionalne) dijeli još na *prostorne*, tj. *lokalne* i *vremenske*, tj. *temporalne*[386]. *Nemjerljive* naziva još i *nedimenzionalnima*. Isto načelo primjenjuje se u diobi priloga koji se, jednako kao i prijedložni izrazi, često nalaze u ulozi priložnih oznaka. Prijedlozima je značenje uglavnom mjesno, dok su se drugotna značenja naknadno razvila.[387]

---

[381] Usp. Stjepan Damjanović, *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005, str. 152.
[382] V. Stjepan Damjanović, *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005, str. 152.
[383] V. Silić/Pranjković 2005: 242
[384] Usp. Vince 2010: 791 - 793
[385] Ibidem.
[386] v. Ivo Pranjković: *Hrvatska skladnja: Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, 2002., str. 22.
[387] Usp. Rikard Simeon: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969., str. 175.

7.8.1.1. Prijedlozi uz genitiv

Prijedlog *bez* je u staroslavenskome jeziku bio isključivo vezan za genitiv, a po postanju ga smatramo prvotnim prijedlogom. Kao i ostali prvotni prijedlozi, nastao je od morfema s adverbijalnim značenjem, najčešće u funkciji označavanja prostornih odnosa, da bi se kasnije ta značenja promijenila[388]. U *Gršković*evu je *zborniku* zabilježen u nekoliko inačica:

*zač **bes** konca muče se* (f 22)

*I paki ondi bude lakost velič **bes** sitosti* (f 24)

*zli lûdi teku onamo tere **bes** pravdi rubaju po onoi zemli* (f 131^{v})

*Zavidlivi ni nigdar' **prez** žalosti a ipokrita **bez** pečali* (f 56^{v})

*piše mudri bogati ne dobude blaga **bez'** muke ni ga ud(r)ži **be** straha a do konca ne pusti ga **prez** velike žalosti* (f 58)

U navedenom su primjeru u samo jednoj rečenici sadržane sve tri inačice prijedloga *bez*. To je jasan pokazatelj da su te tri inačice vjerojatno pripadale različitim jezičnim korpusima: *bez'* crkvenoslavenskome korpusu, a *prez*, primjerice, kajkavskome ili čakavskome korpusu. U hrvatskoglagoljskim tekstovima često se prijedlozi *bez* i *prez* križaju te nastaju različite inačice (*be, bež, bezo, bes, brez, bres, b'z', prež, prez, pres* itd.)[389] s istim značenjem. Inačica je *be* prvotni oblik prijedloga.

Jedan od prijedloga koji pripada drugotnim prijedlozima jest i *blizъ*, koji je nastao od izraza *blizъ do*[390]. Potvrdu tog prijedloga nalazimo i u *Zborniku*:
*umrvši **bliz** končine* (f 12^{v})
Ovaj se prijedlog nalazi između genitivne i dativne rekcije, što proizlazi iz toga da je *bliz* isprva bio pridjev s dativnom rekcijom[391]. U *Gršković*evu ga *zborniku* imamo zabilježena samo uz genitiv.

---

[388] Usp. Stjepan Damjanović, *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005, str. 152.
[389] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 280.
[390] Usp. Stjepan Damjanović, *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005, str. 152.

Prijedlog *radi* je po poziciji u rečenici posljelog, odnosno postpozicija. Najčešće označava uzrok, ali može označavati i svrhu[392]. U *Gršković*evu je *zborniku* zabilježen u većem broju potvrda.

U sljedećim primjerima prijedlog *radi* označava uzrok:

a č(love)ci držećega klenu se nim ne pomneće togo ***radi*** *tako muče se* (f 19^{v})

i reče mihovil te su mnogih duše oskvrnile i togo ***radi*** *tako muče se* (f 19^{v})

i na zemli patrijarhi vzivahu se a zapovedi božie ne činahu i togo ***radi*** *muče se tako* (f 21)

I reče mihovil' to sut popovice ke gredu za muž' po smrti popovi i togo ***radi*** *muče se tako* (f 21)

vidi b(ogo)r(odi)ca anele umilene i dresele grišnih ***radi*** *i proslzi se* (f 21^{v})

kaěn' ubi brata svoega i to bi prva krv' na sviti zavidoĉe ***radi*** (f 56^{v})

Manji je broj primjera u kojima prijedlog *radi* označava svrhu:

vzapiše grišnici edinim glasom govoreći dobra este prišli nas ***radi*** *grišnih budući v mukah ot vika* (f 21^{v})

Prijedlog *ot/od* također je jedan od prijedloga koji je mogao stajati samo uz genitiv. Smatramo ga također jednim od prvotnih prijedloga jer je nastao u praindoeuropskom (ili praslavenskome) razdoblju. U *Gršković*evu se *zborniku* pojavljuje u većem broju i u nekoliko različitih fonoloških inačica. Značenje mu može biti mjesno, vremensko i figurativno.

U *Gršković*evu je *zborniku* prijedlog zabilježen u mjesnome značenju:

ognene rike potekut po zemli ***ot*** *istoka slnca i do zapada* (f 17)

i tada rasiplu se nebesa ***ot*** *stoka slnca i do zapada* (f 14)

obili se zemla ***ot*** *konca i do konca razviju grihi* ***od*** *zemle* (f 13)

Sljedeće potvrde zabilježene su u vremenskome značenju:

ot *skončanê sveta* (f 15^{v})

---

[391] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 279.

[392] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 283.

ki imaši zbuditi speĉee ***ot*** *vika* (f 18)
sinu boži zač ne vidsmo s(ve)ta ***ot*** *vika ni neže b(ogo)r(odi)cu* (f 21^{v})

U najvećem je broju potvrda prijedlog zabilježen u posvojnome značenju:
ta muka e nam zapriĉena (!) ***ot*** *nevidimago oca* (f 18^{v})
i reh g(ospod)i što hoćeš stvoriti ***ot*** *mira onogo* (f 15)
antikrst pride děvli ***ot*** *kih ima biti roen zač ima biti roen* ***o(t)*** *děvla i* ***ot*** *edne koludrice* (f 16)
ima se roditi ***od*** *koludrice v ednoi zemli korakaim* (f 11)
ot *slave sviklitle (!) ku imihomo* ***od*** *nega* (f 13^{v})
i dasta svedočstvo ***od*** *krsta kako e bil prtil i kako e jure bil umrl za spasenie č(loveča)sko i kako e vskrsnul* ***od*** *mrtvih* (f 16^{v})
i na križ se vzložih sloboditi hote ***od*** *prvie kletvi* (f 23^{v})
b(og) hoĉe razlučiti ***ot*** *ogna svitlost* ***ot*** *sebe* (f 17^{v})
i ***o(t)*** *toga glasa potrese se vsa zemla* (f 12)

Primjećujemo da je oblik *ot* najčešći, dok se uz njega pojavljuje i oblik *od*. Oblik *od* pojavljuje se u nešto manjem broju nego *ot*, novijeg je postanja i ne ovisi o glasu kojim započinje sljedeća riječ. Obje se inačice prijedloga mogu naći u istim rečenicama, ispred istih imenica, što nam ukazuje da, iako je *od* noviji oblik, nije još u potpunosti prevagnuo jer je *ot* još uvijek brojniji u tekstovima. Oblik *o* pojavljuje se isključivo kao inačica tog prijedloga s ispuštenim završnim suglasnikom, a zabilježen je ispred riječi koje započinju glasom *t*. Dva su se *t* očito u govoru stopila te ih pisar nije više bilježio:
i ***o(t)*** *toga glasa potrese se vsa z*emla (f 11^{v})
I ***o(t)*** *toga govori ve vneli b(la)ž(e)nago matiě* (f 24)
I ***o(t)*** *toga s(ve)ti pav(a)l' piše* (f 186^{v})

Kao i prijedlog *od*, i prijedlog *do* čest je u *Grškovićevu zborniku*. Značenje mu je često mjesno, osobito u sprezi s prijedlogom *ot*, s kojim imenuje dvije krajnje točke prostiranja.[393]

[393] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 280.

do *nebes zvisi se* ***do*** *ada* (f 11)
niki ***do*** *pasa niki* ***do*** *prsi druzi* ***do*** *grla niki* ***do*** *vrha i vidivši presvetaě i vzdhnu i vprosi mihovila gdo sut si ki* ***do*** *pasa esu v ogni* (f 19)
do *grla va ogni* (f 19^{v})
do *prsi v ogni* (f 19^{v})
do *prestola božiě* (f 18)
dari ***do*** *neba* (f 17)

Prijedlogu ***do***, kao i prijedlogu ***ot***, značenje može biti i vremensko:
ot togo časa ***do*** *vika vsaku nedilû ot devete godine soboti* ***do*** *prve godine ponedilka* (f 27^{v})
uslišit se od konca i ***do*** *konca vselenie* (f 11^{v})
Ta bist on' ki bi g(ospo)din' nada vsim' s(ve)tom' ***ot*** *ishoda sanca* ***do*** *zapada* (f 57^{v})
i budu čekali ***do*** *treti dan ako vskrsnet* (f 16^{v})
uči se mudrosti i ***do*** *sidih' vlasi* (f 59^{v})
e(stь) posramlen' ***do*** *nega života* (f 130)
I ***do*** *semrti svoe nače služiti b(la)ženoi s(ve)toi divi marii* (f 179)

Prijedlozi *vrh*, *vrhu*, *svrh*, *svrhu* izvedeni su od padežnih i prijedložnih izraza imenice *vrh* u akuzativnom i lokativnom značenju.[394] Osnovno im je značenje mjesno, bilo u pravom ili prenesenom značenju.[395] U *Gršković*evu smo *zborniku* pronašli nekoliko inačica tih prijedloga:
po semrti antikrsta spasena budem iûdiě to e židove ki tada budu živi ***vrhu*** *zemle* (f 17)
boga se vazda boêti imamo ***zvrhu*** *vsega i zapovedi nega obslužiti* (f 185)
ki boit se ***svrhu*** *go(spo)da ašĉe č(lově)kь imat strah kada uzrit ednoga vraga koliko veĉi strah budet kada ih vidi veliko množstvo* (f 24)
zač su oči gospodni ***zvrhu*** *onih' ki se nega boe i na onih' ki ufaû v nega milosrdie* (f 185^{v})

---

[394] usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 284.
[395] usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 284.

Prijedlog *svrhu* i njegova inačica *zvrhu* izmjenjuju se u tekstovima sporadično, bez pozicijske uvjetovanosti. *Zvrhu* se pojavljuje vjerojatno pod utjecajem govornoga jezika.

Još je jedan od prvotnih prijedloga i prijedlog *iz*, koji uglavnom ima prostorno i vremensko značenje.[396] U *Grškovićevu zborniku* nalazimo brojne potvrde:

*izidut vsi ludi **iz** ěm v ke se budu skrili* (f 17^{v})

*i tada izide vsaki duh nečisti **iz** bezdan ili **iz** zemle* (f 13)

*I všad v pakl vraga po prah i **iz** svoe zemle vkrsoh* (f 23^{v})

*I tagda vzapiše k nemu **iz** muk govoreĉi* (f 27)

*I saka voda ishaě **iz** mora i potom va ne vhodi* (f 55^{v})

*I primiti se more skupost' k žabi krastavoi kada izlize **iz** zemle* (f 58)

*kako **iz** (s)pužve vodi imiti ne moreš' razvi kada û sažmeš' tako ot skupoga imiti ne moreš' razvi prez hval'* (f 58^{v})

I prijedlog s/sa može stajati s genitivom, iako se nešto češće pojavljuje uz instrumental. U *Zborniku* smo pronašli potvrde:

*pride arhistratig mihovil **s** nebes* (f 18)

*I pride glas **s** nebese govoreĉi* (f 22^{v})

*i snidi vladika **s** prestola* (f 23)

*I se potrese se nebo i sin boži shoěše **s** neba* (f 27)

*nače služiti b(la)ženoi s(ve)toi divi marii i toliku pokoru **s** sebe učini* (f 179)

*zvezda shodeĉiê **s** jutra* (f 11^{v})

*slišah glas **s** nebese* (f 10)

*ispadu zvezdi **s** nebese kako listie* (f 15)

*pride arhistratig mihovil **s** nebes* (f 18)

*zažgala se bi hiža **s** četirih stran* (f 20)

Uz genitiv nije zabilježena inačica prijedloga *z*.

Prijedlog *posrede* ('posred'), nastao od korijena sa značenjem 'sredina', u hrvatskoglagoljskim se tekstovima mogao naći u nekoliko varijanata (*srěde, v-srědě,*

[396] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 279.

ot-srědi, po-srědě) [397] , dok su u *Gršković evu zborniku* zabilježene samo dvije varijante i to u manjem broju potvrda:

i vidi gospoě oblak prostrt i ***posrede*** *nega postile ognene* (f 20)

i ***posredi*** *mlnie ognene ishoěhu i narod mnog' biše v nem* (f 21)

Još jedan od rjeđih prijedloga, koji se ujedno češće pojavljuje kao posljelog, jest i *ciĉ*/*ciĉa*[398], koji je u *Gršković evu zborniku* rijetko zabilježen:

pomisli polit' kako e zla rič nemir' i vidi da naigoremu hlapcu e ugaěti rati ***ciĉ*** (f 57ᵛ – 58)

Leksem *prvo* može biti vremenski prilog i prijedlog. U sljedećem je primjeru prijedlog:

mi imamo lûbiti onih' ***prvo*** *ki su s nami stisnuti lûbavl'û* (f 187)

7.4.1.2. Prijedlozi uz dativ

Prijedlog koji uvijek stoji samo uz dativ jest *k/ka*. On je od dativnih prijedloga ujedno i najbrojniji, s podjednakom raspodjelom oblika *k* i *ka*, neovisno o glasu kojim započinje sljedeća riječ:

priliplajuĉ se ***k*** *svoemu knezu antikrstu* (f 12ᵛ)

hoĉe učeniki svoe po vsem s(ve)tu poslati i eziki da budu ***k*** *nemu obraĉati i tada se* ***k*** *i š nih pomoĉû hote priti* ***k*** *nega rukam* (f 16)

svitlosti ***k*** *strani b(la)ž(e)nih da veĉe veselie budu imeli* (f 17ᵛ)

zač nebozi ne otgovorite ***k*** *presvetoi* (f 19)

i paki riže (!) ***k*** *nei mučimi gospoe divo marie sin tvoi bl(aže)ni ne pride* ***k*** *nam ni abram braded (!) naš* (f 19)

i tagda vzapiše ***k*** *nemu iz muk* (f 27)

i reče presvetaě bogordica ***ka*** *arhistratigu mihovilu* (f 18)

pomoli se ***ka*** *g(ospod)u is(u)h(rst)u* (f 18)

krstivši se i obratiše se slovom ***ka*** *krstu* (f 22)

Aš noi predstoeĉi vzved oči svoi i pomoli se ***ka*** *g(ospod)u govoreĉi* (f 22ᵛ)

---

[397] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 283.

[398] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 281.

b(la)ženi p(a)vle pristupite za nas ***ka*** *g(ospod)u* (f 27ᵛ)
i priminuti se more žalost ***ka*** *kavranu* (f 57)
i voleû božiû i b(la)žene divi marie prigodaše se lûdi priti ***ka*** *onoi ěmi* (f 179)

Zabilježen je i prijedlog *suproti*:
i skozi veliku moĉ ku bude činil ***suproti*** *onim ki mu budu suprotiv govorili i skozi v(e)liko bogatstvo ko bude daval* (f 16ᵛ)

7.7.1.3. Prijedlozi uz akuzativ

Jedan je od najbrojnijih prijedloga uz akuzativ prijedlog *v*, koji može stajati uz akuzativ kao vremenska ili uz lokativ kao mjesna odrednica. Uz akuzativ smo pronašli ove potvrde:

si sut nevstaěli na útrnû ***v*** *svetu nedilu* (f 20)
da bi grišnih duše ***v*** *dan nedilni imeli pokoi* (f 27ᵛ)
ot čl(ově)ka ednoga imenem' žiimina ki ***v*** *svoe vrime života svoego kuplaše veliko blago* (f 28ᵛ)
proreče prorok isaiě ***v*** *oni dni* (f 17)
čto hoĉet biti ***va*** *vrimena ta* (f 10)
i pogiboše ***va*** *vrime pokaěnině zato muče se tako* (f 22)
a čl(o)vik' ot'dae svoe blago kurbam' ***va*** *dne i* ***v*** *noĉi* (f 131)

Uz crkvenoslavenski oblik *v* s redukcijom nekadašnjeg poluglasa, u *Zborniku* smo pronašli i inačicu *va*, s jakom čakavskom vokalizacijom poluglasa, koja je svojstvena čakavskome narodnom jeziku. Distribucija oblika *v/va* nije pozicijski uvjetovana, odnosno, oba se prijedloga mogu naći u istim sintagmama te uz oba padeža, akuzativ i lokativ.

Prijedlog *za* brojan je u *Grškovićevu zborniku* uz akuzativ:
da niki poidu za nim ***za*** *veliu lakomost ere vsim ki poidu za nim hoĉe im davati velike dari* (f 16)
moli se ***za*** *vas mir i* ***za*** *vsu tvar* (f 21ᵛ)

*zač poidu **za** strah mučenině* (f 15ᵛ)
*i na nem visiše množstvo muži i žen **za** ezike* (f 20)
*i kako e jure bil umrl **za** spasenie č(loveča)sko* (f 16ᵛ)
*presvetaě molitvo tvoraše **za** grišniki* (f 18ᵛ)
*ne viste li da vsaka tvar **za** ime moe mučit se* (f 19)
*i paki vidi presvetaě žene viseĉe **za** uši* (f 19ᵛ)
*i vidi presvetaě popa viseĉa **za** I (20) nohat* (f 20ᵛ)
*na svoû volû ona ga drži **za** ništar'* (f 132)
*da služi s(ve)te mise **za** dušu nega* (f 178ᵛ)
*slipih prosveĉal bude gubavih očišĉal boleĉih celil i **za** toga ězici* (f 16)
*a ti ne izgubi svoga puti skozi nega riči **za** malo krsmanie* (f 130ᵛ)

Još jedan od prijedloga koji akuzativ i lokativ dijele jest i prijedlog *na*:
*i reče gospoě poimo **na** zapad* (f 20)
*i paki padie onae t(a)ma **na** nih* (f 22)
***na** vstok ili **o** desnuû raě* (f 21ᵛ)

Oprimjereni su i prijedlozi *pod*, *pred* i *nad*:
*hoĉe se pasti **pod** zemlû* (f 17)
*postavlena **pod** oblast děvlu* (f 16)
*ki brat brata ili ot(a)c čedo **pred** cesare ili kneze pela **na** semrt* (f 19ᵛ)
*i pride anel' ki **nad** tu muku biše i razriši ezik ego* (f 20ᵛ)
*i tagda děvl pakleni istegnu glavu svoû **nad** pakal* (f 28)

Starocrkvenoslavenski prijedlog *skozi* ('skroz, naskroz') zabilježen je u *Zborniku* u nekoliko potvrda:
***i skozi** veliku moĉ ku bude činil* (f 16ᵛ)
*š nih pomoĉû hote priti k nega rukam i toliko **skozi** veliko bogataistva ko bude daval hoĉe mnozih po sebi obrnuti* (f 16)

7.7.1.4. Prijedlozi uz lokativ

Jedan od najbrojnijih prijedloga zabilježenih uz lokativ jest prijedlog *v*/*va*, koji uz lokativ ima uvijek mjesno značenje. U *Zborniku* smo pronašli potvrde obje inačice, *v* i *va*:

ne bude ***v*** *nem* (f 13)

počne prodikovati ***v*** *erusolimi* (f 15^{v})

vskrsnut ***v*** *plti svoei* (f 17^{v})

zalim bude navekše teško ***v*** *mukah* (f 17^{v})

i ***v*** *molitvi reče g(ospod)* (f 18)

i gdo su ki muče se ***v*** *nii* (f 18^{v})

i ***v*** *nei ležaše množstvo muži i žen* (f 18^{v})

i ***va*** *vsai misli č(lovêča)skoi* (f 11)

e li ***va*** *onom mesti poznati drug* (f 12^{v})

Drugi po zastupljenosti prijedloga uz lokativ jest prijedlog *na*:

i ***na*** *nem visiše množstvo muži i žen za ezike* (f 20)

i ***na*** *nih ležaše mnogi narod* (f 20)

i ***na*** *zemli patrijarhi vzivahu se* (f 21)

i ***na*** *onih' ki ufaû v nega milosrdie* (f 185^{v})

Prijedlog ***po***, koji je jedan od prvotnih prijedloga, može ići s dativom, kao i s lokativom. S lokativom uvijek ima mjesno značenje:

po *vsih stranah s(vě)ta* (f 16)

po *semrti antikrista* (f 17)

ognene rike potekut ***po*** *zemli ot istoka slnca i do zapada* (f 17)

Oprimjeren je i prijedlog *o*:

čtenie svete marie ***o*** *mukah* (f 18)

tere mi skažet ***o*** *zemlskih i tako e prvo* ***o*** *nebeskih* (f 18)

ě ***o*** *crikvi muču se* ***o*** *crikvi živiti hoĉu* (f 20)

7.7.1.5. Prijedlozi uz instrumental

Prijedlog *s*/*sa* pojavljuje se u nekoliko inačica uz instrumental. Uz uobičajene *s* i *sa*, od kojih se potonja uporabljuje kad imenica ili zamjenica uz koju stoji započinje glasom *s*, pojavljuju se i dva oblika s provedenim jednačenjima. Oblik *š* s provedenim jednačenjem po mjestu tvorbe koji se pojavljuje ispred palatala te oblik *z*, s provedenim jednačenjem po zvučnosti, koji se pojavljuje ispred riječi koja započinje nekim od zvučnih glasova:

z *botrami i* ***sa*** *sestrami i* ***s*** *hĉerami* (f 22)
vzda ***z*** *gospodem slaviti se bdem* (f 13)
i pridu na zemlu ***s*** *množstvom anel besčislnih* (f 14^{v})
pride arhistratig mihovil s nebes i ***š*** *nim i(sus) i četiresta anel* (f 18)
i ***š*** *nih pomoĉû hote priti k nega* (f 16)
i ***š*** *nim osude se va ogn vični* (f 18)
sa *siloû i* ***sa*** *slavu mnogu* (f 14)
nepravdni delateli ***sa*** *slugami svoimi* (f 14)
U prvome primjeru imamo nekoliko inačica istoga prijedloga, koji se razlikuju ovisno o glasu koji iza njih slijedi, odnosno o glasu kojim započinje sljedeća riječ. Kako smo prije napomenuli, prijedlog *s* se često jednači po mjestu tvorbe u *z*, ukoliko sljedeća riječ započinje zvučnim glasom (***z*** *botrami*). Prijedlog *s* se ne mijenja ako sljedeća riječ započinje bezvučnim glasom (***s*** *hĉerami*), odnosno ako sljedeća riječ ne započinje glasom *s* (***sa*** *slugami*, ***sa*** *slavu*).
Prijedlog *za*, koji može stajati uz akuzativ i instrumental, češće je zabilježen uz akuzativ te je u *Gršković evu zborniku* potvrđen u instrumentalnome značenju u samo nekoliko potvrda:
da niki poidu ***za*** *nim za veliu lakomost ere vsim ki poidu* ***za*** *nim hoĉe im davati velike dari* (f 16)
i mnozi poidu ***za*** *nim zač poidu za strah mučenię* (f 15^{v})

U *Zborniku* smo pronašli i potvrde prijedloga *pod* i *pred* uz instrumental:

kako pisano e ***pod*** *glasom ptičim* (f 12)
esm ***pred*** *toboû g(ospod)i* (f 13^{v})

(ne) prosipli bisera ***pred*** *svinami* (f 15ᵛ)
ot znameni ka hoĉe storiti ***pred*** *skončanem sega s(ve)ta* (f 17)
kada ***pred*** *svetim oltarom stoěhu i lamahu telo krstovo* (f 20ᵛ)
ka imaju biti di (= 50) dni ***pred*** *sudnim dnem* (f 17)

Uz instrumental smo zabilježili i prijedlog *nad(a)* koji je u nekoliko potvrda zabilježen i u akuzativu:
ta bist on' ki bi g(ospo)din' ***nada*** *vsim' s(ve)tom' ot ishoda sanca do zapada* (f 57ᵛ)
Oblik s naveskom zabilježen je zbog složene suglasničke skupine u riječi koja mu slijedi, što je i uobičajeno.

7.8.2. Prilozi

Prilozi su nepromjenljive vrste riječi koje se dodaju, odnosno prilažu glagolima, pridjevima te drugim prilozima kako bi jasnije definirali njihovo značenje[399]. Sam naziv riječi „prilog“ definira tu vrstu riječi kao dodatak koji se prilaže ostalim riječima. Suvremene gramatike priloge tumače uglavnom u odnosu na glagole te ih prema službi tada razvrstavaju u mjesne, vremenske, uzročne, namjerne, načinske i količinske.[400]
Po postanku prilozi mogu biti neizvedeni (prvotni) i izvedeni. Ovi se potonji izvode iz imenica ili zamjenica, dok su ovi prvotni nejasna porijekla[401]. U njih najčešće ubrajamo priloge *abie*, *jedva*, *nińe*, *ošĉe* i *paki*.[402] Kako im ne možemo odrediti porijeklo jer im je etimologija nerazlučiva, smatra se da potječu još iz praslavenskoga ili praindoeuropskoga jezika.
U staroslavenskome jeziku priloge možemo razvrstati prema značenju, koje se uobičajeno iskazuje priložnim oznakama mjesta, vremena, količine i stupnja, načina i uzroka, a u prenošenju tog značenja pomažu i padeži i prijedložni izrazi koji su se

[399] v. Stjepan Damjanović: *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005, str. 149.
[400] v. Stjepko Težak, Stjepan Babić: *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 158.
[401] v. Stjepan Damjanović: *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005, str. 149.
[402] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 261.

preobrazili u izvedene priloge.[403] Na taj način razlikujemo, primjerice, priloge lokativnog (*vnutrě*), akuzativnog (*vnutrь*) i ablativnog postanja (*otvsudu*), koji u značenju potpuno poprimaju uloge tih padeža[404].
Valja, međutim, razlikovati semantičke vrste priloga od njihove sintaktičke službe jer prilog koji je po značenju jedno, može u rečenici vršiti sasvim drugu funkciju, što govori u prilog polisemiji priloga.[405]

Navest ćemo neke skupine izvedenih priloga. Izvedeni se prilozi uobičajeno izvode iz imenica ili zamjenica. U staroslavenskim su tekstovima najčešći oni zamjenički, koji se od zamjenica tvore sufiksacijom[406]. Primjeri takvih sufikasa su: *-de, -amo, -du/dě, -gda, -ako/ače, -lь / -li / -lě / -lьma /-lьmi*.
U *Gršković*evu smo *zborniku* pronašli sljedeće primjere zamjeničkih priloga, koji se gdjegdje nazivaju i priložnim zamjenicama.

Prilozi koji se tvore uz pomoć sufiksa *-dě/du* imaju značenje polazišta, odnosno mjesta odakle se kreće:

i tada izide vsaki duh nečisti iz bezdan ili iz zemle i ***otvsudu*** *vstoka slnačna* (f 12^{v})

i vzideta ***vnudu*** *do nebese* (f 12)

Navedeni su primjeri staroslavenizama među mjesnim prilozima.

i nesoše gospoû na poludne ***odkudi*** *ishoěše rika ognena* (f 19)

i ***ondi*** *grišnici vskrsnu v muku vičnu* (f 12^{v})

i reče gospoě koliko e muk ***kadi*** *mučit se rod č(lovičan)ski* (f 18^{v})

Prilozi koji se tvore sufiksom *-dě* te označavaju mjesto, u *Gršković*evu se *zborniku* često pojavljuju u narodnome obliku gdje je *jat* zamijenjen svojim (najčešće) ikavskim odrazom.

---

[403] Izvedene priloge zovemo još i nemotiviranima, a to su oni prilozi u kojih je očita morfološka i semantička veza s drugim vrstama riječi (v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 261.)
[404] v. Milan Mihaljević, Jasna Vince: *Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata*, Hrvatska sveučilišna naklada – Državni arhiv u Pazinu – Staroslavenski institut, Zagreb, 2012., str. 66.
[405] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 261.
[406] v. Stjepan Damjanović: *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005, str. 149.

Među takvim prilozima nalazimo i čest čakavizam *kadi*. O tom je primjeru prisutna jaka čakavska vokalizacija poluglasa, a jat je dao ikavski refleks.

Sufiksom -*amo* tvorili su se sljedeći prilozi, koji su značili smjer kretanja:

prevelikim strahom stali ne imijuĉ ***kamo*** *obilati* (f 14)

i reče k nei arhistrag mihovil ***kamo*** *hoĉeši da izidemo* (f 19)

Prilozi sa sufiksima -*li/-lě* označavali su mjesto ili mjeru:

i padahu krupice kako i zvezde ***doli*** (f 20^{v})

iznese se oblak ***doli*** (f 15^{v})

go(spo)din ti velik tebi bo ***doli*** *gredet* (f 14^{v})

Među mjesnim je prilozima veći broj narodnih oblika.

Sufiksom -*ako* tvorili su se načinski prilozi:

i ***kako*** *e ûre bil umrl za spasenie č(loveča)sko i* ***kako*** *e vskrsnul od mrtvih* (f 16^{v})

kako *reče pavl apustol kupno š nim* (f 12^{v})

tagda reče marič ***kako*** *si e zaslužil'* ***tako*** *i trpi* (f 20^{v})

Među takvom su skupinom priloških izvedenica najčešći prilozi *kako* i *tako*.

ka bude viditi da čini ***kako*** *vas svit* (f 16^{v})

i padahu krupice ***kako*** *i zvezde doli* (f 20^{v})

tako *budu i na vskrišenie ludi* (f 12^{v})

zač ***tako*** *proreče prorok isaiě* (f 17)

zato ***tako*** *muče se* (f 18^{v})

Prilozi koji su nastali sufiksacijom od -*gda* vremenskog su značenja.

U *Gršković*evu *zborniku* crkvenoslavenski oblik *tagda* (i *vsagda*) supostoji s vernikularnim oblikom *tada* (i *otada*):

tagda *reče marič kako si e zaslužil' tako i trpi* (f 20^{v})

zač bes konca muče se ***tagda*** (f 22)

tagda *reče gospoě k mihovilu* (f 19)

radui se arhistratiže mihovile svate se ***vsagda*** *a ne ugasae* (f 18)

sliši pravdni ivane ***tada*** *otkriet se rai i budet rai vsa zemla* (f 15)

i nadu telo nega smradno i črvivo i ***tada*** *hote poznati da su zlo verovali* (f 16^{v})

Imenički se prilozi tvore od imeničkih riječi na dva načina. U jednu skupinu spadaju imeničke riječi (imenice i pridjevi) kojima se afiksacijom značenje mijenja u priložno. U drugoj su skupini popriložene imenske riječi koje su uporabom izgubile deklinabilnost u tim kontekstualnim oblicima te se time okamenile kao prilozi.[407]

Velik broj mjesnih priloga nastao je od lokativa imenica (*gorě*, *dolě*, *kromě*, *nizu*, *meždu*…)[408]:
i ***gori*** *ležaše na nih smola vruĉa* (f 19)

I neki su vremenski prilozi nastali od lokativa imenica (*zimě*, *utrě*, *polu dьne*, *polu noĉi*…):

Sad kad smo objasnili vrste priloga s obzirom na njihovu izvornost i izvedenost, nabrojat ćemo skupine priloga s obzirom na njihovu rečeničnu funkciju. To je ujedno i najčešći način diobe priloga s obzirom na okolnosti vršenja glagolske radnje koje pobliže opisuju. Tako priloge tradicionalno dijelimo na mjesne, vremenske, načinske i količinske.

7.8.2.1. Mjesni prilozi

U mjesne priloge ubrajamo priloge koji opisuju mjesto i smjer glagoljske radnje. Kako smo ranije i napomenuli, prilozi odgovaraju na određena pitanja priloških oznaka. Prilozi smjera stoga odgovaraju na pitanje *kamo?* te stoje uz glagol kretanja, dok prilozi mjesta odgovaraju na pitanja *gdje?, kuda?, odakle?, otkud?*[409] I prilozi mjesta stoje uz glagol kretanja, osim priloga *gdje?*, koji stoji uz statične glagole, odnosno glagole stanja, radnje i zbivanja.[410]

---

[407] usp. Stjepan Damjanović; Staroslavenski jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005, str. 150.
[408] Stjepan Damjanović; Staroslavenski jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005, str. 152.
[409] Usp. Tanja Kuštović: *Prilozi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*, Matica hrvatska, Zagreb, 2014., str. 76-77.
[410] Usp. Tanja Kuštović: *Prilozi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*, Matica hrvatska, Zagreb, 2014., str. 76-77.

U *Gršković*evu smo *zborniku* pronašli sljedeće priloge smjera:
i ***odatatle*** *vzda z gospodem slaviti se bdem* (f 13)
U ovom je primjeru vjerojatno riječ o pogrešci pisara (odatle, odatale).

pošlu dva anela i vazmeta roga ovna na oblaku ležeĉ i vzideta ***vnudu*** *du nebese i vstrubita v roga ta mihail i gabriel* (f 11^{v})
hoĉe se dvignuti more ***više*** *vsih gor* (f 17^{v})
iznese se oblak ***doli*** *i postavi me na gori tovrscii* (f 15^{v})
i padahu krupice kako i zvezde ***doli*** (f 20^{v})
go(spo)din ti velik tebi bo ***doli*** *gredet* (f 14^{v})
i prevelikim strahom stali ne imiûĉ ***kamo*** *obilati i vsplačut se* (f 13^{v})
i reče k nei arhistrag mihovil ***kamo*** *hoĉeši da izidemo* (f 19)
i reče mihovil ***kamo*** *hoĉeši da izidemo i reče gospoĕ poimo na zapad* (f 20)
ne idi ***onamo*** *nezvan'* (f 130)
zli lûdi teku ***onamo*** (f 131^{v})
i pristupiše herofim' i šerafin' i(20) u(400) anel i nesoše gospoû na polu dne ***odkudi*** *ishoĕše rika ognena* (f 19)
zli lûdi teku onamo tere bes pravdi rubaju po onoi zemli ***kudi*** *e nemire* (f 131^{v})
i vskršĉut zubi svoimi govoreĉe antikrstu ***zadi*** *e nine slav toê* (f 13^{v})
izneše ga ***van'*** *živa a biše stal' v nei dan' tri deset'* (f 179)
idi ***nalivo*** (f 21^{v})

Jedan od staroslavenskih priloga jest i ***otvsudu***, koji je nastao sljubljivanjem ablativa imenice i prijedloga te ga stoga smatramo imenskim prilogom ablativnoga postanja:
iz bezdan ili iz zemle i ***otvsudu*** *vstoka slnačna ki gdi e priliplaûĉ se k svoemu knezu antikrstu* (f 12^{v})

Prilog *iznutru*, koji je također nastao od imenice, vjerojatno je akuzativnoga postanja:
pozrih na nebo i vih otvoreno ishaêše ***iznutru*** *do nebes* (f 10)

Zabilježili smo veći broj mjesnih priloga:
kako čl(ovê)k' ima ***gda*** *se vidi lip' i tlst' i pln'* (f 132)
poidi gospoe da ti pokažu ezero ogneno ***idiže*** *mučit se rod krstĕnski* (f 22)

ot vsudu vstoka slnačna ki ***gdi*** *e priliplaûĉ se k svoemu knezu antikrstu oni i š nim osude se va ogn vični* (f 12^{v})
i budet rai vsa zemla i budu nebesa ***dolu*** *na zemli* (f 15)
i načeše ga pitati kako si živel' ***tamo*** (f 179)
i bihu ***tu*** *muži i žene i klokotaše kako vetr po muru* (f 21^{v})
Zavidoĉ kadi e ***tu*** *ne more mir' biti* (f 56^{v})

Prilog *tudě* ('tuda, tim, time') također je pronađen u *Zborniku*, u različitim inačicama ovisno o odrazu *jata*:
i ***tudie*** *zavezaše se usta emu* (f 20^{v})
i rekši sie presvetaja ***tudie*** *sopet pade tma na nih ka biše i prvo bila* (f 19)
i ***tude*** *kako ednoga osla učini te huda* (f 131^{v})
i gre kriûĉ' se ***kuda*** *se more* (f 130)

Prilog *ondi*, s ikavskim odrazom *jata*, pronađen je u brojnim potvrdama u *Gršković evu zborniku*:
i ***ondi*** *grišnici vskrsnu v muku vičnu* (f 12)

a ča bude ot onih ki budu va onom pržuni p(a)klenom i va ogni goruĉem i ***ondi*** *bude biti ne li za 20 (i) let ili za 100 (r) da bez konca i va viki vik* (f 24^{v})
bud(e)t že ***ondi*** *muke različne i razčislne bude* ***ondi*** *muka ot črvi ki nikoli ne umiraû* (f 23^{v}- 24)
i bude ***ondi*** *muka smrada nepostoina ko e sumporna* (f 24)
i bude ***ondi*** *muka studena neizrekomie* (f 24)
i paki ***ondi*** *bude lakost velič bes sitosti* (f 24)
i paki ***ondi*** *bude muka žae goruĉe* (f 24)
zane opet' on' gre v dubravu tare ***ondi*** *stoe z dive* (f 132)
da kadi straha ni ***ondi*** *e pogibel' duši* (f 186)
kadi e b(og) ***ondi*** *gospodue velika i neizmerna lûbav* (f 187^{v})

Zabilježen je i prilog *odkudi*, također s ikavskim odrazom *jata*, što je potvrda da je, ne samo prijedlog *ot*, već i prefiks *ot* već promijenjen u *od*:
i nesoše gospoû na poludne ***odkudi*** *ishoěše rika ognena* (f 19)

Čakavski prilog *kadi* s jakom vokalizacijom poluglasa i ikavskim odrazom *jata*, vrlo je čest u *Zborniku*:

*i pridut na sud na ono mesto **kadi** e osop* (f 17ᵛ)

*poidi presvetaě pokažu ti **kadi** muče se* (f 21)

*i reče gospoě koliko e(stь) muk **kadi** mučit se rod č(lovičan)ski* (f 18ᵛ)

*blažen e dom ta kadi **kadi** (!) leže knige sie* (f 15ᵛ)

*i obraĉši se marië reče **kadi** e pr(o)r(o)častvo moisievo **kadi** su proroci ki nisu sagrišili nikoli **kadi** e pavl vzlublenik b(o)ž(i)i **kadi** e s(ve)ta nedila krstova krstěnska **kadi** e sila križa tvoego* (f 22ᵛ)

*i reče gospoě **kadi** e gabril anel ki mi radost vzvesti* (f 23)

*i meĉu va tmu kromišnuû **kadi** e plač iskaržat zubom i ridanie mnogo* (f 27)

*drugo hvali ga **kadi** ga ni* (f 56)

*pinezi nisu onoga ki e e skupil' da onoga su ki e umi spanžati **kadi** e potriba* (f 58ᵛ)

*to moe savkuplenie prostranno e spanžite **kadi** se podoba* (f 58ᵛ)

*zavidoĉ **kadi** e **tu** ne more mir' biti* (f 56ᵛ)

*da **kadi** straha ni **ondi** e pogibel' duši, **kadi** ni straha **tu** e rasprostranstvo života i **ondi** e obilie griha* (f 186)

***kadi** e b(og) **ondi** gospodue velika i neizmerna lûbav* (f 187ᵛ)

*srce mudrih' **kadi** skrb' ih' est', srce že norih' **kadi** est veselie* (f 188ᵛ)

Prilozi *iznutru* i *okol'* oprimjereni su jednom potvrdom:

*pozrih na nebo i vih otvoreno ishaêše **iznutru*** (f 10)

*čl(ově)k' biše ki kopaše **okol'** edne ěmi* (f 178ᵛ)

Prilog ***indi*** ('drugdje') javlja se uglavnom u neliturgijskim tekstovima[411] pa je tako zabilježen i u *Grškovićevu zborniku*:

*tako budu i na vskrišenie ludi **indi** ne bude slavna ni prugasta ni črna ni bude različna* (f 12)

*sa siloû i sa slavu mnogu **indi** uzet me nepravdni delateli* (f 13ᵛ)

Više je potvrda i priloga *gori* i *doli*, oba s ikavskim odrazom jata u nastavačnom morfemu:

---

[411] Usp. Tanja Kuštović: „Prilozi mjesta i smjera u staroslavenskom jeziku i hrvatskoglagoljskim tekstovima 14. i 15. stoljeća“, *SLOVO 56-57 (2006 - `07)*, Zagreb, 2008., str. 280.

padahu krupice kako i zvezde ***doli*** (f 20^{v})
go(spo)din ti velik tebi bo ***doli*** *gredet* (f 14)
iznese se oblak ***doli*** *i postavi me na gori tovrscii* (f 15^{v})
ot vika nismo videli s(ve)ta i ne moremo pozriti i ***gori*** *ležaše na nih smola vruĉa* (f 19)

7.8.2.2. Načinski prilozi

Načinski prilozi odgovaraju na pitanje *kako?* i imenskog su postanja. Najčešće se tvore od pridjeva, a manjim dijelom od zamjenica. S obzirom na to da su pridjevi jedna od najbrojnijih vrsta riječi, i načinski su prilozi sukladno tome među najbrojnijim vrstama priloga[412]. U tekstovima je moguće priloge razlučiti od pridjeva samo uz pomoć konteksta, s obzirom na to da su pridjevni načinski prilozi nastali od okamenjenog oblika srednjega roda pridjeva.

U *Gršković*evu smo *zborniku* pronašli sljedeće priloge tvorene od komparativa pridjeva:
i obratit v muke zlotvorce da se ***gore*** *budu mučili a svitlosti k strani b(la)ž(e)nih da veĉe veselie budu imeli* (f 17^{v})
zavidoĉ vsagda čini viditi č(lově)ka da v susedovi poli ***bole*** *e živiti nego v negovi* (f 56^{v})
bole *se e predati na semrt' nego žalosti* (f 57)
mnogo ***bole*** *est ne obeĉavši dati neže obeĉavši tr ne dati* (f 188^{v})
Načinski su prilozi ovdje tvoreni od komparativa, a mogu se tvoriti i od superlativa pridjeva, što znači da se oblik komparativa/superlativa morao okameniti u obliku srednjega roda.

Prilozi *dobro* i *zlo* među brojnijima su u *Zborniku*:

dobro
a on ogn bude za očišĉenie onim ki su ***dobro*** *činili* (f 17^{v})
i proslzi se gospoě i reče ***dobro*** *bi se č(love)ku i ne roditi* (f 19^{v})

[412] Usp. Tanja Kuštović: *Prilozi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*, Matica hrvatska, Zagreb, 2014., str. 100.

*da kada e kurba **dobro** plaĉena da bi cesar' bil* (f 131)
*malo se nahodi ki **dobro** zna ke nature su kurbe* (f 131^{v})
*i umii se **dobro** nesti proti im' i hoĉ' čast' imiti* (f 131^{v})
*ki se b(og)a boite veruite v nega i **dobro** tvorite da ne bude taĉa vaša plaĉa* (f 185^{v})
*lûbite nepriêteli vaše i **dobro** činite onim' ki vas' nenavide* (f 187^{v})
*ki se b(og)a boi **dobro** bude imel na konci v životi* (f 186)
*bratiê, **dobro** est nam' b(og)a boêti se ere strah' gospod(a)n otgana grih'* (f 186)

zlo
*i nadu telo nega smradno i črvivo i tada hote poznati da su **zlo** verovali* (f 16^{v})
*prvi est plteni, a to est kada se boimo pogibeli ili inoga zla ali zgubiti niko blago i **zlo** pregrišuemo* (f 186)
U prvome primjeru riječ *zlo* bi mogla, ovisno o interpretaciji, biti i imenica i prilog.
Prilog *kako* brojan je u *Gršković evu zborniku*, dok je njegova zanijekana inačica rjeđa:
***kako** pisano e pod glasom ptičim* (f 12)
***kako** reče pavl apustol kupno š nim* (f 12^{v})
*i **kako** li vas oĉu pomilovati nine že v milosrdie o(t)ca bespltnih sada daû vam ot srišenië moego dopeti kost da slavite o(t)ca i s(i)na i duha s(ve)ta* (f 23^{v})
***kako** prie reče david prorok* (f 11^{v})
*i **kako** i prie rekoh vskrsnu v život vični* (f 12^{v})
***kako** prie reče g(ospod)ь lube mene i slovo moe* (f 15^{v})
*izvii prvo ako on' umi sebi dobr' s(ve)t' dati i **kako** se nosi po svoem s(ve)tu čl(ově)ku dobru i mudru* (f 59^{v})
***kako** ni bilo ni ima biti dokle pridu vrimena ta* (f 11)
*i budu pravdnici na lici vsee zemle **ěkože** reče david* (f 15)

Kao i prilog *kako*, jednako je u *Gršković evu zborniku* brojan i prilog *tako*, ponekad upravo u kombinaciji s prilogom *kako*, u izrazima tipa „kako-tako“:
*razve su ednim obrazom **tako** budu i na vskrišenie ludi indi* (f 12)
*zač **tako** proreče prorok isaija* (f 17)
*i **tako** vsaki dan bude* (f 17)
*zato **tako** muče se* (f 18^{v})
*zač hoti b(og)ь **tako** da bi videl* (f 24^{v})

tako *se iškuša čl(ově)k' v nevoli* (f 57)
i ***tako*** *ei stvori tri dni* (f 179)
i ***tako*** *e drži milosrdie vazda se boi nega pravde* (f 186)
tako kako *e ki zaslužil* (f 23^{v})
verueši li pavle i poznavaš da ***kako*** *č(lově)k' učini* ***tako*** *prime* (f 27)
i ot' toga piše mudri ***kako*** *se habe svite od molev'* ***tako*** *i život zavidlivih' vsaki hip* (f 56^{v})
i ***kako*** *budeš miril* ***tako*** *e i tebi mirilo bude* (f 189)

Prilog *kupno* ('zajedno, sveukupno') potvrđen je u nekoliko primjera:
slava veličastviû b(ož)e tvoemu ***kupno*** *sa o(t)cem i sinom i duhom s(ve)tim* (f 23^{v})
kako reče pavl apustol ***kupno*** *š nim* (f 12^{v})

Još je rjeđa inačica *vkup*, ali ipak smo pronašli potvrdu:
da ako bi kadi dragi sinu videl' dva ili tri ***vkup'*** *govoreĉi* (f 130)

Prilog ***otai*** ('tajno') također je zabilježen u *Gršković evu zborniku*:
to su žene i divice ke ***otai*** *dicu dobivajuĉe tre e davlahu* (f 19^{v})
piše mudri ožion ki lûbo priětela svoga hoĉe pokarati pokarai ga ***otai*** *a ne pred ludi* (f 59)

Zabilježeni su i prilozi *edno* i *ednako*:
počivai v noi postili ***edno*** *10 (ï) let bila bi mu teška muka* (f 24^{v})
i vsa zemla bude ***ednako*** *ravna* (f 17^{v})
i reče mihovil ***ednako*** *presvetaě nisi videla velih muk* (f 19^{v})

Prilog *skoro*, koji može biti i vremenski prilog, u nekim je primjerima zabilježen kao načinski prilog ('brzo'):
a ti ne viš' sinu kako ***skoro*** *zgubiš' čto im' daš'* (f 131^{v})
i glasi gredu ***skoro*** *kadi e nemir'e a zli lûdi teku onamo tere bes pravdi rubaju po onoi zemli kudi e nemire* (f 131^{v})
U *Gršković evu* su *zborniku* zabilježeni još i sljedeći načinski prilozi, svaki u malom broju potvrda:

pravo

ere bogataistvo te nauči ***pravo*** *razumiti stvari ča e bole* (f 57^{v})

*i ako te pitaû sveta reci im' **pravo** da te ne bude niedan' človik' karal'* (f 130)

*oni imaû v sebi svršenu lûbav' ki **pravo** živut' i zato nima se boêti on' ki **pravo** živet'* (f 186^{v})

suprotiv

*suproti onim ki mu budu **suprotiv** govorili* (f 16^{v})

dostoino

*i reče presvetaě e li **dostoino** meso č(loveča)sko ěsti* (f 19^{v})

istinno

*ot lûbve Božie budi tvoe srce probodeno tako da **istinno** moreš' reĉi ranen esam'* (f 188)

očito

*ako li û vazmeš' **očito** od' dobrih' lûdi si za niĉe držan'* (f 130)

mudro

*kada ča počneš' učini e **mudro** i vazda razmisli konac'* (f 188^{v})

hudo

*i reče mihovil ti su svoim botrom **hudo** govoreli* (f 15^{v})

želno

*i ondi va onoi ěmi stoeĉi on' **želno** molaše se prizivae b(la)ž(e)nu gospoû* (f 179)

nezmožno

*i reče mihovil **nezmožno** e tebi presvetaě viditi muki sie* (f 18^{v})

skvrno

*a on' to slišav' ter se ne krsti ta e **skvrno** ědac' i poganin* (f 20^{v})

vridno

oĉe e veĉe ***vridno*** *hvaliti čl(ově)ka prez pinez* (f 58)

naglo

manen čl(ovê)k' ***naglo*** *pustit' gniv, mudar že rasmotriv* (f 188^{v})

nikakor'

a ki čl(ovê)k' ima tr' ne da ***nikakor'*** *ne more časti imiti* (f 130^{v})

niĉ

i ne mogoh žiti padoh ***niĉ*** *na zemlu i abie vzriv očima moima na n(e)bo* (f 10)

li (*lě*)

zavidlivomu e drago škodu prieti ***li*** *da bi drugi vekšu priěl* (f 56^{v})

7.8.2.3. Vremenski prilozi

Vremenski su prilozi vezani uz prilošku oznaku vremena te odgovaraju na pitanje *kada?*. Sam prilog *kada* (*kagda*) može u rečenici imati i funkciju veznika, kad ne odgovara na pitanje *kada?*.

Staroslavenski prilozi *abie* ('odmah, brzo'), *nikoliže* ('nikada'), *nine* ('sada'), *paki* ('opet, ponovno, zatim, onda, pak, također'), *prisno* ('uvijek') također se javljaju u *Gršković*evu *zborniku*:

i ne mogoh žiti padoh niĉ na zemlu i ***abie*** *vzriv očima moima na n(e)bo* (f 10)

črv ih ***nikoliže*** *ne umiraet i ogn nih* ***nikoliže*** *ne ugasaet* (f 24)

i reče im b(la)ž(e)ni mihovil ***nine*** *se plačite i ě se hoĉu s vami plakati* (f 27^{v})

i ***paki*** *slišah glas govoreĉ sliši pravdni ivane* (f 10)

s(ve)ta ***prisno*** *diva b(ogo)r(odi)ca m(a)riě vshoti pohoditi mesta mučimih'* (f 18)

U navedenome primjeru prilog *prisno* nalazi se uz pridjev, iako ima prilošku funkciju. Glagol *biti* u ovome je slučaju izostavljen pa bismo izraz mogli prevesti: vazda/vječno (je) sveta djeva Bogorodica Marija.

U *Grškovićevu* smo *zborniku* zabilježili još jedan čakavski prilog:
ovo se ima viditi da kada bude ***blizu*** *skončanie s(vi)ta* (f 15ᵛ)

U *Grškovićevu* smo *zborniku* pronašli i prilog *vinu*, koji ima isto značenje kao i *vsagda*/*vazda*:
da on' ki ženu zgubi tim' zakonom' ***vinu*** *e(stь) posramlen' do nega života* (f 130)
a on' te hoče ***vinu*** *za huda čl(ovê)ka štimati* (f 130ᵛ)

svate se ***vsagda*** *a ne ugasae* (f 18)
zavidoĉ ***vsagda*** *čini viditi č(lově)ka da v susedovi poli bole e živiti nego v negovi* (f 56ᵛ)
v zemlskih deli ***vsagda*** *prebiste a ne v duhovnih* (f 27ᵛ)
i ne podobaet nam prêti se nad krotkim i trplivim' biti ***vsagda*** *to* (f 188)

i ***vazda*** *prebivahota v rati* (f 57ᵛ)
boga se ***vazda*** *boêti imamo* (f 185)
strah' boži čini mudra čl(ovê)ka i na dobro ***vazda*** *želi* (f 186)
i zato, draga bratiê, strah' i ufanie budi ***vazda*** *v srci vašem'* (f 186)
i tako e drži milosrdie ***vazda*** *se boi nega pravde* (f 186)
kada ča počneš' učini e mudro i ***vazda*** *razmisli konac'* (f 188ᵛ)
i odatatle ***v(a)zda*** *z gospodem slaviti se bdem* (f 12ᵛ)
Oblici *vsagda* i *vinu* staroslavenskog su podrijetla, a oblik *vazda* je iz hrvatskog, narodnog jezika. Stariji i noviji oblici se podjednako izmjenjuju u *Grškovićevu zborniku*, uz nešto veću prevagu novijeg oblika.

Prilozi *vazda* i *vsagda* su sinonimi, što dokazuju primjeri u drugim tekstovima, npr. u *Akademijinu korizmenjaku*.[413] Isto vrijedi i za priloge *tada* i *tagda*, s time da je *tagda* u

[413] v. Tanja Kuštović: *Prilozi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*, Matica hrvatska, Zagreb, 2014., str. 60.

hrvatskoglagoljskim tekstovima uglavnom manje brojan.[414] Oblici *tada* i *vazda* pripadaju narodnome jeziku, dok su *tagda* i *vsagda* stariji, staroslavenski oblici. U jednakom su odnosu i prilozi *kada* i *k(a)gda* u hrvatskoglagoljskim tekstovima, iako staroslavenski oblik nije zabilježen u *Zborniku*. Pronašli smo samo potvrde hrvatskoga priloga *kada*, koji je u *Gršković*evu *zborniku* vrlo brojan:

reh g(ospod)i ***kada*** *hote biti časi ti i vrimena ta* (f 10^{v})
stari i mladi ***kada*** *vskrsnu kakovi budu* (f 12)
i ***kada*** *duha ne bude v nem* (f 12^{v})
i ***kada*** *e razgrnu* (f 14^{v})
i ***kada*** *otimu 2 (b) peč(a)t sruši se luna* (f 14^{v})
i ***kada*** *otimu 3 (v) pečat pogine s(ve)t slnačni i ne bude s(ve)ta slnačnago po vsei zemli* (f 14^{v})
ovo se ima viditi da ***kada*** *bude blizu skončanie s(vi)ta* (f 15^{v})
da ***kada*** *se vidi kurba sita i oblčena i obuvena ona strže v noĉi* (f 131^{v})
i ***kada*** *ga poče ispovidati* (f 178)
kada *človik počne verovati dan sudni počne se ga boêti* (f 186^{v})
Prilog *kъgda* (*kada*) ima značenje priloga samo kad sadrži značenje pitanja. U ostalim je slučajevima veznik.[415]

Staroslavenski prilog *tagda* i starohrvatski *tada* izmjenično se pojavljuju u *Gršković*evu *zborniku*, iako je noviji oblik brojniji:
tagda *zapovida anelom otkriti ad i otkriše ad* (f 18^{v})
tagda *reče gospoě k mihovilu kto sut si i kaci im grisi sut* (f 19)
tagda *reče marię kako si e zaslužil' tako i trpi* (f 20^{v})
bes konca muče se ***tagda*** *reče mihovil* (f 22)
tagda *mihovil i vsi aneli bož(i)i vznesoše glas* (f 22^{v})
tagda *reče g(ospod) ako su po zakonu moisievu hodili i pavla poslušali da i(m) se sudi* (f 22^{v})
i ***tagda*** *otgovori im isu(kr)s(t) zač ste v mukah (f 27)*
i ***tagda*** *děvl pakleni istegnu glavu svoû nad pakal* (f 28)

[414] usp. Tanja Kuštović: *Prilozi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*, Matica hrvatska, Zagreb, 2014., str. 62.
[415] v. Tanja Kuštović: *Prilozi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*, Matica hrvatska, Zagreb, 2014., str. 56.

dokle pridu vrimena ta ***tada*** *klas pšeničn postit kvartu pšenice* (f 10^{v})
uslišah glas govoreĉ mi: sliši pravdni ivane ***tada*** *pridet ki e vavržen va tmu imenem antikrst* (f 10^{v})
i ***tada*** *pošlu iliû i enoha i naide ta laža suća i prelastnika* (f 11^{v})
sliši pravdni ivane ***tada*** *skonča se vsaka plt č(lovi)č(as)ka* (f 11^{v})
i ***tada*** *izide vsaki duh nečisti iz bezdan* (f 12^{v})
tada *pošlu aneli moe na zemlu* (f 12^{v})
tada *gore velike zgore i obale se istaru se* (f 13)
sliši pravdni ivane ***tada*** *se zemla očisti se ot griha i naplni se blagoohaniê* (f 13^{v})
i ***tada*** *rasiplu se nebesa ot stoka slnca i do zapada* (f 14)
sliši pravdni ivane ***tada*** *otkriet se rai i budet rai vsa zemla* (f 15)
i nadu telo nega smradno i črvivo i ***tada*** *hote poznati da su zlo verovali* (f 16^{v})
sliši pravdni ivane ***tada*** *pridet ki e vavržen va tmu* (f 11)
i ***tada*** *riše mučećі se ot vika nismo videli s(ve)ta* (f 19)
i ***gdi*** *e divica pogubila svoû čast' tada sinu dragi pogubi vsu moĉ' i dobrotu svoju* (f 131)
dragi sinu nemir'e ima velik' vlaz' i prostran' a ***kada*** *čl(ovê)k' oĉe izlisti* ***tada*** *su vrata zatvorena* (f 131^{v})
a beseda ima biti ***prie*** *mišlena* ***tada*** *ûre rečena* (f 131^{v})
tada *bratiê lûbimo b(og)a v sem životi da nas' pomilûe otac' nebeski* (f 188)

U *Zborniku* je zabilježen i prilog *otada*:
reh g(ospod)i umrši ***otada*** (f 12^{v})

Prilog *koli* (kada) u *Grškovićevu* je *zborniku* u zanijekanom obliku ima vremensko značenje:
kadi su proroci ki nisu sagrišili ***nikoli*** (f 22^{v})
črvi ki ***nikoli*** *ne umiraû* (f 24)
kuplaše veliko blago ožuru i vsakim' zakonom' ko ***koli*** *mogaše i nigdare se nasititi ne mogaše blaga* (f 58^{v})
zač' prez lûbve ča ***koli*** *činimo ništar nam prudno ni* (f 187^{v})
ki ***koli*** *verue k božastvu nigdar' priti ne more na mane* (f 187^{v})
i ***nikoli*** *ne moreš' meû dobrimi časti imiti* (f 130)

i ne vloži se ***nikoli*** *lûbiti hĉere gospodina tvoga* (f 131)
a ki čl(ovê)k' ne more trpiti zla i dobra ***nikoli*** *ne more imiti* (f 132)

U nekim je zabilježenim primjerima zanijekani oblik stopljen s česticom *že*:
i reče mihovil sliši presvetaě ako gdo vložit se va tmu siû ne imat pomenuti se ***nikoliže*** (f 22)
črv ih ***nikoliže*** *ne umiraet i ogn nih* ***nikoliže*** *ne ugasaet* (f 24)

Zabilježeni su i prilozi *otprie* i *naiprië*:
kadi e sila križa tvoego ki adama i eugu ***otprie*** *kletvi izbavi* (f 22^{v})
da one bi hotele ***naipriê*** *da bi človik zgubil' život'* (f 132)

Čest je i stari prilog *nigdar*:
mudri piše zavidlivi ni ***nigdar'*** *prez žalosti* (f 56^{v})
zač' mudr' čl(ově)k' ne prebiva ***nigdar'*** *v žalosti* (f 57^{v})
ki zna ča e mir' ***nigdar'*** *ne pomišla ča e rat'* (f 57^{v})
ožuru i vsakim' zakonom' ko koli mogaše i ***nigdare*** *se nasititi ne mogaše blaga* (f 58^{v})
nigdar *se onim' ne diči čim se oĉeš' sramovati* (f 188^{v})
zlobivi lûdi ***nikadar'*** *mira nimaû* (f 57^{v})
ki koli verue k božastvu ***nigdar'*** *priti ne more na mane* (f 187^{v})
Staroslavenski prilog *nigdar*/*nigdare* nešto je brojniji u *Grškovićevu zborniku* od njegove hrvatske inačice *nikadar*.

Prilog po značenju oprečan prilozima *nigdar* i *nikadar*, prilog *vъvěki*, nije zabilježen. Umjesto njega u *Grškovićevu* je *zborniku* zabilježena prijedložna skupina s jakom vokalizacijom poluglasa u prijedlogu *vъ*:
hvala i čast i poklonenie o(t)cu i s(i)nu i duhu s(ve)tu ***va veki*** (f 15^{v})

I prilozi *sada* i *nine*, kao dva sinonima koji pripadaju, prvi novijemu hrvatskoglagoljskom opusu, a drugi starijemu starocrkvenoslavenskome, supostoje u *Grškovićevu zborniku* kao dva jednakovrijedna elementa:[416]
svoimi govoreĉe antikrstu kadi e ***nine*** *slav toê* (f 14)

[416] v. Tanja Kuštović: *Prilozi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*, Matica hrvatska, Zagreb, 2014., str. 64.

i reče im b(la)ž(e)ni mihovil ***nine*** *se plačite i ě se hoĉu s vami plakati* (f 27ᵛ)
lube mene i slovo moe hrane i skladaû ***nine*** *b(og)u našem(u) i(su)s(u) h(rst)u* (f 15ᵛ)
i kako li vas oĉu pomilovati ***nine*** *že v milosrdie o(t)ca bespltnih* ***sada*** *daû vam ot srišeniě moego do petikost' da slavite o(t)ca i s(i)na i duha s(ve)ta* (f 23ᵛ)
i reče im isus ***nine*** *skozi b(la)ž(e)nago p(a)vla i skozi mihovila i vse moe anele* (f 27ᵛ)
ta bist on' ki bi g(ospo)din' nada vsim' s(ve)tom' ot ishoda sanca do zapada a ***sada*** *mu e dovole 2 (b) sežna zemle* (f 57ᵛ)
da povii mi v kakovi ***sada*** *esi* (f 178ᵛ)
bil sam' dosele v zalih' mukah' a ***sada*** *iž nih' izašal' esam' skozi s(ve)te mise* (f 178ᵛ)
sada *vas svetuû draga bratiê da se lubvu svežete sa onim koga nenavidite* (f 187ᵛ)

U *Gršković*ev*u* je *zborniku* čest i neizvedeni prilog *paki*:
i ***paki*** *slišah glas govoreĉ sliši pravdni ivane* (f 10)
paki *reh g(ospod)i potom čto hoĉeš storiti* (f 11ᵛ)
i ***paki*** *riže k nei mučimi gospoe divo marie* (f 19)
i ***paki*** *reče im isus kai ste dobra učinili* (f 27ᵛ)
i ***paki*** *ča e zlo i slatkosti ne more znati takmo po žlhkosti* (f 57ᵛ)
i ***paki*** *rih g(ospod)i potom čto hoĉeši storiti* (f 14)
i ***paki*** *reh g(ospod)i čto hoćet biti* (f 15)
i ***paki*** *vidi presvetaě žene viseće za uši* (f 19ᵛ)
i ***paki*** *padie ona e t(a)ma na nih* (f 22)

U tekstovima *Zbornika* se pojavljuje veći broj novijih vremenskih sinonimnih priloga *prie* i *prvo*:
kako ***prie*** *reče david prorok* (f 11ᵛ)
i kako i ***prie*** *rekoh vskrsnu v život vični* (f 12ᵛ)
kako ***prie*** *reče g(ospod)ь lube mene i slovo moe* (f 15ᵛ)
prvo *oĉe biti da oĉe učiniti svoja velič znameně* (f 17)
tere mi skažet o zemlskih i tako e ***prvo*** *o nebeskih* (f 18)
opet pade tma na nih ka biše i ***prvo*** *bila* (f 19)
izvii ***prvo*** *ako on' umi sebi dobr' s(ve)t' dati i kako se nosi po svoem s(ve)tu čl(ově)ku dobru i mudru* (f 59ᵛ)
U navedenim primjerima *prie* ima značenje priloga 'prije', a ne prijedloga. Ovdje je riječ o prilogu iz čakavskoga jezika, koji je u brojnim slučajevima zamijenjen prilogom

prvo.[417] I prilog *naiprie* često je zamijenjen prilogom *prvo* i *naiprvo*, što je često u hrvatskoglagoljskim zbornicima.[418] Prilozi *prvo* i *naiprvo*, kao i *prie* i *naiprie*, u tekstovima su često sinonimi jer im je značenje isto. Nešto što je vremenski bilo prvo ne može biti „prvije“ isticanjem predmetka *naj-*. I jedan i drugi prilog imaju isto značenje, a isto vrijedi i za priloge *prie* i *naiprie*.[419]
U *Gršković evu zborniku* riječ *prie* mogla se naći i u prijedložnom značenju:
razaraûći post ***prie*** *vrimena* (f 21ᵛ)

Prilog *skoro* ('ubrzo') pojavljuje se u vremenskome značenju u manjem broju primjera u *Gršković evu zborniku*:
i reče p(a)v(a)l anelu veruû g(ospod)i' i potom ***skoro*** *aneli nesihu dušu ednoga pravdna čl(ově)ka v nebo* (f 27)
da vele sabranie ***skoro*** *pom(a)nka piše mudri bogati ne dobude blaga bez' muke* (f 58)
i dal ti bi glas ot tvoega nepriêtela ***skoro*** *ti slaže da bi mu nič' dal'* (f 130)
a ti rečeš' ê bih' otel' ***skoro*** *preiti a ne ideš' li tebi bude škoda* (f 130ᵛ)

Zabilježena je i potvrda priloga *tъkmo*, s vokalizacijom poluglasa u *a*:
i paki ča e zlo i slatkosti ne more znati ***takmo*** *po žlhkosti* (f 57ᵛ)

Prilog *sûtra* ima značenje 'ujutro', a ne 'sutra', što potvrđuju i sljedeći primjeri:
kako zvezda shodećiê ***sûtra*** (f 11ᵛ)
kako cvet ***sûtra*** *ocvate a k* ***večeru*** *us'hne* (f 13)

Ovi leksemi mogu biti prilozi ili priložni izrazi, ako ih gledamo kao dvije riječi.
Zanimljivo je da priložni izraz *k večeru* ima značenje 'večeras', a ne 'jučer', kako je zabilježeno kod priloga *večera* u *Hrvojevu misalu*.[420]

---

[417] Tanja Kuštović: *Prilozi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*, Matica hrvatska, Zagreb, 2014., str. 64.
[418] Primjerice u *Kolunićevu zborniku*. Usp. Tanja Kuštović: *Prilozi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*, Matica hrvatska, Zagreb, 2014., str. 65.
[419] Usp. Tanja Kuštović: *Prilozi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*, Matica hrvatska, Zagreb, 2014., str. 65.

[420] Usp. Tanja Kuštović: *Prilozi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*, Matica hrvatska, Zagreb, 2014., str. 70.

Prilog *bliz*, odnosno *blizu* može imati vremensko, ali i mjesno značenje. U sljedećim primjerima ima značenje vremenskoga priloga:
*ovo se ima viditi da kada bude **blizu** skončanie s(vi)ta* (f 15^{v})

Nismo pronašli primjere u kojima je ***blizu*** mjesni prilog.

Vremenski je prilog *potom* zabilježen u više potvrda:
*reče a **potom** čto hoĉet biti uslišah glas govoreĉ mi sliši pravdni Ivane tada pridet ki e vavržen va tmu* (f 11)
***potom** čto hoćet biti i reče mi sliši pravdni Ivane **potom** pošlu aneli* (f 13)
***potom** oblak svitl vshiti me ot gori i postavi me pred licem nebeskim* (f 10)
*paki reh g(ospod)i **potom** čto hoĉeš storiti* (f 11^{v})
*i paki rih g(ospod)i **potom** čto hoćeši storiti* (f 14)
*i reče p(a)v(a)l anelu veruû g(ospod)i' i **potom** skoro aneli nesihu dušu ednoga pravdna čl(ově)ka v nebo* (f 27)
*i saka voda ishaě iz mora i **potom** va ne vhodi oĉe plt' č(lověča)ska ot zemle e i paki li v zemlû idet* (f 55^{v})
*s(ve)ti ivan g(ospodi)dnu reče a **potom** čto hoćet biti* (f 11)

Prilog *ûre* (< *uže*, 'već, čak, upravo') može, ovisno o kontekstu, biti i česticom, no u *Grškovićevu zborniku* ima i potvrda njegove priloške funkcije:
*koi se di korakaim kada bude **ûre** na dobi 70 (n) let počne prodikovati v erusolimi* (f 15^{v})
*svedočstvo od krsta kako e bil prtil i kako e **ûre** bil umrl za spasenie č(loveča)sko* (f 16^{v})
I reče ei: ě grem' slišav' misu i ***ûre*** e ot'služena a ona se vrati opet' na stan' (f 178^{v}-179)
da ***ûre*** tri dni esu pokli lačan' esam' velmi (f 179)

Kako smo prije napomenuli, neki su prilozi nastali okamenjivanjem imenice u određenom padežu. Prilog *zmlada* ('od mladosti' = 'oduvijek') nastao je od genitivnoga oblika:
*malokrat se naide čl(ově)k' zloĉudn' ki se **zmlada** kara od stariega* (f 59)

7.8.2.4. Količinski prilozi

Prilozi količine označavaju brojnost određene glagolske radnje i odgovaraju na pitanja *koliko?* i *koliko puta?*. Neki od neodređenih priloga poput *mnogo, puno, malo, često* mogu stajati uz imenicu umjesto pridjeva, iako se ne slažu s njome u rodu, broju i padežu. Takvi oblici imaju okamenjen oblik srednjeg roda pridjeva, ali im je, za razliku od ostalih priloga, značenje uz imenicu uvijek pridjevno, a funkcija atributna. U takvoj funkciji to tada i nisu prilozi, već okamenjeni pridjevi.[421]

U *Gršković*evu su *zborniku* zabilježeni sljedeći količinski prilozi:

oĉe
reče david okropiši me g(ospod)i osopom očešĉu se i pročê ***oĉe*** *reče pror(o)k* (f 13ᵛ)
i saka voda ishaě iz mora i potom va ne vhodi ***oĉe*** *plt' č(lověča)ska ot zemle e i* ***paki*** *li v zemlju idet* (f 55ᵛ)
oĉe *piše* ***veĉe*** *se e varovati bližik' i priětel ki ti zavide nere ot' nepriětel'* (f 56ᵛ)
oĉe *piše zavidlivomu e drago škodu prieti li da bi drugi vekšu priěl* (f 56ᵛ)
oĉe *ni ptice ka se* ***veĉe*** *za mladiĉe žalosti* (f 57)
oĉe *kako se iskusi zlato i srebro va ogni tako se iškuša čl(ově)k' v nevoli* (f 57)
oĉe *piše mir' boli e nego niedno boga(ta)istvo sega s(vi)ta* (f 57ᵛ)
oĉe *piše da vele sabranie skoro pom(a)nka* (f 58)
oĉe *e* ***veĉe*** *vridno hvaliti čl(ově)ka prez pinez nego pinezi prez č(lově)ka* (f 58)
oĉe *piše ne karai priětela tvoga pred ludi kada e srdit'* (f 59)
da bih' imel' ednu nogu v ěmi ***oĉe*** *bih se učil' mudrosti* (f 59ᵛ)
i ***oĉe*** *solomun piše* (f 185ᵛ)
i ***oĉe*** *imamo lûbiti bližike naše ako su dobri i ako b(og)u služe i* ***veĉe*** *imamo lûbiti strannoga ki e svezan' s nami lûbvu duhovnu* (f 187)
i ***oĉe*** *reh g(ospod)i e li va onom mesti poznati drug druga ili bratu brata ili ocu čedo ili bude li pomišlenie na dom* (f 12ᵛ)

Zabilježen je i prilog *vaspet* u istome značenju:
da beseda kada e ûre rečena ne more se vratiti ***vaspet'*** (f 131ᵛ)

---

[421] Usp. Tanja Kuštović: *Prilozi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*, Matica hrvatska, Zagreb, 2014., str. 202.

veĉe/ naiveĉe

prvo kada se čl(ově)k' žalosti ***veĉe*** *nere mu e potriba* (f 57)

dokle pride sin tvoi bl(aže)ni… ***veĉe*** *s(u)nca* (f 18^{v})

imamo nih lûbiti i pomoĉi a inih koliko ***naiveĉe*** *moremo* (f 188)

malo

i v tom vele ih ***malo*** *budet kih ne prelastit* (f 16^{v})

zač' ni ***malo*** *lûdi ot' žalosti umrlo a v tom' ni niedan' prud'* (f 57)

malo *se nahodi ki dobro zna ke nature su kurbe* (f 131 ^{v})

Prilog *koliko* relativno je brojan u *Gršković evu zborniku*, a često se javlja i prilog *toliko*:

i reče gospoě ***koliko*** *e muk kadi mučit se rod č(lovičan)ski* (f 18^{v})

ki boit se svrhu go(spo)da ašĉe č(lově)kь imat strah kada uzrit ednoga vraga ***koliko*** *veĉi strah budet kada ih vidi veliko množstvo* (f 24)

imamo nih lûbiti i pomoĉi a inih ***koliko*** *naiveĉe moremo* (f 187)

dragi sinu govori ti vičerd' ***koliko*** *ti e biti mudru brumnu i počtenu* (f 130^{v})

idoĉ' kanûšini ka ima toliko zavidoĉ' kada vidi svoe mladiĉe da su siti ***toliko*** *ih' bie dokle vidi da vse omadleû* (f 56^{v})

š nih pomoĉû hote priti k nega rukam i ***toliko*** *skozi veliko bogataistva ko bude daval hoĉe mnozih po sebi obrnuti* (f 16)

Zabilježen je prilog *koli* koji u potvrdnom obliku ima količinsko značenje:

kuplaše veliko blago ožuru i vsakim' zakonom' ko ***koli*** *mogaše i nigdare se nasititi ne mogaše blaga* (f 58^{v})

Prilozi *koliko* i *toliko* česti su i u izrazima tipa *koliko-toliko*:

i reče sliši pravdni ivane ***kolko*** *čislo e anel* ***toliko*** *i č(lovi)kь* (f 15^{v})

Zabilježili smo i priloge u značenju ‘mnogo’, ‘malo’ I ‘koliko puta’:

i v tom ***vele*** *ih* ***malo*** *budet* (f 16^{v})

malo *se nahodi ki dobro zna ke nature su kurbe* (f 131)

ta strah e dob(a)r ako i ni zadovolan na spasenie i svršen po kom' v nas' raste ***malo*** *dobra činenê* (f 186ᵛ)

imamo nih lûbiti i pomoći a inih koliko ***naiveĉe*** *moremo* (f 187)

ne pii vina ***mnogo*** *da te ne povrati v norost'* (f 189)

lubvu svežete sa onim koga nenavidite i da greš želiûĉi is(u)h(rьst)a niedne riči sega s(ve)ta ***više*** *nega* (f 187ᵛ)

budu se mučiti va ogni paklenom ki ogan stužaet niki ***veĉe*** *niki* ***mane*** *tako kako e ki zaslužil* (f 23ᵛ)

ona strže v noĉi lê mošne i gdi ona vidi da moĉna (!) na ***mane*** *gre* (f 131ᵛ)

ki koli verue k božastvu nigdar' priti ne more na ***mane*** (f 187ᵛ)

Malokrat *se naide čl(ově)k' zloĉudn' ki se zmlada kara od stariega* (f 59)

ne iĵii ***velekrat'*** *va dne da v beteg' ne vpadeš'* (f 189)

7.8.2. Veznici

Veznicima nazivamo riječi koje povezuju riječi, sintagme i surečenice[422], a ovisno o odnosu dijelova koje povezuju, razlikujemo parataktičke, odnosno usporedne (koordinativne)[423] i hipotaktičke, odnosno zavisne (subordinativne)[424]. Prema vrsti rečenica koje povezuju, Silić i Pranjković dijele ih na konjunktore (povezuju sastavne, suprotne, i rastavne rečenice) i subjunktore (povezuju predikatne, subjektne, objektne, priložne i atributne rečenice)[425]. Veznici poput *da* i *jako* mogu biti i koordinativni i subordinativni, kao i veznik *a*[426].

Veznici su dio veznih sredstava u koja još ubrajamo i konektore. Konektori su riječi ili skupovi riječi koji povezuju rečenice unutar teksta.[427] Za razliku od njih, veznici povezuju dijelove rečeničnog ustrojstva.

Velik se dio veznika u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima pojavljuje i u priložnoj ili čestičnoj funkciji, ponekad čak i češće nego kao veznik[428]. Funkciju konektora u

---

[422] Sofija Gadžijeva et al.: Hrvatski crkvenoslavenski jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 303.

[423] Sofija Gadžijeva et al.: Hrvatski crkvenoslavenski jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 303.

[424] Sofija Gadžijeva et al.: Hrvatski crkvenoslavenski jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 303.

[425] Josip Silić, Ivo Pranjković: Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 251.

[426] Sofija Gadžijeva et al.: Hrvatski crkvenoslavenski jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 303.

[427] Josip Silić, Ivo Pranjković: Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 251.

rečenici veznici često vrše uz pomoć drugih veznika, prijedloga, čestica ili prijedložnih skupina, a da pritom ne moraju biti s njima u neposrednoj blizini[429]:
*čto e na nebesih **i êže** v bezdnah* (f 11)

Česti su primjeri u kojima takve sastavnice postaju sraslicama[430]:
*tada se zemla očisti se ot griha i naplni se blagouhaniê **poneže** hoĉu priti na nu* (f 14)
*i bude zemla kako rai i budu pravdnici na lici vsee zemle **ěkože** reče david duhom s(ve)tim pravdnici nasledet zemlu* (f 15^{v})
*i padimo pred b(og)a i ne vstanimo **dondiže** uprosit se nam b(og) i prizri na grišnike* (f 23)

7.8.2.1. Usporedni (parataktički) veznici u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku

Usporedni veznici su *a, ali, voĺa, i, ibo, ili, li, Íubo, nego, negoli, neže, neželi, ni, na, obače, tere, ti, toli, ubo*[431].

Pronašli smo njihove potvrde i u *Grškovićevu zborniku*:

*i učinû tri leta kako tri misece **a** tri misece kako tri nedile* (f 11^{v})
***i** tada pošlu iliû **i** enoha **i** naide ta laža suĉa* (f 12)
*drug druga **ili** bratu brata **ili** ocu čedo* (f 12^{v})
***ni** prugasta **ni** črna **ni** bude različna* (f 12^{v})
*i ne bi glasa **ni** slišaně ot mučimi riše aneli ki nih stržahu zač nebozi ne otgovorite k presvetoi* (f 19)
*sin tvoi bl(aže)ni ne pride k nam **ni** abram braded naš **ni** ivan h(rs)tit(e)l **ni** pavl ap(osto)l ne ěvi se nam a ti presvetaě kako pitaeši nas* (f 19)

---

428 Sofija Gadžijeva et al.: Hrvatski crkvenoslavenski jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 303.
429 Sofija Gadžijeva et al.: Hrvatski crkvenoslavenski jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 303.
430 Sofija Gadžijeva et al.: Hrvatski crkvenoslavenski jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 303.
431 Sofija Gadžijeva et al.: Hrvatski crkvenoslavenski jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 303.

7.8.2.2. Zavisni (hipotaktički) veznici

Neki od veznika koji se pojavljuju u *Gršković̂evu zborniku* vuku podrijetlo još iz starocrkvenoslavenskih tekstova, dok su drugi ušli u hrvatske crkvenoslavenske tekstove iz govornoga jezika, kao npr. *ako*, *ar*, *are*, *jere*, *zaku*, ***zač***, *ter(e)*[432]…:
i za to govori b(la)ž(e)ni iov ki boit se svrhu go(spo)da ***ašĉe*** *č(lově)kь imat strah* (f 24)

Veznici *dokle* i ***zač*** zabilježeni su u nekoliko potvrda:
dokle *pride sin tvoi bl(aže)ni svateĉi se sedmericeû veĉe s(u)nca* (f 18^{v})
kako ni bilo ni ima biti ***dokle*** *pridu vrimena ta tada* (f 11)

i mnozi poidu za nim ***zač*** *poidu za strah mučenině* (f 15^{v})
kada antikrst pride děvli ot kih ima biti roen ***zač*** *ima biti roen o děvla i ot edne koludrice* (f 16)
i spas(e)ni budu ***zač*** *tako proreče prorok isaině* (f 17)

7.8.3. Čestice

Čestice su morfološki nepromjenjiva vrsta riječi koja na razini obavijesnoga ustrojstva rečenice modeliraju značenje sastavnica te rečenice (Gadžijeva et al. 2014: 295) te ih je u starocrkvenoslavenskome ponekad teško razlučiti od veznika, osobito zato što ponekad značenje pojedine riječi ovisi o kontekstu, odnosno, odlikuje ih modalnost. Tako veznici *a* i *i* mogu imati i drukčije značenje osim onog vezničkog, primjerice, *i* može imati značenje „također“, a *a* u svezi s *li* može imati značenje „ta zar“.[433]
Funkcija čestice ima pojačavajući ili ističući učinak, odnosno, daje osobnu notu iskazu, izražavajući, npr. nukanje, nevjericu, čuđenje itd.[434]

[432] Sofija Gadžijeva et al.: Hrvatski crkvenoslavenski jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 304.

[433] Stjepan Damjanović; Staroslavenski jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005, str. 153.
[434] Milan Mihaljević, Jasna Vince: *Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata*, Hrvatska sveučilišna naklada – Državni arhiv u Pazinu – Staroslavenski institut, Zagreb, 2012., str. 69.

Čestica *že* najčešće se pojavljuje u *Gršković*evu *zborniku*, bilo samostalno, bilo u svezi s drugim riječima u svrhu pojačanja njihova značenja. Česta je sprega čestice *že* s ostalim konektorima, prilozima i zamjenicama u rečenici, osobito kad je riječ o zanijekanim oblicima[435]:
*i reče mihovil nezmožno e tebi presvetaě viditi muki sie aneli **že** ki stržahu muki sie* (f 18^{v})

Čestica *bo* relativno je česta:
*go(spo)din ti velik tebi **bo** doli gredet* (f 14)
*vim **bo** kako me uslišiš raba tvog* (f 10)
*kega budu videli činec̑ hoće **bo** javiti velika čudesa* (f 16)

Čestica *ne* vrlo je česta u *Zborniku*:
*i **ne** bi glasa ni slišanja ot mučimi riše aneli ki nih stržahu zač nebozi **ne** otgovorite k presvetoi* (f 19)
***ne** moremo pozriti* (f 19)
*sin tvoi bl(aže)ni **ne** pride k nam ni abram braded naš ni ivan h(rs)tit(e)l ni pavl ap(osto)l **ne** ěvi se nam a ti presvetaě kako pitaeši nas* (f 19)

Čestica *li* često je zabilježena:
*i ošće reh g(ospod)i e **li** va onom mesti poznati drug druga ili bratu brata ili ocu čedo ili bude **li** pomišlenie na dom* (f 12^{v})

Leksem *koli* u *Gršković*evu smo *zborniku* već zabilježili u potvrdnom obliku kao količinski prilog, te u zanijekanom obliku kao vremenski prilog. To može također biti i čestica u značenju 'što god', 'tko god', 'koji god'.
*zač' prez lûbve ča **koli** činimo ništar nam prudno ni* (f 187^{v})
*ki **koli** verue k božastvu nigdar' priti ne more na mane* (f 187^{v})

Veznik *da* često ima funkciju čestice, najčešće u značenju „neka“, ali ponekad ima i druga značenja:
***da** ne bude rosi na zemlju i vetr ne zvie po zemli* (f 11^{v})

[435] Stjepan Damjanović; Staroslavenski jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005, str. 153.

*hoĉe učeniki svoe po vsem s(ve)tu poslati i eziki **da** budu k nemu obraĉati* (f 15^{v})

Priložna čestica *opet* nekoliko se puta pojavila u *Gršković evu zborniku*:
*i **opet** slišah govoreĉi mi sliši pravdni ivane* (f 11)
*i **opet** reh g(ospod)i mužski pol i ženski stari i mladi kada vskrsnu kakovi budu* (f 12)
*i rekši sie presvetaě tudie **sopet** pade tma na nih ka biše i prvo bila* (f 19)
*zane **opet'** on' gre v dubravu tare ondi stoe z dive* (f 132)
*ûre e ot'služena a ona se vrati **opet'** na stan'* (f 178^{v} – 179)
*niste prieli duha rabote i **opet** v strahu priêli ste duh sini božih* (f 186^{v})

7.8.4. Uzvici

U Gršković evu je zborniku zabilježeno tek nekoliko uzvika. Najčešći su uzvici *o, ju* ('jao') i *amen*, od kojih se potonji pojavljuje na kraju poglavlja.

*i reče mihovil **o** gospoe presvetaě* (f 18^{v})
*i reče **o** gore grišnim i bližnim nim* (f 21^{v})
*i reče gospoě **o** gore grišnim zač bes konca muče se* (f 22)

*da ju aneli bož(i)i nesihu v rai govoreĉi **ju** gore nam ubozim (f 27)*

*da veĉe veselie budu imeli v ko veselie privedi nas go(spo)din naš is(u)h(rst) **amen*** (f 17^{v})
*hvala i čast i poklonenie o(t)cu i s(i)nu i duhu s(ve)tu vaveki **amenь*** (f 15^{v})

Analizom nepromjenjivih vrsta riječi zaključujemo da se stari oblici sporadično smjenjuju s novima, no bez pozicijske uvjetovanosti. Sariji oblici vjerojatno su prepisani iz starijih matica, dok su noviji oblici mahom u tekstove ušli iz govornoga jezika. Takvo recenziranje teksta moglo je biti slučajno, no vjerojatno je riječ o namjernom pomlađivanju tekstova.

7. NEKOLIKO NAPOMENA O SINTAKSI I LEKSIKU *GRŠKOVIĆEVA ZBORNIKA*

8.1. Nekoliko napomena o sintaksi

S obzirom na to da tema ovoga rada nije sintaktička analiza *Grškovićeva zbornika*, dotaći ćemo se samo onih napomena o sintaksi koje bismo mogli vezati uz neku od jezičnih interferencija u *Grškovićevu zborniku*, ili pak napomenuti neke od sintaktičkih osobitosti koje su značajne za analizu hrvatskih crkvenoslavenskih tekstova.

U hrvatskoglagoljskim tekstovima 16. st. pojava supina često se vezuje uz kajkavštinu: „Dakako, tvrdnja da supin nije ulazio u gradbu jezika čakavske knjige u 15. stoljeću ne mora značiti da ga nije bilo u čakavskim govorima. Što se tiče supina u *Petrisovu zborniku*, E. Hercigonja je naveo bitnu odrednicu koja sugerira da se radi o kajkavskoj, a ne o crkvenoslavenskoj komponenti: to su konteksti u kojima se supin javlja.“[436] Naravno, neke elemente ne možemo smatrati kajkavizmima ako čine dio zajedničke čakavsko-kajkavske baštine te se oslanjamo na odredbu Eduarda Hercigonje u kojoj on supin smatra kajkavskom osobitošću ako se nalazi u onim dijelovima zbornika u kojima je više kajkavskih nego crkvenoslavenskih karakteristika[437]. Analizom tekstova u *Grškovićevu zborniku* nismo pronašli primjere apokopiranog infinitiva niti pojavu supina uz glagol kretanja, odnosno, infinitiv je najčešće u punom obliku: *se gredet* ***suditi*** *nam* (f 13ᵛ).

Druga sintaktička značajka koju se ponekad vezuje uz kajkavštinu jest izražavanje futura uz pomoć prezenta. Navedenu je značajku prvi kao mogući kajkavizam naveo Vatroslav Jagić, ali su ga Stjepan Damjanović i neki drugi[438] jezikoslovci opovrgnuli, navevši činjenicu da je ista značajka odlika i čakavskoga sustava[439], kao i hrvatskog

---

[436] Stjepan Damjanović: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 170.
[437] v. Eduard Hercigonja: „Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća (Prilog istraživanju kontinuiteta hrvatskog književnog jezika)“, *Croatica : časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*, Vol. 5 No. 5, 1973., str. 219.
[438] Stjepan Damjanović navodi rad Luke Zima: *Njekoje, većinom sintaktičke razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*, Zagreb 1887. (v. Stjepan Damjanović: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 168.
[439] Usp. Stjepan Damjanović: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 168.

crkvenoslavenskoga. U *Gršković evu* se *zborniku* budućnost izražava i uz pomoć futura i prezentom:

ki se boite g(ospod)a lûbite nega i ***prosvatet*** *se srca vaša* (f 185^{v})

bude zemla kako rai i budu pravdnici na lici vsee zemle ěkože reče david duhom s(ve)tim pravdnici ***nasledet*** *zemlu* (f 15)

stvori ubiti ki ga ne ***budu hoteli*** *nasledovat* (f 16)

po semrti antikrsta ***spasena budem*** *iûdiě to e židove ki tada* ***budu živi*** *vrhu zemle* (f 17)

Stjepan Damjanović uporabu prezenta u funkciji futura smatra općeslavenskim dobrom koje, uz ostale sustave, pripada i kajkavštini[440]. Mi se s time moramo složiti jer se prezent u funkciji futura pojavljuje i u tekstovima *Gršković eva zbornika* koji nemaju drugih kajkavskih elemenata.

Posvojnost se u *Gršković evu zborniku* izriče posvojnim genitivom, često uz pomoć genitiva anaforičke zamjenice:

ako lavu usta ***ego*** lakt široka (f 11)

prestol ***ego*** na zemli položen (f 11)

Nadalje, u tekstovima *Gršković eva* se *zbornika* pojavljuju i neke apsolutne konstrukcije. Zabilježili smo nekoliko potvrda dativa apsolutnog:

A š noi predstoeći vzved oči svoi i pomoli se ka g(ospod)u govoreći (f 22^{v})
vzapiše k nemu iz muk govoreći (f 27)

Dativ apsolutni tipična je starocrkvenoslavenska sintaktička konstrukcija potvrđena i u hrvatskom crkvenoslavenskome, koja je nastala od grčkoga genitiva apsolutnog.[441] Od 14. stoljeća nadalje u tekstovima se rjeđe pojavljuje jer biva zamijenjen

[440] Usp. Stjepan Damjanović: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 169.
[441] v. Ivana Eterović: „Apsolutne konstrukcije u evanđeoskim tekstovima“, *Biblijski pogledi, 28 (1-2*),, 2020., str. 68.

vremenskom zavisnom rečenicom.[442] Potvrde te konstrukcije u *Gršković evu zborniku* iz 16. st. potvrđuju da je zbornik nastao iz predložaka nešto starijeg jezičnog postanja.

Oprimjerili smo i instrumental apsolutni, kojim se oponaša latinski apsolutni ablativ[443]: *biše skržat zubom zvirem' jaduĉim* (f 21ᵛ)

Dok se dativ apsolutni češće nalazi u tekstovima prevedenima iz grčkih predložaka, instrumental se apsolutni češće nalazi u tekstovima prevedenima s latinskog.[444] Na taj nam način analiza apsolutnih konstrukcija može pomoći u utvrđivanju tekstova koji su nastali prema latinskim, odnosno grčkim predloščima.

[442] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: Hrvatski crkvenoslavenski jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 358.
[443] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: Hrvatski crkvenoslavenski jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 358.
[444] v. Ivana Eterović: „Apsolutne konstrukcije u evanđeoskim tekstovima“, *Biblijski pogledi, 28 (1-2*),, 2020., str. 68.

8.2. Napomene o leksiku

Osvrnut ćemo se samo na neke leksičke značajke u *Gršković*evu *zborniku*. Vitacizme i betacizme već smo spominjali u poglavlju o konsonantizmu te se njima ovdje nećemo pozabaviti.

Skupina riječi kojom ćemo se pozabaviti su moravizmi. U moravizme ubrajamo lekseme koji su u starocrkvenoslavenski jezik ušli na području nekadašnje Moravske, no ne slažu se svi istraživači o kojem je broju (i o kojim leksemima) uvijek riječ; većina se ipak slaže da u moravizme valja ubrojiti sljedeće riječi: *bratrъ, buky, vъniti, godina, gradьcь, grobište, grozьnь, drevlje, drъkolь, životъ, zaklěpati, znamenati, iskazati, kokotъ, kokošь, ladii, ladiica, mrъziti, myto, nalęcati, napastь, neprijaznь, otъpustiti, otrokъ, pastyrь, prositi, pěnęzь, propęti, rěsnota, spyti, studenьcь, sъnьmъ, šjui, uměti, hrъbьtъ, cěsarьstvie, jędro*…[445]

Među istraživačima postoje različita mišljenja o statusu određenih leksema kao moravizama. Primjerice, leksem *pinez* smatra se moravizmom, no etimološki mu porijeklo vezujemo za stvnjem. *Pfenning* koji znači 'novčić'.

Leksem *račiti* ('imati volju, dostojati, priželjkivati') V. Jagić je ubrajao u moravizme, dok su istraživači poput J. Hamma smatrali da je riječ o jezičnoj značajki koja postoji i u čakavskim govorima[446]. Isto tako se i leksem *varovati*, za koji je Jagić držao da je moravizam, može pronaći u južnoslavenskim govorima[447]. Oba smo leksema potvrdili i u *Gršković*evu *zborniku*:

i vzapiše edinim glasom govoreći blagoslavlamo te g(ospo)dine is(u)h(rst)e da si nam ***račil*** *dati ohlaenie* (f 28)

i ***varui*** *da im se ne emle nih' blago I ako i im' e ot' druzih' vzeto a ot' tebe budi im' vraćeno* (f 131)

---

[445] Usp. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 367.

[446] Leksem *račiti* se, između ostalih, pojavljuje i u suvremenim bugarskim govorima, v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 367.

[447] v. Sofija Gadžijeva et al.: *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014. str. 367.

Leksem *velmi*, koji je sinonim leksemu *zělo*, također se smatra moravizmom jer se pretežno pojavljuje u tekstovima moravsko-češkog područja[448]. U *Gršković*evu smo *zborniku* pronašli potvrdu tog leksema, kao i potvrdu riječi ***zělo*** (f 5):

da jure tri dni esu pokli lačan' esam' ***velmi*** (f 179)

U *Gršković*evu smo *zborniku* pronašli sljedeće potvrde leksema koji se tradicionalno smatraju moravizmima u hrvatskoglagoljskim tekstovima:

vsaku nedilû ot devete ***godine*** *soboti do prve* ***godine*** *ponedilka* (f 27^{v})

i prie rekoh vskrsnu v ***život*** *vični* (f 12)

ako ča obeĉal' esi g(ospod)u vzdai, ne kasni i neugodan' est nemu neverni i bezumno obeĉanie ***mrzit'*** *nemu načto obeĉaš i vzdaš* (f 188^{v})

ki se b(og)a boi ta zla ne naide i ***napasti*** *se izbavla* (f 185^{v} – 186)

i vsi aneli bož(i)i i blaženi pav(a)l da vas pomilue i da vam ***otpusti*** *b(og) i bude vam milostiv* (f 27^{v})

na vse bude edin ***pastir*** (f 15)

i tagda otgovori im isu(kr)s(t) zač ste v mukah zač ***prosite*** *od mane pomilovanië* (f 27)

propet *sam bil za vas kopem proboden čavli prigvožen i umrl sam bil za vas* (f 27)

Osim moravizama, u hrvatskoglagoljskim su tekstovima bili česti i grecizmi. Neke smo od njih pronašli i *Gršković*evu *zborniku*:

zavidlivi ni nigdar' prez žalosti a ***ipokrita*** *bez pečali* (f 56^{v})

po semrti antikrsta spasena budem ***iûdië*** *to e židove ki tada budu živi vrhu zemle* (f 17)

[448] v. Marinka Šimić, „Moravizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima“, *Glagoljica i hrvatski glagolizam*, zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb – Krk, 2. – 6. listopada 2002.), Zagreb – Krk, 2004., str. 578 - 579.
.

Leksem *hartiĕ* je vjerojatni grecizam (< grč. *khártēs*), a možda i preslavizam, s obzirom na to da su preslavski tekstovi prepisivani često iz grčkoga predloška. U tekstu se javlja romanizam *skarsiĕ* koji upućuje na čakavski narodni jezik.

U korpusu *Gršković*eva *zbornika* potvrdili smo i latinizme:

i reče mihovil si sut ki časni ***križ*** *držeĉe i govorahu tako mi sila* ***križa*** *egože* (f 19^{v})

vodi prosih a vi mi daste ***octa*** *i žlči* (f 23^{v})

U poglavlju o konsonantizmu spomenuli smo neke grecizme i latinizme te se nećemo ovdje previše njima baviti.

Za istarsko i dalmatinsko područje pretpostavljamo i brojne romanizme, što smo potvrdili i u *Gršković*evu *zborniku*:

naviĉa s(ve)ti grgur' da edan' nega ***koludar'*** *imenem' ûstin' vpade v nemoĉ'* (f 178)

ima se roditi od ***koludrice*** *v ednoi zemli korakaim* (f 11)

ili ***šegare*** *špotnike pripravi im' pinez'* (f 130^{v})

U potonjem je primjeru zabilježen i germanizam *špotnik*.

Romanizme i germanizme smo također obradili u prethodnim poglavljima pa se ovdje nećemo više njima baviti.

U zborniku smo pronašli i leksem *poknežin'* (f 100) za koji Hercigonja smatra da je potvrda da je *Gršković*ev *zbornik* nastao na frankopanskome području, a ne u Istri: „Da je rukopis kompiliran i prepisan u Istri pisac bi vjerojatno upotrebio neki od odgovarajućih termina udomaćenih na tom području (isp. npr. kapitan, vicekapitan, namestnik kapetanie, sudac, podžupan, župan itd. u statutima kvarnerskih komuna). Ovako se - kao i prethodnim slučajevima – može i za ovaj kodeks pretpostaviti lokalizacija, na frankapanski posjed u blizini čakavsko-kajkavske pogranične zone.“ (Hercigonja 1973: 196). No, valja imati na umu da su Frankopani imali velik utjecaj u sjevernoj Istri, kao i to da je dio Istre bio pod Austrijom, a tek dio pod Venecijom.

Termini poput *kapitan*, *vicekapitan* i sl. nisu se mogli čuti u Pazinskoj knežiji, koja je bila pod austrijskom vlašću. Dapače, u knežiji se svakako mogao čuti leksem *poknežin*, što bi, ako ništa drugo, moglo potvrditi tezu o nastanku *Grškovićeva zbornika* u Istri.

Leksem *stalp* (= stup) čakavski je element, ali regionalnoga dosega, koji upućuje na porijeklo izvornika s otoka, najvjerojatnije Krka[449]. Takvi, rubni elementi, od velika su značaja za povijesnu dijalektologiju. U ovome primjeru vidimo da se slogotvorni *l* odrazio kao *al*. Za razliku od tog primjera, imamo i primjer očuvanoga slogotvornoga *l* (*plku*), no ta se dva primjera ne nalaze u istome tekstu. Kako smo prije i spominjali, očuvani neizmijenjeni slogotvorni *l* također je osobina nekih otočkih govora.

Leksem *beteg*[450], koji je hungarizam, tradicionalno neki istraživači smatraju značajkom kajkavskoga književnog jezika. Neki istraživači, pak, smatraju da je riječ o leksemu koji pripada zajedničkoj čakavsko-kajkavskoj jezičnoj baštini[451]. Pronašli smo i leksem koji se također u literaturi smatra kajkavizmom (*kače*). Primjeri čakavizama, starocrkvenoslavenizama i kajkavizma koji su pronađeni su u istoj rečenici: … *i biše zmiju tomu ime… vsaki zali črvi i kače i žabe i škorpie kušćere i vsake zale služiteli*… (f 25) u kojoj se navode sinonimi (strsl. *zmija* / kajk. *kača*) ili nazivi za slične termine koji alterniraju od crkvenoslavenskog do narodnog čakavskog do kajkavskog, npr. čakavizmi *črvi*, *škorpie*, *kušćere* (= gušterice); starocrkvenoslavenizam *zmij*/*zmija* i kajkavizam *kača*[452] (= zmija), smatramo

[449] v. Amir Kapetanović: „Dijatopijske varijacije starohrvatske književne čakavštine“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 18, 2013, str. 167.

[450] Na *Hrvatskom jezičnom portalu* navodi se da je leksem regionalan te da dolazi iz mađarskog (preuzeto sa stranice: http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search, 13. veljače 2020.). Pridjev *betežan* (= bolestan) prisutan je i danas na Liburniji i u jugozapadnoj Istri.

[451] v. Marinka Šimić: „Kajkavizmi u Tkonskom zborniku“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, knj. 33* (2007), str. 343., 356.; Stjepan Damjanović: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1984., str. 176.; Eduard Hercigonja (1983: 363), Andrea Radošević (2016: 254) itd.

[452] Leksem je kao kajkavizam zabilježio, među ostalima, i Stjepan Damjanović u drugim hrvatskoglagoljskim zbornicima: vrag' va obrazi *kač'i* (*Petrisov zbornik*, f 64); povrz'še i *kačami* živemi (*Petrisov zbornik*, f 348); noseć 2 *kači* i zrcalo (*Tkonski zbornik*, f 129b) (v. Stjepan Damjanović: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1984., str. 174.). Potvrdu tog kajkavizma u *Tkonskome zborniku* navodi i Hercigonja (v. Eduard Hercigonja: „Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća (Prilog istraživanju kontinuiteta hrvatskog književnog jezika)“, *Croatica : časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*, Vol. 5 No. 5, 1973., str. 219.); kao i Marinka Šimić (v. Marinka Šimić: „Kajkavizmi u Tkonskom zborniku“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 33 (2007), str. 347.).

kontaktnim sinonimima[453]. Vidljivo je da su ti leksemi namjerno uneseni u tekst kako bi pridonijeli dinamici i slikovitosti teksta, ali i da bi približili tekst mogućem čitatelju (slušatelju) s drugog jezičnog područja. Riječi koje bismo možda smatrali kajkavizmima moramo promatrati u svjetlu, ne sinkronijske dijalektologije, već upravo dijakronijske dijalektologije. Ne možemo sa sigurnošću tvrditi za neke lekseme jesu li kajkavski elementi ili dio zajedničkog čakavsko-kajkavskog jezičnog sustava, kako navodi i S. Damjanović: „Za određivanje opsega u kojem kajkavizmi ulaze u hrvatskoglagoljsku knjigu nije dovoljno samo poznavanje hrvatskoglagoljskih tekstova. Ostaje, naime, bitnim problemom što možemo u određenim povijesnim periodima držati kajkavizmom i kako izbjeći nesumnjivu opasnost da nas zavede naš današnji jezični osjećaj. Naša povijesna dijalektologija i naša povijest književnoga jezika morat će tu, međusobno se pomažući, tek pokrenuti istraživanja jer nismo u tom pogledu odmakli dalje od početka.“[454]. Tu nam, međutim, pomaže prisustvo kontaktnih sinonima jer upućuje na svjesno miješanje različitih jezika u svrhu bogaćenja književnoga izraza i šire čitanosti djela. Takve, kontaktne sinonime, možemo nazivati kajkavizmima (ili čakavizmima, ili starocrkvenoslavenizmima) jer u rečenici postoje kao jezične varijante. Drugim riječima, za određeni leksem možemo pretpostaviti da je kajkavski element ako stoji u rečenici uz sinonim čakavskoga podrijetla, no to bi bila samo pretpostavka jer u većini slučajeva leksem koji pripisujemo čakavštini možemo pronaći i u starocrkvenoslavenskome jeziku, dok većinu kajkavskih elemenata možemo pronaći i u čakavskim govorima. Tako u primjeru prethodno navedene rečenice, kontaktne sinonime *zmija – kača* u istoj rečenici možemo smatrati miješanjem crkvenoslavenskoga i čakavskoga ili pak

[453] Sintagmu *kontaktni sinonimi* skovao je Eduard Hercigonja, a odnosi se na sinonimske parove koji se nađu unutar istoga teksta. Radi slikovitosti izraza i bogaćenja rječnika, autor poseže za sinonimima iz drugog jezičnog područja (starocrkvenoslavenskog, čakavskog ili kajkavskog) te ih upotrebljava u nabrajanju kako bi postigao dinamičnost izraza i približio se jezično široj čitalačkoj publici: „Uvođenjem sinonimskih parova nastojalo se stoga, na određen način, neutralizirati izvjesne konsekvence evolutivne usmjerenosti, razlike u inventaru leksičkih sredstava, tj. u onom sloju koji je tada – kao i u kasnijim razdobljima povijesti hrvatske književnojezične prakse – smatran temeljnom preprekom većoj komunikativnosti književnog djela i razumljivosti pisane riječi na prostorima sviju dijalektalnih zajednica.“ (v. Eduard Hercigonja: „Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća (Prilog istraživanju kontinuiteta hrvatskog književnog jezika)“, *Croatica : časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*, Vol. 5 No. 5, 1973., str. 181-182.)

[454] Stjepan Damjanović: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1984., str. 156-157.

miješanjem čakavskoga i kajkavskoga jer leksem kača nije samo kajkavski element, nego i čakavski[455].

Kajkavizam *kač'* koji smo prije spomenuli, javlja se u istome tekstu kao i nominativni oblik *kače*, *O(t) muk' kako e kazal' s(ve)ti Mihovil s(ve)tomu Pavlu muke i prkatorie kapitul' 3*. Riječ je o tekstu s čakavskom osnovom, ali brojnim ekavizmima i kajkavizmima: *I vidi b(la)ženi P(a)v(a)l muži i žene nage i kako* ***kače*** *ědihu i vidi množstvo* ***kač'*** *meju imi. I biše globina mesta onoga kako ot zemle do neba i ko da usta onogo mesta otvorena bihu sliša ih ridajući i grmeći kako grom…* (f 26^{v}). U navedenom dijelu teksta nije riječ o kontaktnim sinonimima, no kako je leksem prisutan u kajkavskim govorima, možemo zaključiti da je riječ o kajkavizmu, kako smo prije i napomenuli. U ovome se slučaju u istraživanju većim dijelom oslanjamo na suvremeno poznavanje dijalektologije jer u povijesnoj dijalektologiji i povijesti jezika nismo za to našli niti potvrde niti osporavanja. Također, leksem je potvrđen u nominativu množine kao kontaktni sinonim, što nam potvrđuje njegovu posebnu stilsku obojenost.

S druge strane, romanizam *templ'* [456] vjerojatnije je pretpostaviti čakavskom govornom području. U tekstu *Gršković*eva *zbornika* zabilježeno je više romanizama. Leksem *pržun*, primjerice, je romanizam koji se u sklonidbi prilagodio hrvatskoj sklonidbi. Oblik *molstiri* nastao je disimilacijom iz oblika *monastirь*/*monostyrь* (< lat. *monastērium*), zbog blizine dvaju nazala (*m* i *n*).

Leksem *prelastnik* smatramo preslavizmom[457], ali spada u onu skupinu koja je svojstvena i hrvatskim govorima. Takve lekseme smatramo preslavizmima samo u određenom kontekstu, odnosno kada je riječ o prijevodu određene grčke riječi[458].

---

[455] Leksem *kača* u značenju 'zmija' potvrđen je u jugozapadnoj Istri, na Buzeštini i na Ćićariji (v. istarski rječnik)

[456] Od lat. *templum*; "tèmpio (ant. tèmplo) s. m. [dal lat. templum, da una radice affine al gr. τέμενος «recinto sacro», τέμνω «tagliare»: v. oltre] (pl. tèmpî o più spesso tèmpli, che evita l'ambiguità con tempi plur. di tempo). – 1. Edificio sacro, luogo consacrato al culto di una divinità e concepito per lo più come dimora, permanente o temporanea, della divinità stessa che vi può essere rappresentata da un'immagine." (preuzeto sa stranice: http://www.treccani.it/vocabolario/tempio/, 20. veljače 2020.).

[457] Preslavizmi su riječi koje povezujemo s najstarijim razdobljem staroslavenskoga jezika, a nalazimo ih u tekstovima prevedenima (najčešće) u Preslavu, s grčkoga izvornika. Pojava preslavizama u tekstovima upućuje nas na jezik i podrijetlo izvornika: „Ponajprije treba reći da preslavizme u hrvatskoglagoljskim tekstovima možemo tražiti samo u tekstovima kojima je u osnovi grčki predložak, dakle u onima koje su glagoljaši tzv. južnim putem preuzeli još u starocrkvenoslavenskom razdoblju, ili

Pridjev *kolovaran* pronašli smo u tekstu *Se est složenie muki božie ot` četirih` evanelist` tu dobro razumii. U nedilu cvitnu*. Riječ je o ikavsko-ekavskome tekstu s oprimjerenim zamjenicama *ča* i *kai*, očuvanim završnim slogovnim *l*, koji je analogan tekstu u Greblovu *Kvarezimalu*[459]. Uzmemo li u obzir da se u tekstu *Se est složenie muki božie ot` četirih` evanelist`…* u istoj rečenici kao *kolovaran* može pronaći i *manen* (= lud, luđak; *drža za kolovarna rekuć za manena*, f 102), predložak teksta mogli bismo pretpostaviti starijoj matici, moguće iz zadarsko-krbavskoga kruga. (usp. u *Senjskom tiskanom misalu* (1494.) 150c: *manenostь*[460]).

Još jedan od leksema koji ima značajniju važnost za lokalizaciju *Gršković*eva *zbornika* jest i leksem *ublija*:

nače nositi vsaki dan' ednomu popu edan vrč' vina tare ***ubliû*** *i sviĉu* (f 178^{v})

Leksem *ublija* nalazi se u kombinaciji dvaju mirakula u *Gršković*evu *zborniku*. Dio jednog mirakula (onog u kojem je spomenuti leksem) nalazi se i u *Žgombić*evu *zborniku*, no nema zabilježenog leksema *oblija*/*ublija*, već je mjesto njega leksem *hlebь*[461] (stara praslavenska posuđenica iz germanskoga). Leksem *ublija*, prema Reinhartu, dolazi od (sjeverno)talijanskoga refleksa latinske riječi *ōblāta*[462] u značenju `kolač, pogača` te je, prema Reinhartu, poslastica tipična za Vrbnik na otoku Krku. Houtzagers navodi da se u Orlecu na otoku Cresu tradicionalno priprema na Sve svete[463], a leksem spominje i Jurišić[464] kao naziv sesvetskoga kruha s jajetom u ljusci (slično istarskoj *jajarici*, op. a.). Pronašli smo podatak da se slična (ili ista) slastica priprema na blagdan Svih svetih na Korčuli (samo na Blatu i Veloj Luci,

---

koje su kasnije, u crkvenoslavenskom razdoblju, preuzimali iz drugih (istočnih) redakcija, a ne u onima koje su sami prevodili s latinskoga, talijanskoga ili češkoga jezika." (v. Milan Mihaljević, Marinka Šimić: „Preslavizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima", A tko to ide? = A hto tam idze?, hrvatski prilozi XV. međunarodnom slavističkom kongresu, (Minsk, 20. - 27. kolovoza 2013.), priredile Marija Turk, Maja Opašić, Zagreb, Hrvatsko filološko društvo, Hrvatska sveučilišna naklada, 2013., str. 15-16.

[458] v. Milan Mihaljević, Marinka Šimić: „Preslavizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima", *A tko to ide? = A hto tam idze?, hrvatski prilozi XV. međunarodnom slavističkom kongresu*, (Minsk, 20. - 27. kolovoza 2013.), priredile Marija Turk, Maja Opašić, Zagreb, Hrvatsko filološko društvo, Hrvatska sveučilišna naklada, 2013., str. 17.

[459] v. Vjekoslav Štefanić: *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske Akademije*, JAZU, 1970., str. 49.

[460] v. Milan Mihaljević: „Šrke i fraške glagoljaške", Croatica 42/43/44, Staroslavenski zavod, Zagreb, 1995, str. 276.

[461] v. Johannes Reinhart, „Kombinacija dvaju mirakula u hrvatskoglagoljskom rukopisu (*Gršković*ev *zbornik*, *HAZU VII 32*)" *Slovo*, sv. 60, Zagreb 2010., str. 673.

[462] Nav. dj., str. 680.

[463] Usp. Houtzagers, H. P.: *The Čakavian Dialect of Orlec on the Island of Cres*, Amsterdam, Rodopi, 1985., str. 309.

[464] Usp. Jurišić, B.: *Rječnik otoka Vrgade. II Dio: Rječnik,* Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973., str. 222.

op. a.), no tamo se naziva *lumblija* (što neki povezuju s pričom o francuskom vojniku i porukom „N'oublie pas“, iako je vjerojatnije da je riječ o stopljenici člana i imenice u talijanskome *l`oblia*[465]), a sličan kolač imaju i Komižani na otoku Visu (*lumlija*) te Murterani (*bublija*).

Vinja smatra da je leksem došao u Dalmaciju iz katalonskog *oblia*: „O etimologiji našeg *lumblija*, *ublija* i var. Skok je pisao u dva navrata u *Zeitschrift f. rom. Philol*. 54, 455 i 473. Na oba mjesta on ne iskazuje nikakva dvoumljenja o postanju: riječ potječe iz lat. OBLATA, (…) U francuskom su još od 11. stoljeća potvrđeni oblici *oblee, obleie, oublee*, i to kao oznaka za „sitno pecivo“. (…) Put iz franc. u iberoromanske jezike je očit i jasan, a između ovih potonjih, i to u prvom redu iz katalanskoga, do naše obale lako je zamisliv s obzirom na intenzitet naših veza s tim dijelom zapadnoga Sredozemlja. (…) A, što je za kronologiju najvažnije, čini se da su i moliški Hrvati riječ sačuvali, jer u Kruču (Acquaviva Collecroce) *bùmblice* (f. pl.) označuju one sitne darove (kolačiće, suhe smokve...) što ih djeca dobivaju obilazeći kuće o Svim Svetima. Kako se iz svega vidi, i *brandaj* i *lumblija* ispunjaju sve uvjete da ih označimo kao istočne iberoromanizme, tj. katalanizme, pa ćemo ih takvima i smatrati sve dok se ne otkrije neki drugi izvor iz kojega su mogli doprijeti do čakavskih Hrvata.“[466]

Prema Reinhartu, značaj leksema *oblié* u *Gršković*evu *zborniku* leži u mogućem datiranju i lokalizaciji nastanka zbornika, zbog čega je vjerojatan njegov nastanak na nekom od kvarnerskih otoka (ili u Vinodolu). Reinhart također navodi da se leksem pojavljuje i u *Pariškom (Borislavićevu) zborniku*[467], za koji se smatra da je nastao u Modrušu. Leksem *oblija*/*ublija* nismo pronašli niti u jednom od rječnika istarskih govora, što donekle potvrđuje Reinhartovu tezu.

---

[465] Usp. Vinja, Vojmir*: Ima li katalanizama u jadranskom hrvatskom?,* 1996, HAZU, Zagreb, str. 625.
[466] Usp. Vinja, Vojmir*: Ima li katalanizama u jadranskom hrvatskom?,* 1996, HAZU, Zagreb, str. 625 – 628.; i Vinja, Vojmir: *Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku. Knjiga IV*, Djela Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Školska knjiga, Zagreb, 2016., str. 303.
[467] v. Johannes Reinhart, „Kombinacija dvaju mirakula u hrvatskoglagoljskom rukopisu (*Gršković*ev *zbornik, HAZU VII 32*)“ *Slovo*, sv. 60, Zagreb 2010., str. 681.

8. ZAKLJUČAK

*Gršković*ev *zbornik* jedan je od slabo istraženih zbornika srednjovjekovne građe iz 16. stoljeća. O njemu se dosad malo pisalo, osobito s jezične strane. Radovi o *Gršković*evu *zborniku* su malobrojni i većinom se dotiču njegove književne vrijednosti. To je bio jedan od razloga zašto smo odabrali *Gršković*ev *zbornik* za korpus ovoga rada. Drugi je razlog bila činjenica da, usprkos malom broju radova o *Gršković*evu *zborniku*, istraživači koji su se njime bavili često smatraju da je, zbog jezičnih značajki, zbornik nastao u Istri, na području miješanja različitih idioma. Cilj ovoga rada bio je i istražiti takvu mogućnost i pokušati pronaći mjesto nastanka *Zbornika*. Da bismo to postigli, morali smo podrobnije analizirati jezik *Gršković*eva *zbornika*. Zadatak koji smo si postavili bio je pronaći omjer jezičnih interferencija u tekst *Zbornika*. Jedan od problema bio je i odabir ispravne metodologije u postupku analize.

*Gršković*ev *zbornik* nastao je u 16. stoljeću, no njegova je građa prepisivana iz starijih i različitih predložaka. To donekle otežava svaku jezičnu analizu jer ne znamo iz kojih je predložaka pisar prepisivao tekstove u zbornik. Sama različitost predložaka utječe i na raznolikost tekstova u *Gršković*evu *zborniku*, koji su raznoliki i po samome uzusu mješanja jezičnih elemenata 15. i 16. stoljeća. S obzirom na to da je riječ o tekstovima *miscellanea*, bilo nam je izazovno pronaći pravu metodologiju za jezičnu analizu. Odabrali smo kombinaciju različitih metoda.

Nakon transliteracije teksta zbornika, metodom deskripcije i metodom analize prikupili smo potrebne podatke te ih metodom sinteze ujedinili kako bismo dobili jasnu sliku čestote pojedinih jezičnih pojava. U određenim smo poglavljima proveli podrobniju analizu metodom parcelacije jer smo jedino tako mogli dobiti više podataka koji su nam bili potrebni za konačnu sintezu. Metodu parcelacije nismo mogli upotrijebiti u svim dijelovima jezične analize jer bismo time dobili previše podataka koje ne bismo mogli istražiti.

Najvažniji nam je zadatak bio izdvojiti jezične interferencije u zborniku te doći do zaključka o tome postoje li jezična obilježja koja bi nam pružila relevantne podatke o mjestu nastanka zbornika. Da bismo to postigli, proveli smo potpunu fonološku i

morfološku analizu uz nekoliko sintaktičkih i leksičkih napomena. Posebno smo istaknuli moguće kajkavske interferencije u tekstovima.

Različiti zbornici toga vremena prikazuju nam stoga različitu jezičnu *koinè* koja, u različitim *omjerima*, obuhvaća elemente crkvenoslavenskoga i hrvatskoga govornog jezika. Jezik *Gršković*eva *zbornika* u većem je dijelu ikavsko-ekavski, s različitim omjerima tih elemenata. U liturgijskim je tekstovima baza crkvenoslavenska, no u zbornicima može biti drugačije, posebice od teksta do teksta. Dio građe *Gršković*eva *zbornika* pisan je crkvenoslavenskim jezikom, s elementima govornoga jezika (*Čtenie s(ve)tago Ivana zlatousta, Čtenie svete Marie o mukah'*), dok je dijelu tekstova baza čakavski narodni jezik (*Ot' muk kako e kazal' s(ve)ti Mihovil svetomu Pavlu muke i prkatorie kapitul' 3*). Kajkavske se interferencije nalaze i u tekstovima s crkvenoslavenskom bazom i u onima s čakavskom bazom, no nisu svi „kajkavizmi“ isti. Analizom svih jezičnih elemenata ustanovili smo da elemente koji se tradicionalno smatraju kajkavskima, a nalaze se u tekstovima s čakavskom bazom, valja promatrati kao zajedničko blago kajkavštine i čakavštine. Naime, u tekstovima s čakavskom bazom ti su elementi često samo različiti fonološki odrazi koji su prisutni u kajkavskima, ali i nekim čakavskim govorima, a često ti elementi pripadaju i crkvenoslavenskome jeziku. U tekstovima s crkvenoslavenskom je bazom nešto drugačija slika. U takvim se tekstovima kajkavizmi često nalaze kao elementi kontaktne sinonimije (*zmie*, *kače*, *gušĉere*) pa, iako su često dio zajedničke čakavsko-kajkavske baštine, predstavljaju elemente teksta koji su namjerno uneseni kako bi se stvorila dinamičnost (ili kao početak stvaranja zajedničke *koinè*, kao u latiničkim tekstovima 16. st.).

Velik dio elemenata koje neki istraživači smatraju kajkavskima mogli bismo pripisati ekavskim čakavskim govorima, tako da je teško procijeniti koje bi bilo mjesto nastanka *Gršković*eva *zbornika*, oslanjamo li se samo na interferencije u jeziku zbornika. Ne treba zaboraviti niti da je književni uzus 16. stoljeća podrazumijevao unošenje elemenata drugih narječja u neliturgijske tekstove. Neke smo moguće kajkavizme, koji se u tekstovima *Gršković*eva *zbornika* nalaze kao očiti kontaktni sinonimi i služe u stilske svrhe, odlučili svrstati u književni uzus 16. stoljeća. Oni nas ne mogu upućivati na mjesto nastanka zbornika. Drugi su mogući kajkavizmi, koji se nalaze u tekstovima s crkvenoslavenskom bazom, mogli nastati na području miješanja čakavštine i kajkavštine, npr. u Istri. No takve „kajkavizme“ trebamo uzimati

u obzir s oprezom jer se velik dio leksema koji se tradicionalno smatra kajkavskima, može pronaći i u dijelu čakavskih govora. Tekstovi poput *Čtenie svetago Ivana zlatousta*, koji ima više crkvenoslavenskih značajki i zamjenicu *kai* ili tekst čitanja na „nedilu cvitnu“, koji ima miješani ikavsko-ekavski odraz *jata* i obje zamjenice *ča* i *kai*, zbog svojih različitosti u omjerima elemenata, ne mogu nam pružiti jasne dokaze da se kajkavski elementi u njima nalaze organski ili da su uneseni namjerno. Ipak, uzevši u obzir sve kajkavske elemente u tekstovima *Grškovićeva zbornika*, smatramo da je većina „kajkavskih“ elemenata u tekstovima unesena namjerno, radi raznolikosti, ili je pak dio zajedničke čakavsko-kajkavske jezične baštine. Jasno je da je riječ o interferenciji, no ostaje pitanje je li riječ o interferenciji kajkavštine u čakavski tekst ili čakavštine u crkvenoslavenski tekst.

Fonološke i morfološke značajke u tekstovima, zbog toga što čakavština dijeli jezične značajke i s crkvenoslavenskim jezikom i s kajkavskim narječjem, nisu dostatne da bi se moglo odrediti mjesto nastanka zbornika. Sustavni prodor *-a* iz 2. i 3. lica u 1. lice dvojine glagola (*obonueva, utišiva, esva*) kao oznaka dvojine, moglo bi biti pokazateljem da je *Grškovićev zbornik* ipak nastao u Istri jer istu pojavu nalazimo i u slovenskom jeziku. I tvorba komparativa pridjeva može nas usmjeriti na Istru jer su isti formanti česti u tekstovima nastalima u sjeverozapadnoj Istri. No, uzmemo li u obzir posebne lekseme koji se pojavljuju u *Grškovićevu zborniku*, mogli bismo doći do drugačijeg zaključka.

U imeničkim oblicima nalazimo odraz slogotvornoga *l* kao *al*, što nas upućuje na otočke govore Krka, Unija i Suska, kao što smo prije napomenuli (*halma*), no imamo primjer i očuvanoga slogotvornoga *l* (*slnca*), što je također jezična karakteristika specifična za neke otočke govore, osobito Unije i Susak[468]. Slogotvorni *r* se odrazio kao *ar*, što je karakteristično za čakavske govore 16. stoljeća (*antikarsta*), a na Susku, Unijama te u Baškoj na Krku takav je odraz prisutan i danas[469]. Raznolik odraz slogotvornoga *l* prisutan je i u nekim sjevernočakavskim govorima pa to ne može biti konačnim pokazateljem lokacije *Zbornika*. Stoga smo se okrenuli posebnostima u leksičkoj građi, ne bismo li dobili više podataka.

[468] v. Josip Lisac: „Glasovi srednjočakavskoga dijalekta“, Čakavska rič, XXX (2002), br. 1-2, Split, str. 82-83.
[469] nav. dj. 83-84. str.

U leksemu *Gargura* slogotvorni se glas *r* bilježi uz popratni vokal *a*, što je česta pojava u čakavskome jeziku 16. stoljeća. U istome je tekstu zabilježen i oblik *Grgur*, bez popratnoga vokala.

Leksem *beteg* [470] *,* koji je hungarizam, tradicionalno neki istraživači smatraju značajkom kajkavskoga književnog jezika. Neki istraživači, pak, smatraju da je riječ o leksemu koji pripada zajedničkoj čakavsko-kajkavskoj jezičnoj baštini[471]. S druge strane, romanizam *templ'* [472] vjerojatnije je pretpostaviti čakavskom govornom području.

Najvažniji podatak pronašli smo u leksemu *ublija*, koji se u *Gršković*ev*u zborniku* pojavljuje u značenju 'kruh', a za koji Reinhart navodi da je riječ o poslastici tipičnoj za Vrbnik na otoku Krku, mogao bi ukazati na moguće mjesto nastanka zbornika negdje na kvarnerske otoke. Osobito uzmemo li u obzir da je ista poslastica (*ublija*/*oblija*) zabilježena i na drugim kvarnerskim otocima, npr. na Cresu i Korčuli, no ne i drugdje.

Zbog svega navedenog, smatramo da je vrlo moguće da je *Gršković*ev *zbornik* ili nastao negdje na kvarnerskim otocima, ili da su predlošci iz kojih je prepisivan potjecali s toga područja. Tome u prilog idu i odrazi slogotvornih sonanata, čija raznolikost upućuje na kvarnerske govore. Zbog fonoloških i morfoloških karakteristika, drugo je moguće mjesto nastanka Istra, no leksički podaci nas više usmjeravaju na kvarnerske otoke.

Analizom *Gršković*eva *zbornika* prikupili smo mnoge podatke važne za lokalizaciju zbornika te za bolje razumijevanje kajkavskoga naslojavanja te jezičnih interferencija u hrvatskoglagoljskim tekstovima 16. stoljeća. Ovim smo radom dali prilog proučavanju hrvatskog crkvenoslavenskoga jezika te povijesne fonologije i

---

[470] Na *Hrvatskom jezičnom portalu* navodi se da je leksem regionalan te da dolazi iz mađarskog (preuzeto sa stranice: http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search, 13. veljače 2020.). Pridjev *betežan* (= bolestan) prisutan je i danas na Liburniji i u jugozapadnoj Istri.

[471] v. Marinka Šimić: „Kajkavizmi u Tkonskom zborniku“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, knj. 33* (2007), str. 343., 356.; Stjepan Damjanović: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1984., str. 176.; Eduard Hercigonja (1983: 363), Andrea Radošević (2016: 254) itd.

[472] Od lat. *templum*; "tèmpio (ant. tèmplo) s. m. [dal lat. templum, da una radice affine al gr. τέμενος «recinto sacro», τέμνω «tagliare»: v. oltre] (pl. tèmpî o più spesso tèmpli, che evita l'ambiguità con tempi plur. di tempo). – 1. Edificio sacro, luogo consacrato al culto di una divinità e concepito per lo più come dimora, permanente o temporanea, della divinità stessa che vi può essere rappresentata da un'immagine.“ (preuzeto sa stranice: http://www.treccani.it/vocabolario/tempio/, 20. veljače 2020.).

morfologije. Nadamo se da smo ovim radom uspjeli barem malo rasvijetliti jezično stanje u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim tekstovima 16. stoljeća.

9. SAŽETAK

Jezične interferencije u *Grškovićevu zborniku*

Grškovićev zbornik iz 16. stoljeća jedan je od slabo istraženih glagoljaških zbornika koji je nastao na hrvatskom prostoru. Smatra se da je *Grškovićev zbornik* pisao jedan pisar. Jezik je miješan, čakavsko-crkvenoslavenski, a neke se osobine tradicionalno smatra kajkavskima, što se u disertaciji pobliže analizira. Nastanak zbornika često se vezuje uz Istru. Zbornik je pisan kurzivnom glagoljicom. Refleks *jata* je ikavsko-ekavski, uglavnom prema pravilu Meyera i Jakubinskog, dok se grafem za *jat* uporabljuje se za bilježenje slijeda /ja/. U nekim kategorijama prevladavaju jezične osobitosti svojstvene crkvenoslavenskome jeziku, dok u drugim kategorijama prevladavaju čakavski oblici. Većina je interferencija namjerno unesena u tekstove od strane pisara, vjerojatno kao način modernizacije jezika teksta, a neke od značajki koje se tradicionalno smatraju kajkavskima, u tekstovima služe u funkciji kontaktne sinonimije. Neke od jezičnih značajki *Grškovićeva zbornika* ukazuju da je možda nastao na kvarnerskim otocima, dok druge više upućuju na Istru.

Ključne riječi: hrvatskoglagoljski zbornik, hrvatski crkvenoslavenski jezik, čakavsko narječje, kajkavsko narječje

10. SUMMARY

The Language of *Gršković Miscellany*

This dissertation offers a description of the language of the Croatian Church Slavonic *Gršković Codex* dating from the 16th century. This representative Croatian Glagolithic collection of medieval literary texts is considered to be written by a single scribe. We analysed the relevant linguistic features and thus attempted to determine the place of origin of the manuscript. Numerous characteristics of its language are Čakavian, but some are traditionally thought to be Kajkavian, which is closely examined in this disertation. The text is written in cursive Glagolithic script, which is typical for the manuscripts of the period. The language is characterised by the preservation of older features, as well as by certain more modern traits, both in phonology and morphology. The interferences in the texts are considered to be mostly Čakavian, and some possible Kajkavian traits are immersed in the texts as contact synonyms. Linguistic traits of Gršković Codex suggest that the place of origin might have been one of the islands of Kvarner or Istrian peninsula.

Key words: Croatian-glagolitic, *miscellany* texts, croatian church-slavic language, Čakavian dialect, Kajkavian dialect

11. LITERATURA

1. Anić, Vladimir (2003), *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb.

2. Badurina, Anđelko (1980), “Iluminacije istarskih glagoljskih rukopisa”, *Istra 3-4*, Pula, str. 33-34.

3. Budak, Neven (2006), *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Školska knjiga, Zagreb.

4. Cejtlin, R. M. - Večerka, E. - Blahovoj, E. (1994), *Staroslavjanskij slovarъ (po rukopisjam X–XI vekov),* Russkij jazyk, Moskva.

5. Damjanović, Stjepan (1977), „Slogotvorni r i l u korizmenjaku Kolunićeva zbornika“, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju 15*, Zagreb, str. 43-50.

6. Damjanović, Stjepan (1984), *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.

7. Damjanović, Stjepan (1995), *Jazik otačaski*, Matica hrvatska, Zagreb.

8. Damjanović, Stjepan (2005), *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

9. Damjanović, Stjepan (2008), *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb.

10. Damjanović, Stjepan (2009), “Staroslavenski i starohrvatski u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima”, u J. Bratulić i dr. *Povijest hrvatskoga jezika, knj. 1, srednji vijek*, Croatica, Zagreb, str. 351-405.

11. Damjanović, Stjepan (2011), “Jezik hrvatskih glagoljičnih tekstova”*, Povijest hrvatskoga jezika, knj. 2, 16. stoljeće,* Croatica, Zagreb, str. 275–321.

12. Damjanović, Stjepan (2014), *Novi filološki prinosi,* Matica hrvatska. Zagreb.

13. Darovec, Darko (1997), *Pregled istarske povijesti*, C.A.S.H., Pula.

14. Derossi, Julije (1975), “Korizmenjak Broza Kolunića i Misal 1483.”, *Marulić 8/1,* str. 26–34.

15. Dürrigl, Marija-Ana (2000), “O nekim stilskim i genološkim osobinama teksta 'Ot"ispovidi srama mirakul”, *Umjetnost riječi 44/4,* str. 205-216.

16. Dürrigl, Marija-Ana (2002), “O hrvatskoglagoljskim srednjovjekovnim egzemplima”, *Umjetnost riječi 46/3,* str. 121-137.

17. Dürrigl, Marija-Ana (2007), “Čti razumno i lipo”, *Ogledi o hrvatskoglagoljskoj srednjovjekovnoj književnosti,* Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

18. Eterović, Ivana (2020), „Apsolutne konstrukcije u evanđeoskim tekstovima“, *Biblijski pogledi, 28 (1-2*), str. 64-87.

19. Fancev, Franjo (1939), “Muka Spasitelja našega i Uskrsnuće Isukrstovo: dva hrvatska prikazanja 15. vijeka”, *Građa JAZU, XIV*, JAZU.

20. Filipović, Rudolf (1971) *Kontakti jezika u teoriji i praksi: prinosi metodici nastave živih stranih jezika*, Školska knjiga, Zagreb.

21. Gačić, Jasna (1979) “Romanski elementi u splitskom čakavskom govoru.”, *Čakavska rič, 1*, Split, str. 3 –155.

22. Gadžijeva, Sofija - Kovačević, Ana - Mihaljević, Milan - Požar, Sandra - Reinhart, Johannes - Šimić, Marinka - Vince, Jasna (2014), *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, str. 229.

23. Grabar, Biserka (1967) “Apokrifna Djela apostolska u hrvatskoglagoljskoj literaturi”, Radovi Staroslavenskog instituta, 6, Zagreb.

24. Gruber, D - Spinčić, Vjekoslav (1924), *Povijest Istre i Narodni preporod u Istri*, Braća hrvatskog zmaja, Zagreb.

25. Gurevič, Aron (1987) *Problemi narodne kulture u srednjem veku,* Grafos, Beograd.

26. Hamm, Josip - Hraste, Mate, Guberina, Petar (1956), „Govor otoka Suska“, *Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 1*, Zagreb, str. 22.

27. Hamm, Josip (1978), “Dijalozi Grgura Velikoga u prijevodu iz godine 1513.“, *Stari pisci hrvatski, knjiga XXXVIII. Hrvatska proza Marulićeva vremena I*, JAZU, Zagreb.

28. Hercigonja, Eduard (1971) “Napomene uz transliteraciju odabranih tekstova Misala”, *Misal po zakonu rimskoga dvora. Pretisak,* Zagreb: Liber, XV– XXIX.

29. Hercigonja, Eduard (1973), „Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća (Prilog istraživanju kontinuiteta hrvatskog književnog jezika)“, *Croatica* V – 5, Zagreb.

30. Hercigonja, Eduard (1975), *Povijest hrvatske književnosti: srednjovjekovna književnost: knj. 2,* Liber – Mladost, Zagreb.

31. Hercigonja, Eduard (1977) „Prinosi studiju ortografije srednjovjekovnih hrvatskoglagoljskih tekstova“, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju 15*, Zagreb, str. 75−76.

32. Hercigonja, Eduard (1983), *Nad iskonom hrvatske knjige: Rasprave o hrvatskoglagoljskom srednjovjekovlju*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.

33. Hercigonja, Eduard (2004), *Na temeljima hrvatske književne kulture: Filološkomedievističke rasprave*, Matica hrvatska, Zagreb.

34. Hercigonja, Eduard (2006) *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, Zagreb.

35. Holjevac, Sanja - Crnić, Mirjana (2010.) “Prilog proučavanju jezika hrvatskih misala iz 16. i 17 stoljeća”, *Zbornik radova o Rafaelu Levakoviću*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 151–165.

36. Houtzagers, H. P. (1985), *The Čakavian Dialect of Orlec on the Island of Cres*, Rodopi, Amsterdam, str. 309.

37. Jagić, Vatroslav (1914), “Zur Visio Tundali”, *Archiv für slavische Philologie, 35*, Weidmannische Buchhandlung, Berlin, str. 501–513.

38. Junković, Zvonimir (1972), “Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta”, *Rad JAZU 363*, JAZU, Zagreb.

39. Jurišić, Blaž (1962), *Glagoljski spomenici otoka Vrgade,* Rad JAZU, 327, JAZU, Zagreb, str. 85–184.

40. Jurišić, Blaž (1973), *Rječnik otoka Vrgade. II Dio: Rječnik*, JAZU, Zagreb, str. 222.

41. Kapetanović, Amir (2009), „Lucidarij iz Petrisova zbornika“, *Građa za povijest književnosti hrvatske, knjiga 37*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, str. 3 - 33.

42. Kapetanović, Amir (2011), „Čakavski hrvatski književni jezik“, *Povijest hrvatskoga jezika 2*, Croatica, Zagreb, str. 77–123.

43. Kapetanović, Amir (2013), „Dijatopijske varijacije starohrvatske književne čakavštine“, *Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 18*, HAZU, Zagreb, str. 163–174.

44. Katičić, Radoslav (1996), „Uz pitanje o postanku i starosti glagoljice“, *Hercigonjin zbornik*, Croatica 42–44, Zagreb, str. 185–198.

45. Kovačec, August (2019), “Sklonidba imenica u govoru Jesenja”, *Hrvatski dijalektološki zbornik, 23*, Zagreb, str.1–32.

46. Kovačević, Ana - Mihaljević, Milan - Sudec, Sandra (2010), „Hrvatski crkvenoslavenski prijevod tekstova sv. Tome Akvinskoga“, *Slovo, sv. 60*, Zagreb, str. 359-476.

47. Kovačević, Ana (2014), “Prilozi”, *Hrvatski crkvenoslavenski jezik,* Prir. Mihaljević, Milan, Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, Zagreb, str. 261–268.

48. Kuzmić, Boris - Šimudvarac, Mario (2015) „Vezana dvojina u čakavskim pravnim tekstovima od 13. do 18. stoljeća“, *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar, str. 37 – 56.

49. Lisac, Josip (2002), „Glasovi srednjočakavskoga dijalekta“, *Čakavska rič, XXX*, br. 1-2, Split, str. 79-90.

50. Lisac, Josip (2009) *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.

51. Lončarić, Mijo (1996), *Kajkavsko narječje,* Školska knjiga. Zagreb.

52. Lončarić, Mijo (2005), *Kajkaviana & alia. Ogledi o kajkavskim i drugim hrvatskim govorima,* Zrinski d. d. – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Čakovec – Zagreb.

53. Lukežić, Iva (1998), *Govori Klane i Studene*, Libellus, Crikvenica.

54. Lukežić, Iva (2012), *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 1. Fonologija*, Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine.

55. Lukežić, Iva (2015), *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 2. Morfologija*, Hrvatska sveučilišna naklada - Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Zagreb.

56. Malić, Dragica (1972) *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice, HFD,* Zagreb.

57. Maresić, Jela (2006) "O slavonsko-kajkavskoj leksičkoj isprepletenosti", *Riječ, 12,* Rijeka, str. 31 –36.

58. Matasović, Ranko (2008), *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb.

59. Matasović, Ranko (2009), "Od praslavenskoga do hrvatskoga jezika (glasovi i oblici)", u J. Bratulić i dr. *Povijest hrvatskoga jezika, knj. 1, srednji vijek,* Croatica, Zagreb, str. 59-107.

60. Menac-Mihalić, Mira (1989), "Glagolski oblici u čakavskom narječju i u hrvatskom književnom jeziku", *Filologija, 17*, Zagreb, str. 81–109.

61. Mihaljević, Milan (1991), *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika*, Filozofski fakultet, Odsjek za opću lingvistiku i orijentalne studije, Zagreb.

62. Mihaljević, Milan (1995), „Šrke i fraške glagoljaške", *Croatica* 42/43/44, Staroslavenski zavod, Zagreb, str. 270 – 280.

63. Mihaljević, Milan (2004), "Deklinacija imenica u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima", *Glagoljica i hrvatski glagolizam*, Staroslavenski institut i Krčka biskupija, Zagreb – Krk, str. 625 – 636.

64. Mihaljević, Milan (2009), „Hrvatski crkvenoslavenski jezik"; u J. Bratulić i dr. *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga : srednji vijek*, Croatica, Zagreb, str. 283 - 349.

65. Mihaljević, Milan - Šimić, Marinka (2013), „Preslavizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima", *A tko to ide? = A hto tam idze?, hrvatski prilozi XV. međunarodnom slavističkom kongresu*, (Minsk, 20. - 27. kolovoza 2013.), Hrvatsko filološko društvo, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 11.-23.

66. Milčetić, Ivan (1911) "Hrvatska glagoljska bibliografija. Dio 1.", *Starine, 33*, JAZU, Zagreb.

67. Milotić Bančić, Samanta (2016), „Jezik i grafija barbanskih glagoljskih grafita", *Barbanski zapisi, zbornik radova znanstvenog skupa "Barban i Barbanština od prapovijesti do danas", 5. Memorijal Petra Stankovića "Barban u srcu",* sv. 4, Barban, str. 63-78.

68. Moguš, Milan (1977), *Čakavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb.

69. Nazor, Anica, “, (1963)Jezični kriteriji pri određivanju donje granice crkvenoslavenskog jezika u hrvatskoglagoljskim tekstovima”, *Slovo* 13, Zagreb, str. 68—86.

70. Nazor, Anica (1978), *Zagreb riznica glagoljice, Katalog izložbe,* Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb.

71. Nazor, Anica (1981), *Korizmenjak Senj 1508, pretisak*, Senjsko muzejsko društvo, Senj.

72. Nazor, Anica (1996), “Još jedan glagoljski tekst Legende o 12 petaka”, *Hercigonjin zbornik*, Zagreb, str. 289–302.

73. Petrović, Ivanka (1972), “Bogorodičina čudesa u Ivančićevu zborniku, hrvatskoglagoljskom spomeniku 14./15. st.”, *Radovi Staroslavenskog instituta 7,* Staroslavenski institut, Zagreb, str. 123-210.

74. Petrović, Ivanka (1977), “Marijini mirakuli u hrvatskim glagoljskim zbirkama i njihovi europski izvori”, *Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 8,* Staroslavenski institut, Zagreb.

75. Petrović, Ivanka (1988), „Prvi susreti Hrvata s ćirilometodskim izvorištem svoje srednjovjekovne kulture“, *Slovo 38*, Zagreb, str. 5-54.

76. Pliško, Lina - Milotić Bančić, Samanta (2013) „Jezik Stankovićeva *Kratkoga nauka karstianskoga*“, *Barbanski zapisi sv. 1, Zbornik radova znanstvenoga skupa "Barban i Barbanština od prapovijesti do danas", 2. Memorijal Petra Stankovića "Barban u srcu",* Barban, str. 237-270.

77. Požar, Sandra (2012) „Pridjev kao zamjena za adnominalni genitiv u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku“, *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju: Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 110. obljetnice Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskog instituta,* Staroslavenski institut, Zagreb, str. 615–630.

78. Požar, Sandra (2014), “Pridjevi”, *Hrvatski crkvenoslavenski jezik,* Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, Zagreb, str. 151–188.

79. Požar, Sandra (2017), *Glagoljica u Brseču, Mošćenicama i Mošćeničkoj Dragi*, Udruga Jenio Sisolski, Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga, Brseč.

80. Radošević, Andrea (2015) “O nekim signalima usmenosti u glagoljskim propovijedima iz 15. i 16. st.”, *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju: Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 110. obljetnice Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskog instituta,* Staroslavenski institut, Zagreb, str. 483–496.

81. Reinhart, Johannes (1990), “Altkroatisch tanac “Tanz””, *Wiener slavistisches Jahrbuch, VIII*, Wien, str. 201–203.

82. Reinhart, Johannes (2004), “Tkonski zbornik: hrvatskoglagoljski tekstovi iz 16. stoljeća, *Wiener slavistisches Jahrbuch, 50*, Wien, str. 303–307.

83. Reinhart, Johannes (2010), “Kombinacija dvaju mirakula u hrvatskoglagoljskom ...”, *Slovo 60,* str. 669-686.

84. Reinhart, Johannes (2012) “Nauk sinu Vičerdovu u hrvatskoglagoljskoj književnosti”, *Slovo, sv. 62*, Zagreb, str. 211- 232.

85. RHSJ XX (1971-1972), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Dio XX (Ustarańe – Visokorođe)*, JAZU, Zagreb.

86. Sambunjak, Slavomir (2001), *Tkonski zbornik: hrvatskoglagoljski tekstovi iz 16. stoljeća,* Općina Tkon, Tkon.

87. Skok, Petar (1971–1973) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezka.* I., II., III., JAZU, Zagreb.

88. Skok, Petar (1971–1974), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV.*, JAZU, Zagreb.

89. Strohal, Rudolf (1911), *Glagolska notarska knjiga vrbničkoga notara Ivana Stašića,* Staroslavenska akademija na Krku, Zagreb.

90. Strohal, Rudolf (1916), *Cvêt vsake mudrosti. Najstarije hrvatsko umjetno sačuvano književno djelo iz 14. vijeka,* Trošak izdavatelja, a tisak C. Albrechta, Zagreb.

91. Sudec, Sandra (2012), „Naknadni zapisi u Žgombićevu zborniku i mjesto njegova nastanka“, *Slovo sv. 62,* Staroslavenski institut, Zagreb, str. 233-244.

92. Sudec, Sandra (2012), „Upotreba kratkih i dugih pridjevskih oblika u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku“, *Peti hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanoga u Rijeci od 7. do 10. rujna 2010.,* Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, str. 61-68.

93. Sudec, Sandra (2013), “Položaj pridjeva u imenskoj skupini u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku, Rasprave”*, Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 39/2,* Zagreb, str. 631–644.

94. Szostek, Teresa (1997), *Exemplum w polskim średniowieczu,* Instytut badań literackich Polskiej akademii nauk, Warszawa.

95. Šimić, Marinka (2002), “Kajkavizmi u creskoj Muci Franića Vodarića”, *Fluminensia, 2, god. 14*, Rijeka, str. 73–84.

96. Šimić, Marinka (2005), “Leksik Traktata o sedam smrtnih grijeha u Ivančićevu i Kolunićevu zborniku”, *Drugi Hercigonjin zbornik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 397–410.

97. Šimić, Marinka (2007), “Kajkavizmi u Tkonskom zborniku“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, knj. 33*, Zagreb, str. 343–370

98. Šimić, Marinka (2011), “Kajkavski utjecaj u 2. novljanskom brevijaru”, *Az grišni diak Branko pridivkom Fučić: Radovi međunarodnoga znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića (1920. – 1999.),* HAZU – Institut za povijest umjetnosti – Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Staroslavenski

institut – Sveučilišna knjižnica Rijeka – Općina Malinska-Dubašnica. Malinska – Rijeka – Zagreb, str. 501–520.

99. Šimić, Marinka (2020), “Moravizmi u *Drugom beramskom (ljubljanskom) brevijaru*“, Slovo, sv. 70 (2020), Staroslavenski institut, Zagreb, str. 285-301.

100. Šojat, Antun (2009), *Kratki navuk jezičnice horvatske, Jezik stare kajkavske književnosti,* Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.

101. Štebih Golub, Barbara (2010), *Germanizmi u kajkavskome književnom jeziku,* Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.

102. Štefanić, Vjekoslav (1953), “Glagoljica u Rijeci”, *Zbornik “Rijeka”*, Matica hrvatska, Zagreb.

103. Štefanić, Vjekoslav (1960), “Glagoljski rukopisi otoka Krka”, *Djela JAZU, 51*, JAZU, Zagreb.

104. Štefanić, Vjekoslav (1969-1970), *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije. 1-2.*, JAZU, Zagreb.

105. Štefanić, Vjekoslav (1970), “Hrvatska književnost srednjega vijeka”, *Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 1*, Matica hrvatska, Zagreb.

106. Tomić, Marijana (2014), *Hrvatskoglagoljski brevijari, Na razmeđu rukopisne i pisane tradicije,* Naklada Ljevak, Zagreb.

107. Valjavec, Matija (1892), “Kolunićev zbornik. Hrvatski glagolski rukopis od godine 1486.”, *Djela JAZU, knj. 12*, JAZU, Zagreb.

108. Velčić, Franjo (2002), “GRŠKOVIĆ, Ivan, kulturni povjesničar (Vrbnik, 2. XII. 1883 – Krk, 16. VII. 1967)”, *Hrvatski biografski leksikon 5 (Gn – H),* Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, Zagreb, str. 244.

109. Vince, Jasna (1981), “Fonemi ļ, ņ, j i njihova grafija u hrvatskoglagoljskim rukopisima”, *Slovo, 31*, Staroslavenski institut, Zagreb, str. 15–21.

110. Vince, Jasna (2004), „Brojevi *1*, *2*, *11* i *12* u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku“, *Glagoljica i hrvatski glagolizam*, zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb – Krk, 2. – 6. listopada 2002.), Zagreb – Krk, str. 596.

111. Vince, Jasna (2015), „*Sto i desetь lětь*: Glavni brojevi u hrvatskoglagoljskim tekstovima“, *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*, zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 110. obljetnice Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskog instituta (Krk, 5. – 6. listopada 2012.), Zagreb, str. 600.

112. Vince, Zlatko (1990) *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.

113. Vinja, Vojmir (1996), *Ima li katalanizama u jadranskom hrvatskom?*, HAZU, Zagreb.

114. Vinja, Vojmir (2016), “Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku. Knjiga IV”, *Djela Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Školska knjiga, Zagreb.

115. Vodarić, Franić (1993), *Muka,* Katedra Čakavskog sabora Cres – Lošinj, Mali Lošinj.

116. Vončina, Josip (1977), *O istraživanju jezika starije hrvatske književnosti, u knjizi Analize starih hrvatskih pisaca*, Čakavski sabor, Split. str. 7-15.

117. Vončina, Josip (1988), *Jezična baština,* Književni krug, Rječnici, Split.

118. Vranić, Silvana (2006), “Proučavanje čakavskih govora u 20. st. (Studying Čakavian Dialects during the 20th Century)”, *Hrvatski jezik u XX. st.,* Matica hrvatska, Zagreb, str. 185-208.

119. Vranić, Silvana (2019), „Jezične značajke temporala Drugoga beramskoga (ljubljanskoga) brevijara s gledišta povijesne dijalektologije“. *Slovo sv. 70,* Staroslavenski institut, Zagreb, str. 265-284.

120. Vranić, Silvana (2020), „Usporedba temporala i sanktorala Drugoga beramskoga (ljubljanskoga) brevijara kroz prizmu povijesne dijalektologije“*. Zbornik 7. slavističkoga kongresa*, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, str. 15 – 18.

121. Zaradija Kiš, Antonija (2008), “Egzempli u Senjskom korizmenjaku iz 1508.”, *Senjski zbornik 35,* Senj, str. 55-90.

122. Zubčić, Sanja (2010), „Jezične značajke Greblova *Tlmačenia od muki gospoda našego Isuhrsta*“, *Zbornik radova Riječki filološki dani*, Filozofski fakultet, Rijeka, str. 631-647.

123. Zubčić, Sanja (2015), „Hrvatskoglagoljski tekstovi kao izvor podataka za povijesnu dijalektologiju hrvatskoga jezika“, *Croatica XXXIX,* 59, Zagreb, str. 95-106.

124. Zubčić, Sanja - Kovačić, Matea (2021), „Morfologija jednostavnih glagolskih oblika u Kožičićevim Knjižicama od žitija rimskih arhijerejov i cesarov (1531.)“. *Kroz prostor i vrijeme. Zbornik u čast Miri Menac-Mihalić,* FF press, Zagreb, str. 315-336.

125. Zubčić, Sanja (2021), „Morfologija glagola u Drugome beramskom brevijaru“. *Studije o Drugome beramskom brevijaru*, Staroslavenski institut, Zagreb, str. 297-309.

126. Zubčić, Sanja (2021), „Jednostavni glagolski oblici u temporalu Drugoga beramskoga brevijara“, *Slovo sv. 71,* Staroslavenski institut, Zagreb*,* str. 169-188.